

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME
12

A NAGYHATALMAK
KIALAKULÁSÁNAK KORA

TOLNAI
VILÁGTÖRTÉNELME

XII. KÖTET

TOLNAI VILÁGTÖRTÉNELME

BALLA KÁROLY

hírlapíró

DR. BÁNYAI ELEMÉR

hírlapíró

DR. FERENCZY ZOLTÁN

egyetemi nyilv. rk. tanár,
a Tudományos Akadémia tagja

KISS JÓZSEF

tanár

DR. KOCH NÁNDOR

tanár

LONDESZ ELEK

hírlapíró

DR. MIKES ALADÁR

hírlapíró

DR. PALÁGYI MENYHÉRT

egyetemi magántanár,
a Petőfi-Társaság tagja

RADISICH JENŐ

min. tanácsos,
az Iparművészeti Múzeum igazgatója

DR. TIMON ÁKOS

miniszteri tanácsos,
egyetemi tanár

VÁMBÉRI ÁRMIN

egyetemi tanár,
a Tudományos Akadémia tiszt. tagja

ZILAHY KISS BÉLA

(JUNIUS)
hírlapíró

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL SZERKESZTETTÉK:

DR. MANGOLD LAJOS

egyetemi magántanár

DR. HORVÁTH CYRIL

egyetemi magántanár

AZ ÚJ KIADÁS SZERKESZTŐJE:

DR. BALLAGI ALADÁR

egyetemi tanár

Több ezer képpel

BUDAPEST

TOLNAINYOMDAIMŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

AZ UJKOR

III. RÉSZ

A NAGYHATALMAK
KIALAKULÁSÁNAK
KORA

140 képpel

**MTA
KIK**

BUDAPEST

TOLNAINYOMDAIMŰINTÉZET ÉSKIADÓVÁLLALAT RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
KIADÁSA

421623

M. T. AKAD. KÖNYVTÁRA
Növedéknapló
1936. évi 1107. sz.

Nyomatott Tolnai Nyomdai Müintézet és Kiadóvállalat Rt. körforgógépein
Budapest, VII, Dohány ucca 12—14

Magyarország története a harmincéves háború idejében.

II. Ferdinánd. — Bethlen Gábor.

II. Ferdinánd szereplése Magyarországon még azon hadjáratokig nyúlik vissza, melyeket Rudolf folytatott a törökök ellen. Katonai kiválóságok egyáltalán nem voltak II. Ferdinándban, de más tekintetben sem volt uralkodói tehetség. Habsburg-ivadék volt ő is tetőtől-talpig, aki családi ügynek tekintette a birodalom fenntartását. Az egyház az ő személyében elszánt, kiméretlen, rideg eszközt talált, mert az volt legszenvedélyesebb törekvése, hogy a katholicizmus régi hatalmát visszaállítsa, ha kell, vér árán is. Uralkodása első évében országgyűlést hirdetett Pozsonyban bár el volt határozva rá, hogy abszolutisztikus eszközökkel fogja a kormányhatalmat gyakorolni. Csakhogy a cseh forradalom miatt pénzre és katonára volt szüksége, ez aztán reá birta, hogy összehívja az országgyűlést. A rendek azt javasolták, hogy iparkodjék békés eszközökkel elintézni a cseh mozgalmat. De mihelyt hadai készen állottak, tudni sem akart a békéről. Sőt a vallási szabadságot sem respektálta, úgyhogy a rendek a legnagyobb elégtelenség mellett hagyták el az országgyűlést.

Közben Ferdinánd iparkodott Bethlen Gábort megnyerni s a fejedelmi cím megadásával elismerte őt Erdély uralkodójának. Bethlen hajlandóságot mutatott az alkura, mivel éppen ekkor a törökkel voltak bajai. De mihelyt rendbe jött a portával, elhatározta, hogy a most keletkező világpolitikai küzdelemben fegyverét a Habsburgok ellen fogja felemelni. Tette ezt politikai és vallási okokból egyaránt. Ferdinánd nem titkolta Erdély meghódítására irányuló törekvéseit s Bethlen jól tudta, hogy a magyarság nemzeti és vallási érdekeit csak úgy biztosíthatja, ha Ferdinánd ellenségei közé áll. Erdély önállóságának megóvása nagyobb érdek volt, mint valaha, mert ettől függött a bécsi béke határozmányainak érvénye. Magyarországon szintén jól tudták, hogy amíg Erdélynek erős és hívatott uralkodó áll az élén, addig a Habsburgoknak

sohasem fog sikerülni a bécsi béke megsemmisítése, amit a császáriak elejétől fogva szerettek volna. Tudták, hogy Erdély révén mindig visszaszerezhetik jogaikat, holott Magyarország magára hagyva nem volna képes megakadályozni a közjogi és vallási merényleteket.

Az ellenreformáció az udvar támogatásával hatalmas erővel indult meg. Forgách és Pázmány szakadatlanul folytatták térítő missziójukat s különösen Pázmány tevékenységét kísérik óriási eredmények. A főurak nagy része visszatér a katolikus hitre, a falvak térítése szépszerével, erőszakos eszközökkel egyre folyik.

Az állam kormányzása katolikus kezekben van. A királyt katolikus tanácsadók veszik körül s a kormányzás mindenekfelett a katolikus érdekek javára történik. A felsőmagyarországi megyék nemessége és a nép azonban kitartott az új hit mellett, mely annyival inkább közelebb férközött szívéhez, mivel anyanyelvén szólott hozzá.

Bethlen, miután a törökkel való nehézségeit elintézte, óvatosan úgy vezette politikáját, hogy a bécsi udvar semmit sem sejtett annak céljai felől, míg a kész eredményeket nem látta. Titokban hadsereget gyűjtött s hogy szándékai a legkisebb feltűnést se okozzák, Dóczi Endre kassai főkapitánynak megüzente, hogy hajlandó a csehek ellen segítséget vinni, ha Ferdinánd is teljesíti az ő feltételeit. De aztán nyomban üzenetet küldött a cseh-morva rendekhez s tudatta velük, hogy segítségükre lesz. Együttal felhívta őket, hogy míg ő megérkezik, az ellenségel semmiféle tárgyalásokba ne bocsátkozzanak. Most már ő is felszedte táborát és megindult Debrecen felé. Itt értesült róla, hogy Kassa lakossága és az egész felvidék forrongásban van és őt várja. Debrecennél a hajduk csatlakoztak hozzá.

Közeledésének hírére a megyék és a protestáns városok tömegesen pártjára állottak, úgyhogy már Debrecenből szétküldötte meghívóit a kassai országgyűlésre. Históriai jelentőségű röpiratában, „Quaerella Hungariae”-ben (Magyarország panasza) pedig magyar és latin nyelven adta elő az okokat, melyek őt fegyverfogásra bírták. Valóságos tükörképét adja ez a hatalmas erővel fogalmazott röpirat az ország állapotának. Szól arról, hogy a magyar nemzetet évek óta bünteti már a végzet. Egyfelől a török, másfelől a német, de mellette a belső meghasonlások és viszályok is pusztítják. A nemzet a bécsi kormány önkényének áldozata s vallási és közjogi érdekeiben mindinkább háttérbe szoríttatik. A röpirat a nemzeti közvélemény éles megnyilatkozása volt.

Kassán megtörtént aztán az országgyűlés, mely Bethlent az ország „fejedelmévé, elöljárójává és főgondviselőjévé” választotta. Ez alkalom-

mal választották meg Rákóczi Györgyöt is a felvidék főkapitányává. Miután Bethlen megerősítette még az országgyűlés által eléje terjesztett törvényeket, nyomban megkezdte hadműveleteit. Előbb felhívást tett közzé, melyben mindazokat, kik az országból elmenekültek, tizenöt nap leforgása alatt a kassai főkapitánynál való jelentkezésre utasítja, egyúttal azt is meghagyta, hogy a protestánsoktól elvett templomok és egyházi jövedelmek azonnal visszaadassanak. Ezek után Rhédey Ferencet tízezer főből álló sereggel a morvák megsegítésére küldte, maga Bécs ellen indult.

A csehek Bethlen előnyomulása egy időre kimentette a veszedelmekből, melyeket az osztrák sereg támadása okozott. A császári fővezér, Boucquoy ugyanis kénytelen volt Csehországból kivonulni és Bécs segítségére sietni, mikor értesült, hogy Bethlen hadai már Pozsony körül tartózkodnak. Az udvar szintén nagy izgalomban volt Bethlen közeledésére. De nem kisebb izgalomban voltak a jezsuiták sem Bethlen hadainak előnyomulására. Gyorsan menekülni iparkodtak kedvezőbb tájak felé.

A jezsuiták menekülése Bethlen Gábor hadai elől.

Egykorú protestáns röpirat egyik metszete, amely gúnyosan mutaja be a kor híres jezsuitáinak menekülését Bethlen előtörő hadai elől.

Az udvar Pozsonyt tüzérsséggel erősítette meg. Bécs alá csapatokat vont össze. Bethlen mindazonáltal a császári fővezért megverte, Pozsonyt pedig elfoglalta s az ott őrzött szent koronát is hatalmába vette. Kiszámíthatatlan hatásai lettek volna Bethlen diadalának, ha egy esemény Bethlent arra nem kényszeríti, hogy Bécs ostromával felhagyjon. Azt az értesülést vette ugyanis, hogy régi ellensége, Homonnay György Lengyelországból Felső-Magyarországba tört. A hátbatámadás miatt Bethlen kénytelen volt tehát Bécs alól elvonulni és a szövetséges hadak is eltávoztak. Homonnay ugyan csakhamar vereséget szenvedett, de a hadműveleteket a tél beállta folytán nem lehetett tovább folytatni. Bethlen támadó fellépésének és sikereinek azonban megvolt a hatása. Ferdinánd alkudózni kezdett vele s evégből Forgách Zsigmond nádort küldötte hozzá a feltételek megbeszélésére.

Bethlen mindenekelőtt országgyűlés tartását követelte, hogy a sérelmek felől ott tárgyaljanak. Habár Pázmány tiltakozott az országgyűlés ellen, az udvar mégis beleegyezett ebbe. A Pozsonyban megtartott országgyűlés határozatai a protestantizmus megerősödéséről tesznek tanuságot. A magyar nyelven hozott határozatok nevezetesebbjei azok, melyek a protestáns vallásszabadságot örök időre biztosították. Hogy e határozatoknak nyomatéka legyen, azok végrehajtását Bethlen Gáborra ruházták, kit e gyűlésen az ország kormányzójává, illetőleg fejedelmévé választottak. A rendek királyukká akarták őt választani, illetőleg, miután ez megtörtént, a szokásos szertartások között őt akarták magyar királlyá megkoronázni. Bethlen azonban a koronázást nem siettette, mert tudta, hogy ez nagy bajok okává lehet. Arra gondolt, hogy a hadjárat kedvetlenül kimenetele esetén a Habsburgok jogcímet találnának arra, hogy az elszakadt országot kíméletlenül büntessék, ennélfogva, amíg a hadi és külpolitikai viszonyokban nem látta a biztos sikert, a koronázás megtartását sem tartotta szükségesnek.

Bethlennek sikerült ugyan a cseh protestáns szövetségbe Magyarországot is felvételni, csakhogy ez a szövetség Magyarországra nézve egyelőre nem sok előnyt ígért. Ezért a bécsi udvar békeajánlatai elől sem zárkózott el s a kiküldött biztosokkal megkezdte az alkudozásokat, melyek azonban béke helyett ezúttal csak fegyverszünetre vezettek. Ferdinánd azonban ígéretet tett arra, hogy a sérelmek megvitatása céljából Besztercebányára országgyűlést hirdet, mely 1620-ban meg is történt.

Bethlen azonban jól tudta, hogy a fegyverszünetet a bécsi udvar csak ürügynek használja arra, hogy a hadjáratot a következő évig el-

halassza, mikorra nagyobb külföldi segítséget várhatott. Ennélfogva maga is résen volt s mialatt a beszercebányai országgyűlés tanácskozásai folytak, mindent megtett arra nézve, hogy a várható támadásokkal szemben biztosítsa magát. A beszercebányai országgyűlés is igazolta Bethlen álláspontját. Valóságos nemzetközi konferencia volt a Beszercebányán tartott gyűlés, melyen a magyarokon kívül megjelentek a török, lengyel, francia, cseh államfők, továbbá Erdély és az örökös tartományok képviselői. Ekkor állott Bethlen hatalmának és tekintélyének tetőpontján. Mondhatni, egész Európa jelen volt a kis magyar városkában, mert az összes államokat igen közelről és közvetlenül érintette, hogy Bethlen miként fog dönteni a háború és béke ügyében. Mátyás király és Báthory István óta ez volt a harmadik eset, hogy magyar fejedelem a nemzetközi viszonyok irányításában döntő tényezőként szerepelt.

Arról volt szó, hogy Magyarország minő magatartást tanúsítson Ferdinánddal és a nemzetközi háborúval szemben. A katolikusok a békét sürgették ugyan, de mindent elkövettek volna Bethlen megbuktatására, a protestánsok viszont a háborút vitatták. A tanácskozások és a viták addig tartottak, míg Ferdinánd csapatai a hertéren győztek. Erre a gyűlést a határozatok érvénytelenítése mellett feloszlatta. A magyarországi protestánsok azonban nem hátráltak meg, hanem a királyi tromfra azzal feleltek, hogy Bethlen Gábort Magyarország királyává választották. Bethlen Gábor elfogadta a királyi címet, de a várható bonyodalmak miatt a koronázást ezúttal is mellőzte kedvezőbb időikig. Nem volt olyan szövetségese sem a törökben, sem a csehekben, kiknek erejében megbízhatott volna, ennélfogva a koronázással nem akarta végsőig kiélesíteni a nemzet és az uralkodóház között az ellentéteket.

A csehek újabb veresége igazolta Bethlen óvatosságát. Ferdinánd most két hadsereget alakított Boucquoy és Dampierre parancsnoksága alatt és az utóbbit a magyarok ellen rendelte. Dampierrenek rémes híre volt. Kegyetlenségéről egész legendák jártak. Főképp Ferdinánd és köre biztosra vette, hogy a magyarok nyomban zétszaladnak, mihelyt Dampierre a határokon megjelenik. De nem így történt. A magyar sereg keményen ellenállott az osztrák vezérnek s olyan hevesen támadta csapatait, hogy Pozsony ostromakor maga Dampierre is elesett. Boucquoy azonban sokkal nagyobb szerencsével harcolt a csehek ellen s mikor őket a fehérhegyi döntő harcban megverte, Bethlen Gábor előtt nem volt többé kétséges, hogy ezúttal ismét verekednie kell az osztrákokkal. Franciák közbenjárására kezdődtek ugyan béketárgyakások, de ezeknek komolyabb eredménye nem lett.

A császári fővezér, Boucquoy nagy hadsereg élén betört Magyarországra és Pozsony megszállása után Érsekújvárt vette ostrom alá. De itt véget is ért hadipályája. Miként a másik fővezér, Dampierre, ő is a harctéren vesztette életét, ami seregének gyors visszavonulását vonta maga után. Bethlen azonban rájuk bocsátotta lovasságát s miután Nyitránál tönkrevverte a császári sereget, hadaival morva földre is betört.

Bethlen mindazonáltal nem használhatta ki kellőképpen sikerét, mert nem volt sem elég pénze, sem katonája, sem biztos szövetségese hozzá. Emberei is unták már a küzdelmet, ezért hajlandó volt a békealkudozásba belemenni. Nikolsburg városában kezdődtek a tárgyalások, melyek 1621 december 31-én fejeződtek be. A tanácskozás helyétől a békeszerződés a nikolsburgi béke nevet kapta, mely a következő megállapodásokat tartalmazta:

1. Bethlen lemond a királyi címről s a koronát visszaadja, mely Trencsénben fog őriztetni. Visszaadja a szepesi kamara levéltárát s mindazokat a várakat, melyek e szerződés által neki névszerint át nem engedtetnek. A foglyokat váltságdíj nélkül engedi szabadon.

2. Ferdinánd Bethlent német birodalmi herceggé nevezi ki. Neki adja Ooppelnt és Ratibort az ő és fogadott fia, Bethlen István élete végéig. Átengedi ezenkívül Szatmár, Szabolcs, Ugocsa, Zemplén, Borsod, Abauj és Bereg megyéket, úgy azonban, hogy azok az országtól el ne szakadjanak, hanem a nádor és a törvényes országbírák hatósága alatt maradjanak s a magyar országgyűléseken is képviseltessenek. Bethlennek adja még Munkácsot háromezrezer, Ecsedet százezer forint zálogként, Tokajt, Tarcalt, Kereszturt pedig örökösen s mivel ezek zálogban voltak, kiváltásukra százezer forintot fizet. A fejedelem birtokában maradó végvárak fenntartására a német birodalom évenkénti segélyéből harmincezer forintot enged át.

Végül Ferdinánd kötelezte magát a bécsi béke és a törvénykönyv „szent” megtartására s mindazoknak, kik ellene harcoltak, általános amnesztiát hirdetett. Röviden ez a nikolsburgi béke eredménye, mely magyar szempontból felette fontos, mert Ferdinánd éppen akkor ismerte el a bécsi békét a körülmények kényszerítő hatása alatt, mikor Magyarország e nyomása volt leghőbb vágya.

A béke tehát létrejött, de az udvar politikai és vallási törekvései nem változtak meg ezután sem. Ferdinánd minden iparkodása arra irányult, hogy miként elődei a bécsi békét, ő ezt és a nikolsburgit kijátssza, átátalanná tegye. A katolikus ellenáramlat lobogó tűzzel halad a

maga diadalútjában. Egységes katolikus birodalom alakítása a cél s ennek érdekében különösen Pázmány Péter harcolt elszántan.

Az ellenreformáció Pázmány vezetése alatt és a királyi udvar hathatós támogatása folytán olyan erővel hódított, hogy az áttérések évről-évre nagyobb arányokat öltöttek és a jezsuita szerzetek és iskolák ezek arányában gyarapodtak. A felekezeti harcokat az újabb békeköté-

Bouquoy császári fővezér halála.

Érsekújvárt estromolta a császári sereg, midőn az előretörő Bethlen Gábor lovas hajdúi rátörték s a küzdelemben Bouquoy fővezér lebukott lováról. Hasztalan védekezett kivont karddal, a hajdúk leterítették.

sek ilyenformán csak papiroson szüntették meg, holott a valóságban azok egyre nagyobb elkeseredéssel folytak és különösen a protestánsokat ejtették rémületbe.

Érthető tehát, ha a béke megtartását egyik fél sem látja biztosítva s mindjárt a nikolsburgi béke után kitör protestáns részről az elégedetlenség. Ferdinándnak a nikolsburgi béke alapján kötelessége volt országgyűlést tartani, amit meg is tett. Az országgyűlés 1622-ben Sopronban jött össze. Ezen az országgyűlésen még a protestáns rendek voltak többségben, ennél fogva a katolikus jelölttel szemben a protestáns hitű Thurzó Szaniszlót választották meg nádorrá, aki az utolsó protestáns nádora volt az országnak. Thurzó jóindulatú hazafi volt ugyan, de tele volt erélytelenséggel, gyöngeséggel, úgyhogy a bécsi udvar erőszakos politikáját csöppet sem tudta enyhíteni. Noha Ferdinánd megerősítette

a vallási szabadságot és nemzeti önállóságot biztosító törvényeket, minden maradt a régiben, sőt annál is rosszabbul, mert Ferdinánd szabad kezét engedett az ellenreformációnak, a nikolsburgi béke határozataival pedig nem törődött. Az elkeseredés és elégedetlenség csakhamar megint kitört Ferdinánd ellen és a protestáns rendek újólag Bethlen Gáborhoz folyamodtak panaszukkal.

Bethlen tehát újból fegyvert fogott, miután tudta, hogy most Hollandia, Németalföld és a porta is támogatják Habsburg-ellenes küzdelmeiben. Nem anyagilag, csak buzdító kijelentésekkel. Katonailag és pénzügyileg egyedül a török állott Bethlen rendelkezésére. Bethlen 1623-ban kezdte meg a hadjáratot, bevonult Kassára, majd innen Nagyszombatig húzódott s ennek bevétele után a császári hadakat Gödingbe kergette. Az udvar, hogy elkerülje Gödingbe szorult hadai pusztulását, fegyverszünetet ajánlott Bethlennek, aki azt el is fogadta. De mihelyt a császári sereg szorult helyzetéből kimenekült, a bécsi udvar megszegte a fegyverszünetet. Hanem Bethlen sem várt arra, míg a császári seregek megtámadják, hanem maga ment ellenük s Monte Negro császári tábornok legyőzése után rákényszerítette az udvart a nikolsburgi szerződés alapján való béke megkötésére. Ez 1624 május 24-én történt s egy év múlva Ferdinánd és a török szultán is békére léptek ezen, úgynevezett zsitvatoroki szerződés alapján.

Nem azért kötött Ferdinánd Bethlennel és a szultánnal békét, mintha azt őszintén óhajtotta volna, hanem azért, mert a trónörökös, legidősebb fiát, Ferdinándot Máriaspányol főhercegnővel akarta összeházasítani. A főhercegnő családja azonban másként nem volt hajlandó Máriát Ferdinándhoz adni, ha csak II. Ferdinánd fiát meg nem választatja előbb magyar királlyá. Fiának megválasztását azért is iparkodott gyorsítani, mert attól tartott, hogy Bethlen időközben magához ragadja újból a hatalmat és maga fog a királyi koronára igényt tartani. Ezen okok voltak a tulajdonképpeni rugói a soproni országgyűlésnek, mely 1625-ben kezdte meg tárgyalásait.

Ferdinánd nagy fénnel jelent meg az országgyűlésen. Családja összes tagjait magával hozta, hogy nagyobb befolyást gyakoroljon a rendekre. A dolog annyiban könnyen ment volna, hogy a főrendi táblán a katolikus főurak ezúttal már túlsúlyban voltak, sőt az alsó táblán is szinte meghaladta számuk a protestánsokét. A király óhajtása mindazonáltal nehézségekbe ütközött, de a nehézségeket rábeszélés, megfélemlítés és megvesztegetés lassanként eltüntette. Ferdinánd eleinte nem akart a nádorválasztásba sem beleegyezni, de hívei felvilágosítása folytán

később mégis engedett, de úgy, hogy nem a protestáns jelöltet, hanem a katolikust, Eszterházy Miklós grófot pártolta. Eszterházy megválasztása közelebb hozta Ferdinándot is terveikhez. Most a nádor és a vele egy politikai elven levő katolikus párt vette kezébe Ferdinánd főherceg ügyét s addig „puhította” mindenféle eszközökkel a rendeket, míg végre ezek Ferdinánd főherceget Magyarország királyává választották.

Pázmány és legbensőbb környezete tanácsára II. Ferdinánd eleinte úgy határozott, hogy fiát majd csak akkor fogja megkoronáztatni, ha trónralépése ideje elkövetkezik. Ferdinándnak, Pázmánynak és a katolikus pártnak ezzel az volt a célja, hogy III. Ferdinánd útjából elhárítsa mindazon akadályokat, melyek a királyi eskü folytán vallási politikájának irányára és céljaira alkalmatlanok lehetnének. Már ekkor tervbe vették a királyi eskü átalakítását, hogy az uralkodó annál erélyesebben léphessen fel a protestánsok ellen. A spanyol udvar és a rendek azonban nem tárgyaltak s miután a királyválasztás megtörtént, követelték a koronázás megtartását, mi elől a bécsi udvar most már nem térhetett ki. III. Ferdinándot ezek után még az országgyűlés folyamán megkoronázták.

Bethlen Gábor, mialatt Sopronban ezek az események történtek, nem avatkozott a Habsburg-politika ügyeibe. Ő most hallgatott. Érdekből tette, felesége elhalálása folytán új házasságra gondolt és egy Habsburg főhercegnő elvévése által szerette volna családi és politikai terveit megvalósítani. Egyes történetírók szerint Bethlent ezen szándékában tisztán nemzeti szempontok vezették. Házassága által akart volna a Habsburgokkal közelebbi szövetségbe jönni, hogy közös erővel léphessenek fel az ekkor már gyöngülőben levő török ellen. Lehet, hogy így van, lehet, hogy nem. Az osztrák udvar azonban másként fogta fel a dolgot s Ferdinánd nem volt hajlandó az ekkor negyvenkét éves, tehát

Eleonóra, II. Ferdinánd felesége.

javakorban levő Bethlenhez leányát nőül adni. Ez a visszautasítás döntött. Bethlen másodszor nem kopogtatott Ferdinándnál, hanem a brandenburgi választófejedelem leányát, a szépségéről híres Brandenburgi Katalint kérte meg, kivel 1626-ban Kassán megesküdütt. Bethlen Gábort most már nemcsak nemzeti és vallási politikája, hanem az összekötései is végképp a Habsburg-ellenes protestáns szövetséghez terelték.

A protestáns fejedelmek 1625-ben szövetséget alkottak s rajta voltak, hogy e szövetség számára Erdélyt, illetőleg Bethlen Gábort is megnyerjék. Bethlen be is lépett a protestáns fejedelmek koalíciójába s 1626-ban Magyarországra tört seregével, hol a kor egyik leghíresebb hadvezérével, Wallensteinnal kellett szembezállania. A magyar földön ekkor a leghíresebb három európai hadvezér, Bethlen, Wallenstein és protestáns csapatok generálisa, Mannsfeld harcoltak. Bethlen kiváló taktikával úgy intézte a dolgot, hogy kerülte Wallensteinnal a döntő csatákat, ellenben seregét üldözve fárasztotta, gyöngítette és végül több ízben megverte. Wallenstein maga sürgette ekkor az udvarnál a béke megkötését, ami a nikolsburgi szerződés alapján újból létrejött.

Bethlen Gábor többé nem viselt hadjáratot, ez volt az utolsó hadivállalata. Gusztáv Adolf svéd király érintkezésbe lépett ugyan vele, de Bethlen csak tanácsot adott számára, ténylegesen nem avatkozott a küzdelembe, mert látta, hogy az európai udvarok csak eszközt keresnek benne, aki elhárítja a protestánsokról a veszedelmet, de amikor arról van szó, hogy érdemeit méltányolják és a lengyel korona elnyerésében segítsék, törekvése elé mindenféle akadályokat gördítenek. Különben is betegeskedni kezdett s idejét ezentúl országa belső felvirágoztatására fordította. Betegsége indította arra, hogy még életében utódává tegye feleségét, Katalint, kivel való házassága egyébként gyermektelen maradt. Állapota egyre súlyosabbá vált s végre megváltotta szenvedéseitől a halál. Temetése Gyulafehérvárott ment végbe országos gyász mellett.

Bethlen Gábor minden irányban korának egyik legkiválóbb uralkodója volt. Harcok között indult meg pályája és a harcok folyamán szerzett nevének tekintélyt és országának jólétet. Negyvenkét csatában vett részt s valamennyiben a nemzeti és a vallási szabadság érdekeiért küzdött. Uralkodása bel és külpolitikai szempontból egyaránt nagy jelentőséggel bírt. Magyarország az ő hatalmas ereje nélkül Erdéllyel együtt Csehország sorsára jutott volna, másfelől az ő győzelmei voltak okai annak a kudarcnak, mely Ausztriát akkor is érte, mikor a protestánsok fölött diadalt aratott. Győzelmét nem tudta kellőképpen kihasználni,

mert Bethlen mindig résen volt és a legválságosabb pillanatban jelent meg a harctéren, hogy a protestánsok ellen intézett csapásokat elhárítsa. A bécsi udvar minden eszközt megragadott megbuktatására s mikor ezt a célját elérni nem tudta, a rágalom fegyvereivel akart neki ártani. Engesztelhetetlen gyűlölettel volt eltelve azon fejedelem iránt, aki őt több ízben megalázta, harctéren legyőzte és reakciós tervei megvalósításának állandóan útjában volt.

Bethlen nemcsak mint hadvezér és politikus, hanem mint kormányzó is díszre a magyar históriának. Erdély alatta a virágzás magas fokára emelkedett. Gyulafehérvár pedig, mely székhelyéül szolgált, a fejedelmi városokkal egy színvonalra jutott. Udvarából hazai és külföldi tudósok sohasem hiányoztak. Ami pedig a kultúra fejlesztését illeti, Bethlen ebben is kora legelőkelőbb gondolkozású fejedelmeivel tartott. Iskolákat alapított, melyekben az oktatást mindenki számára lehetővé tette. Fejlesztette az ipart, kereskedelmet és földművelést. Telepítések által pedig azokat a hiányokat iparkodott pótolni, melyek az előző évek dúlásai által a népesség tetemes megcsökkenésében mutatkoztak. Igazi segítő társa és lelki osztályosa volt e törekvéseiben önfeláldozó és hűséges felesége, Károlyi Zsuzsánna, aki Bethlen oldalán a hasznos munkálkodás és nemes tevékenység minden ágából kivette a maga részét. Nem így volt azonban a második házassága alkalmával, melyet Bethlennek többször volt oka megbánnia. Kata'n szép asszony volt ugyan, de könnyelmű, pazarló, élvezetvágyó, aki amellett a hitvesi hűséggel sem sokat törődött. Politikai érdek hozta létre házasságukat, az ölte meg annak melegségét is. De Katalin különben is nem tartozott a kiváló női jellemek közé. Uralkodásra nem termelt, mert hiányzott belőle az uralkodáshoz szükséges erkölcsi tartalom és komolyság.

Erdély közéleté Bethlen Gábor halála után válságba jutott, melyből csak heves küzdelmek után tudott kiszabadulni. Az az eset ismétlődött meg itt, ami a jó gazda távozása után szokott történni a gazdaságban. Amíg Bethlen Gábor élt, Erdély az ő kezében biztosan állott és biztosan haladt előre, életnyilvánulásának minden irányát Bethlen Gábor kormányzó szelleme szabta meg. Alighogy lehúnyta szemeit, léha lelkületű felesége, aki nem volt képes sem megérteni, sem méltányolni a nemzeti politika jelentőségét, azon kezdte, hogy barátságot keresett a bécsi udvarral s Erdélyt Ferdinánd kezére iparkodott juttatni. Hogy a jezsuita befolyás mennyire kezdett tért hódítani már Erdélyben is, mutatja Katalin fejedelemnő, kit a jezsuiták Bethlen Gábor életének utolsó napjaiban titokban a katolikus hitre térítettek s aki új hivatása

ban olyan befolyást engedett az államügyekre a katolikusoknak, amelyet Bethlen Gábor életében nem lehetett volna elképzelni sem.

Bethlen rendelése szerint Katalin mellé kormányzóul Bethlen István állítottott, akit azonban Katalin nem szívelt s megbuktatása végett a kalandor jellemű Csáky Györggyel szövetekezett, kivel egyébként meghitt viszonyban élt. Előbbi kegyence, Zietorin nevű morva menekült kénytelen volt Erdélyt elhagyni s Katalin most Csáky György „nyakába varrta magát.”

Csáky azonban kalandorhoz illően töltötte be Katalin oldalán a tanácsadó szerepét s a fejedelemmel Bethlen István megbuktatására szövetekezett. De mialatt Katalint biztosította hűségéről, azalatt a bécsi udvar jelöltjét, Prépostváry Zsigmondot is hitegette, hogy annál biztosabban készítse el a maga útját a fejedelemséghez. Bethlen István éberségén azonban megtört Csáky vállalkozása. Midőn Erdély rendei Katalint fejedelemmé választották, a következő feltételeket szabták eléje: a fejedelemséget csak addig viselheti, míg férje nevét idegennel fel nem cseréli, a fejedelemség másra át nem ruházható, Katalin mellett min! kormányzó Bethlen István és a tizenkét tagból álló kormánytanács működik, kiknek előleges tudta és hozzájárulása nélkül állami jellegű rendelkezéseket nem tehet, a kormánytanács tagjai csak erdélyiek lehetnek, a kormányzó halála esetére az új kormányzót a tanács választja, a közérdek parancsa esetén Katalin békességgel átadja helyét és távozik az országból, de özvegyi javait azontúl is megtartja, vallási dolgokban teljes szabadság biztosítottatik, a kiváltságos oszlályoknak, valamint a székelyeknek és szászoknak jogai épségben tartatnak s végül, mivel Erdély fennmaradása a portától függ, a fejedelemszönyv el ne mu'assza a török szultán jóindulatának megnyerését.

Katalin ezen feltételek alapján vette kezébe az uralkodást, de a Csákyval szőtt fondorlatait Bethlen István ellen és a bécsi udvar érdekében ezután sem hagyta abba, sőt az előirt feltételek betartásával sem törődött. Bethlen István evégből elhatározta, hogy a Medgyesre hirdetett országgyűlésen panaszt tesz ellene, leleplezi fondorlatait és megbuktatja. A terv azonban meghiúsult Katalin híveinek nagyszámú megjelenése és erőszakos magatartása miatt. Katalin nem változott meg ezután sem. Miután látta, hogy a nemzet nagy részének rokonszenvét elvesztette, a bécsi udvar, illetőleg Ferdinánd által ajánlott jelölt, Prépostváry Zsigmond számára akarta a fejedelemséget biztosítani. Az előkészületeket titokban már Prépostváry hívei is megtették, de Bethlen István ezt a merényletet is leleplezte és megakadályozta. Most már nem lehetett

tovább tűrni Katalin fondorlatait s a kolozsvári országgyűlésen lemondatták, helyébe pedig Bethlen Istvánt választották meg. Ugyanekkor Rákóczi György is megjelent Erdélyben, hogy Prépostváry és Katalin fondorlatait fegyverrel akadályozza meg és elfoglalja a fejedelmi széket. Rákóczi György éppen akkor érkezett Erdélybe, mikor a rendek Bethlen Istvánt fejedelmükké választották. Megkezdte az egyezkedést, Bethlennel, aki nemsokára lemondott s helyébe 1630 november 16-án a rendek egyhangúlag Rákóczit választották meg.

Rákóczi, habár nem volt tehetségben Bethlen Gáborhoz hasonló, mindazáltal méltó utóda volt a fejedelemségben. Alatta Erdély szintén virágzásnak indult és a jólét általánosan emelkedett. Uralkodása első idején azonban neki is sokféle nehézséggel kellett megküzdenie. Székely Mózes udvarhelyi kapitány, majd Zólyomi Dávid, akik annak idején Erdélybe hívták, ellene támadtak. De Rákóczi szerencsésen elejét vette

mind a két mozgalomnak s ellenségeit sikerült ártalmatlanná tennie. Hasonlóképpen meg tudta akadályozni Eszterházy Miklós nádornak abbéli szándékát, hogy a fejedelmi széket elfoglalja. Eszterházy hadat vezetett Rákóczi ellen, de ennek kapitányai Rakamaznál megverték a nádori sereget. A kudarc megakadályozta tehát Eszterházyt szándékai megvalósításában, de hogy később se legyen alkalma Erdélyt elnyerni, szembeszállott vele legádázabb ellenfele, Pázmány Péter bíboros. Pázmány eddig állandóan az erdélyi politika ellen dolgozott, ezúttal azonban szakított az udvari politika hagyományaival s csakhogy Eszterházy ter-

1. Rákóczi György erdélyi fejedelem.

A Bethlen Gábor halálát követő zavarok után ismét rendet teremtett Erdélyben, amelyet bölés óvatossággal kormányzott. Az elnyomott magyarországi protestánsok megsegítése miatt a franciákkal s a svédekkel szövetségbe háborút indított III. Ferdinánd ellen s Magyarország nagy részét elfoglalta. A hadakozást befejező linzi békeben III. Ferdinánd kénytelen volt elismerni a nemzet alkotmányos jogait s a protestánsok vallásszabadságát.

veit meghiusítsa, nyíltan hirdette, hogy Erdély beolvasztása Magyarországra a magyarság fennmaradásának nagy érdekeibe ütközik s még abban az esetben is, ha protestáns fejedelmek kormányozzák, maradjon különálló terület.

Pázmány ezzel lehetetlenné akarta tenni mindenképpen az általa hevesen gyűlölt nádor szándékait, amit el is ért. Eszterházy kisebb becsapásokat intéztetett ezután is Erdélybe, de abba a helyzetbe sohasem jutott, hogy Rákóczival a versenyt felvehesse. A már említett mozgalmakon kívül a felvidéki megyék jobbagységának a lázadása keltett némi zavart Rákóczi uralkodása első felében, de ez is leveretett, úgyhogy ezután még csak Bethlen Istvánnal kellett megküzdenie, aki török segítséggel indult ellene. Bethlen István, a volt kormányzó ugyanis rossznéven vette Rákóczitól, hogy vejét, Zólyomi Dávidot, akinek nagy része volt Rákóczinak fejedelemmé való választatásában, elfogatta és a kővári börtönbe záratta. A törökhöz folyamodott tehát és a török adott is segítséget neki, mert Rákóczival szemben, miután az évi adót mindig késedelmesen fizette, bizalmatlan volt. Szalontán találkozott a török és a magyar sereg, de Rákóczi olyan tevékenyen lépett fel, hogy Bethlen szövetségeseit és a törököket egy éjjeli harcban teljesen leverte. Ez a győzelmi ténye és az a másik, hogy korábban a császári sereggel szemben is diadalt aratott, tekintélyét egyszerre megszilárdították. A szalontai ütközet után Bethlen sem folytatta Rákóczi ellen a pártoskodást, hanem kibékült vele.

Rákóczi most már nyugodtan láthatott a fejedelemség igazgatásához. A bécsi udvarral szemben való viszonyát az Eperjesen megkötött béke szabályozta, mely elismerte őt fejedelemnek s azonkívül a hatalmas munkácsi uradalmat is biztosította számára. Rákóczi tehát a fejedelmi székben megerősödve, az ő óvatos módszerével vezethette immár országa államügyeit. Óvakodott minden elhamarkodott lépéstől, mely a javában folyó harmincéves háború hatalmasságaival ellentétbe keverhette volna, de ugyanakkor ügyelt arra is, nehogy országát a bécsi udvar intrikái következtében valamely cselvetés készületlenül találja. Jelszava, melyet ő maga választott s amely nemcsak gondolkodási módját, hanem egyéniségét is jellemzi, ez volt:

„Nem a sietés, nem az akarat, hanem a könyörülő Isten dönti el dolgainkat.”

Ez a jelszó, illetőleg e jelszó tartalmával egyező temperamentuma tényleg megóvta őt minden elhamarkodott lépéstől. Ez az óvatos politika hasznára vált azonban a magyarországi lakoságnak is, mely ő benne

látta legfőbb biztosítékát mindazoknak a vallási és nemzeti jogoknak, melyeket szerződések és törvények számára mindannyiszor biztosítottak, de amelyeket sohasem tartottak be.

Rákóczi idejében az ellenreformáció, vagyis a katolikus térhódítás

Pázmány Péter.

Szülei protestánsok voltak, ő azonban gyermekkorában áttért a katolikus vallásra s belépett a jezsuita-rendbe. Kiváló szónok és hitvitázó író volt. A katolikus vallás régi hatalmának visszaállítására szentelte egész életét. Harminc főúri családot térített vissza a katolikus vallásra. Biboros és esztergomi érsek lett. A katolikus egyház szervezetének megerősítésével is eredményesen küzdött a protestánsok ellen. Egyházi munkái irodalmi szempontból is kiváló alkotások. A Habsburgok pártján állott, de Erdély különállását még protestáns fejedelmek alatt is szükségesnek tartotta a magyar nemzet jogainak biztosítása miatt.

még nagyobb erővel lép fel, mint az előző években. Pázmány térítésének és a jezsuiták működésének már jelentékeny eredményei vannak. Ebben az időben a főúri családok közül már igen sok áttért, ami nemcsak azt jelentette, hogy a protestáns egyházból átléptek a katolikusba, hanem főképpen azt, hogy a bécsi udvari politika híveivé szegődtek. Ez az érdek-

viszony, mellyel a hatalomhoz kapcsolódtak, természetesen azt írta elő számukra, hogy az udvar érdekében lehetőleg minél nagyobb szolgáltatásokat tegyenek. A konvertita főúr és nemes tehát maga is térítővé vált. Nem a hit erejével és a meggyőzés fegyvereivel térített, hanem erőszakkal, mert rá nézve a vallásügy nem lelki, hanem anyagi, illetőleg hatalmi kérdést jelentett. Ennélfogva az áttért főurak és nemesek jobbágyaikat is kényszerítették a régi hitre, amiből elkeseredett villongások keletkeztek, mert a föld népe ragaszkodott a maga hitéhez annál is inkább, mivel az magyar nyelven szólt a szívéhez.

A vezér, aki az egész ellenreformációnak a lelke és aki a jezsuiták segítségével a tizenhatodik század első három tizedében a leghalásosabb csapásokat mérte a protestantizmusra, Pázmány Péter volt. Pázmány 1570-ben született Nagyváradon, református szülőktől. Tizenhárom éves korában Kolozsvárott a jezsuiták térítésének hatása alatt a katolikus vallásra tért s tizenhét éves korában maga is a jezsuita szerzetbe lépett. Miután Bécsben és Krakóban elvégezte tanulmányait, a gráci egyetem tanára lett, hol csakhamar kitűnt rendkívüli szónoki és írói tehetsége által. A jezsuiták korán belátták, hogy micsoda kiváló képességek vannak Pázmányban, ennélfogva Magyarországra küldték s nagy eredményeket vártak működésétől. Pázmány hamar igazolta a hozzáfűzött várakozásokat.

A kor életének nem volt olyan vallási mozzanata, mely figyelmét elkerülte volna s amelyet ne iparkodott volna egyháza mellett és a protestantizmus ellen érvényesíteni. Mihelyt érsekké lett, rögtön megkezdte az egyház szervezését. A papok nagy része ekkor nős volt és az egyházi dolgok iránt meglehetősen közömbösséget tanúsított. Pázmány tehát azzal kezdte, hogy érvényre juttatta a trienti zsinat régi határozmányait s nős papokat egyáltalában nem tűrt meg érsekségében. De gondoskodott emellett arról is, hogy az egyház számára harcos csapatok álljanak készen, evégből a jezsuitákat mindenütt letelepítette, az iskolákat az ő vezetésük alá adta s emellett Nagyszombatban és Bécsben papnevelő intézeteket, utóbbi helyen a ma is fennálló Pázmáneumot alapította. Tetézte alkotásait még azzal is, hogy Nagyszombatban egyetemet alapított, melynek vezetését szintén a jezsuitákra bízta. A közoktatást és az egyházat tehát teljesen az ellenreformáció érdekeinek megfelelően alakította át.

Hatalmas támasza volt Pázmány hittérítési működésének a bécsi udvar, mely nem válogatva eszközökben, minden rendelkezésére álló módon iparkodott a protestantizmust háttérbe szorítani. A katholicizmus

lassanként egészen a reakció eszközévé lett Pázmány és a bécsi udvar irányítása mellett.

Pázmány, mint elmeerő, kétségkívül korának egyik legkiválóbb jelensége.

Irodalmi művei a kor hitvitázó irodalmának legkiválóbb darabjait alkotják. Hodegusa, vagyis az „Igazságra vezérlő kalauza” egyház-irodalomtörténeti és nyelvi szempontból szintén kiváló mű. Hatalmas szónoki tehetsége példátlan volt a maga korában. Igaz ugyan, hogy fanatizmusa határt nem ismert és egyháza érdekében semmiféle eszköztől sem riadt vissza, de megítélésekor nem szabad elfelejtkeznünk korának erkölcsi felfogásáról sem, amely az eretnesség ellen tüzzel-vassal való küzdelmet hirdette a hithű katolikus ember legfőbb feladatának. Hogy az ő egyházpolitikája egyben a bécsi udvar nemzetrontó politikáját is szolgálta, annak okát főképp a körülményekben kereshetjük, mert több esetben megnyilvánult Pázmány hazafias nemzeti érzése is. Azt azonban az elfogulatlan történetírónak is meg kell állapítania, hogy Pázmány politikája egyenes előfutárja annak a későbbi egyházpolitikának, melyet az osztrák Kollonics bíboros folytatott a magyarság ellen olyan módon, hogy az egész országot — katolikusokkal és más felekezetűekkel egyetemben — elnyomja és Ausztria alá kényszerítse.

II. Ferdinánd uralma ilyenformán nem volt áldásos a magyarságra. A török közel négyszáz falut ragadott el a magyar területről s habár az ozmán uralom ekkor már gyöngülőben volt, mégis rendelkezett annyi erővel, hogy a bécsi udvarral szemben hatalmi fölényét szilárdan megőrizte. A török hódoltság immár négy kerületre terjedt, a budaira, temesvárra, egrre és kanizsaira, melyek basák vezetése és török közigazgatás alatt állottak. A mohácsi csata óta állandóan divatozott a hódoltsági területen az, hogy a török nem elégedett meg a rablott kincsekkel, hanem ráadásul még ezrével fogdosta össze az embereket, kikkel aztán valóságos kereskedést űzött. A nők elszakítva családjuktól és hazájuktól háremekbe kerültek, a férfiak erőteljesebb részét a török hadseregbe sorozták és a többieket pedig rabszolgavásáron adták el. II. Ferdinánd gyöngé volt ahhoz, hogy az országot e csapások ellen megvédje. Ő teljesen a jezsuiták befolyása alatt állott s mialatt tekintete szüntelenül a harmincéves háború színterén kalandozott, Magyarország sorsával csöppet sem törődött. Illetőleg törődött, de csak azzal, hogy miképpen lehetne a magyar protestantizmust teljesen kiirtani.

III. Ferdinánd uralkodása. — I. Rákóczi György.

(1637—1657)

III. Ferdinánd atya elvei szerint nevelkedett és a jezsuiták befolyása alatt állott. Már apja életében megkoronázták s ennek halála után, 1637-ben országgyűlést tartott, mert feleségét, Máriát meg akarta koronáztatni.

A protestánsok megragadták az alkalmat és hosszú lajstromban tárták fel sérelmeiket, melyeket az utóbbi években szenvedtek. III. Ferdinánd azzal kezdte, hogy nem akarta elismerni azok jogosultságát, az országgyűlésen pedig Eszterházy nádor olyan durván lépett fel a protestánsok ellen, hogy azok az immár katolikus többségben levő rendektől sérelmeik orvoslását nem igen várhatták. A konázás mindezek ellenére zavartalanul lefolyt, de a protestánsok olyan izgatottsággal távoztak a gyűlésről, hogy nagyobb zavargásoktól lehetett tartani. A protestáns rendek izgalmának és elkeseredésének azonban komolyabb következményei nem lettek.

Erdélyben ezalatt Rákóczi György uralkodása rendet és nyugalmat teremtett továbbra is. Rákóczi sok tekintetben követte Bethlen Gábor politikáját s rajta volt, hogy a fejedelemség szellemi és anyagi jólétét minél magasabbra emelje. A hadakozásokhoz nem volt sohasem kedve s most is a béke állandósítására fordította minden igyekezetét. A sors kedvezett neki e törekvéseiben azzal is, hogy önfeláldozó, női erényekben tündöklő hitvest adott melléje, Lorántffy Zsuzsánnát, aki nemcsak osztályosa volt minden küzdelmének, hanem a munkában valóságos társa és jobbkeze lett. Természetük is jól illett egymáshoz. Rákóczi és felesége józan, viszonyokkal számoló, előrelátó emberek voltak. Szerették a vagyont s talán a túlzásig takarékosak voltak, de következetes munkájuknak meglett az az eredménye, hogy a hatalmas Rákóczi-vagyon, melynek II. Rákóczi Ferenc volt az utolsó birtokosa, az ő kezükben nőtt nagygyá s a Rákóczi-család hatalmának biztos bázisává. Mindketten buzgó és vallásos lelkek voltak emellett. Rákóczinak a biblia volt a legkedvesebb olvasmánya. Ő maga mondta, hogy az ótestamentumot tizenháromszor, az újat pedig harminckétszer olvasta át. Az ügynevezett váradi bibliát ő adta ki, de gondolt a románokra is, kiknek számára kiadta román nyelven a bibliát és a kálvinista kátét. Udvarában tudós emberek éppen úgy, mint Bethlennél, mindig szíves fogadtatásban részesültek s ezek tanácsainak meghallgatása után rendezte az iskolaügyet.

Murány vár ostroma.

A bevehetetlennek tartott sziklavárat a császári sereg Wesselényi Ferenc vezérletével fogta ostrom alá. A várat egy szép özvegy, Széchy Mária védelmezte. Wesselényi módját ejtette, hogy szerelmet valljon a vár úrnőjének, mire Széchy Mária feladta a várat és felesége lett a daliás fővezérnek.

Miután a protestánsok állapota III. Ferdinánd alatt sem változott Magyarországon s mivel a magyarországi protestánsok jogaik megvédése miatt több ízben hozzá folyamodtak, Rákóczi György elhatározta, hogy segítségére fog menni elnyomott hitsorsosainak. Az alkalmat megadta rá a svédek és franciák felhívása, kik már régebb idő óta buzdították, hogy lépjen velük szövetségre. Rákóczi 1643-ban megkötötte végre velük a szövetséget s azután éppen úgy, mint annak idején Bethlen Gábor tette, nagytitokban megkezdte a hadi készülődést, miután a török porta is megadta rá az engedelmet. Eszterházy nádor érezvén a közelgő veszedelmet, rá akarta venni Ferdinándot a protestánsok sérelmeinek orvoslására, de Lippay hercegprimás tiltakozása és erélyes ellenkezése folytán

célját nem tudta elérni. Rákóczi most már maga sem késett, hanem megindította hadait Magyarország ellen. Jövetelének célját egy kiáltványban tudatta a nemzettel, melyet a vallásszabadság és a nemzeti jogok küzdése végett csatlakozásra hívott fel. Alig egy hónap múlva egy-két vár kivételével egész Felső-Magyarország hatalmában volt és seregei elkalandoztak a morva határig. Döntő győzelmet azonban sem ő, sem Ferdinánd nem tudott aratni, minélfogva megkezdődtek a béketárgyalások.

IV. Ferdinánd.

A magyar rendek még atyja életében királlyá választották, de meghalt, mielőtt átvehette volna az uralmat.

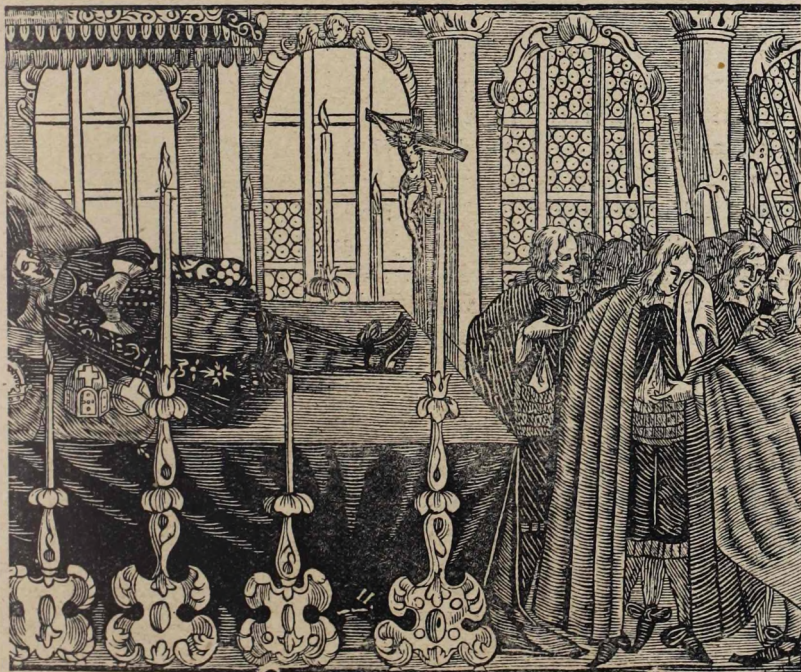
Ennek a hadjáratnak volt érdekes epizódja a Murányvár ostroma, melyről Gyöngyössy István „Murányi Vénusz” című költői elbeszélését írta.

A hadjárat nem vezetett békére, de a következő év meghozta Rákóczi és III. Ferdinánd között az egyezséget. Torstenson svéd fővezér 1645-ben Brűnn ostromakor egyesült Rákóczi seregével és Bécs ellen készült. III. Ferdinándot megremítette az egyesült sereg közeledése s hogy Bécs elől elhárítsa a veszedelmet, alkudozni kezdett Rákóczival, aki

hajlandónak mutatkozott a békére. A harctéren ekkor Rákóczi egyedül maradt, mert Torstenson kénytelen volt Svédországba visszatérni a dánok betörése miatt. Az alkudozások 1645 szeptember 16-án a linzi békére vezettek, mely mindenekelőtt biztosította a vallásszabadságot kivétel nélkül mindenki számára, tehát a jobbágyoknak is. A vallásszabadságra vonatkozó sérelmek rendezését a béke a következő országgyűlés elé utalja. Rákóczinak pedig élethossziglan birtokába adja Kassát és a hét felvidéki vármegyét. A nemsokára megtartott országgyűlés aztán

rendezte a linzi békében megoldatlanul hagyott kérdéseket s habár a klérus mindent megtett a linzi béke lerontására, Ferdinánd mégis szentesítette és törvénybe iktattatta a szerződés megállapodásait. A linzi béke alapján a katolikusok kötelesek voltak a protestánsoknak kilencven elfoglalt templomot visszaadni. Ez volt az egyetlen lehetőség arra, hogy Ferdinánd elkerülje Rákóczi György újabb támadását. Az országgyűlés

III. Ferdinánd király a ravatalon.

rendeinek protestáns része természetesen örömmáorban úszott a király eme ténykedései miatt s boldog volt, hogy most már ő is kimutathatja jóindulatát. Ferdinánd azon óhaját, hogy legidősebb fiát, IV. Ferdinándot az országgyűlés királlyá válassza, a legnagyobb örömmel teljesítette.

A bécsi udvari politika ismerői előtt nem lehetett kétséges, hogy a linzi békét csak az a kényszer tarthatja fenn, ami létrehozta. Mihelyt nem áll mögötte Rákóczi György kardja, szét fog hullni, darabokra fog tépődni, ahogy történt a legtöbb olyan vallási és alkotmányos biztositékkal, melyeket a nemzet a Habsburgoktól nagy küzdelem árán ki-

csikart. Rákóczi György biztosítva látván hadjáratának igazi célját, a linzi békében foglalt alapelveket, a lengyel korona elnyerésére fordította ezentúl minden igyekezetét. Kapott többfelől biztatásokat, maga is sokat fáradozott az összeköttetések létrehozásán, csakhogy éppen akkor, mikor a lengyel korona megürült, betegeskedni kezdett és 1648 október havában meghalt.

Halála évében a harmincéves háború is véget ért, úgyhogy alkotásait szinte évek alatt halomra döntötte a sors szeszélye. A linzi béke sorsát most már előre lehetett látni. Az udvarnál újra felülkerekedett a legnyiltabb reakciós irányzat, melynek készséges szolgálói gyanánt ott állottak: a klérus, a főnemesség és a katonaság. Az ellenreformáció a legkíméletlenebb eszközökkel tör céljai megvalósítására s a jezsuiták úgy elszaporodnak, hogy lassanként Kassa is hatalmukba kerül. III. Ferdinánd különben annyira gyűlölte a protestánsokat, hogy országgyűléseket sem tartott, csakhogy ne kelljen panaszait hallania. Húszéves uralkodása alatt mindössze öt-hat országgyűlést tartott, azokból is kettő olyan volt, mikor a trónörökösök megválasztása vált szükségessé.

Miután a megkoronázott trónörökös, IV. Ferdinánd meghalt, atyja országgyűlést hirdetett, hogy második fiát, Lipót főherceget megválasztassa. Az országgyűlés készséggel teljesítette kívánságát s azután szétszórt. Lipót megválasztását Ferdinánd azonban nem sokáig élte túl, 1657-ben, húsz évi uralkodás után lehúnyta szemeit.

Erdély II. Rákóczi György uralkodása alatt.

Szerencsére Erdélyben I. Rákóczi György alatt erős nemzeti élet fejlődött ki s a fejedelemség Rákóczi halála után a maga ép erejében jutott II. Rákóczi György kezére. A bécsi udvar azt remélte, hogy belső villongások, a fejedelmi szék körül keletkező forrongások annyira fel fogják zavarni Erdély nyugalma, hogy ezáltal lassanként elveszti majd azt a jelentőségét, amelyre a belső egység által emelkedett. Ez semmi esetre sem ártott volna a Habsburg-érdekeknek, ellenben igen nagy kárára lehetett volna a nemzeti ügynek.

Azonban I. Rákóczi György örökségét fia, II. Rákóczi György átvehette anélkül, hogy a fejedelemség rendjében ezáltal valami lényeges változás történt volna. Új emberek kerültek felszínre II. Rákóczi Györgygyel, de az állapot megmaradt régiben s ez volt a szerencse. Mert ha felbomlik Erdély egysége s belső életét viszályok dűlják, Magyarországon

rokkal hamarabb bekövetkezik a reakciónak az a rendszere, mely már ségtől fogva arra törekedett, hogy a nemzetet elnyomja és a protestánsokat kiirtsa. II. Rákóczi György ilyen körülmények között lép Erdélyi élére. A rendek még atyja életében, 1642-ben megválasztották erdélyi fejedeleminé. Hatalmas örökség maradt rá szülőitől, mert Erdély, Marmaros, Kraszna, Bihar, Közép-Szolnok, Zaránd, Szörény megyék nagy része, majd Szabolcs és Szatmár mind az ő birtokaihoz tartoztak. Előrelátható volt, hogy atyja halála után ő fog következni a fejedelemségben, azért szülői igen gondos nevelést adtak számára. A legjelesebb hazai és külföldi mesterek nevelése alatt nőtt fel s hogy a hadi és az állami élet főbb elemeivel megismerkedjék, a váradi kapitányságot atyja az ő parancsnoksága alá rendelte. Még atyja életében nőül vette Báthory András Zsófia nevű leányát, ki az ő kedvéért a protestáns hitre tért át. Zsófia annál szívesebben meghozta férjének ezt az áldozatot, mert a daliás természetű Rákóczi iránt meleg vonzalommal viseltetett. Huszonöt éves volt II. Rákóczi György, mikor az uralkodást átvette. Felesége anyai részről lengyel eredetű és nagy rokonsággal bíró nő lévén, Rákóczi már ezen vonatkozások folytán is fenntartotta óhaját a lengyel koronára, mely különben már atyja lelkét is izgatta.

Kezdetben abban merült ki minden törekvése, hogy Moldvát és Romániát meghódítsa, de később már színtelen kizárólagosan a lengyel korona megszerzése alkotta legkedvesebb tervét. Tudta nagyon jól, hogy Bécsben ellenszenvvel kísérik törekvéseit s hogy a bécsi idegenkedés tulajdonképpeni

II. Rákóczi György erdélyi fejedelem.

Eleinte okosan kormányozta Erdélyt. Midőn a lengyel trón megszerzése miatt hadat vezetett Lengyelországba, egész seregét elvesztette, katonái tatár fogságba kerültek. A török porta letette méltóságáról és háborút indított ellene. A döntő ütközetben a fejedelem is halálos sebet kapott.

oka abban az aggodalomban gyökerezik, hogy Rákóczi a magyarságnak legerősebb támasza. Hatalmas vagyona az udvar és a klérus féltékenységét egyaránt felkeltették, nem akarták tehát, hogy ezek mellé még nagyobb befolyást és hatalmat szerezzen. II. Rákóczi György egy darabig a legóvatosabb politikát folytatta. Uralkodásának tíz első esztendejében Erdély azokat az állapotokat élte, melyek I. Rákóczi György alatt virágoztak. A pénzügyekben rendet teremtett, a lakosságot munkához szoktatta s az ipar, kereskedelem és földművelés terén szép eredményeket hozott létre. Ezért is gyűlölködött rá a bécsi udvar, de még jobban gyűlölködött akkor, mikor azt tapasztalta, hogy Rákóczi elhagyja eddigi óvatos politikáját s a lengyel kérdésben aktív módon igyekszik fellépni.

Midőn 1656-ban a svédek és lengyelek között kitört a háború, Rákóczi elhatározta, hogy a svédek mellé fog állani, hogy ezzel is egyenesse útját a lengyel koronához. A Rákóczi és X. Károly svéd király között létrejött szövetségi szerződésben a háború kedvező befejezése után Nagy és Kis-Lengyelország, Litvánia egy része Galiciával, Krakó, a szepcsi városok Rákóczi számára voltak kijelölve. Rákóczi az erdélyi rendek hozzájárulása és tudta nélkül kötötte meg a szövetséget, mely ellen általános volt az ingerültség, mikor kiderült. Sem az erdélyiek, sem a magyarországiak nem nézték szívesen, hogy Rákóczi ilyen kockázatos kalandba bocsátkozik s a fejedelem előtt is kifejezést adtak rosszaló véleményüknek. De ő nem hallgatott rájuk. Lelkét elkápráztatta a hódítás vágya s ment törhetetlenül a végzete elé.

Nagy előkészületeket tett Rákóczi a lengyelországi hadjáratra. Az év végén elrendelte a hadbaszállást s 1657 első napjaiban télvíz s a legnagyobb hideg idején a mármarosi hegyeken keresztül vezette át seregét lengyel területre. Innen kezdve úgy négy hónapig semmi nagyobb esemény nem zavarta Rákóczi működését. A mármarosi hegyeken való átkelése után seregéhez kozákok csatlakoztak, akiknek közreműködésével felmentette Krakó várát. Aztán egyesült Károly svéd király seregével s most egy darabig vele működött. Ámde nemsokára hirtelen fordulat állott be, mely egészen más eredményt adott Rákóczi vállalatának, mint amit várt. Dánia ugyanis időközben megüzente a háborút Svédországnak s X. Károly emiatt eltávozott a lengyel csataterről. Rákóczi-nak most az lett volna feladata, hogy meghallgatva a svédek tanácsát, a még nyitva álló úton visszatérjen Magyarországra. De nem így tett, hanem a kozákok tanácsára hallgatott, kik azzal ámitották, hogy új kozáksereg fog hozzá csatlakozni s olyan utakon fogják vezetni, melyek

Tatár lovas a tizenhetedik század elején

az ellenség előtt ismeretlenek. Tényleg a legjáratlanabb utakon vezették a mindjobban gyöngülő sereget a kozákok Kis-Oroszország és Ukrajna vidékein, miközben ők maguk otthonukhoz értek. Nem törődtek többé sem a sereggel, sem az adott szóval, úgyhogy a teljesen elesigázott csapatot könnyű volt most a lengyeleknek bekeríteniök. Rákóczi kénytelen volt a legsúlyosabb feltételek mellett békét kötni a lengyelekkel. Kiadta minden zászmányát, összes foglyait s azonkívül egy millió és kétszáz ezer forint hadisarc fizetésére kötelezte magát. De ez még mind nem volt

elég. A lengyelek rútul bántak el Rákóczival, mert ahelyett, hogy ki-vezették volna a legalkalmasabb útra seregét, egyenesen abba az irányba vezették, honnan a török porta által küldött tatárok jöttek ellene.

A porta ugyanis nem engedte meg Rákóczinak a lengyel háborúban való részvételt s mivel Rákóczi nem engedelmeskedett parancsának, a porta most egy tatár sereget küldött Rákóczi seregének elfogására. Ennek a tatár seregnek egyenesen a kopjái elé vezették a lengyelek a magyarokat. Rákóczi végső erőfeszítéssel menekülni próbált, de serege mindenesztül a tatárok fogságába került. Körülbelül húszezer embert hajtottak magukkal a tatárok hazájukba s ezek közül a gazdagabbak, ha drága pénzen ki is váltották magukat, a szegények, vagyis a többség egész életére tatár rabságban maradt. Ezzel a szerencsétlen epizóddal melyet az előrelátás hiánya és a szükséges óvatosság elmulasztása okozott, Erdély a hanyatlás útjára került. A török most szigorúan lépett fel Erdélyben. Rákóczit szigorúan büntetni akarta önféjűsége és nagyra-vágyása miatt s egyszerűen letette a fejedelemségről. Az erdélyi rendeknek a porta parancsot adott új fejedelem választására. II. Rákóczi Györgyöt nem sajnálta senki, mert óriási vagyona ellenére nem tartotta kötelességének a tatár rabságba került serege kiváltását. De nem keltett megbuktatása részvétet azért sem, mert az 1658-iki kegyetlen tatár-dúlás alkalmával védtelenül hagyta az országot. A rendek elhidegültek tőle s belátták, hogy az adott esetben legjobb amit tehetnek az, ha elfogadják a török óhaját és Rákóczi helyébe új fejedelmet választanak.

Európa főbbi államai a harmincéves háború idejében.

Spanyolország III. Fülöp uralkodása alatt.

Ebben a korszakban a spanyol politika minduntalan beleártotta magát az európai országok és államok ügyeibe. S nem békítőleg, hanem minduntalan zavart csináló módon avatkozott az események menetébe.

A harmincéves háború kezdetén *III. Fülöp* ült a spanyol trónon, de voltaképp nem ő uralkodott, hanem kegyence, *Lerma* herceg. Sem *III. Fülöp*, sem *Lerma* herceg nem voltak háborús hajlamúak, ami pedig az egyéni kiválóságot illeti, mélyen alatta állottak még a közepszerűségnek is. A király hitbuzgó volt, minden önálló cselekvési képesség nélkül, csöndes vérmérsékletű és *Lerma* befolyásának kész eszköze. *Lerma* herceg pedig inkább közönséges ravaszszággal arra törekedett, hogy vagyont szerezzen, rokonait kincsekhez juttassa s a saját embereinek kezeire játssza a birodalom jövedelmi forrásait. *Kordova Gáspár*, a király gyónatója *Lerma* herceg embere volt, *Caldera Rodrigo*, a király fiatal apródja pedig, ugyancsak a herceg protezsáltja, a világ legpénzsóvárabb, törtetőbb teremtményének bizonyult. *Kamarás* és a királyi tanács titkára lett, fivére pedig *Valencia* alkirálya, sógora *Nápoly* helytartója. Ezen embereknek kezei között tűntek el a rengeteg állami jövedelmek.

Ilyen gyöngé kormányzat ellenére Spanyolország még meg tudta őrizni hagyományos befolyását. Olaszország jórészt a spanyolok uralma alatt állott, az osztrák politika pedig teljesen alárendeltje maradt a spanyoloknak. Némi politikai önállóságot inkább csak *Szavoja* és *Velence* őriztek meg. Még a francia politika is Spanyolország hatása alatt állott egy ideig.

Az úgynevezett spanyol klerikális politikának azonban nem is a király, nem is kegyence, *Lerma* herceg voltak az igazi képviselői. Két férfiú vezette ezt a politikát: *Zuniga* Boldizsár prágai és *Onate* gróf római, később bécsi spanyol követek. Ennek a két cselszövő férfiú-

nak sikerült Ausztriában és a német birodalom ügyeiben a türelmi politikát megbuktatni s nagy részük volt nekik a harmincéves háború felidézésében. A háborús pártnak ez a két vezére buktatta meg aztán otthon Lerma herceget, aki inkább a békességes vagyongaradásnak volt a híve. Utóda a főtanácsadói méltóságban fia, *Uzeda* herceg lett, de csak rövid ideig, mert III. Fülöp halálával (1621.) IV. Fülöp Zunigát, ennek halálával pedig *Olivarez* grófot vette maga mellé.

IV. Fülöpnek az volt a becsvágya, hogy nagyatyja, II. Fülöp korszakát varázsolja vissza s e célra teljesen alkalmasnak látszott *Olivarez*, akit gőgje, szenvedélyessége s ravaszsága alkalmassá tettek a nagyhatalmi ábrándokra. Ők ketten akarták ismét életre kelteni a katolikus spanyol világhatalmat.

XIII. Lajos francia király.

(1610—1643.)

Franciaország nagy királyának, IV. Henriknek váratlan halála után fia, *XIII. Lajos* következett a trónon, de alig volt kilencéves s ezért anyja, Medici Mária kormányzott helyette.

Medici Mária általában kedvelt volt a franciák előtt. Szeretettel méltó, megnyerő modora rokonszenvet keltettek, de nem volt benne olyan képesség, hogy néhai férje, IV. Henrik erőteljes politikáját folytathassa.

A IV. Henrik által megszilárdított királyi hatalom ellen szervezkedett a főnemesség, amelynek vezére *Condé* Henrik herceg volt. *Condé* herceg azt követelte, hogy a nemesség vegyen részt a kormányzatban és a vidéki kormányzók függetlenek legyenek. Másrészt maga *Condé* herceg az államügyek intézésébe mintegy ellenőrködőleg akart befolyjni s azt is kívánta, hogy a vidéki várakból a királyi őrségeket vigyék el. A követeléseket Medici Mária csak részben teljesítette és mindenekelőtt gazdag pénzbeli ajándékokkal igyekezett a követelőző nagy urakat lecsendesíteni. Ennek aztán az volt a következménye, hogy az államkincstár egyensúlya megrendült.

Nagy hibája volt *Medici Máriának*, hogy Franciaország külpolitikáját a spanyolokéhoz szándékozott csatlakoztatni s ennek keresztülvitelére fiát III. Fülöp spanyol király nővérével, Erzsébettel jegyeztette el, azért, hogy „őfelségeik között szeretetet és testvériséget teremtsen és a katolikus kereszténység békéjét megalapítsa.”

A még mindig tekintélyes számú francia hugenották méltatlankodva fogadták az anyakirályné törekvéseit és első dolguk az volt, hogy a jól megerősített *La Rochelleben* tanácskozásra jöttek össze és *Bouillon* herceg ellenzésével nem törődve, *Rohan* herceg és *Sully* kezdeményezésére megszövegezték követeléseiket. Ezek a követelések természetesen a francia protestánsok egyenjogúságára vonatkoztak. A hangulat kedvezett a hugenottáknak. *Condé* herceg maga is támogatta őket, mire *Medici Mária összehívta a birodalmi rendeket*. XIII. Lajost pedig 14 éves korában nagykorúnak nyilvánította. A három rend gyűlése (papok, nemesek s a polgárok és parasztok) fontos reformok megvalósítását követelte.

„Le kell szállítani a földadót!”

„A kegyadományokat be kell szüntetni!”

„Pápai uralmat nem tűrünk!”

Ezek voltak a rendi gyűlés jelszavai. A papság s a nemesség mérsékletre igyekeztek bírni a harmadik rendet, mire előállott *Miron Róbert*, a polgárok és parasztok szónoka:

„Jó lesz figyelemre méltatni a nép nyomorát — mondta — nem szabad a nagy tömeget túlságosan megterhelni, mert az üllőből könnyen kalapács lehet, amely hatalmasan visszaüt!”

Erre a megijedt nemesek és papok összefogtak és *Armand du Plessis de Richelieu*, a lelkészi kar szónokának indítványára viszonzásul a tridenti zsinat kihirdetését követelték. A rendi gyűlés többsége tehát az anyakirályné politikája mellé szegődött, ami *Condé* herceget cselekvésre buzdította.

Minthogy pedig *Condé* herceg *Medici Mária* támogatására nem számíthatott, a fegyveres erőszakot akarta alkalmazni. A hugenották is erősen nyugtalankodtak. *Nimesben Condé és a hugenották az alkotmány és a felekezeti szabadság védelmére hamarosan szövetségre léptek*. Az ebből származó polgárháború azzal végződött, hogy *XIII. Lajos* mér a következő évben minden követelést teljesített és úgy látszott, hogy *Condé* herceg és a hugenották sükere tartós lesz.

Ámde *Condé* nem számított arra, hogy *Medici Mária* még akkor is nagy befolyást gyakorolt az udvarnál. Az ő révén pedig az olasz kegyencsek uralma burjánzott fel. Megtörtént az a szegény, hogy *Medici Mária* testvérének férje, *Concino Concini* annyira be tudta magát hizelegni az anyakirályné kegyeibe, hogy márkai méltóságba emelkedett és Franciaország főhadparancsnoka lett. Ez a jövevény olasz oly szemtelenül kezdett viselkedni, hogy csakhamar félretolta a fiatal királyt az uralomból

és olasz honfitársaival szövetkezve valóságos kegyencuralmat hozott be Franciaországba.

Condé, Bouillon, Mayenne hercegek szövetkeztek Concini ellen, de ez csakhamar elfogatta Condét. A királyi seregek természetesen csa-

Medici Mária, IV. Henrik francia király özvegye.

Mialatt kiskorú fia, XIII. Lajos helyett kormányzott, Spanyolország szövetségét igyekezett megszerezni. Később is nagy befolyása volt az udvarnál, az olasz kegyencuralmat virágoztatta itt föl. Nagy ellensége volt Richelieu hercegnek, több összeesküvést szőtt ellene, mire a fia elfogatta. Később megszökött a fogságból.

XIII. Lajos francia király.

Sokáig anyja, Medici Mária befolyása alatt állott, később Richelieut ajándékozta meg teljes bizalmával. Az ő segítségével győzelmesen került ki a protestánsok és a nemsek egymás ellen irányuló mozgalmából. Az állami ügyekkel különben nem igen törődött s mialatt Richelieu a királyi hatalom korlátlanságának kiépítésén fáradozott, idejének nagy részét vidám mulatozások között töltötte.

tába ereszkedtek az elégedetlenekkel, de valószínűleg Richelieu ösztönzésére a király környezete megelégette Concini sáfarkodásait s amikor Concini Normandiába tervezett utazása előtt a Louvreben XIII. Lajos királytól búcsút akart venni, Vitry királyi gárdakapitány Concinit orvul

lelőtte. A gyilkosságnak a király az erkélyről tanuja volt és amikor Concini elesett, örömmel kiáltott fel:

„No most már valóban király vagyok!”

Ez azonban nagy tévedés volt, mert De Luynes Albert, az össze-

Concini főhadparancsnok meggyilkolása

Medici Mária testvérének a férje volt s annyira behízelegte magát az anyakirálynő kegyeibe, hogy a jövevény olasz a francia sereg főhadparancsnoka lett. Néhány olasz honfitársával szövetségbe magához ragadta az uralmat s XIII. Lajos királyt egészen háttérbe szorította. A francia összeesküvők, midőn egyszer búcsúkihallgatáson volt a királyi palotában, orvul agyonlőtték. A gyilkosságnak a király is tanuja volt s örömmel kiáltott föl: „No most már valóban király vagyok.”

balul végződött, mert noha Condé herceg kiszabadult és az elégedetlenek élére állott, néhány siker után a királyi csapatoktól vereséget szenvedett. Ezzel a nemesseg felkelése véget ért, Medici Mária pedig visszatért az udvarhoz. Ezt követte a béarni mozgalom, mert a hugenották szabadságát akarta a király megnyirbálni. A hugenották ellenállása sikertelennek bizonyult, annál is inkább, mert egyik vezérük, Lesdiguere is átpártolt a katolikusokhoz és egyúttal mint főhad-

esküvők egyik tagja csakhamar befurakodott a király kegyeibe és más formában ugyan, de éppúgy garázdálkodott, akárcsak Concini. De Luynes kiűzötte Concini feleségét, őrizet alá vette Medici Máriát, Richelieu pedig Párizsból kiutasította. A kegyencuralom által támogatott királyi uralom győzött az elégedetlen nemességen is, de csak rövid ideig, mert a főnemesek Epernon herceg vezérlete alatt szövetele alatt szervezve, Medici Máriát kiszabadították és a hugenották is hajlandók voltak támogatni a főnemesek mozgalmát. Ez a mozgalom azonban

vezér volt hitsorsosai ellen hadba indult és legyőzte őket. XIII. Lajos uralma tehát nemcsak a nemességgel, hanem a hugenottákkal szemben is győzedelmesen került ki.

Franciaország belső bajai ezzel még nem voltak elintézve, de ezentúl még egy sokkal nevezetesebb feladat is hárult a francia kormányra. Számot kellett ugyanis vetnie azzal, hogy a folyton terjeszkedő és túltengő spanyol Habsburg-politika hódításait békességesen nézi-e tovább vagy pedig megtalálja a módját annak, hogy valamiképp, de mindenesetre a francia nemzet reputációjának sérelme nélkül eredményesen útját állja.

Richelieu bíboros.

Egy erőteljesebb politikához alkalmas emberre volt szükség, mert sem De Luynest, sem ennek hivatalbeli utódait nem lehetett ilyeneknek tekinteni. Egyetlen egy férfiú akadt, akiben minden tulajdonság megvolt arra, hogy a francia politikát a korábbi elmaradottságból biztos kezekkel kiragadjja.

Ez a férfiú *Jean Armand du Plessis de Richelieu bíboros* volt, aki 1624-ben mint intéző miniszter jutott az államtanácsba, illetőleg annak élére. Eredetileg katonai pályára akart lépni, de gyöngé egészsége miatt utóbb pap lett és csakhamar megkapta „Franciaország legnyomorúságosabb és legkellemetlenebb püspökségét,” a luconit. *Richelieu* nagy tehetsége, szorgalma és odaadó működése következtében csakhamar feltűnt. Már 1614-ben a rendi gyűlésen tartott felszólalása annyira magára vonta a közfigyelmet, hogy *Concini* megkínálta a kormányzatban való részvétellel. Ezt természetesen csakhamar ellenségeket szerzett magának; mert éleseszsűségét nem szerették s De Luynes kiutasította Párizsból. Bukása után azonban *Richelieu* visszakerült az udvarhoz, ahol XIII. Lajos és anyjának kibékülését közvetítette s rövid idő múlva bíboros lett.

Alig jutott az államügyek élére, máris tisztában volt terveivel. *Céljának azt tekintette, hogy a korlátlan királyságot újból visszaállítja s egyéb hatalmi tényezőket nem tűr meg. Másrészt kedvezni akart a néphangulatnak az ország közszükségleteiről való gondoskodással. Kijelölte a spanyol és osztrák nagyhatalmi politikát szándékozott megtörni, hogy ekképpen valószínűleg néhai IV. Henrik nagy politikai eszméit. Terveinek csak egyetlen ember volt az igazi, lelkes támogatója: József kapucinus atya, aki minden tekintetben át tudta érteni Richelieu magasszárnyalású céljait.*

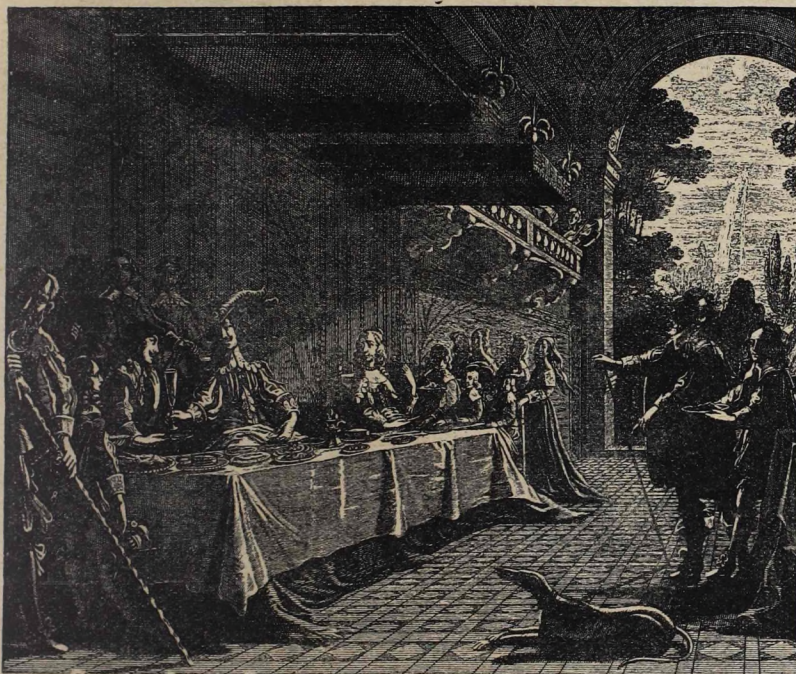

Richelieu bíboros.

XIII. Lajos korában Franciaország mindenható államminisztere volt. Gyöngye szervezetű, de bámulatos akaraterejű férfi volt. Korának ő volt a legnagyobb politikusa, aki szívós kitartással győzedelmeskedett minden akadályon. Franciaországot hatalomhoz és tekintélyhez juttatta s megszilárdította a királyi hatalmat.

Ebéd XIII. Lajos király palotájában.

Tollas kalpagban ül az asztalnál a király, mellette balra Richelieu bíboros.

Hogy tervei számtalan ellenséget szerzett *Richelieunek*, érthető volt. Mindenki irigyelte, áskálódott ellene s csakis Richelieu volt képes ennyi veszedelemmel, akadállyal megküzdeni. Szerencséje volt Richelieunek az, hogy *a király felett feltétlenül tudott uralkodni.*

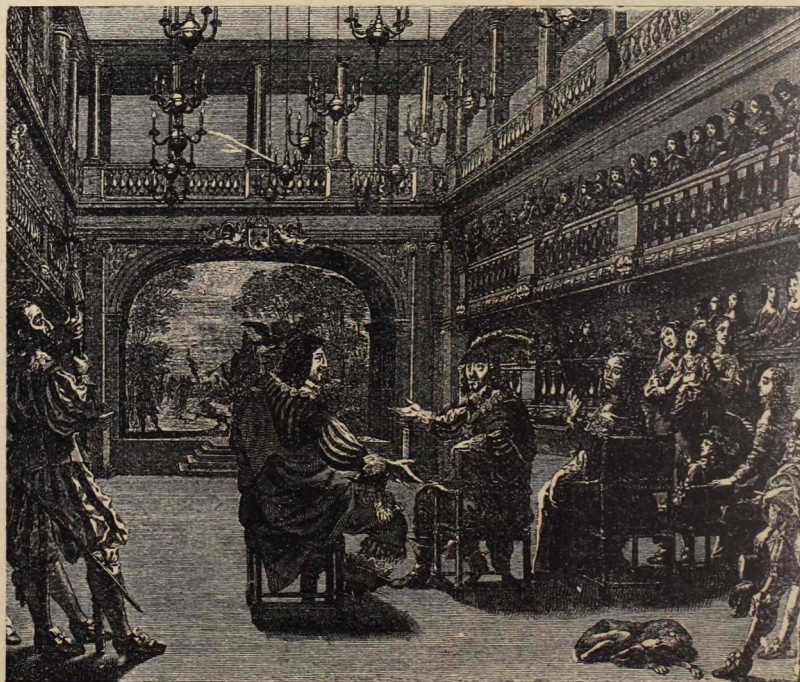
A királlyal szemben nem volt erőszakos, inkább meggyőző rábeszéléssel és okokkal igyekezett őt megnyerni. Az a tudat, hogy ellenségeinek raja veszi körül, természetesen arra kényszerítette a hatalmas bíborost, hogy folyton — hol nyíltan, hol titokban, hol erőszakkal, hol más eszközökkel — küzdelmet folytasson ellenük. Híres volt Richelieu kémrendszere, amellyel ellenségeinek minden titkolt szándékait idejekorán kikutatta s így mindent tudott, ami Franciaországban és kivülről történt.

Hogy *Richelieu* sokat adott a külsőségekre, az együtt jár nagyfontosságú állásával. *Valósággal külön udvartartása volt*, saját testőrsége s palotája mindig tele volt kérelmezőkkel, állami s külföldi főemberekkel. És Richelieu, *ez a gyöngye, vézna, mondhatni beteges ember folyton dolgozott,*

tervezett, megbízásokat adott, levelezett, jelentéseket fogadott, rendelkezett és a rendkívül szövevényes állam teendői mellett ráért arra, hogy az irodalomnak, művészetnek is időt szenteljen, sőt arra is, hogy magának kellemes szórakozásokat keressen.

Minisztersége elején létrehozta a véd és dacszövetséget Németalfölddel Spanyolország ellen. I. Károly angol királlyal nőül vette Henriette Mária francia királyi hercegnőt s szövetséget teremtett Szavoijával és Velencével is. Az utóbbi szövetséggel lehetővé tette, hogy Spanyolország elől elzárta az utat a Rajna és Németalföld felé, másrészt az angol-németalföldi szövetség révén arra törekedett, hogy a Habsburg-uralom vallási külsőségeibe takart, titkos viláгурalmi politikáját megakassza. Richelieu mint katolikus egyházi főméltóság, protestáns államokkal mert szövetséget kötni a francia politika érdekében, de ugyanakkor az országban nyugtalanító hugenottákat véres harcban verte le. Ez a módszere azt eredményezte, hogy háta mögött Medici Mária, aki a protestáns hatalmakkal való

Esti beszélgetés XIII. Lajos király udvarában.

A király élénk beszélgetést folytat egyik előkelő emberével. Mellettük a királyi család foglal helyet, a karzaton pedig az udvar tagjai hallgatják a vitaközösködést.

szövetséget bűnnek tekintette, titokban Spanyolországgal hozott létre szövetséget.

Medici Mária hívei megragadtak minden alkalmat, hogy Richelieu megbuktassák. Richelieu minderől értesült és aszerint cselekedett. Condé és Orléáni Gaston hercegek részt akartak venni a kormányzatban és e célból titokban szövöttek, de Richelieu idejekorán lecsapott az összeesküvőkre s elfogatta (k. t. Azután gyűlést hívott egybe Párizsba, ahol keresztülvitte, hogy az állami kegydíjak összegét milliókkal leszállították, elhatározták az ország védelméből felesleges erődök lebontását, húszezer fegyveresből álló hadsereget szerveztek és kimondták, hogy aki e rendelkezések ellen cselekszik, az felségstört. *Richelieu terve* nagyon *letszelősek voltak*, mert egyrészt korlátozták a nemesség hatalmát, másrészt azonban a néptömeg érdekeinek becézgetésével a királyi uralom korlátlanságát erősítették meg.

Tornyosulni kezdtek azonban a veszedelmek az országban, sőt a külföld felől is. Az Angliával való jó viszony meglazult, sőt fel is bomlott azáltal, hogy Richelieu szó nélkül eltúrte *Medici Mária* és híveinek szövetségét a spanyolokkal, másrészt a hugenották is mozgolódní kezdtek és panasszal fordultak *I. Károly* angol királyhoz, aki *Buckingham* herceg tanácsára fegyveres erővel avatkozott a hugenották ügyeibe. Ostrom alá vétette a francia parti erődvárosokat, de sikertelenül. Richelieu erre válaszul a hugenották főfészekét, *La Rochelle*t záratta körül, az angolokat elűzte és *La Rochelle*t, noha csak hosszas ostrom után, bevétette. A hugenották erre *Rohan* herceg tanácsára titokban — Spanyolországgal szövöttek Richelieu ellen.

Richelieu azonban fényes győzelmet aratott ellenfelein. Felső-Olaszországban érzékeny vereséget mért a spanyolokra, Angliával megkötölte a *susai békét*, azután a hugenották ellen fordult. Mindenütt győzött. Erre Nimesben rendeletet adatott ki, amellyel a hugenották jogi viszonyait újból szabályozta, még pedig rendkívül türelmes alapon, úgyhogy ezzel megnyerte a külföldi protestáns hatalmak rokonszenvét, amire politikája szempontjából nagy szüksége volt.

Spanyolország és Németalföld harca.

Hogy Spanyolország Németalföld leigázásáról nem mondott le végleg, ahhoz kétség nem férhetett. Ez a veszedelem állandóan fenyegette a németalföldieket, másrészt nagy kárukra volt a belső egyenetlenkedés, amely *Oldenbarneveldt* és Orániai Móric között tört ki. Eredetileg

protestáns felekezeti vitákból indult ki az egész pártoskodás, de utóbb politikai színezetet nyert azáltal, hogy Oldenbarneveldt az egyes tartományok függetlenségét féltette, míg Orániai Móric, mint a németalföldiek által elismert főhelytartó, egész Németalföld egységesítésére törekedett. Az ellentétek annyira kiélesedtek, hogy a dordrehti nemzeti zsinat Oldenbarneveldtet elítélte, Orániai Móric pedig nem kegyelmezett meg

Spinola Ambrozio spanyol vezér átvézi Breda várának kulcsait.

Spinola sikeresen hadakozott a németalföldiek ellen s Orániai Móric halála után elfoglalta a németalföldiek fontos várát, Bredát is.

és így Oldenbarneveldt mint egyenlenséget szító, halállal bűnhődött. Az Orániai, másként a háborús párt tehát uralmon maradt és az 1609-ben kötött fegyverszünet leteltével a harmincéves háborúval párhuzamosan ismét kitört a háború Németalföld és Spanyolország között.

Egészen 1625-ig, vagyis Orániai Móric haláláig a harc nem volt jelentőségteljes, egyébként a németalföldiek részére nem valami kedvezően folyt. Csak 1629-ben állott be nevezetesebb fordulat, különösen amikor a svéd fegyverek győzedelmeskedtek német földön, ugyanakkor

győztek a németalföldiek is a spanyolokon, a nördlingeni csata pedig még jelentősebb változást idézett elő s Franciaország is nyílt harcba keveredett Spanyolországgal.

A spanyolok egyik jelentős sikere volt 1625-ben Breda bevétele,

Montecuccoli Rajmond császári tábornok.

A spanyolok segítségére sietve, tizenhatezer emberrel tört be Németalföldre. A németalföldiek erre megnyitották a zsilipeket, mire a spanyolok haderő sietve visszavonult. Montecuccoli hadakozott a török ellen is.

amelyet hosszas, jól előkészített ostrom e özött meg. Ezután szünet következett be, amely alatt a németalföldiek IV. *Keresztély* dán királyt támogatták. A németalföldieket nagy öröm érte a folytonos harcok közepett. Ugyanis *Hein Péter*, a nyugatindiai kereskedelmi társaság ellentengernagya Malanzasban váratlanul, minden harc nélkül elfogta a spanyol

gyarmati ezüstszállító flottát. Óriási vagyont vitt haza Németalföldre, ahol képzelhető örömrivalommal fogadták a jókor jött zsákmányt.

Ennél a sikernél azonban többet jelentett az, hogy a spanyol zsoldos seregek, hosszú idők óta nem kaptak zsoldot s nyíltan fellázadtak, míg a németalföldiek jólfizetett hatalmas sereg felett rendelkeztek. Mikor *Van der Bergen* spanyol parancsnok Montecuccoli segélycsapataival betört Németalföldre, a németalföldiek elhatározták, hogy minden élelmiszert elhordanak, elpusztítják a vidéket és megnyitják a zsilipeket. Ezalatt a németalföldiek egyik csapata bevette Weselt, a spanyolok főerősségét az alsó Rajnánál, mire *a császáriak és a spanyolok kénytelenek voltak német területre átvonulni, Herzogenbuscht pedig Frigyes Henrik orániai herceg foglalta el. Nyugaton és délen tehát a németalföldiek nyugodtan várhatták a harc további fejleményeit.*

Franciaország és Németalföld harca Spanyolország ellen.

(1629—1648.)

Richelieu bíboros 1629-ben lépett igazán a cselekvés terére, még pedig azért, mert ekkor állott a spanyol-habsburg katolikus uralom hatalma tetőpontján Németországban. Ez a siker egyrészt *Gusztáv Adolf* svéd királyt is beavatkozásra ösztönözte, másrészt *Richelieu*, aki Svédország és a lengyelek között békét közvetített, szintén elhatározta, hogy nyíltan felveszi a harcot a Habsburg-hatalom ellen, még pedig azért, hogy beleavatkozik az úgynevezett mantuai örökségi harcba.

A mantuai örökségi háború előzménye ez volt. Mantua hercegség a montferrati örgrófsággal a *Gonzaga*-ház uralma alatt volt egyesítve. Az idősebb ág utolsó hercege, II. *Vincenzio* teljesen spanyolbarát volt, míg az utódlásra jogosult fiatalabb ág képviselője, Nevers-i Károly franciaországi birtokai inkább Franciaországhoz vonzódtak, annyira, hogy amikor a hercegi trónra jutott, azonnal megszállotta Mantuát s hatalmát a spanyol uralom ellen használhatta fel. Erre Spanyolország felszólította II. *Ferdinánd* császárt, hogy Nevers-i Károly utódlási jogát kobozza el. A császár erre mint főhűbéres, a mantuai területet őrizte vette. Természetes, hogy Franciaország jól tudta, hogy a császár nem fogja Nevers-i Károly utódlási jogát elismerni, ezért *Richelieu* a *hugonották legyőzése után Velencével szövetséget kötött s 1629 telén XIII. Lajos királlyal együtt sereget vezetett a Genevre-hegyen át és a spanyolokkal szövetséget kötött piemontiakat Susánál megverte s a spanyolokat Montferratból kiszorította.*

A kis olasz államok a franciákat megmentőjüként üdvözölték, viszont II. Ferdinánd sereget küldött Olaszországba s Mantuát elfoglaltatta. A spanyolok pedig *Spinola* vezérletével újhól megjelentek Montferratban.

Erre *Richelieu* maga állott a francia sereg élére s a spanyolokat fegyverszünetre kényszerítette, titokban pedig területátengedés ellenében magához pártoltatta *I. Viktor Amadé* szavojai herceget.

További fényes sikere volt *Richelieu*nek, hogy az elégedetlenkedő német katolikus ligát lámogatta a Habsburgok ellen. Támogatta a svéd királyt is és ezzel a politikával kierőszakolta a merascói békét, amelynek értelmében *Nevers* Károly herceg megkapta Mantuát, a spanyolok pedig kivonultak Montferratból.

Francia gyalogos XIII. Lajos idejében.

Összeesküvés *Richelieu* ellen.

A hatalmas francia bíboros sikerei és sokak előtt érthetetlen, szövevényes politikája felkeltette az irigykedést és féltékenységet azok körében, akik miatta nem tudtak szabadon érvényesülni. Ezeknek egyike volt természetesen *Medici Mária*, az anyakirályné, aki vallássérelmet, nagy bünt látott abban, hogy *Richelieu* katolikus államok ellen mer háborút viselni. Azzal vádolta nyíltan a bíborost, hogy elhanyagolja a jól felfogott katolikus érdekeket. Az elégedetlen anyakirályné mellé csatlakoztak mindazok, akik fétek *Richelieu*tól és gyűlölték őt. Többek között *Marillac* Mihály főpécsetőr és *Marillac* Lajos marsall.

Mikor *Richelieu* második győzelmes olaszországi hadjáratából visszatért, *Medici Mária* anyakirályné fia, *XIII. Lajos* király jelenlétében a méltatlankodás özönét zúdította a bíborosra.

„Nem kívánom — mondta a bíborosnak — hogy az ügyeimbe tovább beavatkozzék! Pusztuljon a szemem előtt!”

Richelieu szó nélkül elment, *Medici Mária* pedig tovább panaszkodott fiának:

„Egy ilyen rossz, hálátlan embert azonnal el kell bocsátani, az ő helyét a két *Marillac* jobban tudja majd betölteni.”

„Majd határozni fogok!” — szólt a király és eltávozott.

De amikor *Medici Mária* újból és most már türelmetlenül követelte *Richelieu* elbocsátását, *XIII. Lajos* magához hívatta a bíborost s így szólt hozzá:

„Felséges anyám lehetetlen dolgokat követel tőlem. Azt a két *Marillacot* ki nem állhatom, *Richelieut* pedig *Franciaország* nem nélkülözheti!”

„Tehát maradok” — felelte nyugodtan *Richelieu*.

Richelieu győzött, ámde *Medici Mária* nem adta fel a harcot. Az ő ösztönzésére másik fia, *Orléansi Gaszton* herceg megizente a bíborosnak, hogy a barátságát szívesen nélkülözi s elment *Orléansba*, hogy lázadást szítson *Richelieu* ellen. *XIII. Lajost* mindezek a cselszövések,

összeesküvések nem rendítették meg bizalmában *Richelieu* iránt s *Medici Máriát*, tehát a saját anyját elzáratta. Amikor pedig ez megszökött a spanyol *Németalföldre*, *Gaszton* pedig *Lotharingiába*, *XIII. Lajos* így fakadt ki:

„Anyám az ellenségeinkhez menekült és az én megrontásomra törekszik, de ebben csalódní fog!”

Annyi bizonyos, hogy mindazok, akik *Richelieu* támadására alkalmat kerestek, most megtalálták. A délvidéki nemesi rendek mozgolódní kezdtek. De különösen *Languedoc* kormányzója, *Montmorency* Henrik szította az elégedetlenséget a bíboros ellen, már csak azért is, mert ez nem tűrte meg a rendek beavatkozását a kormányzásba.

Francia lovas XIII. Lajos idejében.

Richelieu azonban megállotta helyét. Marillac Lajost hűtlenségi pörbe fogatta és lefejeztette. A calaisi parancsnokot elmozdította állásából s Lotharingiába sietve sereget küldött és szétverte a lázadókat, mire a párizsi parlament a király fivérét, Orléans-i Gasztont és Montmorency herceget lázadóknak nyilvánította. Montmorency egy kis sereg élén vonult fölfelé, hogy Gaszton herceggel egyesüljön, de Castelnau mellett a királyi sereg részéről csúfos vereséget szenvedett és foglyul esett.

Most már XIII. Lajos is cselekedni kezdett. Pusztá megjelenése elég volt, hogy a nép rokonszenvét megnyerje, amely a nemesek önző mozgalmáért úgysem tudott lelkesedni. Gaszton herceg kénytelen volt megadni magát és bocsánatot kérni.

Montmorency (családjában az utolsót) a toulousei parlament halálra ítélte s az ítéletet a király megerősítette. Montmorency bátran, mosolyogva

A kivégzett Montmorency Henrik herceg fejét fölmutatják a népnek.

Montmorency herceg francia tengernagy és marsall volt. Kezdetben Richelieu politikáját támogatta, de aztán lázadást szított ellene. A királyi seregtől vereséget szenvedett s fogságba jutott. Richelieu a toulousei városház udvarán lefejeztette.

halt meg a vérpadon, A nép is megsiratta, de *Richelieu* csakhamar elfeledtette a gyászos esetet azzal a rendelettel, amely ekként szólott:

„A király fiai, fivérei és minden rokonai a törvények uralmának vannak ezután alávetve!”

Nem sikerült tehát a *Richelieu* ellen szőtt összeesküvés, sőt abból a biboros és a király is hatalmukban megerősödvé kerültek ki.

A franciák és németalföldiek további sikerei a spanyolok ellen.

Ebben az időben *Gusztáv Adolf* svéd király egyik győzelmet a másik után aratta a Habsburgokon, a franciák pedig a Rajna felső mentén vetették meg a lábukat. Viszont Németalföldön is egyre több kudarc érte a császári és spanyol seregeket. *A spanyolok flottája a S'aak keskeny torkolatában rettenetes vereséget szenvedett a németalföldiektől.* Harminc hajó, háromszáz ágyú és ötezer fogoly esett a győzők kezeibe. A következő évben a németalföldiek a keleti belga terület ellen intéztek támadást és *Frigyes Henrik* orániai herceg több város elfoglalása után *Maastricht* előtt állapodott meg, ahol az egyesült spanyol és császári sereget visszaszorította és a várost bevette.

Ezalatt a franciák a Rajna mentén arattak több sikert, mire a spanyolok békét szerettek volna már kötni, de a győztes felek követelései oly súlyosak voltak, hogy a béke nem jöhetett létre. Erre Spanyolország újból megfeszítette erejét, hogy szembeszálljon ellenségeivel, ami a franciák és németalföldiek nyílt szövetségét vonta maga után. Az ezt követő hadjáratban a franciák *Avain mellett győztek* és egyesülve a németalföldi sereggel benyomultak Brabantba. De nevezetesebb sikert elérni nem tudtak, sőt most már az újjászervezett spanyol és császári seregek francia területre csaptak át, ahol néhány helységet elfoglaltak, de a francia haderő kemény tusa után kiszorította őket az országból.

A németalföldiek visszahódították Bredát, a franciák pedig Szavoját segítették a spanyolok ellen, akik *Casale mellett vereséget szenvedtek.* A tengeren is nagy sikereket ért el a francia flotta a spanyol ellenében, amelyet *Genova mellett nyílt tengeren győzött le.*

Nagy és nevezetes győzelmet arattak továbbá a németalföldiek is a spanyol flottán, amelyet *Van Tromp* németalföldi tengernagy csekélyszámú hajóival az angol partokhoz kergetett, majd pedig erősítést kapva, *Dovernél* teljesen tönkrevverte olyképp, hogy hetven hajóból negyvenet elfogott.

A spanyol világbirodalom bomlása.

Spanyolországot évek óta következetesen üldözte a balsors, ami érthető volt azért, mert politikájának semmi erkölcsi alapja nem volt. Az V. Károly, illetőleg II. Fülöp által oly szerencsével megalapított nagy birodalom támaszszlopai korhadni kezdtek. Belső zavarok is keletkeztek. Nyílt lázadás tört ki Katalóniában, ahol a kiváltságaira féltékeny lakosság a kasztíliaiak gőgös uralmára ráunt. A franciák által is bátorított kataloniak fellázadtak a kormány ellen és a lázadás áterjedt Arragonia, Navarra, Valencia vidékére is.

A portugálok ugyancsak megunták a spanyolok lelketlen uralmát. A forradalmat voltaképp az a rendelet idézte elő, amely megparancsolta a portugál nemességnek, hogy siessen Madridba, ahonnan a kataloniaiak ellen fognak harcba menni. Ezt a portugálok végre is megsokallották. A nemesek összeesküdtek és a lisszaboni érsek vezetése alatt *Braganzai János* hercegnek, Portugália legvagyonosabb földesurának ajánlották fel a portugál trónt. A herceg hosszas rábeszélés után beleegyezett, mire az összeesküvők titokban sereget szerveztek, megtámadták Lisszabont, a helytartó titkárát megölték, a csapatokat elűzték és a herceget IV. János neve alatt királynak kiáltották ki. Rövid idő múlva egész Portugália csatlakozott a mozgalomhoz.

Hogy Franciaország nem állott távol ezektől a mozgalmaktól, sejteni lehetett, mert hisz minden olyan mozgalmat, amely Spanyolországot gyöngítette, szívesen támogatótt. A kataloniaiak küldöttségét Párizsban úgy fogadták, mint valami önálló országét és a küldöttség kérésére Richelieu francia védnökség alá helyezte Katalóniát és sereget küldött a lázadók segítésére.

A mindenható spanyol államminiszternek, *Olivareznek hatalma*, állása, befolyása *megrendült*. Tett ugyan kísérletet, hogy tekintélyét megmentse, sereget küldött Katalóniába, de sikertelenül. A francia beavatkozás óriási bajokat okozott. A külső és belső ellenséggel Spanyolország nem vehette fel a harcot és hiába állott maga IV. Fülöp is a sereg élére. Olivarez tehát 1643-ban lemondott. Távozó kocsiját pedig a nép kövekkel dobálta meg, tehát maguk a spanyolok is megelégtéltek ennek a lelketlen miniszternek a sáfárkodását, amely abban merült ki, hogy folyton beavatkozott más, idegen országok belügyeibe és hazug nagyhatalmi ábrándokért áldozta fel a nép ezreit és a közvagyon millióit. Utóda a veje lett, *Luis de Haro*, egy teljesen jelentéktelen ember. Ezzel aztán a spanyol katolikus világuralom is véget ért.

Richelieu és XIII. Lajos halála.

A hatalmas, nagyeszű francia bíboros-miniszter minden vonalon győzött. Leverte a folyton gyengülő spanyol politikát, megakasztotta a Habsburgok terjeszkedését. Ellenségei félték tőle, a gyöngye, beteges, sovány kis embertől, akinek agyában oly merész gondolatok születtek és aki csontos kis kezével bele tudott markolni annyi országnak a dolgaiba.

Legyőzte azt a mozgalmat is, amelyet 1641-ben *Loissons* grófja a reimsi érsekkel, *Guise* Henrikkel támasztott ellene. Diadalt aratott egy másik összeesküvésen is, amelyet 1642-ben a fiatal, nagyravágyó *Cinqmars márki*, a király kegyence és *Bouillon* herceg, olaszországi hadparancsnok Orléansi Gasztonnal, a király fivérével személyes természetű okokból kezdeményeztek. Ez az összeesküvés már veszedelmesebb volt, mert az összeesküvők titkos szövetségre léptek Spanyolországgal is. Richelieu kémei azonban megszerezték a szövetség okiratát, mire Richelieu *Cinqmars* márkit hazaárulásért perbe fogatta és kivégeztette. *Bouillon*

Bourbon Lajos herceg, francia tábornok győzelme Rocroinál a spanyolok fölött.

Alig volt huszonhét éves a herceg, amikor Mazarin helyzetét a spanyolokon és a császáriakon kivitt győzelmeivel megerősítette.

herceg csak nagynehezen menekült meg a vérpadtól, Orléansi *Gaszton* pedig kénytelen volt minden méltóságáról lemondani. *Richelieu a teljes győzelem tudatában tért vissza Párizsba*, de már ekkor annyira bántotta a köszvény, hogy kocsiban vitette magát és 1642 december 4-én egy erősebb köszvényrohamnak áldozatul esett.

Mikor *XIII. Lajos* Richelieu haláláról értesült, így kiáltott fel: „Nagy politikus halt meg benne!”

XIII. Lajos alig másfél évvel élte túl Richelieut. Halála előtt akként rendelkezett, hogy *kiskorú fia, XIV. Lajos* kiskorúsága alatt a királyné, *Anna* legyen a kormányzó, ez azonban *Mazarin* államminiszter nélkül semmiben se intézkedhessék.

Anna özvegy anyakirályné azonban férje halála után a párizsi parlament hozzájárulásával magához ragadta a hatalmat. De korai volt öröme, mert kénytelen volt belátni, hogy képtelen a hatalom megőrzésére, miért is a kezdetben kegyvesztett *Mazarin*t feltétlen bizalmával tüntette ki. Megerősítette az államtanács elnöki méltóságában és ezzel, bár más alakban, tovább élt *Richelieu szelleme a francia politikában*.

A francia seregek fényes sikereket arattak ezalatt a harctereken is. Az alig huszonnégy éves *Bourbon Lajos, Enghien* hercege *Rocroi mellett tönkreverte a spanyol vértés gyalogságot* és nemsokára bevette *Diedenhofent*. Németalföldön, különösen *Flandria* partjain is a győzelmek láncolata fűződött a francia fegyverekhez. Orléansi *Gaszton* a németalföldi flotta segítségével bevette *Gravelinget* s *Frigyes Henrik* orániai herceg is győzelmesen haladt előre. Nemsokára *Dünkirchen* esett francia kezekbe.

Nevezetes siker koronázta a franciák beavatkozását Olaszországban is, főleg *Toscana* vidékén, ahol a francia fegyverek súlya alatt *Toscana* semlegességet fogadott. *Modena* átpártolt a francia politikához, egyebütt pedig növekedett a francia befolyás.

Súlyosan megrendítette a spanyol uralmat a szicíliai és nápolyi lázadás is. A népmozgalom indító oka a súlyos adók voltak. *Palermóban* azelkeseredett alsó néposztály lerombolta a gyűlölt adóhivatalokat, nemsokára csatlakozott hozzája a polgárság is és 1647-ben fegyveres népcsoportok kifosztották a fegyvertárat, megrohanták az alkirály palotáját és *Palermó* katonai parancsnokának kikiáltották *De Lesi Giuseppet*, egy aranyművest. Az alkirály elmenekült, *De Lesi* azonban csakhamar szövetkezett a polgársággal, hogy az alsóbb néposztály kihágásait megakadályozza. A nemesség sietve fegyvert ragadott, csapatokat szervezett és leverte a forradalmat.

A nápolyiak lázadását a gyümölcs megadóztatása okozta, mert ebből akarta a kormány a külföldi hadakozások költségeit némileg fedezni. A gyümölcsárusok megtámadták az adószedőket. Ilyen kiáltások hangzottak az izgatott tömegben:

„Le a gyalázatos kormánnyal!”

„Le az új adóval!”

A feldühödött nép *Aniello* Tamás, amalfii halász vezetése alatt fegyvert ragadott és oly fenyegetőleg viselkedett, hogy az alkirály kénytelen volt megígérni az adó elengedését. Ezzel azonban a nép nem elégedett meg, hanem Aniellót diktatori hatalommal megtette „a nép főkapitányá”-nak. Aniello csakhamar ötvenezer embert fegyverzett fel és ügyes körültekintéssel arra kényszerítette Arcos herceg alkirályt, hogy minden erőszakos megadóztatást ejtsen el, adjon amnesztiát és biztosítsa az alkotmányos kormányzást. A kényszéregyezség csakhamar létrejött és Aniello a béke jeléül tüntetőleg nyílt kocsiban vitette

Aniello Tamás.

A spanyol uralom ellen föllázadt nápolyi népnek ez a halász volt a vezére. Ötvenezer fegyveres élén ki-erőszakolta a nápolyi alkirálytól a törvénytelen adók elengedését. A nép diktátorrá választotta. Midőn a nép megnyugtatósa miatt körülkocsizott a városban, az alkirály orvul meggyilkoltatta.

magát körül Nápolyban. *Aniello* jóhiszeműségét életével fizette meg, mert az alkirály orvul megölette. Ez az esemény újra tápol adott a csalódott nép lázongásának, amely ismét fegyvert ragadott, mire *Don Juan d' Austria* egy flotta élén bombáztatni kezdte Nápolyt. De vesztére, mert a partra szálló spanyol katonákat a feldühödött nápolyiak visszakergették és ezután kikiáltották a köztársaságot. *Annese Genaro*, a nápolyiak vezére ragadta magához a hatalmat, aki azonban önző és gögös Guise Henrik francia herceg támogatásában csalatkozván, titokban Nápolyt vissza játszotta a spanyolok kezére.

Az előzményekből látható, hogy a gögös spanyol

uralom veszedelmes megrázkódtatásoknak volt kitéve s ez okozta, hogy a békepárt Madridban mégis csak felülkerekedett és a németalföldi háborúnak *Frigyes Henrik* orániai herceg halála után 1648 elején béke vetett véget. Eszerint Spanyolország Németalföld függetlenségét az akkori területi állapot szerint elismerte. A csaknem nyolcvan évig tartó véres harc tehát óriási veszteséggel végződött a spanyolokra.

A németalföldiek belső békéje azonban ezzel még nem állott helyre, mert az orániai párt, amely a németalföldi államok szoros egyesítését követelte, viszont az autonóm önállóságukat féltő tartományi párt tovább is szemben állott egymással. *II. Vilmosnak sikerült ugyan az orániai politikát győzelemhez juttatni*, de korai halála (1650.) után a németalföldi tartományok, illetőleg főbb államok szövetsége az autonómiai pártot juttatta túlsúlyra, amely a katolikusok ellen szigorú rendszabályokat léptetett életbe. De nemsokára keserűen tapasztalta ez a párt, hogy Németalföld állami létét csakis az orániai politika felélenítése mentheti meg.

Mazarin. — A frondörök. — A királyi hatalom küzdelmei.

Richelieu utóda az államminiszteri főméltóságban *Mazarin* lett. Csakhogy Mazarin és Richelieu között igen nagy volt a különbség. Mert amíg Richelieu nem ismert megalkuvást és akaratát a királyi hatalom megszilárdítása érdekében ritka szívóssággal meg is valósította, addig *Mazarin inkább cselszövő és alkalmi megalkuvónak bizonyult*. Olyan tekintélyt pedig, mint Richelieu, távolról sem tudott magának szerezni. Viszont el kell ismerni, hogy *Mazarin óriási pénzügyi zavarok között vette át az államminiszterséget*, a párizsi polgárok pedig a leghatározottabban gyűlölték Mazarint.

A nép és a polgárság immár megelégtelt a folytonos adóemelést, az új, közvetett adókat, amihez valóságos átokként csatlakozott a kormányznak az a lelkiismeretlen eljárása, hogy az adószedés jogát kereskedelmi társaságoknak adta bérbe, viszont ezek a kereskedők nem ritkán háromszoros, sőt négyszeres adót szedtek be saját javukra. A nagy összegekről szóló kincstári utalványokkal való gazdálkodás is komoly bajokat okozott. A parasztság állandóan nyugtalanzkodott, terjedt a köznyomor s a „mezillábasok” mozgalma folyton veszélyeztette a közbékét.

A párizsi parlament nyíltan követelte a bajok orvoslását, mikor pedig a pénzügyek főkezelője, *D'Emery* új adókat iratott elő, nyíltan

megtagadta az adók beszedésénél való segédkezést és keresztülvitte, hogy az udvar megígérte a bajok orvoslását.

Anna, az özvegy anyakirályné szinteg nagy engedékenységre határozta

Mazarin bíboros.

Richelieu utóda volt az államminiszterségben. Nem volt olyan nagy politikus, mint előde, de neki is jelentékeny sikerei voltak a királyi hatalom megszilárdításában. Levverte a Fronde-mozgalmat s ő fejezte be a spanyolok ellen vívott háborút.

el magát, de csakhamar *politikai csinyt* tervelt és a párizsi parlament két előkelő vezetőemberét elfogatta. Tévedett azonban, ha azt hitte, hogy ezzel a népmozgalomnak elejét vette. A *párizsi nép nyílt forrongásba tört ki*, elzárta az uccákat és torlaszokat emelt, amitől az anyakirályné is megrettent és több követelést teljesített. Mindazonáltal az engedékeny-

sége újból csak látszólagos volt és titokban visszahívatta *Condé* herceget, a győztes vezért, hogy katonai erőszakkal fékezze meg a párizsi parlamentet.

Hogy *Anna* özvegy anyakirályné tervei sikerüljenek, *Mazarin* azt ajánlotta neki, hogy hagyja el az udvar a fővárost, *Condé* herceg pedig, akinek pénzhéségét gazdag ajándékokkal elégítették ki, a katonasággal verje szét a párizsi parlamentet. *Anna* követte a tanácsot és eltávozása után *királyi csapatok vették körül a fővárost*. A párizsi parlamenttel azonban nem lehetett oly könnyen boldogulni, mert a parlament azonnal fegyver alá szólította a párizsiakat és elrendelte, hogy *Mazarin*-nak, „a közbéke zavarójának, a király és az állam ellenségének,” senki se merjen engedelmességni. A parlamentnek az volt a célja, hogy az elégedetlen nemességet is csatlakozásra bírja, ami csakugyan be is következett.

Noha *Condé* herceg még látszólag az udvarhoz szított, de fivére, *Conti* herceg, a *Bouillon*-hercegek, *Turenne* vicomte, a híres vezér, *Condé* nővére, *Longueville* hercegnő és számosan másoka párizsi parlament mellé szegődtek.

A *nemesség és vezéreinek célja nagyon is önző volt*. Vezérük, *Condé* Pál metzi érsek volt, akivel egyetemben a királyi hatalmat korlátozni szerették volna, de a nemesség előnyére. Ez a szövetség, amelyet *Mazarin* kicsinyléssel vett s gúnynéven „*Fronde*”-nak nevezett el, ami magyarul azt jelenti: parittyázó gyerekek csoportja, annyira ment, hogy csapatokat szervezett, szövetkezett a párizsi parlamenttel, másrészt azonban minden politikai lelkiismeretfurdalás nélkül Spanyolországot is segítségül hívta.

A *Fronde-mozgalom nagy gyorsasággal terjedt*, de mielőtt háborús akciókba lépett volna, annak hírére, hogy Angliában I. Károlyt lefejezték, az udvarral előnyös békét kötött (1649.). Ennek a békének egyik szégyenfoltja volt az, hogy *néhány frondőr címetek és kegyadományokat fogadott el az udvartól*. A *frondőrökhöz csatlakozott* nemsokára *Condé* herceg is, Franciaország leggazdagabb ura, akinek sikerült kieszközölnie azt, hogy a saját személyét tolta előtérbe és kivitte, hogy *Mazarin* az ő személyes tanácsadási jogát elismerte. A ravasz *Mazarin* azonban *csakhamar köpönyeget fordított* és amikor a frondőrök meglehetősen nyugodtan érezték magukat, *Condé*, *Conti* és *Longueville hercegnőt elfogatta*. Így ért véget az első frondemozgalom.

A vezérek elfogatása új polgárháború veszedelmét jelentette, mert *Condé felesége, meg Turenne és mások újból életrekellették a frondemozgal-*

mat. Turenne összevonta Condé herceg hű ezredeit és újból megkísérelte a spanyolokkal való szövetségést. A második frondemozgalom már veszedelmesebbnek ígérkezett, mindazonáltal sikerült Mazarinnak a vidékiek mozgalmát ígéretekkel leszerelni. De a veszedelem mégis igen nagyméretűnek mutatkozott, mert a régi, első frondemozgalom vezére, Condé érsek még mindig haragosa volt Mazarinnak, másrészt Condé hercegnő a párizsi parlamentet végső ellenállásra unszolta. A parlament fel is szólította Anna özvegy anyakirálynét, hogy Mazarint, mint az elégület-

A frondőrök gyűlése egy Párizs mellett lévő térségen.

A frondőrök a nemesség hatalmának korlátozása miatt kezdtek forradalmi mozgalmat Mazarin ellen. Bár előkelő főurak álltak az élükön, jelentékeny sikert nem tudtak elérni

lenségek előidézőjét, bocsássa el, amibe ez beleegyzett és 1651-ben Mazarin elhagyta a francia földet, átment Németországba, a frondevezérek pedig visszakapták szabadságukat.

A fronde-vezérek azonban maguk között is egyenetlenkedtek, mert valamennyien hatalomra és méltóságokra törekedtek, Condé herceg pedig épp a legtelhetlenebb volt közöttük. Anna özvegy anyakirályné tehát ígéretekkel húzta ki az időt, amíg fiát, XIV. Lajost nagykorúnak nyilvánította és ezzel a frondőröket új helyzettel állította szembe.

Erre Condé herceg bosszankodva otthagyta az udvart és rokonai-val, személyes híveivel egyetértőleg elhatározta, hogy újból fölidézi a polgárháború veszedelmeit s felújítja a spanyolokkal való szövetségést is.

A mozgalmat azonban egy váratlan esemény zavarta meg. Amíg ugyanis a felkelők a szervezkedésükkel voltak elfoglalva, *Mazarin* hirtelen *Kölnnél* hatezer ember élén állépte a francia határt, csatlakozott a királyi seregéhez, amelyet ezáltal jelentékenyen megerősített. A királyi seregeknek *Turenne* volt a vezére, aki, mint kiderült, csak látszólag támogatta azelőtt a *frondöröket*. Kezdetben *Condé* herceg volt ugyan előnyben,

A *frondörök* és a királyi csapatok harca Párizs előtt.

A királyi csapatok élén álló *Turenne* már majdnem legyőzte a *Conde* herceg vezetése alatt álló *frondöröket*, amidőn Párizs megnyitotta kapuit és bebocsátotta *Conde* megvert seregét s ágyútüzet bocsátott a királyi csapatokra. Ezzel a csatával a *frondörök* mozgalma véget ért.

de amikor Párizs megerősítésére elsietett, seregét *Turenne Elampes* mellett megverte.

A fölkelőknek segélyére jött azonban *Lotharingiai Károly* herceg tízezer emberrel és Párizs mellett ütött tábort, mire *Turenne* is a főváros falai alá sietett. A két sereg Párizs egyik külvárosában, a *Faubourg St. Antoine*ben ütközött meg 1652 július 2-án, a csatát pedig egy dombról *XIV. Lajos* és *Mazarin* is végignézték. A heves csata órákig eltartott, amikor *Turenne* egyik csapata kezdte *Condé* fegyvereseit hátra szorítani, még pedig a párizsi vár bezárt kapui felé. *Condé* seregének helyzete rendkívül vál-

ságos lett. Ekkor Orléansi Gaszton herceg felesége egy merész elhatározással *kierőszakolta* férjétől azt a parancsot, *hogy a párizsi Antalkaput nyissák ki*. Ez megtörtént, mire *Condé serege bemenekült, a*

XIV. Lajos francia király trónralépése idejében.

A frondörök mozgalmának végleges leverése után lépett a trónra. A nemeség fölött aratott győzelem annyira elbizakodtá tette a fiatal uralkodót, hogy a rendeleteinek ellenszegülő párizsi parlament tagjaihoz büszkén ezeket a fennhéjázó szavakat intezte: „Parancsolom, hogy rendeleteimet végrehajtsák, mert az állam én vagyok.”

párizsi bástya ágyúí pedig elkezdtek dörögni s ontották a golyózápport a — királyi seregre.

Erre létrejött a béke, de csak hosszas izgalmas tárgyalások után. Minthogy azonban Condé herceg önzése hova-tovább nyilvánvalóbb lett,

a király pedig a párizsi parlament követelményeit a népjólét érdekében teljesítette, sőt több oldalról érkezett unszolásra *Mazarint másodszer is elbocsátotta*, a frondőrök főbb emberei is átpártoltak a királyhoz, *Condé elvesztette a népszerűségét* s átment Spanyolországba, *Párizs pedig bebocsátotta falai közé az uralkodót. XIV. Lajos* a párizsi nép örömrivalgása között vonult be a fővárosba, amnesztiát adott mindenkinek és — visszahívta *Mazarint. XIV. Lajos aztán a reimsi székesegyházban ünnepélyesen megkoronáztatta magát*, ezzel is jelezni akarván a királyi hatalom feltétlen győzelmét.

A *francia nemesség küzdelme tehát véget ért*. Vereségével annyira megerősítette és elbizakodottá tette a királyi hatalmat, hogy azontúl már sem a nemességnek, sem a polgárságnak nem volt befolyása a közhatalom gyakorlására.

XIV. Lajos a párizsi parlament követeléseit kezdte ridegen visszautasítani. Amikor pedig azt kívánta a király, hogy a követeléseket terjesszék újból eléje, néhány nemes és parlamenti tag pedig „az állam érdekei”-ről kezdett beszélni, *az alig tizenhét éves király, feltett kalappal, vörös lovaglókabátban, kezében egy lovagostorral csak ennyit mondott:*

„*Parancsolom, hogy rendeleteimet végrehajtsák, mert az állam én vagyok!*”

Közben a spanyolok és a francia királyi hatalom között állandóan tartott a fásasztó hadakozás. Kezdetben a spanyolok voltak előnyben, mert olasz területről kiszorították a franciákat, a Rajna mentén és délnyugati francia területen is győztek. Csak akkor kedvezett a hadiszerencse megint a francia fegyvereknek, amikor Cromwell, Anglia diktátora segílyt küldött *XIV. Lajosnak. Angolok segítségével aztán Turenne sorra visszavonta a spanyoloktól az elhódított területeket.*

Ezen sikerek után, amelyek Spanyolországot nagyon hátraszorították, Mazarin kezdeményezésére megindultak a béketárgyalások, amelyek 1659-ben a pirenei békével fejeződtek be. Spanyolország tetemes területeket volt kénytelen átengedni a franciáknak, viszont *XIV. Lajos Condé herceget méltóságába s birtokaiba visszahelyezte és a portugálok támogatásától elállott. A béke zálogául XIV. Lajos francia király nőül vette IV. Fülöp spanyol király leányát, Mária Teréziát.*

A spanyol világhatalom most már csakugyan végéhez jutott és kezdődött az autokrata francia királyság uralma, amely a népszabadság szempontjából éppoly veszedelmesen túltengett, mint annak idején a spanyol királyság hatalma.

A nagy angol forradalom.

I. Jakab király uralkodása.

Erzsébet királynő halálával nagyon megváltozott a közhangulat Angliában. I. Jakab király trónralépése idézte fel a válságos helyzetet, a parlament és a királyi hatalom küzdelmét egymással szemben.

A küzdelem igen érdekesen indult meg. Tudjuk az előzményekből, hogy az anglikán egyház megalapítása nem a nép kezdeményezéséből indult ki, hanem jórészt a királyi hatalom megszilárdítása okozta megalapítását. Az angol uralkodók a felekezeti kérdéseket nem az egyházi szempontok szerint kezelték, hanem a saját egyéni hatalmukat, királyi mindenhatóságukat igyekeztek egyházpolitikájukkal alátámasztani. Egyébként az igazság kedvéért azt is ki kell emelnünk, hogy az akkori anglikán egyház csak annyiban volt protestáns, hogy a pápa főnökségét nem ismerte el, de lényegében, szervezetében a katolikustól vajmi keveset tért el. Amennyiben pedig az angol uralkodó volt az anglikán egyház feje, ő nevezte ki a püspököket, ő hívta össze az egyházi nagygyülekezetet. Minden közelebbi magyarázat nélkül szembeötlő volt az anglikán egyház igazi politikai célja: a királyi hatalom teljességének biztosítása.

Ez a nyomasztó helyzet azonban nem tetszett sem az angol középosztálynak, sem az alsóbb népbelieknek. Csakhamar mutatkozott tehát az ellentét a királyi hatalom és a nép érdeke között.

Darnley Henriknek és feleségének, Stuart Máriának fia, VI. Jakab skót király I. Jakab néven 1603 júl. 25-én angol királlyá koronázott és egy évre rá az országos egység jeléül felvette „Nagybritannia királya” címét. Képzett, okos uralkodó volt I. Jakab, de családjának hagyományos királyi gőgjéről lemondani nem tudott. Szinte bámulatbaejtő egyik trónbeszédének következő része, mely ekként hangzott:

„A királyok alattvalókat teremtenek, de meg is semmisíthetik őket. Élet és halál urai, mindenben ítélkeznek, de maguk csak Istennek tartoznak

felelősséggel. Ugy bánhatnak alattvalóikkal, mint a sakkfigurákkal és a nép értékét emelhetik, vagy leszállíthatják, akárcsak a pénzt!"

Ekkora határtalan elbizakodottság mellett csak természetes, hogy komoly, értékes uralkodó nem fejlődött I. Jakabból. A közhangulat ellen való rendelkezései, a nemzeti akarat kicsinylése, gyakori ingadozásai halomra gyűjtötték az elégedetlenség gyújtóanyagát, amely azután a nagy forradalomban, I. Károly idejében lobbant lángra.

I. Jakab szünet nélkül harcban állott a parlamenttel, ahol az ügynevezett puritán szellem kapott lábra. A puritánok voltak ugyanis azok, akik a protestantizmust eredeti formáiban akarták behozni s amennyiben inkább szítottak Kálvin tanaihoz, ellenségei voltak az anglikánoknak, továbbá a katolikusoknak és a királyi hatalom korlátlanságának. *I. Jakab a puritánokat*, de egyúttal a katolikusokat sem szívelte, üldözte és súlyos pénzbírságokkal sújtotta őket, amiért nem követték az anglikán egyház tanításait. Ez az üldözés végül annyira elkésérette a katolikusokat, hogy *Catesbey* Róbert és *Percy* Tamás vezérlete alatt összeküldtek és elhatározták, hogy a parlamentet, amikor azt a király ünnepélyesen megnyitja, légberöpítik. A parlament egyik bérpincéjében harminchárom hordó lőport helyeztek el és csak a véletlen akadályozta meg 1605 nov. 5-én a rettenetes katasztrófát. Néhány katolikus parlamenti tag ugyanis névtelen levelet kapott, hogy ezen a napon kerülje a parlamentet. Így derült ki a tervezett merénylet, mire az összeesküvők egy részét lefejezték, másokat menekülés közben vertek agyon. Aztán súlyos rendszabályokat léptettek életbe a katolikusok ellen.

A király, hogy könnyelmű gazdálkodásához pénzt teremtsen, a kikötői és révparti illetékeket, vámokat önhatalmúlag szedte be s az emiatt tiltakozó parlamentet feloszlatta. Amikor pedig az új parlamenttől sem tudta a hozzájárulást megkapni, a parlamentet szétkergettette, négy parlamenti ellenzéki vezért pedig a Tower börtöneibe záratott.

„*Meg fogtok puhulni, vagy mind elvesztek!*” — kiáltotta dühében a király.

I. Jakab ezután két évig uralkodott parlament nélkül, őt magát pedig *Villiers György*, *Buckingham* hercege tartotta karmai között. Ez a felfüvalkodott, pénzsóvár, mindenre képes főnemes semmi törvénytelen cselekedetet nem restelt, csakhogy pénzt és ismét pénzt szerezhessen. Hivatalokat, egyedárúságokat, sőt még ítéleteket is pénzért osztogatott. Nem lehetett csodálkozni, ha ilyen esztelen gazdálkodás mellett egyre fokozódott a nép elkeseredése.

A külső, nagy politikában Anglia elvesztette tekintélyét. *I. Jakab*

képes volt egyik leghíresebb emberét, *Raleigh* Waltert, aki a spanyol flottának annyi bajt, kárt okozott, kivégeztetni spanyol befolyásra azon a címen, hogy *Raleigh* „féktelenkedéseivel a békét folyton veszélyezteti.” Mikor a harmincéves háború idejében azt követelte a parlament a királytól, hogy álljon a protestánsok élére, I. Jakab ezt a kívánalmat mereven visszautasította, az ellenzék vezéreit elfogatta és a parlamentet feloszlatta. Jellemző volt a király külpolitikai következetlenségére, hogy fiát, *Károly* herceget spanyol hercegnővel akarta eljegyeztetni. Ez csak azért nem sikerült, mert *Olivarez*, a spanyol államminiszter azt követelte I. Jakabtól, hogy az angol katolikusokat helyezze vissza jogaikba, amit az angol nép protestáns többsége ellenezett.

I. *Jakab politikája* azután újból irányt változtatott, amennyiben a spanyolokkal akart háborút viselni. Szövetséget kötött Németalfölddel és Franciaországgal, fiát pedig XIII. Lajos francia király nővérével, *Henriette Mária*val jegyeztette el. Ezzel természetesen sok minden megváltozott volna s úgy tetszett, hogy *Jakab* királyban feltámad az okosság politikája. Ezt azonban már nem tudta érvényesíteni, mert 1625-ben meghalt.

I. *Károly*. — A parlament és a királyi hatalom küzdelmei.

I. *Károlyra* atyja, I. *Jakab* kellemetlen örökséget hagyott hátra. I. *Károly* határozottan rokonszenvesebb volt, mint atyja, de arról, hogy a királyi hatalom korlátoztassék, hallani sem akart. Híve volt az anglikán egyháznak, természetesen hatalmi szempontokból. Gyakori ingadozásai miatt csakhamar a kétszínűség hírébe jutott. Terveit tehát csak úgy valósíthatta volna meg, ha a parlament engedékeny lett volna vele szemben. Erről azonban már szó sem lehetett.

Mikor trónralépése után megnyitotta a parlamentet, azt a kérdést vetette föl :

„Meggzavazza-e a parlament a spanyol háború költségeit?”

„Igen, de csak egy évre!” — volt a válasz.

„Én pedig *egyszersmindenkorra követelem!*” — kiáltotta a király.

„A parlament pedig csak egy évre adja meg!”

„*Akkor feloszlatom a parlamentet!*” — fejezte be a király a vitát.

Igy kezdődött az uralkodása, ugyanilyen volt a folytatása. A spanyolok ellen folytatott tengeri hadjárat kudarcral végződött s Franciaországban is megnehezteltek rá azért, mert a hugenottákat támogatta.

I. Károly angol király.

Gőgös, makacs jellemű uralkodó volt, aki a királyi hatalmat korlátlanul, önkényesen akarta gyakorolni. Rettenetes kegyetlenséggel üldözte az angol protestánsokat is, főleg a puritánokat. Alkotmányellenes uralkodása miatt a parlament elkeseredett küzdelmet folytatott ellene. Végül fegyveres harcra került a sor a király és a parlament között s a parlament hadserege leverte a királyi seregeket. A király fogságba jutott s a győztes hadsereg főtisztjei a parlament ítélőszéke elé állították. A százötven tagú bíróság az uralkodót, mint gyilkost, zsarnokot és hazaárulót lefejezésre ítélte s az ítélet végre is hajtották rajta.

Az 1626-i parlamentben rendkívül izgatott volt a hangulat. Eliot John, a bátor, lovagias devonshirei altengernagy erősen kritizálta a kormányt és az udvar eljárását.

„Meg nem szavazott vámokat, adókat szedni tilos!” — mondta Eliot.

Ugyancsak ő panaszt emelt *Buckingham* herceg erőszakoskodásai miatt is, mire a parlament a herceg vád alá helyezését határozta el. De I. Károly elébe vágott a dolognak, Eliotot és az ellenzék több vezérért elzáratta s a parlamentet feloszlatta.

Anglia külföldi kudarcai mégis arra birták a királyt, hogy a parlamentet harmadszor is egybehívja. A hangulat most már békülékenyebb volt, sőt I. Károly attól sem idegenkedett, hogy külön hozandó törvényben biztosítani fogja a parlament alkotmányos jogait, de kikötötte, hogy a javaslatot kérelem alakjában intézze hozzá a parlament.

I. Károly hajlandó volt arra, hogy a parlament követeléseit teljesítse, arról azonban, hogy sürgős esetekben adót szedethessen s polgárokat letartóztathasson, nem akart lemondani, másrészt azt kívánta, hogy a parlament határozatai se kössék őt minden időre. Végre hosszas tárgyalások, viták után a parlament mindkét háza elfogadta „A jogkérelmet” (*Petition of Right*) és a király ezt törvényerőre emelte.

A tartós béke azonban a király és parlament között mégsem jött létre. *Buckingham* herceg továbbra is a király bizalmas embere maradt s arra ösztönözte a királyt, hogy a spanyol befolyás megtörése végett álljon a protestáns ügy élére és támogassa a hugenottákat. A herceg azonban nem valósíthatta meg terveit, mert egy orgyilkos puritán leszúrta.

Buckingham halála nem javította meg a helyzetet. A parlament nem volt hajlandó a király újabb adóköveteléseit elismerni, amikor pedig a király az adó és vámszedőket külön utasításokkal látta el, a parlament a vám és adóhivatalnokok ellen büntető határozatokat hozott.

A király válaszul feloszlatta a harmadik parlamentet és most már eltökélt szándéka az volt, hogy a parlament nélkül fog kormányozni, noha jól tudta, hogy a nép zöme ellenséges indulattal fogadja minden rendelkezését. Azt hitte I. Károly, hogy idővel megtöri a parlament ellenállását és a parlamenti férfiak hajlandók lesznek magukat a királyi hatalomnak végleg és feltétlenül alávetni.

I. Károly most már arra törekedett, hogy jövedelmi forrásokra tegyen szert. Pénzügyminisztere, *Weston* portlandi gróf rengeteg állam-

adóssággal küzdött, de néhány évig tartó gondos igazgatás után mégis sikerült neki némileg rendezettebb pénzügyi helyzetet teremtenie. Természetes, hogy a jövedelmek fokozása nem ritkán csak erőszakos adóbehajtás révén volt elérhető. A király és mindenre kész kormánya nem csinált magának lelkiismereti kérdést az eszközök alkalmazásából.

I. Károly önkényes uralmát keserűen megsínylették az írek is, akik *Wenhoville Tamás*, *Strafford lord* rettenetes szigorúsága alatt nyögtek, bár el kellett ismerni, hogy a rendkívül elhanyagolt Írországban rendet teremtett. Akik nem tudták birtokuk jogosságát okmányokkal beigazolni, azok elvesztették mindenüket. Az ír parlament tagjait részint pénzen vásárolta meg, részint bebörtönöztette, de zsarnoki önkényét a rend megteremtése után az írek hazájának javára használta, amennyiben sereget szervezett, a partokat a kalózok ellen megvédelmezte és módot nyújtott az ír háziipar fellendítésére.

Hogy az angol közvélemény elitéite *I. Károly* és kormányának parlamentellenes és abszolutisztikus sáfárkodását, annál érthetőbb volt, mert a puritanizmus hovatovább mind jobban terjedt.

Vallási téren I. Károly messze túlszárnyalta Erzsébet királynő erőszakoskodásait is. Néha kedvezni látszott a katolikusoknak, de csak muló értelemben, mert Laud Vilmos canterburyi érsek tanácsára rettenetes szigorúsággal kezdte üldözni mindazokat, akik nem követték az anglikán egyház tanításait. A „*csillagkamará*” és a „*főegyházi bizottság*” a legsötétebb inkvizíció borzalmait elevenítette föl. Még családi körben is tilos volt a más vallásúak vallásgyakorlata. Pénzbírság, pellegér, orr, fül, kézlevágás napirenden voltak. A canterburyi érsek engedelmé nélkül semmiféle könyvet, iratot nem volt szabad forgalomba hozni, a lelkiismereti és szólásszabadság békóba volt verve.

I. Károly valláspolitikája óriási elégedetlenséget keltett a skótok között. A király ugyanis, teljesen figyelmen kívül hagyta a skótok erős, szívós kálvinizmusát s egyházi főemberek tanácsára az anglikán vallást a skótokkal is el akarta fogadtatni. Csahogy a skótok nem engedtek. Követelték, hogy nemzeti zsinatuk döntsön ebben a kérdésben. Amikor pedig a király önkényesen anglikán érzelmű püspököket nevezett ki és erőszakosan elrendelte a térítést, a skótok nyíltan a forradalom terére csaptak át. A nemzeti zsinat a királyi tilalom ellenére összejött és mindazokat, akik a király vallási parancsainak alávetették magukat, kiátkozta. A skótok összetartása, szívóssága oly erős volt, hogy a király nem mert vele szembeszállni s csak legmeghittebb emberei tanácsára szánta el magát a hadjáratra. Ámde erre a parla-

mentől sem pénzt, sem katonát nem kapott és hasztalan tűzette ki Yorkban a hadi lándzsát, alig húszezer fegyveres jött össze, de minden kedv és lelkesedés nélkül. Viszont a skótok kitünő haderőt szerveztek, segítséget kaptak Németalföldről és számos vitéz skót tiszt jött haza német területről, hogy kardját fölajánlja hazájának. A skótok csakhamar elkergették a királyi őrségeket, I. Károly pedig kénytelen volt az előre látható kudarc miatt *Berwickben* kiegyezni a skótokkal olyképp, hogy az egyházi ügyek rendezését a nemzeti zsinatra bizza s a skót parlamentet is összehívja.

Sem a skót zsinat, sem a parlament nem ismerték el a király rendelkezéseit törvényeseknek. Erre a király ismét háborúra szánta el magát, de hogy a törvényességnek legalább a látszatát megmentse, összehívta az angol parlamentet. A parlament azonban *Pym* János vezérlete alatt megtagadta a kért hadisegélyt, mire a király feloszlatással felelt. Erre a király *Strafford* lord tanácsára hadba indult a skótok ellen, de ezek *Argyle* lord és *Lesley* vezérlete alatt őt megelőzve, már jóval előbb átlépték az angol határt és égve a harci vágytól, keresték a mérközést a király seregével. Ámde a király serege oly fegyelmezetlen és kedvetlen volt, hogy I. Károly nem mert csatába bocsátkozni, hanem 1640 őszén fegyverszünetet kötött a skótokkal.

A „hosszú parlament.”

I. Károly ennyi kudarc után kénytelen volt 1640-ben újra összehívni az angol parlamentet.

Angolország történetében nevezetes fejezetet alkotott ennek a „hosszú parlamentnek” a szereplése. A felsőházban az ellenzék kisebbségben maradt ugyan, ellenben az alsőházban az úgynevezett puritán, vagy nemzeti ellenzék volt határozott többségben. Vezérei voltak : *Pym*, *St. John Olivér*, *Vane* Henrik és *Cromwell Olivér*.

Érdekes volt ennek a parlamentnek a működése. Rengeteg sok panasz, kérelem érkezett be az ország minden részéből. A sok panasz által elkeseredett volt a hangulat és *Pym* erős támadást intézett a kormány ellen.

„A nép tiszteletreméltó ősi jogait elkobozzák, semmibe sem veszik ; a kormány törvénytelen adókat szed, ártatlanokat börtönöztet be, üldözi a puritánokat !” — mondta *Pym*.

„Feleljen a kormány !” — zúgta rá a parlament.

„Hol van Strafford lord?” — kérdezték többen.

Végre megérkezett *Strafford* lord is és egyenesen a lordok házába sietett, ahol az alsóház vezetőit a skótokkal való szövetség ürügye alatt felségsértési perbe akarta keverni. De már elkésett, mert az *alsóház elhatározta; hogy a lordot alkotmány és törvénysértései miatt perbe fogja.*

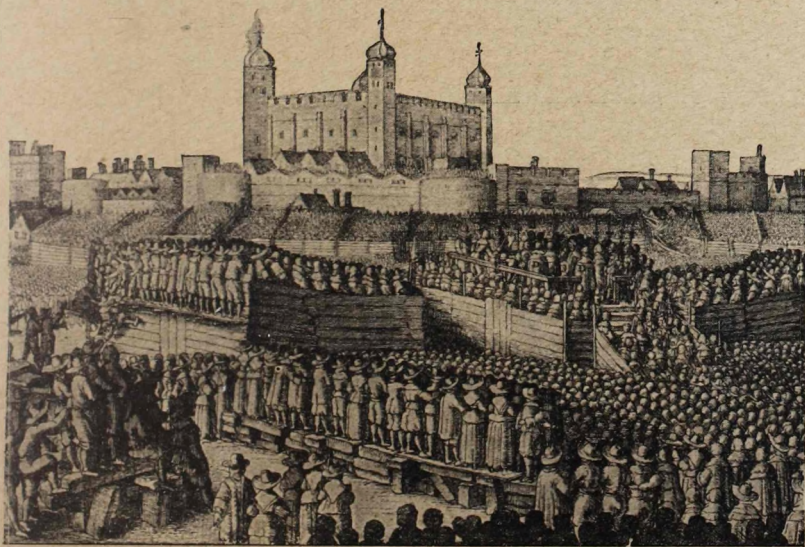
A következő napon a bátor *Pym* háromszáz alsóházi parlamenti tag kíséretében átment a lordok házába.

„Izenetet hozok a lordok magas házának: az alsóház *Strafford* lord ellen elrendelte a hazaárulási keresetet. Hol van a lord?” — kérdezte *Pym*.

A felsőház erre maga elé idézte *Straffordot, elfogatta es a Towerbe záratta.*

Hasonló sors érte a canterburyi érseket, *Laud* Vilmost, különben a csillagkamara és a magas egyházi bizottság számos tagját.

A parlament aztán közös ülésben tárgyalta *Strafford* lord perét. A vádat tizenkettőmagával *Pym* képviselte s azzal vádolta a lordot, hogy Irországból törvénytelenül sáfárkodott s azt tanácsolta a király-

Strafford lord kivégzése.

A lord I. Károly király kegyence volt s mint Irország szigorú helytartója tett szolgálatokat a zsarnok királyi hatalomnak. A parlament őt tekintette a király rossz szellemének s hazaárulás miatt pörbe fogta s fejesztésre ítélte. A király félelmében aláírta leghevőbb embereinek halálos ítéletét, amelyet a Tower előtt lévő téren hajtottak végre. Ez a kivégzés az angol parlament első győzelme a királyi hatalommal szemben. Egykorú metszet.

nak, hogy az ír sereget vezesse Anglia ellen s törvénytelen adókat szedessen.

Strafford lord a vádpontokat kereken letagadta s olyan ügyesen védte magát, hogy a lordok hangulata az ő előnyére változott meg. Az alsóház vezérei azonban kimondták, hogy *Strafford* lord cselekedeteit hazárulásnak minősítik s kijelentették, hogy őt a lordok esetleges felmentő ítélete ellenére is el fogják ítélni.

Strafford lordot talán mégis meg lehetett volna menteni, ha a király nem igéri meg titokban neki, hogy megszökteti s a parlamentet csapatokkal fogja szétveretni. Az ügyes *Pym* értesült erről és leleplezte az udvar cselszövéseit, ami óriási módon felkavarta a szenvedélyeket. *Az alsóház egyhangúlag kijelentette, hogy az alkotmányt mindhalálig megvédelmezi* s hírnökök mentek szét az országban, hogy a hangulatot mindenütt ébren tartsák. Végül kimondta a parlament, hogy a parlamentet csakis a saját beleegyezésével lehet elnapolni, vagy feloszlatni, aztán pedig meghozták *Strafford* lord halálos ítéletét.

A király a halálos ítéletet tartalmazó törvényjavaslatot szentesítette, noha inkább csak félelmében. Néhány meghitt püspöke így próbálta őt megnyugtatni.

„Felségednek személyes kötelessége a lord iránt a határozatot elvetni, de politikai kötelessége ezt megerősíteni.”

Strafford lord pedig levelet irt a királynak, amelyben arra kérte, hogy a politikai béke kedvéért áldozza fel őt.

Bűszkén, felemelt fővel ment Strafford lord a vérpadra.

„*Megmutatom, hogyan kell a halálnak és a népnek a szemébe nézni!*”
— szólt gúnycsan környezetéhez.

Mikor pedig a hóhér felmutatta a lord fejét, a nép örjögve kiabálta :

„*Strafford feje már leesett, éljen a parlament!*”

Ezzel a kivégzéssel az alsóház nagy győzelmet aratott az abszolút királyi hatalmon, aminek politikai hatása jelentős volt. Beleegyezett ugyanis a király a csillagkamara, az egyházi nagybizottság és a kivételes bíróság megszüntetésébe, az adók dolgában pedig elismerte, hogy az eddigi adófizetéseket csak a nemzet ajándékának tekinti és hogy a parlament nélkül nem fog adót kiróni és szedetni. Abba is beleegyezett, hogy a legfőbb méltóságokat ezentúl csak a parlament hozzájárulásával töltsék be.

A király erre a skótok közé utazott, akiket mindenféle ígéretekkel leszerelt és kivitte azt, hogy szorosan vett angol ügyekbe nem avatkoznak be.

Az alsóház a követelések terén *Pym* sürgetésére tovább ment. Felpanaszolta a vallási sérelmet és azt követelte, hogy az anglikán főpapok befolyása szoríttassék meg és a parlament részvétele mellett az angol-skót egyház újból szerveztessék, természetesen a puritánok elvei szerint. A javaslatot hosszas és szenvedélyes viták után az alsóház kilenc szótöbbséggel elfogadta.

A király azonban most már nem mutatott nagy hajlandóságot, hogy az alsóház követeléseit teljesítse. A parlamenti kisebbséggel szövetkezett, onnan válogatta embereit: Folkland lordot államtitkárnak tette meg és a közigazgatást *Digby* lordra bízta.

Eközben váratlanul kitört az ír forradalom, amely még inkább az alsóház malmára hajtotta a vizet. Az ír közigazgatás élén, Strafford kivégzetése után, két puritán polgári tisztviselő próbálkozott az irek féken tartásával. Ez a két puritán főtisztviselő azonban úgy rendelkezett, mint valami gyarmati felügyelők, sőt a puritán felfogáshoz képest az ír katolikus egyházat is üldözték és egész Írországot protestánsná akarták tenni. A végeledekig elkeseredett irek titokban összeesküvést szöttek s *Roger O'Movre*, *Fehin O'Neil* és *Mac Guise* Kornél vezetése alatt elhatározták, hogy sérelmeiket véresen bosszulják meg és a protestánsokat kiirtják az ír földről.

Hamarosan ki is tört az ír forradalom. Kezdetben nemzeti irányban indult ez a forradalom, majd nemsokára felekezeti jelleget öltött, mert az ír katolikusok nem akarták tűrni, hogy az anglikán, vagy puritán egyház kebelébe térítsék őket. Nem kimélték az irek az angolokat és borzalmas vérfürdőket rendeztek.

Az angol parlament, noha a király egy csapatot menesztett át Írországba, abban a feltevésben, hogy a felkelést maga a király és az anglikán egyház rendezte, az anglikán püspököket vád alá helyezte s a Towerbe záratta és perbe fogta a király közvetlen környezetét is. Erre a király maga köré gyűjtötte hű tisztjeit s várait, kastélyait fegyveres emberekkel rakatta meg, ami viszont arra indította az alsóházat, hogy a parlamentet fegyveres őrséggel lássa el.

Az alsóház és a király között az ellentét egyre jobban kieleseedett. Az ír felkeléssel kapcsolatban azt követelte a parlament, hogy az ír területre küldendő főtisztek kinevezésénél a király hallgassa meg előbb a parlamentet.

A király a parlament követelésére azzal válaszolt, hogy az alsóház vezetői (*Pym*, *Hampden*, *Strode*, *Hollis*), valamint néhány lord ellen a lordok házában felségsértési vádat emelt.

Mikor a főállamügyész megjelent a lordok házában és a vádlevelet áthozta, a lordok minden határozathozatal nélkül csak ennyit mondtak :

„Őfelsége csodálatos dolgot követel.”

Az alsóházban a királyi hírnököt, aki azt követelte, hogy a vádlottakat szolgáltatassák ki, a legnagyobb izgatottsággal e szavakkal fogadták :

„Mondja meg őfelségének, hogy itt nincsenek felségsértők, *őfelsége pedig tartsa tiszteletben a parlament kiváltságait.*”

A királyt ezek az események módfelett felbosszantották.

„*Majd személyesen fogom a makacsokat letartóztatni!*” — mondta.

De a parlament akkor sem engedett. Amikor pedig híre ment, hogy a király ötszáz fegyveres élén a parlament felé jön, az alsóház vezérei idejekorán elmenekültek.

A király bement az alsóházba.

„Üdvözetünket hozzuk” — mondta. Aztán felment az elnöki emelvényre s Pym és társainak kiadatását követelte.

„Hol vannak?” — kérdezte.

„Semmit sem tudunk” — volt a felelet.

„*Ugy, tehát a jó madarak kirepültek? No, majd rájuk fogok akadni!*” — s ezen szavakkal a király gőgösen elhagyta a parlamentet.

„*Privilégium! Alkotmány! Törvény!*” — ordították utána.

A király fegyveresei átkutatták Londont, de sehol sem akadtak Pymékre, ellenben a nép mindenütt azt kiabálta utánuk :

„Parlament! Privilégium! Alkotmány!”

Ezek után a parlament elnapolta magát, egy állandó bizottságot hagyott hátra s elrendelte a londoni népörség mozgósítását.

Ilyen hangulat mellett a király sietve elhagyta Londont és egyik vidéki kastélyába ment. A következő napon pedig a parlament újból összeült. Fegyveres népörség járta be az angol fővárost, amely csakúgy forrongott a királyellenes gyűlölettől. A parlament végrehajtó bizottsága Pymékkel az élén a Themse partján fellobogózta a hajókat. Üdvölvések reszkettették meg a levegőt, a londoniak valóságos örömmámorban úsztak. Néhány hét múlva a felsőház az anglikán püspököket kizárta a felsőházból és ezzel elismerte az alsóház legfőbb hatalmát.

Egyrészt a király gőgös makacskodása, másrészt az alsóház türelmetlensége annyira fokozták a feszültséget, hogy a királyi és parlamenti hatalom összeütközése már nem volt elkerülhető. Igaz ugyan, hogy kényszerhelyzetében a király tudomásul vette az anglikán püspökök

kizáratását a felsőházból, de ugyanakkor már a fegyveres megtorlás gondolatával foglalkozott.

Kiélesítette a helyzetet az alsóháznak az az újabb követelése, hogy a hadsereg parancsnokait a király csak az alsóház hozzájárulása mellett nevezhesse ki.

„Ugy! Tehát a fegyveres hatalmat is ki akarnák venni a kezeim közül? Istenemre mondom: egy órára sem engedem át!” — válaszolta indulatosan a király *Pembroke* lordnak, aki az üzenetet hozta.

Erre a parlament elrendelte a védelmi állapotot az egész országban, viszont a király megtiltotta alattvalóinak, hogy a parlament határozatainak engedelmeskedjenek.

Ilyen körülmények között a királpárti lordok és képviselők eltávoztak Londonból és Yorkba mentek. *York, Wales, Hunter, Cornwall* a király mellett joglaltak állást, míg az ország déli és keleti vidéke a szabad parasztokkal, a középosztállyal, a kereskedőkkel, berlőkkel és városi községekkel a parlamentet támogatta.

A viszály ezek után már gyors tempóban ébredett ki. A parlament ugyanis határozatilag kijelentette:

„A haza veszélyben van!”

Teljesen hasonló határozatot hoztak a királynak Yorkban összesereglett lordjai. A király a grófságokat felhatalmazta, hogy a népet szólítsák fegyverbe, de hasonló parancsot küldött szét a parlament is.

Az egész ország két pártra szakadt. Lényeges volt azonban, hogy a főváros a parlament mellé állott, nemsokára pedig *Warwick* gróf az egész flottával szintén átpártolt a parlamenthez. Általában a parlament helyzete kedvezőbb volt, de hadereje még gyöngye lábán állott és nem volt eléggé fegyelmezve, mert a közel harmincezernyi népörség komoly haderő számába nem mehetett, másrészt ez a haderő csak az egyes grófságok területére volt korlátozva. Csak akkor lehettek komoly reményei a parlamentnek, amikor zsoldosokat, önkénteseket toborzott és *Skippon* vezérlete alatt lovasezredekét állított föl.

A parlament a közbéke megóvására külön bizottságot rendelt és sietve megtette az intézkedéseket az esetleges fegyveres mérkőzésre. *I. Károly* *Nottingham* mellett egy dombra kitűzette a lándzsás lobogót és fegyver alá szólította hűbéreseit. Kétségtelen, hogy hadiszervezet dolgában a király volt előnyben a parlament felett, mert sok hadviselt embere volt. Nagy segélyére volt a királynak *Ruprecht* pfalzi herceg is, aki a harmincéves háborúban szerzett tapasztalatait, mint lovasparancsnok a király rendelkezésére bocsátotta.

A király a seregei élére állott és Edgell mellett találkozott a parlament seregével, amelyet *Essex* gróf vezérelt. Rendkívül heves és véres csata folyt egész estig, de a döntés nem következett be. Ekkor a király *Ruprecht* unszolására elhatározta, hogy egyenesen London ellen vonul, ami meg is történt. A parlament gyalogsága rettenetes vereséget szenvedett, de váratlanul új parlamenti csapatok érkeztek, amelyeknek túlereje elől a király sietve meghátrált.

A király seregei 1643 elején számos győzelmet arattak. *Athertonmoor* mellett *Fairfax* lord szétverte a parlament északi seregét, nyugaton pedig *Ruprecht* herceg győzedelmeskedett és bevette *Bristoll*. Érdekes volt a királyné szereplése ebben a hadjáratban. Fáradhatlanul gyűjtötte a zsoldosokat és a hadiszereket férje számára s nemsokára háromezer ember élén, harminc ágyúval és lőszerrel sietett férje segítségére. A csatározás egyre-másra folyt északon és délen, de számbavehető eredményt még egyik fél sem tudott felmutatni.

Ekkor a parlament elhatározta, hogy szövetséget köt a skótokkal, akiknek felekezeti érdekei szintén az anglikán egyház ellen irányultak. Az együttes zsinaton létrejött a szövetség, aminek az volt az eredménye, hogy az anglikán és a katolikus egyház hívei a legnyomasztóbb üldözéseket voltak kénytelenek elszenvedni. *Laud Vilmos canterburyi érsek* a parlament kivégeztette. Az angol puritánok és a skót kálvinisták nyíltan támogatták egymást a felekezeti harcban és kijelentették, hogy a „más vallásban tévelygőket” észre térítik és a kálvinizmust, illetve puritánizmust, amely Isten szavait hirdeti, feltétlen uralomra juttatják.

Az angol-skót szövetség nemsokára annyira megerősödött, hogy a skótok 21 ezer fegyverest bocsátottak az angol parlament rendelkezésére, ami a parlament ügyének rendkívül kedvezett.

A király helyzete már nem volt kedvező. Az irek is szervezkedtek és a katolikus vallás és nemzeti jogaik védelmére felkeltek. A király képtelen volt a mozgalmat megakadályozni, mert erre a hadereje elégtelennek bizonyult. Midőn a skót fegyveresek is bevonultak angol területre, a király kísérletet tett, hogy a parlamenttel békét kössön. *Oxfordba hívta meg a parlamentet*, amely ott össze is jött, de nem tudott vele megállapodni.

A fegyveres mérkőzés tehát minden vonalon folytatódott. Délen *Walter* és *Essex* alatt volt a parlamentnek erős serege, északon pedig *Fairfax* Tamás parancsnokolt, aki *Selby* mellett aratott győzelmet. Az egyesült angol-skót sereg azonban *York* ellen nem mert komoly ostromot intézni. *Ruprecht* herceg félelmes lovasezredei elől pedig vissza

is vonult. Ruprecht herceg mindenáron mérkőzni akart a parlament seregével. De ez volt a vesztesége. Yorktól északra, *Marstonmoor mellett* 1644 júl. 2-án találkozott össze a két sereg. Rövid véres harcban a *parlamentiek fényes győzelmet arattak a király seregén*, amelyből három ezren estek el, ezerötszázan pedig foglyul estek. A küzdelem eldöntésében oroszlánrésze volt *Cromwellnek* és bátor lovasezredeinek.

„*Isten úgy akarta, hogy mint a fűszálak elhulljanak kard aink csapásai alatt*” — mondta *Cromwell*.

York és nemsokára Newcastle is a parlamentiek kezébe jutott és ezzel az ország északi része *I. Károly* számára elveszett.

Délen a király csapatai vívtak ki ugyan néhány győzelmet, de nem használhatták ki, mert Essex gróf *Cromwellel* egyesülve, Newbury mellett visszaszorította a király seregét.

Cromwell és az independentek.

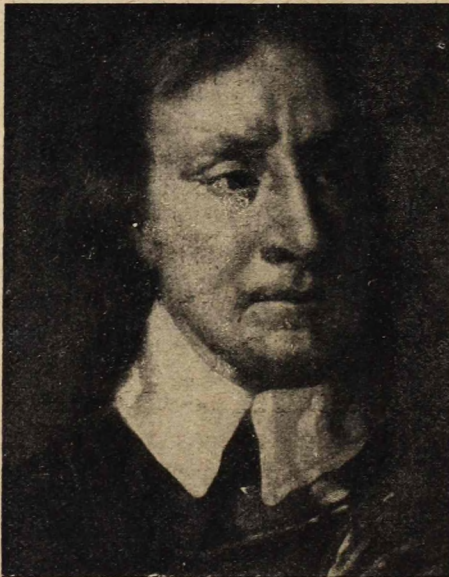
A parlamentnek és a királynak a főhatalomért való versengésében rendkívül nevezetes szerep jutott a parlament independent-törédékének. És itt némileg részleteznünk kell a parlament két nevezetes csoportjának céljait. Kezdetben csak a puritánizmus elve vezérelte a parlamentet azzal az eltökélt szándékkal, hogy a túltengő királyi hatalmat alkotmányos mederbe szorítja s elejét veszi a király további önkényeskedéseinek. Utóbb, amint a parlament és a király között élesebb lett az ellentét, a parlament néhány vezére (*Pym, Cromwell*) a felekezeti kérdést (azt, hogy az egyetemes egyház elvét elejtve, független, önálló egyházközségek szerveztessenek kalviniánus alapon) teljesen átvitte a politikai térre s ekkép kialakult az independentek pártja, amely merev ellentétbe helyezkedett az úgynevezett presbiteriánusokkal. Ezek a királyság intézményét nem akarták elejteni, sőt a királlyal való kibékülést is óhajtották, feltéve, hogy a király nemcsak egyházi, de politikai tekintetben is hajlandó reformokra s a nemzet alkotmányos jogait tiszteletben tartja.

Ezzel ellentétben az independentek már nemcsak nyílt forradalom felé hajoltak, hanem köztársaságot óhajtottak, mert enélkül a még mindig erős anglikánok miatt a puritánok teljesen szabad vallásgyakorlata biztosítottak nem látszott előttük. A presbiteriánusok ezenkívül a skótok befolyása alatt állottak, akiknek segítségéért hálával tartoztak és azt úgy vélték leróni, ha a skót presbiteri egyházszervezetet

meghonosítják Angolországban is. Viszont az independentek irtóztak ettől, mert politikai jelentőségüket féltették.

Hogy a két párt között mekkora volt az ellentét, bizonyítja

Cromwell Olivér, az angol köztársaság lord protektora.

Puritán kisbirtokos-családból származott. Többször beválasztották a parlamentbe, ahol az ellenzékhez csatlakozott. Mikor kitört a háború Károly király és a parlament között, egy lovassapat vezére, majd lovassági parancsnok lett. Az ő nagyszerűen fegyelmezett lovassapatai döntötték el a döntő csata sorát Naseby mellett. A skótok kiadták a hozzájuk menekült királyt a győztes parlamentnek, amely aztán lefejeztette. A megalakult angol köztársaság élére Cromwell került mint lord protektor. Kíméletlen erővel leverte a királypárti lázadásokat s hatalma annyira növekedett, hogy még a királyi méltóságot is felajánlották neki, de ő nem fogadta azt el. A halála után visszatérő Stuartok kiűsítették a hatalmát s bitófára függesztették.

keresendő. Tate képviselő pedig Cromwell rábeszélésére javaslatot terjesztett a parlament elé, amely szerint a parlamenti tagok katonai parancsnokok ne lehessenek. A javaslat néhányheti heves vita után keresztülment és ezzel a jórészt presbiteriánus lordok a hadsereg minden befolyásukat elvesztették. A következmény az volt, hogy Essex, Manchester lemondtak parancsnoki állásaikról, ellenben Fairfax Tamás lett a főparancsnok, lordtábornok, Skippon gyalogsági vezérőrnagy,

Manchester lord presbiteriánus csapatparancsnok esete, akit *Cromwell Olivér*, az independentek vezére egy csatában való állítólagos késedelmeskedése miatt hazaárulási perbe akart fogatni.

Mikor Cromwell érezte, hogy az angol és skót presbiteriánusok tömörülése mekkora veszedelmet hozhat az independentekre, mindenekelőtt a parlament hadseregét törekedett az independentek előnyére átformálni, újjászervezni. Cromwell a királyi seregnek mondhatni szolgálai hűségével szembe akarta állítani az erkölcsös és vallásos buzgalomtól áthatott independentek parlamenti hadseregét.

Előzetes tanácskozás után Cromwell felszólalt a parlamentben és rámutatott az eddigi csekély hadisíkekre. Ennek az oka — úgy mond — a hadsereg vezéreinek egyenetlenkedésében

Cromwell Olivér pedig a parlament külön engedélye alapján lovassági parancsnok.

Bámulatraméltó lett a parlament, illetőleg az independentek új serege. Hatezer emberből állott a nehéz lovasság, tizennégyezer emberből a gyalogság és ezer dragonyosuk volt. Külön hadiadó szolgált a hadsereg ellátására. És ennek a seregnek bámulatos volt a szelleme, amióta *Cromwell* újjászervezte. Minden egyes katona át volt hatva attól a meggyőződéstől, hogy isteni és polgári igazságokért harcol. A katonák azt vallották, hogy az ő fegyverük *Gideon* fegyvere, amellyel *Stuart Károly*, a „vére szomjas” ember ellen küzdenek. A hadsereg a vak fegyelem és a valláserkölcsös öntudat szerint volt szervezve. A tiszték egyúttal prédikáló lelkészek is voltak, akik a legénységet megimádkoztatták és részint imákkal, részint valláserkölcsös beszédek között vitték harcba. A legénység bibliaolvasással és vallásos tartalmú beszélgetésekkel töltötte szabad idejét. Sem inni, sem szerencsejátékot úzni, vagy káromkodni, esküdni nem volt szabad a katonáknak s aki ez ellen vétett, azt kilökték a sereg kötelékéből és megvetették.

Cromwell ezekkel a szavakkal körvonalazta a sereg szellemét :

„*Biztatok Istenben és tartsátok a puskaporotokat szárazon!*”

Nem volt tehát csoda, ha ilyen sereg egyik győzelmet a másik után aratta.

Ettől a seregtől tartott most a — parlament is. Mert azt lehet mondani, hogy a parlament kezében volt a politikai hatalom, ellenben a tényleges hatalom a hadseregnél volt, amely nemsokára eltért a parlament nézeteitől. Épp ezért a parlament megkísérelte, hogy a királlyal megegyezésre jusson, mielőtt az independentek serege túlságosan elhatalmasodik. Az *uxbridgei tárgyalások* azonban nem vezettek eredményre, mert a király a skót egyházi szervezet behozatalát, a hadvezérlés átengedését és az írekkel való háborút nem fogadta el, utóbbit annál kevésbé, mert titokban tárgyalt az írekkel és részben segélyt ígért nekik, részben tőlük várta azt. A skót felföldön pedig *Montrose* márkit, mint személyes helyettesét csapatokkal látta el a király. *Montrose* mint bátor katona, csakhamar számos győzelmet aratott. Több skót várost elfoglalt s oly rettegésben tartotta a presbiteriánus skót kormányt, hogy ez külön tízezer emberből álló sereget menesztett *Montrose* ellen.

I. Károly nagy reményekkel nézett az új hadjárat elé. Helyzete nem volt kedvezőtlen. Kitűnő vezérei voltak és maga a király is elismerte feleségéhez írott levelében, hogy a királyság ügye nagyon jól

áll. Két hadserege volt a királynak, az egyik fia, József walesi herceg, továbbá *Hopton* és *Gosing* vezérelte alatt állott, a másikat *Ruprecht* pfalzi herceggel együtt maga a király vezette. A király csapatai több helyen sikerrel hadakoztak, de már *Fairfax* lord megjelenése után a király a seregével elvonult délre.

Ekkor érkezett *Cromwell* is a sereghez. A katonák nagy örömrivalgással fogadták, mire a vezérek éjjeli tanácskozásban elhatározták, hogy a királlyal meg fognak ütközni. Maga a király is — noha *Ruprecht* herceg ezt ellenezte — szintén csatát kívánt.

Naseby mellett a hullámos fennsíkon sorakozott a két ellenséges haderő, körülbelül tíz-tízezer emberrel. A harc nagy elkeseredéssel indult meg. *Skippon* és *Fairfax* megsebesültek, de azért tovább küzdöttek. *A csatát Cromwell vasjegyzelmességű lovasezredei döntötték el, amelyek minden oldalról egyszerre rohanták meg vad erővel a királyi gyalogságot.* *Cromwell* közbeugratása oly hatalmas volt, hogy a királyi sereg rendje egyszerre megbomlott, vad futásban kerestek menekülést és a nagy zavarban maga a király is kénytelen menekülni. Az egész tábora, ágyúi, hadikészletei és ötezer embere a parlamentiek kezébe jut. Alig három óra alatt meg volt semmisítve a királyi sereg.

A vereségnél súlyosabb volt azonban a király erkölcsi veresége. Ugyanis a parlament birtokába kerültek a titkos levelek, amelyekből kitént, hogy a király kikkel és mikép, minő terv szerint szövetkezett a parlament ellen.

Montrose márki *Kilsyth* mellett a skótok ellen aratott ugyan egy győzelmet, de *Ruprecht* herceget *Fairfax* és *Cromwell* *Bristolban* körülzárták, mire ez megadta magát. *Montrose* is csakhamar vereséget szenvedett, a délkeleti vidéken pedig a parlamentiek rendre legyőzték a királyi csapatokat. A király fia „nemes barátaival” elmenekült, a városok rendre megadták magukat, a parlament politikája tehát az egész vonalon győzedelmeskedett.

A parlamenti hadsereg győzelme még távolról sem jelentette a parlamenti politika végleges győzelmét. Mert most már arról volt szó, hogy az ország politikai újjászervezése minő alapon történjék. A hadsereg zöme a köztársaságot óhajtotta, ami az independenteknek kedvezett volna, holott a presbiteriánus parlamenti tagok erről hallani sem akartak.

Maga a király kezdetben nagy zavarban volt. Nem tudta, hogy hol és kikkel kísérelje meg a tárgyalásokat. Végre is elhatározta, hogy a presbiteriánus skótokhoz fordul és álöltözetben elhagyta Oxfordot

s a newarki skót táborba sietett. A skótok illő tisztelettel fogadták a királyt, de ugyanakkor fogolynak is nyilvánították és elvonultak vele Newcastlebe.

A skót parlament kijelentette, hogy csak az esetben békül ki a királlyal, ha mindhárom ország hadügyét húsz évre átengedi a parlamentnek, a skót presbiteriánus egyházszervezetet elismeri és meghitt embereit elbocsátja. A király ezeket a feltételeket francia befolyásra nem fogadta el. Ezzel a király sorsa körülbelül el volt döntve. Mert a skót parlament megegyezett az angol parlamenttel, hogy a hátralékos hadisegély kifizetése ellenében a skót hadsereg angol területről kivonul és a királyt átadja az angol parlamentnek. Midőn 1647 január 21-én megérkezett az első pénzküldemény a skót parlamenthez, a skótok Newcastleből elvonultak és I. Károlyt átadták az angol parlamenti seregnek, amely szigorú felügyelet alatt Hulmbybe vitte.

Nemsokára kétségtelenné vált, hogy a parlamenti hadsereg önálló hatalomra törekszik és nem hajlandó magát a parlamentnek alárendelni, sőt határozott célja, hogy az állami hatalmat magához ragadja.

Az ellentét csakhamar nyilvánvalóvá lett akkor, amikor a parlament a hadsereg zömét az írek ellen akarta küldeni, angol területen pedig a létszámot le akarta szállítani, ráadásul pedig felszólította a tisztikart, hogy a presbiteri egyház javára tegye le az esküt. A tisztikar büszke hangon azt követelte, hogy a parlament adjon kárpótlást nekik és biztosítsa jövődöbéli zsoldjukat. A parlament gazdag pénzadományokkal mintegy száz tisztet végre is megnyert az írek elleni hadjáratra, de már a legénység közül csak kevesen követték a tiszteket. Amikor pedig a parlament biztosai a hadsereget fel akarták oszlatni, néhány ezred összebeszélt titokban és hatalmába kerítette zálogul a királyt. Ezzel a cselekedettel a hadsereg most már önálló akcióba lépett.

A *parlamenti hadsereg* London ellen vonult s azt követelte, hogy „a hadsereg iránt ellenséges, bűnös, megvesztegethető parlamenti tagok” hagyják el a helyeiket s a parlament orvosolja a sokféle bajokat. A parlament kezdetben tétovázott, de utóbb engedett, mire a főváros presbiteriánus lakossága lázadt fel a parlament ellen és állást foglalt az independentekkel szemben. A parlament tagjai ettől megijedtek és sietve elhagyták a fővárost, hogy Fairfaxnél keressenek menedéket.

„*Szabad parlamentet!*” — kiáltotta a hadsereg a parlamenti tagok fölébe, mire ezek elég ravaszul azzal válaszoltak :

„Védje meg a hadsereg a parlament szabadságát!”

A hadsereg — húszezer ember — ráállott erre és London ellen vonult, ahova csakhamar be is jutottak, mert a főváros képtelen volt a védekezésre.

Ilyen helyzetben *Cromwell még egyszer kísérletet tett, hogy a királyt a parlamenttel és a hadsereggel kibékítse.* Azt javasolta neki, hogy adjon amnesztiát, hívja össze a parlamentet Oxfordba és rendezze az elintézetlen, függő kérdéseket. A király talán hajlandó lett volna erre, de a hadsereg tudni sem akart a királlyal való kibékülésről. Maga a hadsereg már régen elvetette a királyság intézményét és vezetői kijelenték, hogy a királyság bukása Isten akarata, ez el nem cselekedni bűn.

Cromwell akkor még annyira figyelmes volt a királlyal szemben, hogy megengedte, hogy Hamptoncourtból *Wigh* szigetére menjen, ott a bizalmasaival érintkezzék és alkalmat keressen a kibékülésre. A király azonban makaeskodott. A parlament feltételeit kereken visszautasította. Ezzel a kocka el volt vetve s 1648 január 3-án a parlament heves vita után száznegyven szavazattal kilencvenkettő ellen elhatározta, hogy a királlyal többé érintkezésbe nem lép. Ehhez a határozathoz hozzájárult a hadsereg is, ami azt a látszatot keltette, hogy a *parlament és a hadsereg összefogott a király ellen.*

Az országos ügyek vezetését egy huszonegy tagból álló bizottság vette át. Köztük volt *Cromwell* is, aki most már teljesen lemondott arról, hogy a királlyal kibékíthesse a közhangulatot.

Voltaképp egy elszánt kisebbség került most a közügyek élére, amely a hadsereg erejére támaszkodott s azokra a nem éppen válogatott eszközökre, amelyekkel a királypártiakat és a presbiteriánusokat megfélemlítette. Az egész ország területén csakhamar mutatkozni kezdtek az elégtelenség jelei. Királypártiak és presbiteriánusok szövetkeztek és Wales, Sussex, Kent, Northamptonban kitérítették a király lobogóját, másrészt a skótok nagy része, megbánva azt a gyalázatosságot, hogy I. Károlyt, a skót eredetű királyt ők szolgáltatták ki, sürgette a háborút az angol terroristák ellen. Maga I. Károly is titokban megállapodásra jutott a skótokkal, akiknek igen sok kedvezést ígért.

Nemskára Hamilton vezérlete alatt húszezer skót fegyveres lépte át az angolt határt, de nem tudott az independentek harcedzett katonáival szemben eredményt elérni. *Fairfax* a felkelő királypártiakat és presbiteriánusokat *Maidstone* mellett szétverte, *Warwick* pedig a királyhoz átpártolt flottát robbantotta széjjel. *Cromwell* pedig, miután a walesieket legyőzte, alig nyolcezer emberrel *Preston* mellett a skóto-

kat verte meg és fegyverletételre kényszerítette őket. Mint győztes vonult be Edinburghba, ahol a vele rokonszenvező kálvinisták nagy örömmel fogadták.

Mialatt Cromwell, aki ekkor nagy tekintéllyé nőtte ki magát, távol volt, a parlament presbiteriánus többsége elhatározta, hogy a királlyal (aki akkor Newportban volt, Wigh szigetén) újból megkísérli a békekötést. A tárgyalások kedvező eredménnyel végződtek, mert a király az elébe terjesztett békefeltételeket elfogadta. Ha valamely váratlan esemény közbe nem jön, helyreállhatott volna a béke.

A „csonka parlament.” — I. Károly elítélése és kivégzése.

Amikor a hadsereg a parlament tárgyalásairól értesült, a főtisztek I. Károlyt hirtelen elszállították Newportból Hurstcastlebe s felszólították a parlamentet, hogy a királlyal minden tárgyalást azonnal szakítson meg. *A parlament nem engedett. Erre a hadsereg főtisztjei haditanácsot tartottak és a megállapodás eredményéhez képest Pride ezredes gyalogos és lovas katonákkal körülfogta a parlament épületét, negyvenkét képviselőt letartóztatott, kilencvenhatot pedig lemondásra kényszerített.*

Most már a parlament csak nyolevan tagból állott, ezek azonban kész eszközei voltak a hadseregnek. Ez a „csonka parlament” aztán a király sorsát is elintézte, úgy, amint azt a hadsereg követelte.

Az *independentek* tehát *győztek* és feltétlenül azt hitték, hogy e győzelmük mögött isteni intelem rejlik. El voltak határozva, hogy Stuart Károlyral, a „vérszomjas ember”-rel leszámolnak és felelősségre vonják a kiontott polgárvérért, amely a király makacssága miatt folyt el.

Holmi törvényes vagy szokásos formák betartásáról szó sem volt.

A csonka parlament 38 tagja bizottságot alkotva, gyorsan letárgyalta a király ellen emelendő vádkeresetet. A bizottság hazaárulással vádolta a királyt, mert ő idézte elő az ír felkelést és ismételten kísérletet tett, hogy a nemzet szabadságát elkobozza.

A parlament alsóháza jóváhagyta a vádat és azonnal egy százötven tagból álló kivételes bíróságot (közte voltak : Cromwell, Ireton, Pride) szervezett, amelynek elnöke Bradshaws János volt. A lordok háza a vádat nem fogadta el, de ez nem hozta zavarba az independentekből álló csonka parlamentet, amely a hazaárulási pert lefolytatta.

A tárgyalás a *Westminster-teremben* kezdődött meg. *Ide idézték meg a királyt*, akit a St. James-palotában őriztettek.

Háromszor jelent meg I. Károly a kivételes bíróság előtt. Büszkén, felemelt fejfel lépett a király bírái elé.

„*Ez a bíróság nincsen hivatva, hogy ítéletet mondjon felettem*” — szólt a király.

Felolvasták előtte a vádlevelet.

„*Megértette a vádat? Az állami parlament kivételes bírósága hazaárulással vádolja Stuart Károlyt*” — szólt *Bradshaws*.

„*A király jogai isteni rendelkezés alapjának, engem tehát csak a legfelsőbb bíró vonhat felelősségre*” — válaszolta a király.

„*Erre a felfogásra a bíróság nem kíváncsi!*” — mondta *Bradshaws*.

„*Én úgy állok itt, mint az angol nép szabadságának képviselője. Ezt a szabadságot a rajtam elkövetett erőszak a legkomolyabban veszélyezteti*” — erősködött a király.

„*A vádlott ne járassza a bíróságot okoskodással, hanem nyilatkozzék: elismeri-e a bűnösségét?*” — szakította félbe *Bradshaws*.

„*Soha! Népemet nem engedhetem áldozatul odadobni egy fegyveres párt önkényeskedésének!*” — szólt nyomatékkal a király.

Ezek után kétség sem férhetett ahhoz, hogy a bizottság kegyetlen ítéletet fog hozni. Az utolsó tárgyalás végén kihirdették az ítéletet:

„*Stuart Károlyt a kivételes bíróság zsarnokság, árulás, gyilkosság és a közérdekkel szemben tanúsított ellenséges indulatai miatt hóhérbárd általi halálra ítéli.*”

A király szólni akart.

„*Az elítéltnék több szava már nincs! Vezessék el!*” — szólt az elnök. Néhány nap múlva a bíróság megszövegezte a kivégezési parancsot, amely fordításban ekként hangzik:

„*Parancs I. Károly kivégeztetésére. Az Ur 1649. esztendejében.*

A főbíróság előtt Stuart Károly Angolország királya ellen lefolytatott per és ítélet. 1649 január 29-én.

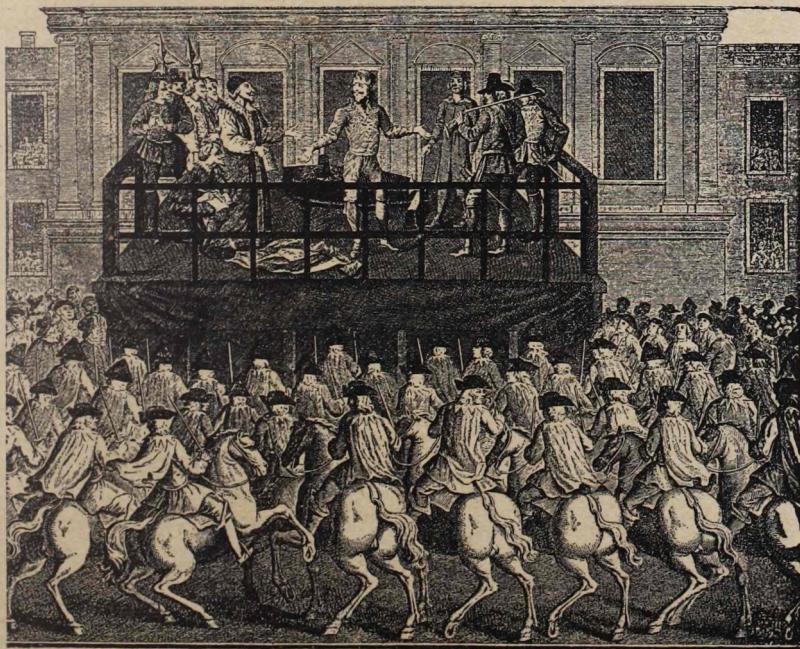
Mint hogy Stuart Károly Angolország királya bevádoltatott, letartóztatott és hazaárulásért, valamint egyéb súlyos bűnökért elítéltetett és elítélve marad és őt ez a bíróság a múlt szombaton elítélte arra, hogy halállal lakoljon, akkép, hogy feje a testétől elválasztassék, amely ítélet még végre is hajtandó; ennél fogva téged (t. i. a hóhért) ezzel a parancsal utasítunk és meghagyjuk, hogy e mondott ítéletet Whitehall előtt a nyílt utcán holnap, ezen januári hónap harmincadikán

dél előtt tíz és délután öt óra között a mondott napon teljességgel hajtsd végre. Hogy ezt megtehesse, ezen irat elegendő meghatalmazás lesz. Egyúttal ezzel a parancsal felszólítjuk az összes tiszteket és katonákat és az angol nemzet más egyéb jó embereit, hogy neked ebben szolgálatra álljanak. Kelt a mi aláírásainkkal és pecséteinkkel.”

Január 30-án reggel közölték I. Károllyal, hogy ki fogják végezni. Leszámolt az étellel és elbúcsúzva gyermekeitől, azzal a tudattal indult a vesztőhelyre, hogy „vértanu.” Szinte jó kedvet mutatott, amikor 1649 január 30-án dél előtt *Iuxon* londoni püspök és *Tomlinson* ezredes kíséretében a St. James-palotából elindult.

Fegyveres katonaság soraiba vette körül. Déli 12 órára a menet elérkezett a Whitehall-palotába, amelyet egykor ő építtetett. A palota első emeletének egyik ablakából egy fahídra lépett, amely a fekete posztóval bevont vesztőhelyre vezetett. Ezer és ezer ember tolongott a katonaság sűrű sora mögött.

I. Károly angol király kivégzése.

A „csonka parlament” 150 tagú bírósága gyilkossággal, zsarnoksággal és hazaárulással vádolva halálra ítélte a fogoly királyt. A király a verpadon, amely a Whitehall-palota előtt lévő téren volt fölállítva, ártatlanságát hangoztatta a nép és a katonaság előtt. A hóhér bárdja azonban gyorsan végzett s a király feje a porba hullott. Egykorú metszet.

„Nem vagyok felelős a polgárháborúért!” — kiáltotta a király a néphez fordulva — de elismerem, hogy egyszer igazságtalan voltam. (Ezzel Strafford kivégeztetésére célzott.) Ugy halok meg, mint a nép vértanuja!”

Ezzel letérdelt a vérpadra, fejét a tönkre hajtotta és jobbkezevel intett a hóhérnak. A bárd megvillant, a hóhér pedig a levágott véres fejet magasra tartva kiáltotta:

„Ime, ez egy árulónak a feje!”

A nép megborzadva zúgott fel és a legvegyesebb érzelmek között oszlott szét.

Ez volt a parlamenti köztársaság bevezető fejezete.

Az angol köztársaság.

Láttuk az előzményekből, hogy a nagy angol forradalom nem volt indokolatlan. Jogos volt az angol nép többségének irtózása a királyi hatalom túltengésétől. Ez a hatalmi túltengés kezdődött VIII. Henrikkel, folytatódott az utódai alatt, a Stuartok pedig voltaképp csak elődeik nyomdokaiban haladtak, azzal a különbséggel, hogy az elődök az anglikán egyház, általában a protestantizmus, a Stuartok pedig a katolicizmus érdekében használták ki az abszolút királyi hatalmat.

A nagy forradalom azonban hamarosan nyom nélkül zajlott volna le, ha nem olyan férfiú állott volna az élén, mint Cromwell Olivér. Ő volt a lelke, éltetője az egész mozgalomnak, a további teendőket intézését is ő vállalta, így tehát tulajdonképp az ő személyében összpontosult a köztársaság hatalma, tekintélye. Cromwell nélkül az egyes felekezeti és politikai pártok, a parlament és a hadsereg mind összevesztek volna a hatalom birtoka felett.

Ki kell emelnünk, hogy már a parlament maga sem volt egységes, illetőleg a lordok háza nem tudott, sőt nem is akart az új helyzetbe beleilleszkedni. Az angol alsóház ugyanis határozatilag kimondotta, hogy I. Károly fiát, Károly walesi herceget senki királynak kikiáltani ne merészelje, mert ezzel hazaárulást követ el.

„Elég volt a királyokból!” — ezt hangoztatták folyton az alsóházban.

A lordok háza azonban nem így gondolkozott. A többség nagyon is hajlott arra, hogy visszaállítsa a királyságot. Erre az alsóház elhatározta, hogy a lordok házával nem fog érintkezni, nélküle határoz, mert

„a lordok háza haszontalan és veszélyes.” A felsőház ezután már nem is tartott ülést. Az alsóház pedig kimondta, hogy az angol nemzet eltöri a királyi hatalmat, mert a tapasztalat bizonyítja, hogy a királyi hatalom a nemzet szabadságára és jólétére veszélyes.

Ezt követte az államhatalom új szervezése. A parlament a kormányhatalmat egy államtanácsra ruházta át. Az államtanács negyvenegy tagból állott, ezek közül harmincegy a parlament tagjai között került ki, a többi jogtudós és — katona volt. Az államtanács azzal kezdte meg a működését, hogy az esetleges felkelések megelőzése érdekében a királypárt fogságban levő vezéreit (azok között Hamilton herceget) lefejeztette. A köztársaságot, mint államformát azonban csak három hónappal a király halála után proklamálták a következő szavakkal :

„Angliának és minden hozzá tartozó területnek népe köztársaság és szabad államnak jelentetik ki s ezentúl köztársaság és szabad állam gyanánt fog kormányoztatni a nemzetnek a parlamentben összegyűlt képviselői által, király és lordok nélkül.”

Az új helyzettel a nép igen nagy része nem volt megelégedve. Nevezetesen a Lelume ezredes vezetése alatt álló angol szociális és politikai párt azt követelte, hogy alaposabb reformokat létesítsenek. Követelték a parlament feloszlatását és újnak választását, a vallás-zabadságot, független bíróságot s a föld arányos felosztását, valamint Cromwell és társainak, mint zsarnokoknak eltávolítását. Sok helyütt maga a katonaság is csatlakozott ezekhez a túlzókhöz. Cromwellnek tehát nem volt kellemes helyzete, mert először ezekkel a túlzókkal kellett végeznie, hogy azután a királyi párt ellen léphessen fel. Itt tényleg egy Cromwellnek az erélyére és szigorára volt szükség. A keletkező mozgalmat Cromwell el is fojtotta.

Az angol köztársasági forma és a hatalom kezelői nem örvendtek általános népszerűségnek. Magában Angolországban sokan gyűlölték az új rendet. Skóti és Írországban pedig a többség (az írek csaknem mind) határozottan ellene volt az új államforma elismerésének.

Cromwell mindenekelőtt a katolikus íreket akarta leverni s nagy sereg élén ment át Írországba, amelynek katolikus lakóit lelke mélyéből gyűlölte. Ezt a hadjáratot méltó bosszúnak akarta tekinteni azért, amit a katolikus Stuartok a protestánsok ellen elkövettek. Cromwell mindenekelőtt Drogheda város ellen intézett rohamot. Az ostrom sikerrel járt. Cromwell fegyveresei élén benyomult a városba, amelynek sorsáról ő maga írta a következőket :

„Amint embereink bejutottak, elrendeltem, hogy mind öljk meg a város védelmezőit és eltiltottam, hogy bármily fegyveresnek megkegyelmezenek. Azt hiszem, hogy ezen éjjel kétezer embert hánytak kardélre. Meg vagyok győződve, hogy ez az Isten igazságos ítélete volt a barbár nyomorultak ellen, akik annyi ártatlan vérbe mártották kezeiket és hogy jövőre ez sok vérontástól fog megkímélni.”

Hasonló sors érte Wexford várost, de már Wallforddal nem bírt Cromwell. Másrészt sürgősen visszahívták, mert az anyaországban nagy nyugtalanság jelei mutatkoztak s a skótok is szervezkedtek, akik a walesi herceget trónra akarták emelni. Montrose kis skót csapatát szétverték, utána Montrosot felakasztották. De azért a walesi herceget a skótok elismerték királynak, csak hogy a skót parlament hozzájárulása volt hátra. Károly Edinburghba érkezett, ahol elismerték királynak.

Ezalatt Cromwell leverte az írek mozgalmát s a végleges pacifikálást vejére, Ireton tábornokra bízta. Ő maga pedig — Fairfax lemondása folytán — mint egyedüli és tényleges fővezér Skóciába indult, hogy megsemmisítse a királyi pártot. Donbar közelében Leslie túlnyomó skót seregét szétverte és ezzel el is döntötte a skót királypártiak sorsát, noha ezalatt Károly megkoronáztatta magát skót királynak.

Cromwell folyton előbbre hatolt a skót földön, ami merész elhatározásra bírta a királyt. Hirtelen Angliába sietett, hogy ott a királypártiak támogatása mellett megbuktassa a köztársaságot. Cromwell azonban utána sietett s Worcesternél leverte Károly seregét. Maga Károly csak hatvanadmagával tudott nagy bajjal elmenekülni. Ezzel aztán az angol köztársaság uralomra jutott Skótságban is, Nagy-britannia újból egyesítve volt.

Kétségtelen, hogy az ekként összeforrasztott birodalom fenntartására erős seregbe volt szükség befelé, kifelé pedig a tekintély védelmére hatalmas flotta kellett. A köztársaság flottáját Blake Róbert vezetése alatt szervezték és hogy az angol kereskedelem jövője biztosíttassék, a parlament kiadta a híres hajózási törvényt, amely szerint idegen világrészekből származó árukat csakis angol hajókon szabad Angliába hozni, Európából pedig minden nép csak saját terményeit és cikkeit hozhatja be saját hajóin, különben lefoglalják az árukat és a hajókat. Ez az intézkedés elsősorban a németalföldiek érdekeit sértette, akik ellen az angolok a lefoglalást és elkobzást csakhamar foganatosították is. Ebből tengeri harc fejlődött ki, amelyben Blake angol és Tromp hollandiai admirális hajói ütköztek meg. Döntő győzelmet egyik fél sem aratott. A békekötés azonban kedvezett az angoloknak, amennyiben

a hollandusok elismerték az angol flotta felsőbbségét és kijelentették, hogy a Stuartokkal rokonszenvező orániaiakat angolelles vállalkozásaikban nem támogatják.

Az angol köztársaság nagy befolyásra tett szert és egész Európában a protestantizmus védelmezőjeként lépett föl. Cromwell közvetve üzenetet küldött a pápának, hogy amennyiben a protestánsok üldözéseknek lennének kitéve, az „angol ágyúkat még a római angyalvárban is meg fogják hallani.”

Spanyolországgal is ellenséges viszonyba jutott az angol köztársaság, amikor azt követelte tőle, hogy az inkvizíciót szüntesse meg és Nyugat-Indiában tegye szabaddá a kereskedelmet.

„Csak, nem kívánhatják királyomnak mind a két szemét?” — felelt erre a spanyol követ.

A vizálynak háború lett a vége. A spanyol flottát az angol megsemmisítette, Jamaikát elfoglalta, azután pedig az angol köztársaság szövetekezett Franciaországgal Spanyolország ellen, de csak múlt időre.

Az angol köztársaság azonban még most sem volt teljesen kialakulva. A parlament még együtt volt, de nem igen alkotott valami jelesebb dolgot. A hadsereg állandóan készenlétben volt. Cromwell pedig szerette volna már látni *a maga hatalmának végleges megszilárdulását*. Cromwell sokat és gyakran értekezett a parlament tagjaival, hogy miként lehetne a köztársasági formát, vagy általában az új állampolitikai helyzetet valamilyen alakban megrögzíteni. Volt Cromwellben valami rejtett és titkolt nagyravágyás, szeretett volna legalább is királyhoz hasonló lenni.

Cromwell a monarchikus formát ajánlotta megoldásnak, mert — úgymond — csak ez tudja együtt tartani a hadsereget. A tisztikar azonban a köztársasági forma mellett nyilatkozott. Végre Cromwell a tisztikar nézetét fogadta el, mert belátta, hogy a parlament nem hajlandó őt királynak kikiáltani.

A hadsereg hangulata ekkor már kezdett a parlament ellen fordulni, a parlamentiek pedig ennek ellenére sem gondoltak a feloszlásra.

Ekkor Cromwell, amint az előre volt látható, a hadsereg erejére támaszkodva elhatározta, hogy karddal fogja kettévágni a politikai helyzet összegubancolódott csomóját. Egy napon, 1653 április 20-án egy csapat muskétás katona kíséretében a parlamentbe ment, ahol elfoglalta szokásos helyét és várta, amíg Vane Henry befejezi beszédét

az új választási törvényről. Amikor azonban a törvényjavaslat megszavazásáról lett volna szó, Cromwell kijelentette, hogy a parlament sok szolgálatot tett az országnak annak idején, de most már csakugyan ideje, hogy új embereknek adjon helyet. Ekkor kinyíltak a mellékajtók és a muskétások bevonultak.

„Mit jelentsen ez?” — kérdezték tőle izgatottan.

„Amit megérdemelték, ti részegek, ti istentelen, erőszakos emberek! Hónapokon keresztül csak üres fecsegésekkel töltitek az időt, ennek pedig véget vetek, mert az Isten is elhagyott bennünket!” — kiáltja szenvedélyesen Cromwell.

Erre a parlament széteszlott. Éppígy oszlatta fel Cromwell a régi államtanácsot is.

Most tehát csak a hadsereg és annak vezére maradt meg. Ez az állapot azonban nem lehetett tartós, mert a katonai erő mellé valami polgári alkotmányfélélt kellett szervezni. Cromwell tehát tizenkét tagból álló tanácsot alakított és 114 istenfélő férfiút hívott meg az independentek ajánlatára és ezekből alkotott új parlamentet, amelynek a fegyveres erő segítségét is megígérte. Túlzóan vallásos férfiakból alakult meg ez a parlament. Például Barabone, egy istenfélő timár elnevezte magát „Dicsérd az Istent Barabone”-nak.

Ez a parlament természetesen minden intézményt gyökeresen felforgatott és úgy tekintette magát, mint valami Istentől sugalmazott gyűlést. Eltiltotta a párbajt, az esküt, a papi tizedet, kimondta a kötelező polgári házasságot. Ezek a radikális intézkedések természetesen nagy visszahatást keltettek az angol társadalomban, úgyhogy végtére is Cromwell Olivér indítatva érezte magát, hogy az úgynevezett „kis parlamentet” elejtse, feloszlassa és mint hadvezér vegye a kezébe a legfőbb polgári hatalmat is.

Ekképpen jutott Cromwell Anglia élére, mint „lordprotektor” a Lambert ezredes által kidolgozott új alkotmánytervezet értelmében. Eszerint a parlament megmarad, de az élén a lordprotektor áll egy külön tanáccsal. A parlament határozatait a lordprotektor erősíti meg, de ha ezt húsz nap alatt nem teszi, a határozatok törvényerőre emelkednek. A lordprotektornak azonban a tanács beleegyezése mellett adószedési joga is van.

Ime, az egykori huntingdorni köznemes, a vallásos kapitány Anglia koronázatlan feje lett, mert hatalma, hatásköre teljesen hasonlított egy királyéhoz, sőt felavatása is lordprotektorra (1653 dec. 16-án) hasonlított egy koronázáshoz. Csaknem háromnegyed évig parlament

nélkül intézte az ország ügyeit. A királpártiakkal, katolikusokkal és a püspöki egyház híveivel — minden vallásossága mellett — irgalmatlanul bánt el. Börtön, verpad, száműzetés jutott osztályrészül annak, aki csak mukkanni mert. Katolikus nyíltan nem dicsérhette Istenét a saját hite szerint.

Cromwell 1654 szept. 3-ára összehívta a parlamentet. De amikor kitűnt, hogy a parlament nem áll mind Cromwell híveiből, a parlament nem hajlandó a lord-protector korlátlan hatalmát elismerni, Cromwell

Cromwell Olivér lánya könyörögve kéri apját, hogy ne fogadja el a királyi koronát, amelyet a parlament egy töredéke felajánlott a mindenható lord protektornak.

„isteni sugallatra” szétkergette a parlamentet. Ekként Cromwell a hatalmat csakugyan a saját kezeibe összpontosította. Miután azt is tapasztalta, hogy a nemzet bizalmatlankodik vele szemben, sőt számos örgyilkos is akadt, aki életére tört, a hadseregre támaszkodva szigorú katonai uralmat hozott be.

A katonai uralom mellett megszervezte a kémrendszert és kegyetlen büntetésekkel torolta meg az elégedetlenkedők tetteit, vagy nyilatkozatait. Eltekintve a katolikusok forrongásától, akiknek élete Cromwell idejében valóságos pokollá változott, rend, sőt bizonyos idő múlva megnyugvás kezdett uralkodni az országban.

Irországban dühöngött a protestáns angolok bosszúszomja és minden alkalmat megragadtak, hogy a katolikus ír lakosságot kizsárolják. Ireton ezredes halála után Ludlow ezredes hajókra rakatta a katolikus íreket és elküldte a gyarmatokba telepmunkásoknak.

Cromwell a parlamenttel csak nehezen tudott boldogulni. Feloszlatta, de így sem tudott az új parlamentben többséget kapni. Csak azt érte el, hogy a parlamentnek egyik töredéke felajánlotta neki az alkotmányos — királyi koronát, amire Cromwell titokban vágyott. De a lordprotektor leányának és a tisztikarnak heves ellenzése miatt nem merte elfogadni a koronát. Elfogadta azonban a parlament által kidolgozott új alkotmányt, amely jórészt a régebbi alkotmány utánezata volt királyság nélkül. Az új felsőházi tagok kinevezése és az adók megszavazása kérdésében azonban a parlament nem volt hajlandó Cromwell erőszakosságainak engedni, mire Cromwell 1658 febr. 4-én bement a parlament mindkét házába :

„Szétoszlatom ezt a parlamentet és legyen Isten a bíró köztem és köztetek !” — szólt Cromwell.

„Amen” — volt a válasz és a parlament szétoszlott.

Cromwell azonban ezek után sem tudott végleg boldogulni a kormányzattal. A sok fáradság, meg az aggodalom a sok ellene irányuló merénylet miatt kimerítették testi és lelki erejét és 1658 szeptember 3-án meghalt.

Utóda a fia, Rikárd lett, aki azonban még csak nem is léphetett atyja nyomdokaiba. Az általa egybehívott parlament magához akarta ragadni a hatalmat, de Cromwell Rikárd a parlamentet feloszlatta. A közhatalom a hadsereg kezeibe jutott, mire Cromwell Rikárd a régi, csonka parlament még élő tagjait hívta össze, hogy ez segítsen neki kormányozni. A parlament és a hadsereg azonban nem tudtak megegyezni. A fegyelem is megromlott és a tiszték egy szép napon szétkergették a parlamentet.

Ezek után minden oldalról a bomlás jelei kezdtek mutatkozni. Fejtelenség keletkezett mindenfelé, a sereg rablásra, zsarolásra vetemedett. Kétségtelennek látszott, hogy a köztársaságot nem lehet Angliában megvalósítani.

A Stuartok pártjának esélyei emelkedni kezdtek. Csak egy valaki, egy kezdeményező férfiú kellett és a királyság intézménye újból feléled. Ez az alkalmas férfiú Monk György ezredes volt. Mint Cromwell által Skócia rendbentartásával megbízott helytartó, az angol sereg ellenében a csonka parlament mellett foglalt állást és úgy a saját seregére, mint

a skót nemzetre támaszkodott. Egyetértve Fairfax tábornokkal, a Tledword tehetetlen vezérlete alatt álló angol sereget ügyes ígéretekkel szétszította az országban. Amikor ez megvolt Károly herceggel megállapodva Monk, Fairfax és többen hamarosan megteremtették a közhangulatot a „királygyilkosok” ellen és a királyság mellett. A részleges amnesztia előrebocsátása után 1660 márc. 17-én a parlament feloszlott, II. Károly pedig mint király vonult be Londonba.

XIV. Lajos kora.

XIV. Lajos. — A francia államhatalom mindenhatósága.

A XVII. század közepén, a rettenetes harmincéves háború vértengere után az államok életéből és egymáshoz való viszonyából mindinkább kiküszöbölődnek a vallási és egyházi érdekek. A spanyol Habsburgok kénytelenek voltak lemondani álmukról, a katolikus világbirodalom megalapításáról s ennek az álomnak a szertefoszlásával lehanyatlott a spanyol világbirodalom csillaga. E lehanyatló hatalmasággal szemben új nap kelt fel Európa egére, új hatalmas birodalom: *Franciaország*. Franciaország hatalmának kifejlődésére kitűnő alkalom volt, hogy Németország darabokra volt szaggatva és a hosszú háborúskodás után népességében ijesztően megcsökkent. Anglia pedig, amelynek erejét polgárháború apasztotta meg, nem volt képes az európai politikában olyan szerepet vinni, amely pedig más körülmények között alkalmas lett volna a francia hatalom kifejlődésének megakadályozására. Viszont nagy segítségére volt Franciaországnak a felemelkedésben a harmincéves háborúból való szövetségestársa, Svédország, továbbá az a körülmény, hogy Európának akkori második nagyhatalmassága, Törökország folytonos hadviselésével Európa keletén lekötötte a magyar király és német császár minden erejét.

Mikor Mazarin, az olasz kolostori inasból lett bíboros miniszter haldokolt, odahívatta a halálos ágyához XIV. Lajost s állítólag ezt a tanácsot adta neki mintegy végrendelet gyanánt.:

„Felség, soha ne tartson első minisztert.”

Nem tudni bizonyosan, hogy igazak-e Mazarinnak ezek az állítólagos szavai, vagy nem, de annyi bizonyos, hogyha igazak, Lajos szót fogadott nekik és Mazarin halála után nem nevezett ki többé első minisztert. Az államtanács első ülésében nagy meglepetést keltett az ifjú király, amikor székét a következő szavakkal foglalta el:

„Elhatároztam, hogy a jövőben magam leszek magamnak az első minisztere. Az urak akkor fognak a tanácsaikkal támogatni, ha ezt

kérni fogom. Kérem azért tehát önt, kancellár úr, sőt parancsolom önnek, hogy semmire az állam pecsétjét rá ne üsse az én utasításom nélkül. Önöknek pedig államtitkár urak és pénzügyi főintendáns úr, azt a kívánságomat fejezem ki, hogy semmihez se kezdjenek hozzá az én rendelkezésem bevarása nélkül."

Képzeltető, hogy e szavakra, amelyekben az alig huszonhárom esztendő XIX. Lajosnak minden büszke öntudata és önállóságra való nagy ereje benne volt, milyen nagy lett az államtanács tagjainak a bámulata és megdöbbenése. Pedig még nem tudták, hogy is tudhatták volna, hogy e kereken kimondott és meglehetősen kurtára fogott szavakkal kezdődik meg Franciaország új korszaka, XIV. Lajos százada.

Valóban, soha francia uralkodó annyira király nem volt, mint XIV. Lajos, soha egy sem reprezentálta önmagában egész nemzetét úgy, mint ő. Tulajdonképpen nem voltak nagy elmebeli adományai, a nevelése pedig el volt hanyagolva. De megvolt benne a lassan fon-
tolgató ítélőképesség nagy adománya, volt benne nagy kitartás, bámulatos akaratérő, a saját állásának és méltóságának élénk öntudata és előkelő érzék minden fenséges és dicsőséges dolog iránt. Ami a külsejét illeti, egyike volt a legszebb férfiakkal. A viselkedése mindig kimért és méltóságos volt, indulatain mindig tudott uralkodni, soha haragos nem volt, soha senkinek sértő szót nem mondott. Ritkán fakadt korholó szavakra s akkor is inkább szatirikusan beszélt, mint olyan hangon, amely elárulhatta volna a haragját. Keveset beszélt, de mindenki számára volt valami lekötő szava. Soha másokban meg nem bízott anélkül, hogy előzetesen ki ne próbálta volna őket. Méltóságának öntudata a legszorgalmasabb, legtevékenyebb munkásává tették nehéz feladatának. A legnagyobb pontossággal tartotta meg miniszterei kihallgatását és az államtanács üléseit s így mindenben tájékozott volt.

Kétségtelen, hogy az uralkodás munkáját valóban népe érdekében végezte és ez a tudat őt magát is egészen átjárta. De minél készsége-
sebben hajolt meg akarata előtt a francia nép s minél sűrűbb lett az a tömjénfüst, amellyel a nagy királyt udvaroncái, hízelgői, költői és művészei körülvették, annál inkább beleesett abba a tévedésbe, hogy a saját érdekeit tartotta Franciaország érdekeinek is. Idő múltán az ő ajkáról hangozhatott el a rettenetes mondás :

„Az állam én vagyok !”

Meg volt győződve Lajos arról is, hogy mint „a római katolikus egyház legidősebb fiá”-t és mint „legkeresztényebb király”-t, amely címeket a pápák adták a francia királyoknak, a legelső rang illeti

meg az összes uralkodók között s hogy Franciaországban semmiféle testületnek vagy egyes alattvalónak külön joga nincsen, sőt hogy az egész francia föld is az ő magántulajdona és a birtokosai csak haszonélvezők. Semmiféle önálló akaratot maga mellett meg nem tűrt, csupán engedelmes szolgákra volt szüksége. Ellenségeivel szemben maga volt a kegyetlenség és lelkiismeretlenség, mert a legnagyobb bűnnek tűnt fel előtte, ha valaki neki, az Isten kegyelméből való királynak ellene

A francia parasztlak kiűzése XIV. Lajos idejében.

A folytonos háborúk s az udvar pazarlása folytán a francia kormány kölcsönökkel segített magán s hitelezőinek bérbe adta az állami adókat. Ezek aztán hivatalnokaikkal kegyetlenül hajtották be az adókat a szegény népen. Erőszakkal elszedték a parasztoktól a termést, elhajtották barmaikat s az ellenszegülőket véresre verték. Egykorú metszet.

szegült. De az uralkodásnak ez a módja kellett abban az időben a francia népnek. Mint hajdan Kasztília és Arragónia II. Fülöpben és ennek katolikus politikájában látta megtestesítve saját magát, úgy az akkori franciák Lajosban látták saját maguk lényének élő kifejezését. És dicsősége s udvarának fénye által minden egyes francia maga is nagyoknak és hatalmasnak érezte magát.

A király önkényének az első áldozata *Fouquet* Miklós volt, aki Mazarin idejében mindenható főintendánsa volt a pénzügyeknek. *Fouquet* Miklós lassankint kezdte magát nélkülözhetetlennek és a királlyal

hatalomban szinte egynek érezni. És erre volt is oka. A folytonos külső háborúk és a *fronde* által okozott s a már ismertetett belső nyugtalanság, továbbá Mazarin könnyelműsége és pazarlása a francia államháztartást a legnagyobb zavarba hozták. Kénytelenek voltak nagy kölcsönöket felvenni s ezeknek a törlesztésére az állam bizonyos bevételeit kötötték le a hitelezőknek. Ezek azután e jövedelmeket a maguk hivatalnokai által kezeltették, akik viszont a leglelkiesmeretlenebb módon jártak el a pénz behajtása körül és valóságos csapásai voltak a francia népnek. Fouquet maga is hitelezője volt az államnak, azonkívül elnöke egy nagy hitelező bankszövetségnek, amiből azután az a lehetetlen állapot következett be, hogy sokszor ő maga sem tudta, hogy hol végződnek az állam bevételei és hol kezdődnek az ő magánbevételei.

Lajos uralkodása kezdete óta rossz szemmel nézte Fouquet főintendánszt és elhatározta megsemmisítését. De ez nem volt könnyű dolog, mert a főintendáns az udvar legtekintélyesebb személyiségeivel állt összeköttetésben, azonkívül pedig igazán fejedelmi bőkezűsége által százait kötelezte le a legbefolyásosabb hivatalnokoknak és egyéb előkelőségeknek. Ezért óvatosan kellett eljárni vele szemben, de Lajos kíméletlen erélye nem ismert semmiféle akadályt, amikor az akaratát kellett érvényesítenie.

Fouquet pénzügyminiszter.
A hatalmas és dúsgazdag pénzügyi isztert Lajos király elfogatta és életfogytig tartó börtönre ítélte.

Fouquetnek Melun mellett volt egy gyönyörű, mesés fényvel berendezett kastélya: *Vaux*. Itt szokott tartózkodni és itt valóságos fejedelmi udvartartást vitt, körülvéve lekötöztetveitől. Tudta nagyon jól, hogy Lajos el akarja tenni az útból, de nem nagyon félt a fiatal király haragjától, sőt aggodalma diadalmas örömmé vált egy napon, amikor a király tudatta vele, hogy szeretné őt meglátogatni Vauxban. A rendkívül hiú főintendánsnak ez a királyi látogatás kimondhatatlanul hízelgett. Mesébe illő pompáival fogadta a királyt és az udvart, a vauxi kastély ez időre valóságos tündérpalotává vált. A hiúságtól elvakított Fouquet nem gondolt arra, hogy mindez csak még jobban meg fogja érlelni a királynak azt az elhatározását, hogy eltegye őt az útból.

Lajos azonban, aki nagyon ravasz is tudott lenni, a vauxi tartózkodás alatt nemhogy nem mutatott semmi ellenséges indulatot vendéglátó házigazdája iránt, hanem inkább valósággal elárasztotta a kegyé-

vel és a jóakarátának minden megnyilvánulásával, ami még jobban elaltatta a hiú főintendáns minden gyanakvását. Mikor azután a király és az udvar elhagyta Vauxt, Lajos azzal tetézte kegyességét, hogy meghívta a főintendánst vizontlátogatásra *Nantes*-be.

Bár a főintendánst nála gyanakvóbb hívei intették, hogy ne tegyen eleget ennek a meghívásnak, Fouquet mégsem hallgatott a szóra és a látogatásra kitűzött napon fejedelmi pompa között megjelent *Nantes*-ban. Itt azután utólérte végzete. Nem ünnepek, nem vigasságok vártak rá, hanem — letartóztatás. A király elfogatta s a parlament elé állította, mint bíróság elé. Bár a bűnper tárgyalása során nemcsak apróbb visszaélések derültek ki rá, hanem nagy sikkasztások is, a parlament, amelyben szintén sok híve volt, mégsem ítélte másra, csupán száműzésre. Lajos haragra gyulladt ezen a ítéleten és megsemmisítette. Fouquet büntetéséül pedig azt szabta ki, hogy élete hátralévő napjait egy kis alpesi erődben, *Pinerolóban* kell eltöltenie. El is hurcolták oda és bár Fouquet több ízben fordult kegyelemért a királyhoz, soha meghallgatásra nem talált és életét csakugyan ott fejezte be az Alpesek között.

A minisztérium. — Colbert gazdasági politikája.

Fouquet száműzetésével a legveszedelmesebb versenytárstól szabadult meg a király. Lajost szerencséje és korán kifejtett ítélőképessége is rávezette arra, hogy ki tudta magának választani azt a három legalkalmasabb kormányférfiút, akikben egyesítve volt a tehetségnek és az engedelmességnek az adománya. E három férfi, akikkel Lajos kiegészítette államtanácsát, a következők voltak: *Colbert* János, aki a pénzügyek főigazgatójává lett, *Louvois*, aki a hadügyek élére került és *Lyonne*, aki a külpolitikai ügyeket vezette.

Lajos az államtanácsot ügyesen állította össze. Tagjai csaknem kizáróan két családból valók voltak, a *Colbert*ekből és a *Le Tellier*ekből, mert a király tudta, hogy ez a két család soha közösen fellépni ellene nem fog. A *Le Tellier*ek közül *Mihály*, mint kancellár az igazságszolgáltatás élén állt, de nem nagy jelentőségű ember volt, nála sokkal kiválóbb volt a fia, a már említett hadügyminiszter, aki *Louvois márki* címet viselte. Nagy, nehézkes termetű ember volt s kíméletet nem ismerő jellem. Vasszorgalommal tudott dolgozni. Itélőképessége rendkívül éles volt, a király akaratának a megvalósításában szigorúan pontos, az emberei megválogatásában pedig felülmúlhatatlan. Tökéletes odaadással viseltetett Lajos iránt.

A belső igazgatásnak, egyáltalán az egész államtanácsnak a lelkévé csakhamar *Colbert János* vált. Ezt a csodálatos tehetségű embert még Mazarin fedezte fel és a magánügyei intézésére alkalmazta. De már ebben a szerény állásában is olyan rendkívüli tehetséget és tudást tanúsított, hogy rövid idő múlva mindinkább növekvő befolyással volt az államügyekre is. Mazarin számára lassankint egészen nélkülözhetetlenné vált és amikor Fouquet tragédiája betelt, őt ajánlották Lajos királynak a főintendánsi állásra. És az ifju Lajosnak éles szeme tüstént észrevette, hogy Colbert csakugyan az ő embere. Ez a polgári származású és polgári módon munkás ember, nem első urának, Mazarinnak a terveit akarta tovább folytatni, hanem az volt az álma, hogy befejezi és végrehajtja mindazt, amit a nagy bibornok, *Richelieu* kénytelen volt befejezetlenül és végrehajthatlanul hagyni. Ezért a korlátlan királyi hatalom nevében mindent a maga hatáskörébe vont aminek csak gazdasági jelentősége volt az államéletben. Személyes ellensége volt Louvois a hadügyminiszternek és ezt az ellentétet köztük még jobban kiélesítette a politika. Mert Colbertnek ahhoz, hogy Franciaország pénzügyei rendbe jöjjenek, állandó békére volt szüksége, míg Louvois természetesen háborúspárti volt mindig. És mivel Lajost is erre az oldalra vonzotta dicsőségszomja, Franciaország nagy kárára, Colbert a legtöbbszor vereséget szenvedett.

*Louvois márk*i hadügyminiszter.

A francia háborúspárt vezére volt, újjászervezte a francia hadsereget és így legfőbb eszköze lett XIV. Lajos világhatalmi törekvéseinek.

Lajos önkényuralma természetesen el sem volt képzelhető másképpen, csak a legszigorúbb centralizációval, vagyis úgy, hogy minden államügy, még a legaprólékosabbak is az államtanács kezébe kerültek. Csak az egy *Languedoc* tartomány rendelkezett önkormányzattal. Ennek a végtelenségig vitt centralizációnak azután számtalan káros tünete jelentkezett. Az államtanács túl volt terhelve aprólékos ügyekkel. Nagy átká volt ennek a hivatalnokrendszernek az is, hogy Lajos a francia nemességet, amely sehogy sem akart kezdetben meghódolni a királyi önkényhatalomnak, egészen kizárta a hivatalviselésből. Így a nemesség elveszítette minden politikai iskolázottságát és öntudatát s a régi büszke francia arisztokrácia átalakult csakhamar élősdí, tényérnyaló udvari nemességgé, amelynek az egyetlen vágya az volt, hogy a király kegyében és a királyi udvar fényében sütkérezhessenek.

Azonban ennél a bürokratikus és káros centralizációnál is veszedelmesebb volt az országra nézve, hogy Lajos csakhamar egészen a saját kezébe ragadta az igazságszolgáltatást is és minden fontosabb esetben saját magának tartotta fenn a döntést. Azonkívül a törvény ellenére rendkívüli bíróságokat szervezett, amelyek természetesen az ő önkényes akarata szerint ítélkeztek. De még ezeknél is zsarnokibb intézmény volt az úgynevezett *lettres de cachet* intézménye, amely titkos elfogató parancsokat adott ki. Ezek által Lajos bárkit, aki veszedelmesnek, vagy csak gyanúsnak is tünt fel előtte, minden törvényes formáság elkerülésével elfogatót és azután előre meg nem határozott időre, sokszor életfogytiglanra valami állami börtönbe, leggyakrabban a párizsi *Bastilleba* hurcoltatott. Igaz, hogy valóban ártatlanokat kezdetben nem sújtott ez a rendszabály. De minél nagyobbra nőtt a király önkénye, annál gyakoriabbak lettek az elfogató parancsok olyan emberek ellen is, akik csak egy kicsit is gyanusak voltak, hogy nincsenek megelégedve a dolgok állapotával. Viszont az is igaz, hogy az így elfogott emberekkel tisztességesen bántak, sok szabadságot engedtek meg nekik a börtön falai között. Így a Bastilleban egy időben az előkelő foglyok minden este nagy lakomákat rendeztek. Rendesen szabadon is bocsátották őket bizonyos idő múlva, éppúgy bírói határozat nélkül, mint ahogy elfogták őket. A titkos elfogató parancsok rendszere azonban kiölt az emberekből minden jogérzékét és ha nem is XIV. Lajos alatt, de az utódai alatt nagyban hozzájárult ahhoz, hogy meggyűlöltesse a néppel a királyi hatalmat.

Az a bizalmatlanság és gyanakvás, amely elválaszthatatlan minden önkényuralomtól, Lajos idejében is arra vezetett, hogy a király *titkos rendőrséget* szervezett. Ennek Párizsban, csakúgy mint a vidéken, fizetett kémei voltak, amiket pedig nem tudhatott meg ezeknek a segítségével sem, azt megtudta a hirhedtté vált és sokszor utánczótt *cabinet noir* intézménye által, amely abból állt, hogy a gyanus leveleket kézhezadás előtt felbontották, elolvasták s azután újra lepecsételve adták át a címzettnek.

A legnagyobbat az új király kétségtelenül a pénzügyek és a hadügy terén alkotta, hiszen ezen a két téren működött egymás mellett, de mint már említettük sokszor egymás ellen is Lajosnak két legkitünőbb segítőtársa, Colbert és Louvois. A pénzügyeket, amelyek Mazarin halálakor a legkétségbeejtőbb rendetlenségben és ziláltságban voltak, Colbert csak úgy tudta lassankint rendezni, hogy könyörtelenül üldözött minden visszaélést és szigorúan takarékos volt. Azzal kezdte, hogy Fouquet

üzletársait arra kényszerítette, hogy fizessék vissza mindazt, amit jogtalan nyereségként tettek zsebre az államkincstár rovására. Óriási összeg folyt így vissza az állampénztárba. Colbert ezután az államadósság kamatlábát is leszállította egy harmadrésszel, az inséges időkben nevetséges olcsó áron eladott koronauradalmakat visszavásárolta, a pénzért osztogatott rangokat és nemesi címeket pedig egyszerűen eltöröltette Lajos által, aminek az a haszna lett, hogy az így megszűnt nemességgel vagy egyéb kiváltsággal együtt megszűnt az illetőknek az a joga is, hogy adót nem fizettek.

Még nagyobb Colbert érdeme abban, hogy eltörölte a rengeteg mennyiségű, szám szerint nem kevesebb mint 45.780 megvásárolható hivatalnak jelentékeny részét. Ezek a hivatalok tulajdonképpen nem is voltak hivatalok, hanem csak afféle évjáradékok. Az a szerencsés ember, akinek volt kellő mennyiségű pénze a hivatal megvásárlására és jó pártfogói az udvarnál, kapott valami címet és azután nem kellett neki többé semmit sem dolgoznia, csak a fizetését kellett behajtani a szegény népen, amit könyörtelenül meg is cselekedett mindegyik.

A visszaéléseknek nagyrészt véget vetett Colbert s az állam jövedelmének a szaporítására való törekvései mellett módját ejtette annak is, hogy az adózáson könnyítsen. S ha a folytonos háborúskodás miatt nem érhetette el itt mindazt, amit akart, mégis évi húszmillió livre (mintegy 140 millió pengő) terhet vett le a francia nép válláról.

Minden adó a polgári lakosságot és parasztságot nyomta, mert a nemesség természetesen nem adózott. Emiatt, de főként a különösen gyűlölt sóadó miatt már Richelieu idejében napirenden voltak a parasztlázadások s 1624-től 1640-ig nem kevesebbet, mint tizenötöt kellett levéni. XIV. Lajos alatt e lázadások megismétlődtek. Azonban a zendülökre keserves sors várt, különösen a vezetőkre. Így a bretagnei lázadás leverése után *Rennes* városára, amely egyik főfészke volt az elégedetleneknek, nem kevesebb, mint háromszázezer livre birságot vetettek ki, a város egyik uccájából a lakókat egyszerűen elkergették és halálbüntetés terhe alatt megtiltották mindenkinek, hogy befogadja őket. Hatvan polgárt pedig elfogtak és felakasztottak, mint erről *Sévigné* asszony megemlékezik egyik levelében.

Az állam hitele mélyen alá volt süllyedve s ezt szintén felemelte Colbert a maga józan pénzügyi gazdálkodásával.

Colbert egész működését egységes látás, zsenialitás jellemzi. Nem ötletszerűen dolgozott sohasem, hanem ragaszkodott nagy gazdasági elvéhez, a *merkantilizmushoz*. Ez elv szerint úgy a közvagyon,

mint az egyesek vagyona leginkább nemes fémekből, tehát aranyból és ezüsből áll. A nemes fémek szerzésére kell tehát törekedni, bevitelüket elősegíteni, a kivitelüket pedig minden lehetőség szerint meg kell akadályozni. Ezek szerint tehát a bányászat mellett a leghasznosabb gazdasági ág a külkereskedelem, a kiviteli kereskedelem, mert a kivitt árúk ellenértéke gyanánt az országba arany és ezüst árad be. Ezért az ipart kell fejleszteni és a külföld konkurenciájának nagy vámokkal útját kell állani, míg gyarmatok alapításával új fogyasztóterületeket kell szerezni. Ez a gazdasági felfogás a mai, komplikáltabb viszonyok

Colbert János pénzügy-
miniszter.

Lángeszű pénzügyi tehetség volt, aki rendbehozta Franciaország pénzügyeit, fölvirágoztatva az ipart és kereskedelmet s jó adópolitikájával megtöltötte egyideig Lajos király hadipénztárát, bár maga mindig a béke embere volt. Később kegyvesztett lett.

között ugyan nem állja meg már többé a helyét, de Colbert idejében és az ő lángelméjével kezelve sikeresnek bizonyult Franciaország számára.

Hogy a gyarmatosítást minél inkább előmozdíthassa, Colbert két nagy kereskedőtársaságot is alapított állami segítséggel és monopóliummal. Az egyik volt a Keletindiai Társaság, amelynek a feladata Madagaszkárnak és a szomszédos szigeteknek a kihasználása lett volna. De ez a terv kudarccal járt s a társaság körülbelül tizenhat millió livre deficittel fejezte be üzleteit.

A másik kereskedelmi társaság a Nyugatindiai Társaság volt, amelynek alapítására az bírta rá Colbert-t, hogy mind több és több francia vándorolt ki a spanyol Antillákra és

Kanadába. Igaz, hogy e kivándorlóknak a legnagyobb része valóságos népsöpredék volt, amely más nemzetek kalandoraival egyesülve telepedett le Hispaniola egyes vidékein, Tortugában és Szent Kristófban. Ez a két hely azután csakhamar valóságos rablófészkévé lett a legvakmerőbb angol, hollandi és francia kalandoroknak, akik egyesülten nagyban üzték a kalózkodást, különösen pedig a spanyol ezüstflotta hajóira leselkedtek s többször eredményesen.

Más természetű volt a franciák megtelepedése Kanadában, amelyből Colbert szeretett volna mintagyarmatot csinálni. Igaz, hogy a gyarmati élet kifejlődése itt sem sikerült egészen, de ennek éppen az volt az oka, hogy a francia kormány a megtelepedettek felett túlságos gyámságot gyakorolt és kevés szabadságot adott nekik. Kanadának a fő jövedelmi forrása a prémvadászat volt, amelyet a francia vadászok

nagy területen, fel egészen a jeges régióig űztek. A prémkereskedés teljes kifejlődésének azonban nagyon útját állta egy harcias indián népfaj, az *irokézek*, akik hat törzsrre oszolva laktak a nagy tavak és a Szent Lőrinc-folyó vidékén. Ezek maguk is prémmel kereskedtek, azért nagyon rossz szemmel nézték a franciákat, akikkel más ellentétük is támadt. Amíg ugyanis az angolok az indiánokkal szemben egyszerűen arra törekedtek, hogy kiszorítsák őket az útjukból, addig a franciák elhatározták, hogy meg fogják hódítani és kereszténnyé teszik őket.

Hanem éppen ez nem tetszett sehogyan sem a vad, kegyetlen és szabadságára, függetlenségére büszke irokéz népnek. Ridegen visszatartották a franciákat, akik erre ellenük egy másik indián törzssel, a *huronokkal* szöveterkeztek. Csakhamar megjelentek ezek között a jezsuita hittérítők és megtérítették őket. A megtért huronok szövetségeseivé lettek a franciáknak és segítették őket a prémkereskedésben, amelynek a középpontjává *Quebec* városa lett.

De az irokézek véres harcra készülődtek a kereszténnyé vált huronok ellen is és csakhamar meg is indult a harc ádáz kegyetlenséggel. Az irokézek betörték a huronok földjére, rettenetes pusztitást vittek véghez köztük, a velük lakó francia hittérítőket pedig elfogták és irtózatoss kinzások között kivégezték. A kinzásnak, amit ördögi leleményességgel tudtak kitalálni, egyik neme például az volt, hogy áldozatokat beleásták az óriáshangyák fészkebe, amelyek azután lassanként, valósággal elevenen szedték darabokra a szerencsétleneket.

Az irokézek teljes győzelmet arattak a kuronokon és ezek kénytelenek voltak előlük fel északnak, a nagy tavak mögé menekülni, amire azután a diadalmas vadak elpusztították a franciák telepeit.

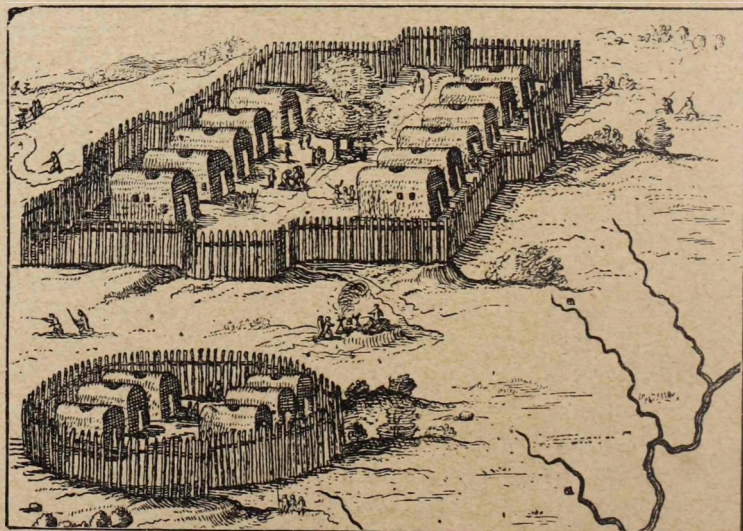
Hosszas küzdelmek után a franciáknak mégis sikerült diadal-maskodni az irokézekeken, de csak úgy, hogy a francia kormány egy egész ezredet küldött át Amerikába, amelynek az ezerkétszáz katonája azután hamarosan elbánt az irokézekkel. Közben megalapították *Montreal* városát is és egészen feudális alapon kezdték szervezni Kanadában a gyarmatállamot, amelyen Colbert, mint már mondtuk, folytonosan gyámkodott. Azért nagyon a kedve ellenére volt, amikor a kanadai franciák mind több hajlandóságot mutattak a függetlenségre s egyenesen felbőszítette, hogy 1672-ben végül Kanada kormányzója, a kitűnő *Frontenac* Lajos gróf parlamentet szervezett Quebecben. Tenni azonban ez ellen nem tudott Colbert semmit.

Amint látható, a francia gyarmatosításnak volt valami mesterkélts mellékize is és ugyanez a mesterkéltség vehető észre a *hadiflotta*

kifejlesztésében. Ennek az alapját már Richelieu vetette meg, aki 1642-ben harmincöt gályából és hatvan vitorláshajóból álló hajóraj felett rendelkezett. A nagy bibornok halála után azonban ez a flotta is pusztulásnak indult s tizenkilenc évvel később Franciaországnak már mindössze csak nyolc olyan hajója volt, amelyet használhatott. Colbertnek tehát itt is csaknem egészen elülről kellett kezdenie a dolgot és nagy erélyével itt is csakhamar bámulatos sikereket ért el. Már 1681-ben száztíz gályája volt Franciaországnak, kilencvenhat sorhajója, vagyis csatahajója, negyvenkét fregattja és hetvenkét apróbb hadihajója. A haditengerészet összesen hatvanezer emberből állt, akiket soroztak. De a gályákon való evezés rettenetes munkájára nem a rendes tengerészeket alkalmazták, hanem a bűnösöket és a hadifoglyokat. Ha pedig ezeknek a száma nem volt elég, akkor országos razziákat tartottak, összefogdosták a koldusokat és a csavargókat és azokat láncolták oda a gályapadokhoz.

Franciaországnak főerejét azonban a szárazföldi hadserege alkotta. Amikor XIV. Lajos király trónra lépett, már volt állandó hadsereg, de ennek a belső viszonyai nem igen voltak alkalmasak arra, hogy a katonaság a királyi hatalomnak megbízható eszközévé váljon.

Északamerikai irókéz-indián falu.

A harcias irókézek Kanada őslakói voltak. Szembeszálltak a franciák gyarmatosító törekvéseivel s csaknem egészen kiirtották a franciákkal szövetséget kötött huronok törzsét. A franciák azonban nagyobb segélycsapatokat kaptak s leverték az irókézeket.

Igy az ezredekben a tiszteket eddig az ezredes nevezte ki, egyes ezredek pedig hercegeknek és marsalloknak voltak alárendelve. Nemkülönben visszás állapot volt az is, hogy a váraknak és az erődöknek az őrségei nem kaptak zsoldot, hanem a környék lakosságán maguk hajtottak be mindent, amire szükségük volt — persze nem a legszelídebb módon.

Ezen állapotoknak Lajos király véget vetett. A tisztí kinevezéseket ezentúl egészen magának tartotta fön, a várakban lévő katonaságnak rendes zsoldot fizetett és iparkodott megszüntetni a katonaság függetlenségét a királyi hatalomtól. A legénységet toborzással szereztek, de ezeken kívül svájci- és német zsoldos katona is volt a francia hadseregben. Lajos az ezredek számát harmincegyről lassanként kilencvennégyre emelte fel és ezekhez járultak még a különféle testőrségek is, amelyek a legkiválóbb csapatai voltak a francia hadseregnek.

Louvoisnak, Lajos király hadügyminiszterének egyik legfőbb érdeme, hogy felismerte a tüzérség fontosságát és állandó, rendes tüzérséget szervezett, amelynek az ereje akkora volt, hogy háborúban a hadseregnek körülbelül minden ezer emberére jutott egy ágyú, sőt több is.

Az új, hatalmas hadsereget nagy, szinte embertelen fegyelem tartotta össze. Az élelmezést pedig nem bízták többé a véletlenre, vagyis sarcolásra, rablásra, hanem rendes élelmezőhivatalt és magazinokat állítottak fel. Erre annál is inkább szükség volt, mert az úgynevezett *rekvizíció*, vagyis az élelmi és egyéb szükségleti cikkek a katonaság által a néptől való beszerzése nagyon elősegítette a szökéseket, különösen azokban az ezredekben, amelyeknek egy részét erőszakkal toborozták, „kötéllal fogták” — ahogy a nép mondta.

Végül gondoskodás történt a háború nyomorékjairól, az úgynevezett invalidusokról is, akik eddig egészen a közirgalmasságból éltek. IV. Henrik király ugyan alapított 1594-ben katonai kórházat, de ezt később megszüntették és csak XIV. Lajos építtette fel 1670-ben az *Invalidusok Házá*t, amely Párizsnak ma is egyik nevezetes épülete.

Lajos király centralizációs politikája tette ebben az időben valóban Franciaország fővárosává Párizst, amely az akkori arányokkal mérve óriási nagy város volt. Ez a város volt a középpontja csaknem minden iparnak és belföldi kereskedelemnek. A Szajna-folyó vize kitünő víziút volt a tengerhez és a szomszédos tartományokhoz. Rendes postajáratok mentek innen az ország minden részébe és lovas gyorsfutárok, úgynevezett *kurírok* háromszor huszonnégy óra alatt el tudtak jutni az

ország legtávolabb eső vidékére is. Párizsban különösen virágzott a posztógyártás és a selyemszövés, az arany és ezüsthímzés, az üvegyipar, a világhíres gobelinek (képes szőnyegek) gyártása és diszbútorok készítése. Az irodalomnak és a művészetnek, mint később látni fogjuk, szintén Párizs volt a középpontja és amennyiben ebben a korban közvéleményről egyáltalán beszélni lehet, az is Párizsban alakult ki és ez volt hangadó egész Franciaország számára. Itt jelent meg az első újság is 1631-ben, először hetenként egyszer *Gazette de France* címmel egy *Renaudot* nevű orvosnak a szerkesztésében. Csakhamar jelentek meg más lapok is. Azonkívül volt nagyon sok olyan újság is, amely írásban jelent meg. Ezeknek különösen a vidéken volt nagy kelete, mert a hivatalos és unalmas Gazettenél sokkal mulatságosabbak voltak, közöltek mindenféle pletykákat és maró megjegyzéseket is tettek az udvarra és az előkelő társaságra.

Párizs lakossága 1698-ban mintegy 800—900 ezer lélek lehetett. A várfalakon belül — mert a főváros hatalmas erőd is volt — 24.000 ház állt és annak a kornak a statisztikusai kiszámították, hogy Párizs lakosságának a táplálására évenként kellett 140.000 darab marha, 550.000 darab ürü, 125.000 borjú, 40.000 disznó, 300.000 hordó bor és 100.000 mérő gabona. A lakosság legsűrűbb a régi városrészekben volt, ahol az utcák szűkek, sötétek és piszkosak voltak, a házak szinte toronymagasságra épültek és a házbérek aránylag meglehetősen drágák voltak. Colbert azonban itt is nagy újításokat csinált, széles, új utcákat vágatótt a régi utcák tömkelegén keresztül és eközben nem kímélte a történetileg vagy pedig művészeti okokból nevezetes épületeket sem. A régi várfalak és várak helyére pedig, amelyet franciául *boulevard*-nak neveznek, széles, fával beültetett utakat építtetett, amelyek így a kezdetei lettek Párizs mai híres boulevardjainak. A régi, szűk várkapukat is lebontatta Colbert és helyükre hatalmas diszkapukat építtetett. A Szajna partján pedig gyönyörű kövezett rakodópartokat emeltetett. A városnak volt vízvezetéke is, voltak szép szökőkútjai, uccáit pedig esténként 5000 lámpás világította meg, amivel abban az időben Európának egy más városa sem dicsekedhetett. Nyüzsgő, lármás élet folyt az uccákon mindenfelé, de főképpen a nagy Szajnahídnak, a *Pont Neuf* közelében. Urasági kocsik és terhes szekerek, lovasok és gyalogosok, kereskedők és kikiáltók hemzsegték itt, IV. Henrik király lovasszobra körül.

A társasélet is nagyon élénk volt. A kispolgárság nyáron a Quartier Latin nevű városrészben lévő Maubert-téren szokott sétálgatni. A Tui-

leriák (királyi palota) kertjében és a Cours la Reine-ben pedig, amelynek ma Champs Elysées a neve, voltak láthatók a nemesség gyönyörű fogatai, paripái, aranyos, ezüstös ruhái és tollas kalapjai. Nem csoda, hogy ez a város ragyogásával és sok szórakozásával ezerszámra csalta magához az idegeneket.

Utazni a párizsi ember ebben az időben keveset utazott, mert az utazás még nem volt multság, hanem valóságos gyötrellem. Azért csak az utazott, akit az üzleti ügyei kényszerítettek erre, vagy aki a falusi birtokára iparkodott. A fő útvonalak ugyan jó karban voltak, de a mellékutak, különösen ősszel és tavasszal, szinte járhatatlanok voltak, a szállók és vendéglők pedig, egy pár nagyobb várost kivéve, nyomorúságosak. Azonkívül bizonytalanná tette az utakat a számtalan csavargó és útonálló. Ha a rendőrségnek sikerült közülük néhányat elfogni, egyszerűen, minden teketória nélkül felakasztotta őket a legközelebbi fára. Azért ebben az időben egészen megszokott diszei voltak az országútnak az akasztott emberek hullái, amelyek azután ott rothadtak el a fákon.

Ilyen volt a külső képe ennek a nagy, egységes, abszolút monarchiának, amely fel tudta használni a népnek minden erejét, de egyúttal engedelmességre kényszerítette a királynak minden alattvalóját. A nemességnek megmaradtak ugyan kiváltság gyanánt az adónemfizetés, a földesúri jogok jobbjágyaikkal szemben és a társadalmi rang, de tőlük is a legszigorúbban megkövetelte a király az engedelmisséget, a hivatalokból pedig csaknem egészen kiszorította őket és minden hivatalt polgárokkal töltött meg. *St. Simon* marsall nem minden jog nélkül írja, hogy XIV. Lajos uralma tulajdonképpen a polgárság uralma volt. Ez a polgárság, a régi Franciaország „harmadik rend”-je volt az, amelynek Colbert gazdasági politikája leginkább hasznára vált és ez ápolta leginkább az irodalmat és művészeteket is, mert a jóléttel ezeknek a kedvelése mindig együtt jár

Igy jött létre lassanként a társadalmi osztályoknak bizonyos kiegyenlítődése, amely kezdetben csak abban nyilvánult meg, hogy a polgárságnak s a nemességnek a ruházata is, szokásai is egészen hasonlónak váltak egymáshoz, különösen a nagyobb városokban. Kicsiny dolognak tűnhetik ez fel, pedig nagyjelentőségű, mert erre támaszkodva kezdte azután a polgárság követelni, hogy a nemességnek kiváltságait teljesen töröljék el. Így tehát a nagy, abszolút módon uralkodó király, Lajos, tulajdonképpen öntudatlanul is egyik előkészítője volt a forradalomnak.

A rablőhadjáratok.

Az olyan fiatal és rendkívül becsvágyó uralkodó számára, mint XIV. Lajos volt, rendkívüli csábítás rejlett arra Európa akkori helyzetében, hogy mint hódító, támadóan lépjen fel a többi nemzet ellen. Az óriási spanyol birodalom belülről korhadt volt és még a kis Portugáliával sem bírt elbánni, Olaszország spanyol gyarmatoknak és apró, tehetetlen kis államoknak a halmaza volt, Németország szerteszakadva, elnéptelenedve és elszegényedve tengődött, Anglia nyomorult kormányzat alatt állt, amely nem átalott idegen segítséget hívni be a saját alattvalói ellen, Hollandiát a polgárháború gyengítette el, Svédország mesterségesen megszerzett nagyhatalmi állásának a fenntartására idegen segítségre szorult, Lengyelország, Franciaországnak e régi barátja *hanyatlani kezdett*, Törökország pedig folytonos háborúkat viselt Németország ellen. Ime, ez volt körülbelül a képe annak az Európának, amelyet Lajos király trónralépésekor talált. Mindez kitünő alkalom volt tehát a hódításra. De Lajos, amikor hódításra gondolt, ezt nem úgy tette, mint később Napoleon, aki hódító szenvedélyében csupán a hódítás kedvéért hódított.

Lajosnak ellenben céljai voltak. Első és legfőbb célja pedig az volt, hogy országának keleti határát messzibbre tolja ki, mert ez a határ nagyon közel volt a fővároshoz, amely így a szomszédos német és spanyol birtokokról állandóan fenyegethető volt. A francia határnak ez a kiszélesítése annál is inkább megokolt volt, mert tulajdonképpen rajta túl is francia nép lakott, ennek az egyesítése tehát az anyaországgal és kiragadása a német vagy spanyol uralom alól, természetes cél volt egy háború számára. Lajosnak tehát elsősorban ezen francia nyelvterületek megszerzése volt a célja. Másodsorban az, hogy jó szövetségestársak segítségével minden külpolitikai kérdésben döntő szava legyen. Harmadsorban pedig az, hogy Spanyolországot, amelynek gyengeségét és uralkodóházának tehetetlenségét felismerte, meghódítsa a saját családja számára.

Ami Németországot illeti, Lajosnak azzal szemben követett politikája tulajdonképpen csak folytatása volt annak, amit Mazarin megkezdett. Mivel *III. Ferdinánd* császár halála után (1657) Mazarinnak nem sikerült az, hogy a saját királyát tegye meg Németország császárává is, legalább azt vitte ki *Schönborn János* Fülöp mainzi választófejedelem segítségével, hogy Ferdinánd utóda, *I. Lipót* meg-

választásakor kötelezte magát arra, hogy Franciaország ellenségeinek semmi segítséget nem fog adni. Ezzel Lipót ártalmatlanná volt téve, Franciaország pedig csakhamar úgy lépett fel, mint az apró német fejedelemségek védője és pártfogója a habsburgi császársággal szemben. Azután sikerült Mazarinnek az is, hogy felvették Franciaországot az úgynevezett *Rajnai Szövetségbe*, amelynek a tagjai voltak: a három egyházi választófejedelemség, Münster, Braunschweig-Lüneburg, Hessen-Kassel, Pfalz-Neuburg és Svédország.

Igy tehát a ravasz bíbornok elérte azt, hogy Németországnak a nyugati része már az ő idejében Franciaországnak engedelmeskedett.

Mazarin munkáját XIV. Lajos azzal folytatta, hogy Svédországot, majd pedig Dániát kötelezte le a maga politikája számára barátsági szerződésekkel. Lekötelezte a császárt is azzal, hogy 6000 főnyi segítő-csapatot küldött neki a török ellen. Hollandiával és Angliával Franciaország kereskedelmi szerződést kötött, sőt a mindig pénzzavarral küzdő *II. Károly* angol király ötmillió líráért eladta neki Dünkirchen városát, amelyet *Cromwell* hódította meg Anglia számára.

Igy készítette elő Lajos a talajt tervei számára. S terveinek, mint már említettük, egyik sarkalatos pontja a *Spanyolországban való örökösödés* volt. Lajos ugyanis feleségül vette *Mária Terézia* spanyol infánsnőt és ezen a réven igényt tartott a spanyol trónra, mert *IV. Fülöpnek*, a spanyol királynak nem volt fiúörököse. *Mária Terézia* ugyan, amikor Lajos nőül vette, ünnepiesen lemondott a spanyol trónra való minden jogáról, de Lajos szerint ez a lemondás nem volt érvényes, mert ellene szólt a spanyol törvényeknek, de azért sem, mert a *Mária Teréziával* ígért ötszázezer arany tallér hozományt *Fülöp* nem fizette ki neki.

Lajos tervei azonban egyelőre dugába dőltek, mert *Mária Anna* osztrák főhercegnő, *IV. Fülöp* felesége, szinte minden várakozás ellenére fiúgyermeket szült. A spanyol trónra való egyenes törekvés ekképp lehetlenné vált. Lajos most azon iparkodott, hogy minél nagyobb zavarokat okozzon Spanyolorzágnak. Erre a célra Spanyolorzágnak Portugáliával való hosszú, már csaknem negyven esztendő óta tartó háborúját használta fel. Rábirta *Károly* angol királyt, hogy vegye feleségül *Katalin* portugál infánsnőt és jelentékeny mennyiségű pénzt adott neki, hogy haddal támogassa a portugálokat. Erre *Károly* csakugyan el is küldött Portugáliába négyezer embert és hat hadifregattot *VI. Alfonzó* portugál király támogatására. Maga pedig egyik legkitünőbb tábornokát, a német születésű *Schomberget* küldte a portugálok segítségére. Ez

élére állva a már elzüllobben lévő portugál hadseregnek, csakhamar anynyira harcképessé tette Alfonzó katonáit, hogy a siker reményével folytathatták a harcot a spanyolok ellen.

Ideje is volt, mert a diadalmas spanyol hadvezér, *Don Juan d' Austria* már bevette a portugál Evora városát és most már Lisszabont, a fővárost fenyegette. Schomberg sikerrel fordította meg a hadiszerencsét és először Amexial mellett verte meg a spanyol sereget, majd pedig Villaviciosánál. Ezen diadal után újból biztosítva volt az ingadozó portugál trón a Braganza-család számára.

IV. Fülöp halála után Lajos új taktikához folyamodott. Követelte Brabantot és Belgiumnak egy részét, amelyek tudvalévően spanyol tartományok voltak, azon a joron, hogy a spanyol királyok második házasságából született gyermekeinek ezen tartományokban nem volt öröklőjoga. Fülöp azonban sejtette, hogy halála után Lajosnak ez lesz a szándéka, azért a végrendeletében ünnepiesen kitagadta az összes franciaországi Bourbonokat mindenféle spanyol birtoknak az örökségéből, azonkívül pedig első házasságából született leányát, *Margit Teréziát* nőül adta *I. Lipót* osztrák császárhoz és magyar királyhoz, hogy inkább ezé legyen az örökösödés Spanyolországban arra az esetre, ha a betegeskedő gyermeke, a gyenge Károly utód nélkül halna meg, ami valószínű volt.

Lajos azonban nem törődött Fülöpnek ezen intézkedéseivel és készülődött, hogy fegyveresen érvényesítse állítólagos jogait Spanyolország említett részeire. Ezért Portugáliával szövetséget kötött tíz évre, míg a Rajnai Szövetségnél kivitte azt, hogy abban az esetben, ha Lipót szászár hadsereget akarna küldeni Franciaország ellen, ennek a seregnek a Rajnához való eljutását meg fogja akadályozni.

Nagy szerencséje volt Lajosnak még az is, hogy ugyanekkor Anglia és Hollandia makacs tengeri háborúba keveredtek egymással, amely mindkettőjüknek az erejét lekötötte és megbénította.

Ennek a háborúnak az volt az oka, hogy hosszabb gyarmati civódások után az angolok elvették a hollandiaknak százharminc kereskedelmi hajóját, amire Hollandia azzal felelt, hogy megtiltotta mindenféle angol iparcikknek a bevitelét. Ez az angol iparra olyan súlyos csapás volt, hogy Anglia nem tehetett egyebet, megizente a háborút Hollandiának. Hatalmas tengeri csatákban mérkőzött most ez a két hajós-nemzet és a szerencse eleinte az angoloknak kedvezett. *York* herceg, a király testvére az angol partok közelében megverte a hollandi hajórajt, sőt majdnem sikerült elfognia a hollandiak Indiából hazatérő

kereskedelmi flottáját is, amely hatmillió hollandi forint értékű rakományal érkezett. De csakhamar fordult a kocka. A hollandiak vitéz tengernagya, *Ruyter* Mihály három napig tartó véres tengeri ütközetben (1666 június 11-től 14-ig) megverte az angolokat olyan rettenetesen, hogy ezeknek huszonhárom hajója és kilencezer embere pusztult el s a tengert messzire elárasztották a hajóroncsok és a hullák.

Jellemző Lajos ravaszságára, hogy ámbár Hollandiának hadihajókat ígért segítségül titkos szövetségese, Anglia ellen, csakhogy a hollandiak merjék folytatni a háborút, ezek a hadihajók az ütközet napján elmaradtak. Így hát Lajos egyszerre csalta meg az angolokat is, meg a hollandiakat is, mert érdeke volt, hogy a két ellenfél minél jobban gyengítse egymást.

Hollandia azonban fényesen kihasználta diadalát. *Ruyter* admirális nem várta be az eredményét azoknak a béketárgyalásoknak, amelyeket Anglia kezdett, felhajózott hadihajóival a Themse-folyón, bevette *Sheerness* várost és *Chatam* meg *Rochester* mellett elégetett nyolc nagy angol hadihajót, míg tizenhárom másik hajójukat maguk az angolok voltak kénytelenek megsemmisíteni, nehogy a hollandiak kezére jussanak. Ezután a diadalmas *Ruyter* még feljebb hajózott a Themsen, egészen Londonig, ostromzár alá vette Anglia fővárosát és az egész szigetországot rettegéssel és haragos szégyennel töltötte el.

Ilyen körülmények között Anglia kénytelen volt békét kérni. Hollandia ebben a békekötésben kereskedelmi kedvezményeken kívül megkapott két angol gyarmatot, *Tabagot* és *Surinamot*.

Angliát erre a meglehetősen szégyenletes békekötésre az is kényszerítette, hogy Lajos felhasználva a két hajós nemzet lekötöttségét is, megkezdte a háborút a csaknem teljesen védtelen Spanyolország ellen. Egy francia sereg a Mosel-folyó partján állt fel, a másik pedig, amelynek *Turenne* marsall volt a vezére s amelynél a király maga is ott volt, Amiensből kiindulva átlépte a spanyol tartományok határát. Lajosnak az a reménye nem teljesült ugyan, hogy Belgiumnak franciául beszélő fiai örömmel fogják üdvözölni a hódító sereget és önként csatlakoznak hozzá, hanem éppen ellenkezően, a belgák kitartottak a spanyol uralom mellett és helytartójuknak, *Castel Rodrigo* márkinak a vezetése alatt erősen készülődtek a fővárosnak, Brüsszelnek a megvédésére. De viszont a francia hadsereg nagy könnyűséggel vette be *Tournai*, *Douay* és *Courtrai* belga városokat és háromszoros ostrom után meghódította az erős *Lille* városát is.

Közben nem pihentek Lajos királynak a diplomatái sem és egyikük,

Gremonville bécsi követ, nagy sikert ért el. Lipót császárnak az első minisztere ugyanis, *Lobkovitz* Vencel herceg, aki nagy bámulója volt Lajosnak és Ausztriában is az ő mintájára való uralmat szeretett volna létesíteni, titkos megegyezésre lépett vele *Spanyolország felosztására*. Így tehát Lajos reményei nagyon megnövekedtek.

Azonban Hollandia, amely szívesen látta, hogy a túlságosan ha-

XIV. Lajos Douay ostrománál.

Belgium megtámadása alkalmával Lajos király is megjelent Turenne marsall seregében és személyesen buzdította a Douay várat ostromló franciákat.

talmas spanyol szomszédot a franciák szorongatják, azt már nem nézhette nyugalommal, hogy a spanyol uralom helyére a még mohóbb és hódításra vágyó Franciaország fészkelje be magát, mint szomszéd. Ezért *De Witt* János, a hollandi köztársaság elnöke szakítva Hollandia hagyományaival, kibékült Angliával és vele meg Svédországgal szövetséget kötött, az úgynevezett hármas szövetséget. Ennek a szövetségnek az lett volna a célja, hogy Spanyolországot rábírja bizonyos területek átadására Franciaországnak, Franciaországot pedig arra, hogy mondjon le egész Belgium meghódításáról.

Lajos, felbátorítva a bécsi szerződéstől, hadsereggel szállta meg

Franche Comtét és óriási nagyra szaporította Belgiumban is a seregeit. Csakhogy éppen emiatt a túlerőltetett készülődés miatt állt be csakhamar a visszahatás, legfőképen az okos Colbert tanácsára, aki már csak pénzügyi okokból is mindig a békét óhajtotta. Lajos észrevette, hogy a vállalkozása rengeteg megterhelésébe kerülne a francia államkincstárnak és ezért elfogadta az ajánlott feltételeket. Erre azután létrejött *Aachenben* a béke, amelyben Franciaország megkapott tíz belgiumi várost, Lajos viszont visszavonta seregeit Franche Comtéból, beérte egyelőre ennyi hódítással.

Kevéssel a békekötés előtt a Pirenei-félszigeten is változás állt be, amely azonban nem volt kedvező a francia politikára nézve. Az ügyefogyott *Alfonzó* portugál királyt a testvére, *Péter* leszorította a trónról. Ennek azután az volt az első dolga, hogy alkudozni kezdett a szorongatott Spanyolországgal. *Károly* angol király közbenjárására a meg egyezés sikerült is és Spanyolország végleg elismerte Portugália függetlenségét, amivel csaknem negyven évi háborúskodás ért véget a két testvérnemzet, spanyol és portugál között.

Lajos az aacheni békével ugyan nem ért el mindent, amire törekedett, de a rövid és sikeres háború folytán tekintélye Európa előtt olyan nagyra nőtt, hogy most már nemcsak a birtokvágytól, hanem a dicsőségszomjtól is üzve, új terveken dolgoztatott. És szándékai ezuttal Hollandia ellen irányultak, mert azzal, hogy Hollandia létrehozta a hármasszövetséget, Lajos tervei keresztülhúzását látta és ezért bosszúra készülődött.

Megmozdult tehát a rendkívül ügyes francia diplomácia, hogy előkészítse ezt a háborút is. Az első feladat a hármasszövetség felrobantása volt. Ez nem volt nehéz munka, hiszen a két régi ellenség, Hollandia és Anglia csak szükségből egyesült, Svédországnak pedig vajmi kevés érdeke volt a szövetkezésben. Lajos, a kitünő emberismerő tehát először is az ingataglelkű II. *Károly* angol királyhoz fordult és rövid tárgyalások után csakugyan sikerült neki a szándéka. Az angol király, bár színleg tartotta a hármasszövetséget, Doverben titkos meg egyezésre lépett Franciaországgal és ebben a megegyezésben kötelezte magát, hogy abban az esetben, ha Franciaország háborút indít Hollandia ellen, ő is megtámadja ötven hadihajóval és négyezer főnyi katonasággal a hollandusokat. *Károlyt* erre rávenni annál könnyebb volt, mert még mindig égett szívében a themsei blokád miatt a szégyen és a bosszúvágy. Azonkívül pedig Lajos három millió livre segélyt is ígért neki

Svédországgal szintén könnyen ment a dolog. Itt is a francia arany

dolgozott és csakhamar rávette Svédországot arra az ígéretre, hogy egy esetleges francia-holland háború alkalmával tizenhatezer emberrel fogja megtámadni azokat a német fejedelmeket, akik Hollandiának a segítségére sietnének. Ettől ugyan komolyan nem félt Lajos, legfeljebb a brandenburgi választófejedelemtől lett volna oka félnie, de diplomatái itt is sikerrel jártak el. Brandenburg titkos szövetségben arra kötelezte magát, hogy tízezer emberrel Lajosnak a segítségére fog sietni — természetesen szintén súlyos aranyakért.

A francia diplomácia mesteri játéka sikerült. Hollandia teljesen el volt szigetelve, azonfelül pedig belső bajokkal is küzdött. Mert az elűzött Oráni-dinasztia pártja már az angol háború alatt felemelte a fejét és azt követelte, hogy *III. Vilmost* tegyék meg Hollandiának „főkapitányává.” Ezekkel szemben azonban egyelőre még nagy túlsúlyban voltak a köztársaságiak, akiknek a feje maga *De Witt* János, az elnök volt. *De Witt* alacsony, soványtestű, élesvonású és szigorú arcú ember volt, aki a saját személyét illetően a legigénytelenebb és legegyszerűbb volt, de amellet nagyműveltségű és benső barátja *Spinózanak*, a nagy bölcselkedőnek. *De Witt* gyűlölte a monarchikus kormányformát és az Oráni-családot és egyedül a köztársaságban látta Hollandia üdvösségét.

Az oráni-párt azonban mindinkább megerősödött s így *De Witt*, hogy a köztársaságot fenntarthassa, kész volt kifelé való megalázkodásra is, különösen Franciaországgal szemben, amelynek a terveiről természetesen még semmit sem tudott. Azonkívül oktalan takarékos-sággal akarta magát népszerűvé tenni s ennek az lett a következése, hogy a szárazföldi hadsereget siralmas állapotnak tette ki, a várakat pedig annyira elhanyagolta, hogy nem volt semmi ellenálló képességük és csak a tengeri haderőre gondolt, mert joggal félt Angliától, a régi ellenségtől, annál inkább, mert a hármasszövetség lejárt és nem újították meg.

Amikor tehát a veszedelem Franciaország felől egyszerre komor óriásként bukkant fel, *De Witt* hajlandó lett volna a legnagyobb megalázkodásra is, mert hiszen Hollandia hadserege mindössze 37.000 emberből állt, a tisztjei pedig csaknem mind oráni-pártiak voltak. *De Witt* hiábavaló volt minden. Lajos elérkezettnek látta a pillanatot és 1672-ben először Angliával izentette meg a hadat Hollandiának, azután pedig maga is hadat izent.

Százhuszezer főnyi volt Lajos hadserege és pedig kitünő, harc-edzett katonaság, amellyel a szerencsétlen Hollandia ellen indult. Ezzel a túlnyomó erővel szemben a hollandiak először *Maastrich* várában

kisérelték meg az ellenállást, de a franciák nem ostromolták meg a várakat, hanem csupán körülvették. Így tehetetlenné tették a hollandi hadsereg jelentékeny részét s azután haladtak tovább egyik könnyű diadalról a másikra. Így történt, hogy Hollandia rövid időn belül teljesen legyőzve hevert Lajos király lába előtt. Ugyanaz a nép, amely száz esztendővel előbb a kétségbeesés bátorságával védelmezte városait a spanyolok ellen, most mintegy kábultan engedett három hét leforgása alatt nyolcvanhárom megerősített várost francia kézre jutni.

Hollandiának mind a három déli tartománya el volt már árasztva a franciák által, akik az erős *Nymwegen* várát rövid ellenállás után bevették és *Utrechtet* is megszállták, úgyhogy a francia dragonyosok már ott kalandoztak *Amszterdam* közelében. Irtózatos rettegés támadt az egész országban, a gazdag kereskedők összeszedve gyorsan összeszedhető kincseiket, menekültek az országból Hamburgba, Dániába, sőt voltak sokan olyanok is, akik az ellenséges Angliába menekültek. Az üzletek, az iskolák, a bíróságok megszüntették működésüket, az állampapírok pedig az értéküknek egyharmadrészére, sőt még alacsonyabbra estek. Szóval úgy látszott, hogy az oly dicsőségesen kivított németalföldi szabadságnak örökre vége van.

Ha csak De Witten állt volna a dolog, be kellett volna telnie Hollandia sorsának. Mert ahelyett, hogy a nép erejét hívta volna föl, alkudozásra lépett Lajossal. Felajánlotta neki az úgynevezett generalitási földeket, továbbá Venloot és Maastrichtot, azonfelül pedig tíz millió hollandi forint hadikárpótlást. Lajos azonban ezzel egyáltalán nem volt megelégedve. Szövetségesét, Angliát sem akarta kijátszani azzal, hogy különbékét köt. Ezért nem kevesebb, mint tizenhat millió forint hadikárpótlást követelt s a felajánlottakon kívül még Geldern déli részét és *Nymwegent*, ami nem jelentett egyebet, mint a franciák teljes uralmát úgy a Rajnán, mint a Maas-folyón. Követelt továbbá teljes kereskedelmi szabadságot Franciaország számára viszonyosság nélkül, a katolikusok egyenjogúsítását és a francia főnnhatóság elismerését. A hollandi köztársaság e feltételek betöltése mellett megszűnt volna lenni és csak látszólagos életet élt volna tovább.

Amikor a franciák már nagyon fenyegették *Amszterdamot*, De Witt elvágatta a töltéseket, hogy a tenger vize vegye körül a várost. Ez az intézkedés azután még inkább megnövelte a népnek azt az elkeseredését, amelyet De Witt János ellen és testvére, *De Witt Kornél* ellen érzett. Az elkeseredés kitört, négy ember megtámadta De Witt Jánost és meg akarta ölni. A merénylet nem sikerült, a merénylőket

elfogták és az egyiket az elnök kivégeztette. Erre aztán teljes dühvel lobbant fel a népharag és az egész ország az Orániak visszahívását kezdte követelni, III. Vilmos személyében. A forrongás olyan veszedelmes volt, hogy a nyomása alatt De Witt Kornél kénytelen volt aláírni olyan

III. Vilmos orániai herceg.

Huszonkét éves korában Hollandia helytartója lett s felszabadította hazáját a franciák igája alól. Midőn apósa, II. Jakab angol király ellen zsar oksága miatt az angolok fellázdak, Vilmost hívták segítségül, aki meg is jelent seregével, megbuktatta a Stuartokat s elfoglalta Anglia trónját.

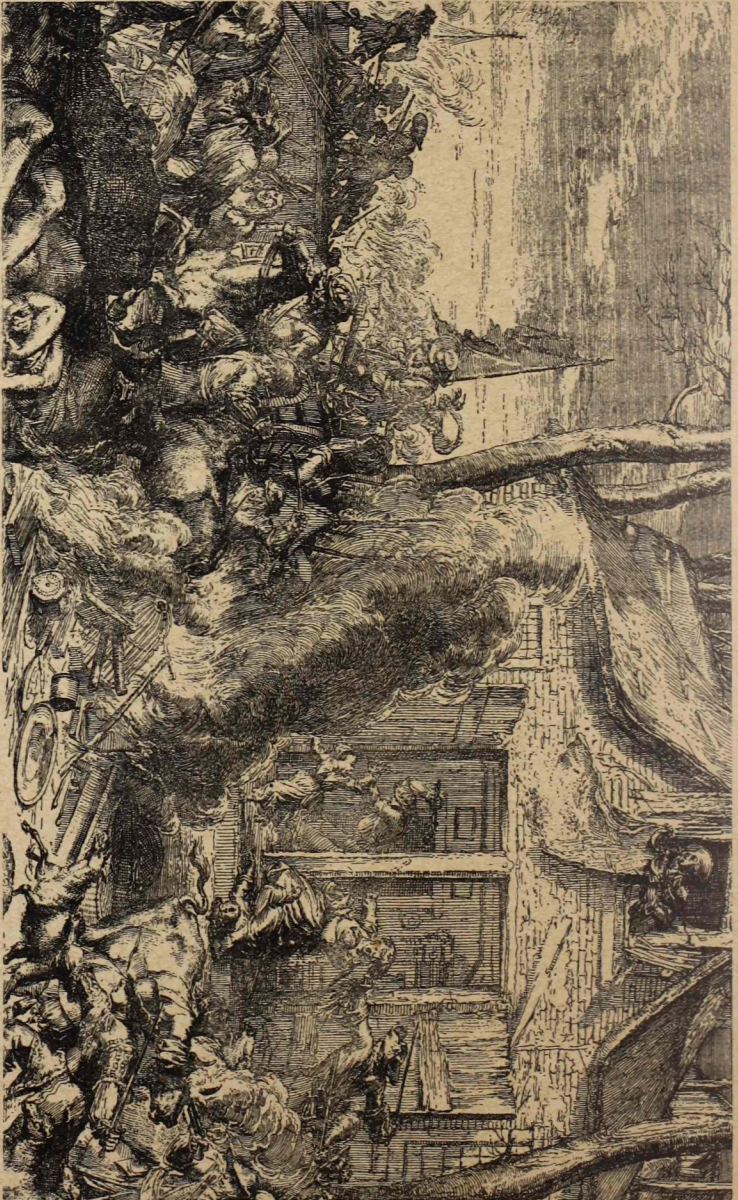
nyilatkozatot, amelyben ebbe beleegyezik s erre a hollandi rendek Orániai Vilmost kikiáltották helytartóvá, fővezérré és főtengernaggyá. Ezzel véget ért a köztársaság uralma Hollandiában és ismét egy erős kéz ragadta meg a kormány gyeplőit.

Még nem volt huszonkét éves III. Vilmos, amikor nagy veszély idején, éppen úgy mint pontosan száz évvel azelőtt őse, *Hallgatag Vilmos*, Hollandia élére állt. De korának kemény iskolájában hamar férfiúvá érett. Állami költségen nevelték, mint „Hollandia gyermekét” és ez a sajtóságos jellemű ember már a tanulmányaiban elárulta a maga sajátos, nagy egyéniségét. A nyelvekből csak azokat tanulta meg, amelyekre a diplomáciai érintkezésben szüksége volt, a számolás és mérés tudományából csak annyit, amennyi az erődítés és tűzérés tudományához kellett. A művészetek szeretete egészen távol volt ennek a zárkózott embernek a lelkétől, aki csak a munkában találta gyönyörűségét. Egyedüli szórakozása a vadászat volt és ha vaddisznót üldözhetett Geldern tölgyfaerdeiben, akkor még mosolygás is látszott máskor mindig hideg arcán. Családjának kálvinisztikus hagyományaiban nevelték és Vilmos Istentől rendeltnek érezte magát arra, hogy Európa református népeit megmentse a francia zsarnokságtól. Ennek a feladatának azután teljes erejével nekiszentelte magát, sőt sokszor még erkölcsi tekinteteket is félredobott, amikor arról volt szó, hogy a gyűlölt ellenségnek árthasson. Csaknem szakadatlanul betegeskedett, úgyhogy folyton a halálát jóslgatták. Pedig ebben a törekenynek látszó szervezetben nemcsak nagy lelki energia, hanem testi erő is lakozott. Az emberekkel való érintkezésben hideg volt és rendkívül kevésbeszédű, épp úgy, mint nagy őse, *Hallgatag Vilmos*. De akit becsülni tanult, ahhoz hajthatatlanul ragaszkodott.

Vilmos első dolga az volt, hogy minden tárgyalást félbeszakított a franciákkal és a további harcra készülődött. Behívta az amszterdami polgárőrséget és ezzel a kis hadsereggel megszállta a fővárosba vezető keskeny töltésutakat, amelyeket minden oldalról nyaldosott az átvágott töltéseken át beeresztett tenger vize. Váratlan szerencse is érte Vilmost, amint átvette az ügyek vezetését. Az angol hajóraj heves harcban volt Ruyter hajóival és be akart vitorlázni a Zuider-tóba, hogy ott tegye partra a magával hozott angol katonaságot, de mintha az elemek is Vilmos pártjára szegődtek volna s megakadályozták ebben az angolokat. Egy óriási vihar visszakergette őket, mialatt a franciák Utrecht alatt türelmetlenül várták, hogy szövetségeseik partra szálljanak.

Miután ez nem teljesedett be, a franciák kénytelenek voltak fel-

A francia hadsereg kegyetlen gorzsdühödése Hollandiában. Miköz II. Vilmost Hollandia helytartójává választották, a hadiszerepese a hollandusok javára fordult. A franciák kenyévelérek voltak kivonulni Hollandiából. Csak Luxemburg marsall csapatai tartották meg egy ideig magukat s a leggaládább módon kegyetlenkedtek a szerencsétlen ország népein, rabolva, gyilkolva, gyújtogatva ütöttek rajta a holland falukon.

adni Amszterdam ostromát és maga XIV. Lajos belefáradva a hosszassá váló háborúba, visszatért Franciaországba. Turenne szintén visszafordult. Csak Luxemburg marsall maradt ott Hollandiában, de ennek a csapatai azután — még pedig Lajos király kifejezett parancsára — a leggaládabb módon kegyetlenkedtek a szerencsétlen ország népével.

Mialatt így a legfenyegetőbb veszedelem elmúlt legalább Hollandiának a fővárosáról, teljes szenvedéllyel tört ki a népharag a köztársasági párt és különösen ennek fejei, a két *De Witt* testvér ellen.

Vad forradalmi jelenetek támadtak és amikor Vilmos átvette a kormányzást, már akkor felhangzott mindenfelé a szilaj ének, amelyvel üdvözölték :

Oranje boven ! De Witten onder !

Wer't anders meent, den sla der Donder !

(Éljen Oránia, le a De Wittekkal !

Aki másképp gondolkozik, azt üsse meg a mennykő.)

De a nép nem maradt csupán az éneklésnél, hanem csakhamar cselekedni is kezdett. De Witt Kornélt megvádolták azzal, hogy összeesküvést tervez Vilmos ellen. Elfogták, Hágába cipelték az állami börtönbe és ott még kínpadra is vonták. De azután még borzalmasabb dolgok is történtek. Még ugyanazon a napon Hágába csalogatták De Witt Jánost is, nem tudni, kinek a parancsára, de valószínűnek látszik, hogy Vilmosnak hallgatólagos beleegyezésével és azzal az ürüggyel, hogy a testvére beszélni akar vele. Amikor De Witt János Hágába érkezett, őt is tüstént elfogták és bezárták ugyanabba a börtönbe, amelybe a testvére volt zárva. A sorsuk ekkor már meg volt pecsételve. Az az őrség, amely a börtönt őrizni szokta, ezen a napon elvonult onnan s csak pár börtönőr maradt hátra a két testvér őrizetére.

A szomszédos falvakból csakhamar fenyegető csoportokban kezdtek szállingózni Hágába a sörtől és pálinkától részeg parasztok. Ordítottak az uccákon és betörték az őrizet nélkül hagyott börtönbe, kihurcolták onnan a két De Wittet, rettenetes kínzások közt az uccán verték agyon őket, azután pedig holttestüket a lábuknál fogva az akasztófára akasztották fel.

Azután a holttesteknek levágták a fejét, meghengergették a sárban, összemarcangolták őket, sőt a részeg parasztok a fogukkal téptek ki húsdarabokat az akasztófán függő hullákból és mint a krónikás jelgyzi, a parasztok még évek mulva is diadalmasan mutogatták azokat

a rothadó húscsfrangokat, amelyeket ezen a borzalmas napon a saját fogukkal marcángoltak ki a két De Witt-testvér elégtelenített holttestéből.

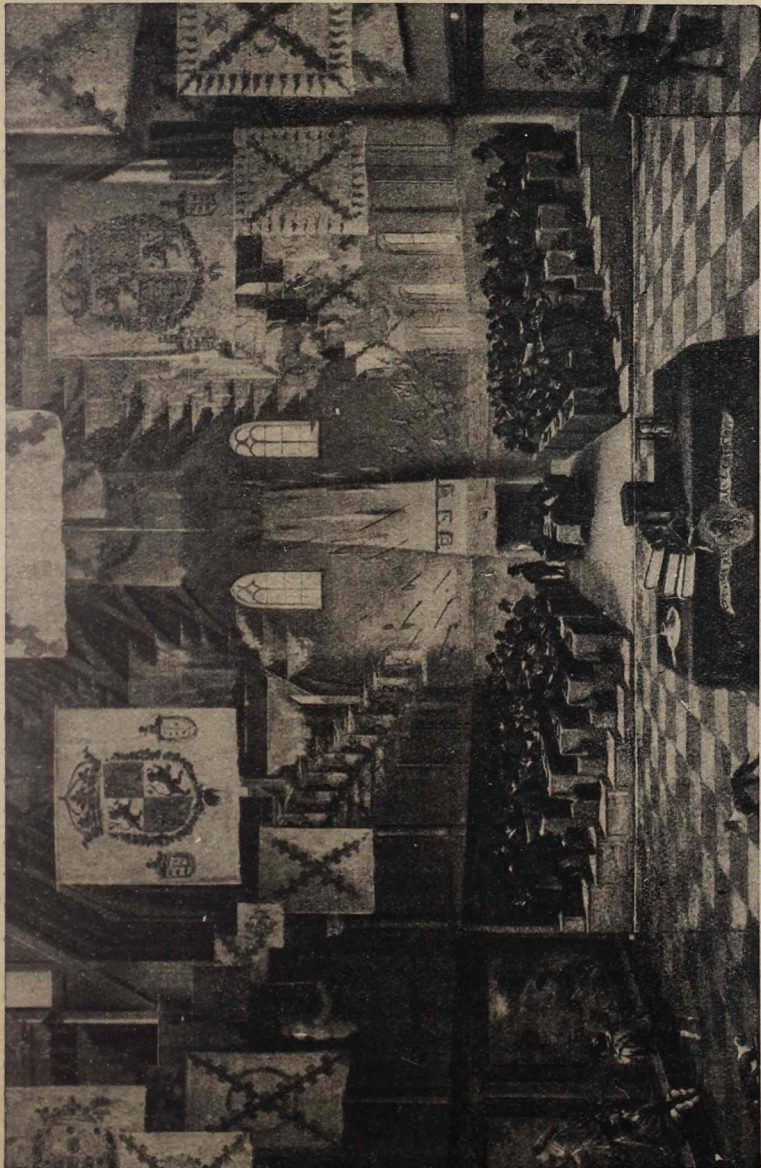
És ez a borzalmas szörnyített bosszulatlanul maradt, mert nagyon sok tekintélyes polgár is részes volt benne. Különben is, ha nincs is beigazolva, valószínűnek látszik, hogy Vilmos, ha cselekvően nem is, de elnézéssel szintén részese volt a De Wittek meggyilkolásának. Erre vall az is, hogy a De Wittek minden emberét elmozdította a hivatalukból és oráni-pártiakkal helyettesítette őket. A főtanács elnökévé pedig bizalmasát, *Fagel* Gáspárt tette meg, aki a városok kormányzását is az ő kedve szerint alakította át. Végül általános bűnbocsánatot is adott Vilmos, ami szintén arra vall, hogy nem is volt szándékában a gyilkosok megbüntetésé.

Legveszedelmesebb ellenfeleink ilyen módon való megsemmisítése után Vilmos folytatta tovább a nagy harcot, amely egyre kedvezőbb fordulatot vett. Benn az országban is sikerek kísérték a hollandi fegyvereket, de még fontosabb volt, hogy kívülről is jött segítség, még pedig olyan segítség, amely egészen új fordulatot adott az egész háborúnak. Ugyanis *Frigyes Vilmos, a brandenburgi választófejedelem* észrevette azt az óriási veszedelmet, amely a francia hódító politikában rejlik Németországra nézve, tehát valóságosan ráerőszakolta a szövetségét Hollandiára. Sőt *János György anhalti herceg* révén sikerült neki az osztrák császárt is megnyerni arra, hogy erélyesen lépjen fel a harmincéves háborút befejező vesztfáliai béke rendelkezéseinek a megtartása érdekében.

Erre azután a brandenburgi választófejedelem huszonhatezer főnyi harcderzett sereg élén, amelyhez *Montecuccoli* vezetése alatt tizenkétezer főnyi osztrák sereg is csatlakozott, megjelent a háború színterén. Ott azonban Montecuccoli, a késedelmességéről és túlságos óvatosságáról nevezetessé vált osztrák hadvezér, inkább csak útjában volt, semhogy a segítségére lett volna. Így azután megtörtént az a különös dolog, hogy a Hollandia segítségére érkező brandenburgi csapatok kénytelenek voltak hazavonulni, részben azért, mert a bécsi udvar magaviselete kétséges, bizonytalan volt, részben pedig azért, mert attól kellett félni, hogy a svédek betörnek Brandenburgba.

Frigyes Vilmos tehát hazatért országába és Vossemben külön békét kötött a franciákkal. Ekkor Lajos megőrülve a brandenburgi fejedelem kudarcán és a császár tétova magatartásán, kezdte lábball tiporni most már a német birodalom jogait is. Megszállta Lotharingiát és menekülésre kényszerítette annak hercegét, *IV. Károlyt*, amikor pedig erre *Lipót*

▲ holland rendek ülése a spanyoloktól elfoglalt zászlókkal díszített hatalmas gyűlés-teremben, midőn a franciákkal vívott háborújuk szerencses fordulatot vett.

császár azt követelte tőle, hogy vonja ki katonaságát a német területekről, különösen pedig Lotharingiából, erre Lajos azzal felelt, hogy meghódította *Triex* városát és megszállta és lefegyverezte a tíz elzászi birodalmi várost.

Ez azután végre teljessé tette a szakítást Franciaország és Ausztria között is. *Lipót* császár végre elhatározta magát és 1673-ban szövetséget kötött Spanyolországgal, Hollandiával és Lotharingiával azzal a céllal, hogy a vesztfáliai békét és annak intézkedéseit fenn kell tartani. És azonnal el is küldte újból Montecuccolit harminchatezer főnyi hadsereg élén a Rajnához. Az osztrák vezér elől Turenne visszavonult Elzászba, Montecuccoli pedig így egyesülhetett Vilmos-seregeivel.

Ugyanebben az időben a tengeren is szerencsésebb fordulatot vett a hollandiak ügye. A legendás hősiességű Ruyter admirális három egymásután következő tengeri ütközetben akadályozta meg az ellenséges csapatok partraszállását s a harmadik ütközet *Helder* városa közelében olyan közel folyt le a parthoz, hogy a szárazföld is visszhangzott az ágyúk dörgésétől s a hollandi nép kisereglett a partra és ott térdre roskadva imádkozott Ruyter fegyvereinek a győzelméért.

Igy a Rajna vidéke felől is, Belgium felől is fenyegetve, a tenger felől pedig nem lelve támogatásra, a franciák elkezdtek rettenetes rablások, gyújtogatások és gyilkolások között visszavonulni Hollandiából.

És most már lassanként kezdett a helyzet mind veszedelmesebbé alakulni a franciákra nézve. Dánia is belépett a nagy szövetségbe, aztán pedig *Károly* angol király hagyta cserben szövetségeseit és megkötötte Hollandiával a *wesminsteri békét*, amelyre a népének mindinkább növekvő elégedetlensége kényszerítette rá s amelynek összes eredménye az volt, hogy Hollandia nyolcszázezer tallért fizetett Angliának. Végül pedig bekövetkezett, ami előre látható volt: a német birodalom megizente a háborút Franciaországnak. Erre a hírre a brandenburgi választófejedelem is, mint egészen független fél, belépett a nagy szövetségbe, miután előbb megígérték neki, hogy nélküle nem fognak békét kötni. Így vált Hollandia megtámadásából európai háború.

Franciaország azonban az új és veszedelmes helyzettel szemben is megtartott bizonyos előnyöket. Így azt, hogy a hadserege még mindig túlnyomó számú volt és egységes vezetés alatt állott a szövetséges hadakkal szemben, amelynek a vezérei nem egyszer irigykedtek egymásra és borsót törtek — nem Franciaországnak, hanem egymásnak az orra alá. Így történt azután, hogy az új háború is francia diadallal kezdődött. A háború színterének déli részén *Vauban*, Lajos király

híres várépítő mérnöke és hadvezére meghódította Franche Comté. *Turenne* közben feldúlta a Pfalznak a Rajna baloldalára eső részét, azután átkelt a folyón és *Sinsheim* mellett megverte *Lipót* császár tábornokát, *Bournonville*t.

Nem voltak azonban szerencsések a franciák északon, ahol *Conde* francia marsall *III. Vilmost* ütköztet meg *Senesse* mellett. Ez a nagy ütközet kezdetben a franciáknak látszott diadalt ígérni, de azután eldöntetlen maradt. És ekkor kezdte már a franciákat a Rajna mellett is üldözni a balszerencse, ahol a megerősödött német csapatok visszaszorították *Turenne*t, hatalmukba ejtették a strassburgi Rajna-hidat és ezen átkelve, bevonultak *Elzászba*, ahol mint megszabadítókat üdvözölte őket a nép. Azonban *Elzász* megszállásának a dicsősége sem tartott a németek számára sokáig. *Bournonville*, az osztrák tábornok folyton irigykedett a brandenburgi választófejedelemre és a bécsi udvar titkos utasításait is követve, oly rosszul támogatta őt a csatákban, hogy végre, amikor *Turenne* újabb csapatokat is kapott, megint kiszorult az egész német sereg *Elzászból*.

A Rajna alsó folyásának a vidékén, ahol *De Souches* volt *Lipót* osztrák császár seregének a vezére, érvényesült megint a hagyományos osztrák politika. Bécsből egyre-másra érkeztek az egymásnak ellenmondó, vagy érthetetlen rendeletek, úgyhogy végre a tisztek valósággal forrongani kezdtek. Ennek azután mégis meglett a visszahatása Bécsben. *Lipót* császár elcsapta ennek a tétova politikának az értelmi szerzőjét, *Lobkovitz* herceget és helyébe első miniszterévé a határozottan franciaellenes *Schwarzenberg* herceget tette meg.

De a franciák is iparkodtak, hogy oldaltámadásokkal is gyengítsék a császáriak erejét. Így a svédek bevonultak Brandenburgba, ami arra kényszerítette a választófejedelmet, hogy seregével együtt haza siessen. A meginduló magyar szabadságharcot pedig *Lajos* pénzzel támogatta és tiszteket is küldött a magyar csapatok számára. Végül Lengyelországban sikerült *Lajosnak* elérnie azt, hogy *Szobieszki Jánosnak* királlyá választásával ott is a franciabarát párt kezébe ment át a hatalom.

Így álltak a dolgok, amikor óriási csapás érte a franciákat. *Turenne*

Turenne márki, a híres francia hadvezér.

A csataterén esett el *Sasbach* mellett az osztrákokkal vívott ütközetben.

megint átkelt a Rajnán és megütközött *Montecuccoli* csapataival *Sasbach* mellett. De mindjárt az ütközet kezdetén egy golyó eltalálta és megölte ott a csatatéren Turennet, Franciaország egyik legvitézebb marsallját. Az erre támadt zűrzavarban azután a franciák kénytelenek voltak menekülni.

Nagy volt a szomorúság egész Franciaországban a hős hadvezér halála miatt, de csakhamar fordult a sors és hasonlóan érzékeny veszteség érte az ellenfelet is. Messina ugyanis és vele Olaszország egy része felázadt s így III. Vilmos leküldte *Ruyter* tengernagyot a Földközi-tengerre, a rend helyreállítására. Itt azonban elhagyta az ősz admirális hagyományos szerencséje. A Lipári-szigeteken megverte hajóhadát *Du Quesne* francia tengernagy. Ruyter ki akarta köszörülni ezt a csorbát és spanyol hadihajókkal kiegészítve hajóraját megtámadta a franciáflottát. De itt betelt a végzet rajta. A nagy tengeri ütközet Szicilia partjainál, *Catania* mellett, csaknem egészen az Etna-hegynek a tenger által mosott lábánál folyt le. A harcban Ruyter megsebesült, a franciák győzedelmeskedtek. A tengerek agg hőse pedig egy héttel később belehalt sebébe.

Igy folyt a háború váltakozó szerencséivel, de mivel lassanként mindegyik fél kezdett meggyőződni arról, hogy végleges diadalt nem fog aratni, mindinkább előtérbe lépett a béke gondolata. Főképen Hollandia érezte ennek a szükségét, mert a hosszú hadviselés rettenetes költségei csaknem teljesen kimerítették az erejét. Ezért III. Vilmos engedve népe akarátának, belement a béketárgyalásba és így vált lehetségessé, hogy 1676 őszén *Nymwegenben megnyílt a békekongresszus*. Lajos azonban ekkor is tudta a módját, hogyan kell minél kedvezőbb békefeltételekre szorítani az ellenséget. Épen azért, hogy siettesse a hollandiak békülő szándékát, kemény tél közepén megtámadtatta Valenciennest, Cambrait és St.-Omert. S amikor III. Vilmos e városok felmentésére sietett, *Luxemburg* marsall *Kassel* mellett tönkreverte a seregét. Ennek a nagy vereségnek a hatásához hozzájárult az is, hogy a magyar szabadságharc mind több gondot okozott Lipót császárnak, mert Lengyelország is támogatta a magyarokat. Így azután, amikor a franciák 1678-ban Gentet és Ypernt is bevették és komolyan fenyegették Brüsselt is, III. Vilmos végre engedett Lajos király követeléseinek és cserben hagyva szövetségeseit, *Nymwegenben* megkötötte a békét a franciákkal, akik visszaadták neki Maastricht városát és előnyös kereskedelmi szerződésre léptek vele.

Ezzel megkezdődött a nagy szövetség bomlása. Csakhamar Spanyolország is követte Hollandia példáját, szintén békét kötött, Francia-

országra nézve olyan kedvező feltételekkel, hogy ennek a határai ezentúl a Jura hegységig nyúltak ki. Elhagyva szövetségeseitől és hatalmas seregektől fenyegetve, végre *Lipót* császár is rákényszerült a békekötésre, még pedig szegyenletes békekötésre. Lipót átengedte Franciaországnak a tíz elzászi birodalmi várost, vagyis csaknem egész déli részét Elzásznak és Freiburgot. De a leggaládabb része ennek a békekötésnek az volt, amelyből Ausztria irigykedése tűnt ki Brandenburg iránt. Lipót ugyanis nemcsak megígérte Svédországnak, hogy visszaadatja neki Pomerániát, amelyet a brandenburgiak meghódítottak, hanem Lajos királlyal is olyan megegyezésre lépett, hogy szabad utat enged neki a német birodalom területén keresztül, ha meg akarja támadni Brandenburgot. Így azután a brandenburgi választófejedelem számára sem maradt más hátra, minthogy szintén belenyugodjék a békébe. Ezek szerint tehát Németország és Spanyolország fizették meg az árát annak a háborúnak, amelyet Hollandia megmentésére kezdettek meg.

A reuniók.

Ha Lajos hódítóvágyát megnövelte már az első rablóhadjárat is, amely pedig csak félsikerrel végződött, most, a másodiknak az eredménye, amelyet egész Európával szemben vívott ki, szinte határtalanná tették dicsőségvágyát és hódításra való törekvését. Növelte ezt a vágyát hadügyminiszterének, *Louvoisnak* folytonos háborús tanácsadása, amellyel el tudta hallgattatni *Colbertnek* bölcs mérsékletre, takarékosagra és békére intő szavait. Colbert soha nem talált meghallgatásra s ennek a nagy miniszternek utóbb egész feladata csak abban merült ki, hogy mindenáron pénzt tudjon előteremteni Lajos háborúi számára.

De ez nemcsakára csaknem teljes lehetetlenségé vált. A kiadások kilenc év alatt (1670—1679.) 70 millióról 131 millióra emelkedtek. Ilyen körülmények között a nemzetgazdasági reformok persze tökéletesen fennakadtak. Nemcsak a francia nép vádolta emiatt igazságtalanul Colbertet, hanem maga a hálátlan Lajos király is, aki előtt Colbert, amikor már nem tudott sehogyan sem pénzt teremteni, kegyvesztetté lett. Az elkeseredés és a harag, amely e méltatlanságok miatt érte, csakhamar meg is ölte Colbertet. Temetésénél látszott meg a francia nép egész hálátlansága. A hajdan annyira ünnevelt és oly népszerű miniszter koporsóját katonaságnak kellett megvédelmeznie a felbőszült nép támadása ellen. A gyászmenet, amely utolsó útjára kísérte ezt a kiváló férfit, gúnyolódó és szitkozódó tömegeből állt. Pedig a francia népnek

mind e felháborodása joggal nem Colbertet, hanem magát Lajost illette volna, akinek mértéktelen dicsőségvágya volt az oka az ország anyagi romlásának.

Lajos azonban most sem hagyott fel hódító tervével s célja most az volt, hogy Franciaország keleti határát úgy előre tolhassa, hogy ezáltal állandó támadó vonala lehessen egész Európa ellen.

E tervének keresztülvitelére megint ravasz ürügyet eszelt ki. Kitalálta az úgynevezett *reuniókat*, vagyis újra való egyesítéseket, ami alatt a következőket kell érteni: azoknak a birtokoknak, amelyeket Lajos a rablóhadjáratban meghódított, voltak hűbértokai is Németország és Spanyolország területén és most Lajos a békekötés jogán ezeket a birtokokat is követelte. És a követelésének nagy súlyt adott több körülmény is. Először is Spanyolország gyengesége, másodszor pedig az a nagy meghasonlás, amely Németországban állt be, ahol a *brandenburgi választófejedelem*, nem feledve el haragját a nymwegeni békekötés miatt, ellene fordult a császárnak és a többi német fejedelemnek és szövetséget kötött Franciaországgal. Kétségtelen, hogy nemcsak a harag, hanem jóveretű francia aranyak is szerepet játszottak abban, hogy ez a szövetség létrejött.

Lajos tehát hozzálátott a reuniókhoz, vagyis hatalmába akarta keríteni azokat a területeket is, amelyek új szerzeményeinek hajdan hűbértokai voltak. Ezen a réven azután rengeteg sok új területről sütötték ki a Lajos által megbízott reunióskamarák, hogy a békekötés értelmében tulajdonképen azok is Franciaországhoz tartoznak. Különösen Elzászra állt ez és Lajos csakhamar hozzá is látott jogai érvényesítéséhez, amihez egyelőre fegyverre sem volt szüksége, mert az elzászi birodalmi nemesség önként meghódolt neki, cserben hagyva Németországot, amire azután egész Elzászt megszállta a francia katonaság és elárasztották a francia hivatalnokok.

A császár és a német birodalom felháborodva tiltakozott ez ellen az erőszakoskodás ellen, de Lajos nem törődött ezzel a tehetetlen haraggal, hanem még hatalmasabb csapást mért ellencire. Meghódította *Strassburgot*, a Rajna vidékének egyik legjelentősebb városát, az egész Rajna vidék kulcsát. Szinte kardcsapás nélkül ment ez végbe, mert a megfenyegetett strassburgi polgárok, akik sehonnan segítséget nem várhattak, önként hódoltak meg Lajosnak.

Maga Lajos király is megjelent a meghódolt városban. Egész udvarával és ragyogó pompával vonult be, hogy megmutassa a jó strassburgiaknak Franciaország fényét és hatalmát. És mialatt az

elzászi parasztok ezrei nyögtek nehéz robotmunkában a strassburgi citadella építésénél, azalatt Strassburg tanácsurai térden állva esküdtek hűséget Lajosnak.

A francia királynak e könnyű diadalai végre fölrázták kábultságából Európa többi országait. Először Hollandia és a franciákhoz hűtlenné vált Svédország, amelynek német születésű ember, a *zweybrückeni* házból való *XI. Károly* volt a királya, kötöttek szövetséget, amelyhez azután csakhamar csatlakozott Spanyolország, Ausztria és Braunschweig-Lüneburg is. Később belépett e szövetségbe *Miksa Emánuel* bajor választófejedelem is. Csak *Frigyes Vilmos*, a brandenburgi választófejedelem nem csatlakozott a szövetséghez, sőt — bizonyára azért, hogy Franciaországnak tegyen szolgálatot — iparkodott lebeszélni a többi német fejedelmet is a Lajos ellen való háborúról, ami annál könnyebb volt, mert Ausztriát dél felől nagy veszedelem fenyegette: a török. És a választófejedelem fáradozásainak úgy látszott, hogy csakhamar meg is lesz az eredménye, mivel ekkor a törökök már Bécs előtt álltak s Ausztria rettenetesen szorongatott helyzetben volt.

De ekkor közbejött Bécs felmentése, amely csaknem akkora csapás volt Franciaországra, mint a törökökre és amelyről alább fogunk beszélni. Elbizakodva ezen, Spanyolország volt az első, amely megizente a határt Franciaországnak. III. Vilmos hasonlót akart cselekedni, de maga a hollandi nép tiltakozott ez ellen és különösen Amsterdam városa fenyegetőzött azzal, hogy háború esetén cserben hagyja a szövetségeseket. Így azután épp úgy, mint Nymwegenben, megint Hollandia lett a hitzegő és hűz évre szóló fegyverszünetet kötött Franciaországgal. Példáját követte Spanyolország is, csakhamar Braunschweig is és így a magára hagyott és a töröktől még mindig zaklatott Ausztria is kénytelen volt a békére. A császár a *regensburgi fegyverszünetben* szintén beleegyezett hűz évre abba, hogy Lajos király megmaradjon a meghódított földrészeknek a birtokában, sőt még Luxemburg nagyhercegséget is Franciaországhoz csatolja.

A Napkirály udvara.

Világhatalmát ebben az időben Franciaország minden hadi dicsőség, minden diplomáciai ügyesség és minden gazdasági előrehaladottság mellett főképen annak köszönhette, hogy *szellemi műveltsége*, amely már XIII. Lajos alatt, a nagy Richelieu bíboros pártfogása folytán kezdett hatalmas lendületet venni, XIV. Lajosnak, a ragyogó *Nap-*

királynak az uralkodása alatt teljes kifejlődésre jutott. És ennek a nagy kultúrának, ennek a nagy szellemi életnek a középpontja Lajos királynak ragyogó udvara volt.

Ennek a kornak egy meglehetősen elfogulatlan, sőt erősen bíráló franczia írója maga is így nyilatkozik az udvarról:

„Aki az udvart látta, az a legszebbet látta, ami csak elképzelhető a világon.”

És valóban, ez az udvar szinte varázslatos erővel tudta magában egyesíteni mindazt, ami ragyogóvá tette. Lajos királynak csodálatosan nagy egyéniségére vall, hogy míg alattvalóinak a legjavát tudta maga köré gyűjteni, azért mégis ő maga maradt meg mindig saját udvarának középpontja, nemcsak királyi rangjánál fogva, hanem egyéniségének hatalmas ereje következtében is.

Ez az uralkodó, akinek a nevéhez annyi kiontott vér tapad, aki a legrettenetesebb martalóhadjáratokban gázoltatta le Belgium, Hollandia, Pfalz és a Rajna vidékeinek népét, mint egyéniség a legszeretreméltóbb volt, ha pedig akarta, egyenesen ellenállhatatlan tudott lenni. Hiszen ennek köszönhette nemcsak szerelmi hódításait, hanem diplomáciai sikereit is. A lovagiasságot oly nagyra becslő franczia nemzet első lovagja volt maga Lajos, akinek gyönyörű férfias megjelenését és választékos eleganciáját mintegy megaranyozta az elmeél, a szellemesség, amely sugárzott a lelkéből. Nemcsak öntudatosan viselte a királyi méltóságot, hanem sokszor túlhajtva a ragyogást, valóságosan szerepnek tekintette azt, amelyet jól kell megjátszani. Az eseményeket mulatságos szindarabnak vette, az emberekből ragyogó környezetet alkotott, amelynek a középpontjául mindig meg tudott maradni ő maga. Nemcsak a hadak sorsát, nemcsak a diplomácia folyását intézte, hanem ő maga rendelkezett, mintha saját magának a főudvarmestere lett volna, a mulatságokról is, amelyek az udvarnál szinte szakadatlan egymásutánban érték egymást. Bálók, kerti mulatságok, vadászatok, nagy ebédek, ünnepi fogadások és még felsorolhatatlan sok másféle ünnepiességek — mindezeknek a rendezéséhez maga Lajos adta az eszméket és sokszor egészen maga intézkedett a legkisebb részletekről is. Természetes, hogy minden ünnepnek, minden ragyogásnak ő maga maradt a középpontja.

Felesége, *Mária Terézia*, aki spanyol infánsnő volt, keveset segített neki, sőt semmit sem ebben a szerepében. Meglehetősen korlátolt gondolkozású nő volt, zárkózott természetű és a bigottságig valószínű, amely tulajdonságai éppen nem voltak alkalmasak arra, hogy

férje oldalán ahhoz méltó szerepet is vihessen az udvarnál. Azonkívül pedig szeretet sem csatolta férjéhez, hiszen, amint tudjuk, Lajos csupán politikai okokból vette feleségül, azért, hogy ezzel a házassággal jogot szerezzen családjának a spanyol trónra. Érthető tehát, hogy Lajos azt, amit nem talált meg a feleségénél, azt udvara testileg, lelkileg kiváló szépségű hölgyeinél kereste és lelte föl. De Lajos, ámbár több kedvese világtörténeti nevezetességre tett szert s volt számtalan apró szerelme is, abban különbözött elődeitől, hogy szeretőinek semmiféle befolyást nem engedett meg az államügyekre.

Első szerelme, amely az oly állhatatlan királynak a lelkében is mély nyomokat hagyott, egy szőke szépséghez csatolta, *De La Vallière* Lujzához. Ez a gyönyörű szőke leány,

akinek szépségét csak az befolyásolta, hogy gyermekkorában eltörte a lábát és emiatt egész életén át sántított, őszintén és önzetlenül lett szerelmes a daliás és szellemes királyba.

Amikor Lajos megismerkedett vele, még maga is fiatal volt és szerelmük a fiataliságnak igazi szerelme volt. Ámde *De La Vallière* Lujza nem sokáig bírta a király szerelmét, amely reá nézve inkább boldogságot, mint büszke dicsőséget jelentett. Amikor Lajos 1667-ben egész udvarával együtt Flandriába

Erzsébet Sotolla hercegnő.

A nemeslelkű, művelt pfalzi hercegnő, Károly Lajos pfalzi választófejedelem leánya politikai okokból lett a korlátolt eszű és könnyelmű Fulöp orléansai herceg felesége, mert azt remélte, hogy ezáltal hazáját, Pfalzt megmenti a franciák pusztításától. Sógora, XIV. Lajos azonban éppen ezen rokonság folytán tartott igényt Pfalz birtokára. Az erkölcsös német hercegnő sohasem érezte jól magát a romlott francia udvarban.

utazott, az úton megismerkedett egy nem nagyon szép, de annál szellemesebb és pezsgőbb temperamentumú nővel. *De Rochechouart* Franciska volt ennek a nőnek a neve, akit később *Montespan márkinő* rangjára emelt. Ez csakhamar elhomályosította La Vallière kisasszony csillagát. A szép és szerelmében csalódott Lujza, aki úgysis gyűlölte az udvarnál elfoglalt kétértelmű állását, látva királyi szeretőjének hűtlenségét, egy időre kolostorba vonult. S amikor onnan visszatért az udvarhoz s nagy csalódással azt látta, hogy Lajos már teljesen új szerelme hatása alatt van, újból felvette a karmelitarendbeli apácák fátyolát, visszavonult megint a kolostorba s ott maradt hosszú élete végéig.

De az ingatag szívű királynak Montespan asszonyhoz való szerelme sem tartott huzamosabb ideig. Hogy a király szerelme más irányba terelődött, ennek részben maga Montespan asszony is oka volt, persze a saját akaratán kívül. A király ugyanis törvénytelen gyermekeit jobban szerette, mint a törvényeseket és ezért elismerte és maga mellé vette őket, hogy az udvarnál neveltesse. Montespan asszony gondoskodott nevelőnőről és ezt meg is találta egy rendkívüli nőnek, *D'Aubigné* Franciskának a személyében. Nem tudta, hogy a maga utódát, a később oly híressé vált *Maintenon asszonyt* viszi oda Lajos közelébe.

D'Aubigné Franciska hugenotta családból származott és unokája volt a hugenották egyik hős vezérének, D'Aubigné Agrippának. Nívó mellett, *Trompette* várában született, ahol apja, egy nyughatatlan lelkű és nagyon rosszhírű ember élt. Gyermekkorát nagy nélkülözések és szenvedések között töltötte el. Apja, akit a vére folyton kalandokra hajszolt, később kiment Amerikába és oda is magával vitte leányát. Visszatérésük után a meglehetősen elhanyagolt Franciskát egyik nagynénje, *Vollatte* asszony vette magához és református hitben nevelte. De azután más rokonok elvették ettől a nagynénjétől és beadták a niorti orsolyarendi nővérek kolostorába, ahol Franciska visszatért a katolikus hitre. Rokonai azt akarták, hogy lépjen be az apácarendbe, de Franciskának nem volt semmi kedve sem a kolostori élethez és inkább feleségévé lett a nála sokkal idősebb, béna és beteges *Scaronnak*, a hírneves satirikus írónak.

Scarrontól a rendkívüli lelki adományokkal megáldott nő megtanult több nyelvet, a többi között a latint is és megismerkedett az irodalmi körökkel. Férjének halála után egy ideig Párizsban élt szerény körülmények között, de válogatott társaságban, míg végre megismerkedett Montespan asszonnyal, akinek révén az udvarhoz jutott.

A király eleinte kevés ügyet vetett rá. De azután felébredt figyelme ez iránt a rendkívüli nő iránt, akinek szenvedélytelen, nyugodt természete, bámulatos ítélőképessége és sokoldalú műveltsége mindinkább vonzani kezdték. Hamarosan olyan nagy volt a befolyása Lajosra, hogy megkezdhette cselzsövéseit Montespan asszony ellen. Először álszentkedően arra figyelmeztette a királyt, hogy kedveséhez való viszonya közbotrányt okoz. Lassanként azután egészen beférkőzött Lajos kegyeibe, aki elhalmozta ajándékokkal és a többi között a Versailles mellett lévő *Maintenon-uradalma* is neki ajándékozta, amiről azután Franciska a nevét kapta.

A királyra való befolyásának tetőpontjára

Maintenon asszony 1680ban jutott, de ezt a befolyást mindig nemesen és önzetlenül érvényesítette. Így sikerült neki rábírnia a királyt arra is, hogy visszatérjen feleségéhez, az elhanyagolt Mária Terézia királynéhoz, aki maga is mindig hálásan ismerte be, hogy életének ezt a késői boldogságát Maintenon asszonynak köszönheti.

A királyné azonban csakhamar meghalt és Lajos alig pár hónappal a legnagyobb titokban feleségül vette Maintenon asszonyt, aki így azután teljes befolyást nyert rá. És a közöttük való viszony egészen Lajos haláláig változatlanul mindig ugyanaz maradt, rendületlen, harmonikus és olyan szoros, hogy attól fogva a csapodár és hajdan

Maintenon márkinő, XIV. Lajos második felesége.

Gyermekkora sok szenvedés között telt el. Rokonai zárdába akarták dugni, azért inkább férjhez ment a nála jóval idősebb és nyomorék Scarronhoz. Mint Montespan asszony gyermekei, ek a nevelőjét szerette meg a király s első felesége halála után titokban feleségül is vette. Nagyon okos, művelt, finom lelkű nő volt, aki mindig bölcsen és tapintatosan érvényesítette befolyását a királyra.

oly ingatag lelkű király kegyét nem nyerte meg többé más nő sem. És Maintenon asszony meg is érdemelte ezt a szeretetet, mert maga is őszinte vonzalommal viseltetett Lajos iránt, aki viszont élni sem tudott volna nélküle. A legnagyobb vonzóerőt Maintenon asszonyban talán az gyakorolta rá, hogy ez a csendes modorú, okos nő nyugalmas, családias otthont tudott adni a királynak, amikor ez belefáradt az udvari etikettel és ceremóniákkal járó elfoglaltságába. De mint tanácsadó is nélkülözhetetlenné vált Lajosra nézve, aki nemcsak állami ügyekben kérte ki tanácsát, hanem családiakban is. Mert a királyi család tagjai örökös civakodásban éltek egymással és a király feladata volt, hogy az ellentéteket elsimítsa. Ez a rendkívüli asszony nem lehetett mindig Lajos király közelében, mert már korán betegeskedni kezdett s amikor időközönként a betegsége jobban elővette, akkor visszavonult St.-Cyrbe, abba a nemes kisasszonyok számára való nevelőintézetbe, amelyet ő maga alapított s amelyről mindig bőkezűen gondoskodott. Gyakran érezte az udvari élet és a folytonos tanácsadás, irányítás terhét,

de kitartott, mert az volt a becsvágya, hogy mindenki tisztelje és hogy kötelessége teljesítésében példája legyen mindenkinek. Ezt el is érte és elmondhatjuk róla, hogy ő lett az egész francia történelem legnevezetesebb asszonyává.

Lajosnak Mária Terézia királynéval való házasságából született Lajos herceg, a trónörökös. Ezt a király gondos nevelésben részesíttette. Bossuel, a híres egyházi szónok volt a nevelője, aki a legszigorúbb elvek szerint nevelte és mindenekelőtt vak engedelmességre szoktatta apja a király iránt. Azonban a trónörökös a gondos neve-

Maintenon asszony karikatúrája.

Egykorú rajz, amely a királynét elég méltatlanul mint részeges, alszenteskedő apácát ábrázolja.

lés ellenére sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Nem az apja nagy elméjét örökölte, hanem anyjának a korlátoltságát. Azonkívül nagyon gyámoltalan volt, önállótlan és kényelemszerető, nem érdeklődött semmi

Lajos herceg, XIV. Lajos király unokája.

Nemeslelkű, nagytehetségű ifjú volt. A trónörökös halála után nemsokára ő is meghalt s így fia lett XV. Lajos néven XIV. Lajos utóda.

komoly dolog iránt. Mindehhez még rendkívül falánk is volt, csak az asztal örömeiben tudott gyönyörködni. Ellenben nagyon jólelkű ember volt és éppen ellenkezően, mint az apja, a feleségével, bajorországi *Mária Annával* példás családi életet élt. Ebből a házasságból született *Lajos, Bougogne* hercege, a nagyhírű *Fénelon* abbénak nemeslelkű és nagytehet-

ségű növendéke, akihez ebben az időben Franciaország minden remény-sége fűződött. Sajnos azonban, e remények, amint később látni fogjuk, nem válhattak valóra.

A királyi család tagjai körül sereglett az udvar, a régi francia nemesség színe-java, amely az egész világtörténelem legragyogóbb udvarává tette a Napkirály udvarát. Kezdetben, amikor Lajos trónra lépett, a nemesek haragudtak reá és dacoltak vele, mert egy ideig nem tudták megbocsátani neki, hogy polgári emberekkel kiszorította őket az összes hivatalokból. De Lajos nagy sikerei, amelyeket otthon is, a háborúkban is elért és udvarának ragyogása csakhamar odaédesgették hozzá a nemességet, amely elfelejtve régi, dicső hagyományait, silány udvaronc-sereggé süllyedt. A hercegek, márkik, grófok, bárók és lovagok aggodalmas gonddal lesték a királynak még a szeme hunyorítását is és minden egyes szava vagy a hetedik mennyországba emelte őket, vagy pedig kétségbeesésbe kergette. És még a legrégebb és legbüszkébb családok ivadékai is boldogok voltak, hogyha a királynak *reggeli öltözködései alkalmával* az inget odanyújthatták.

Az udvarnál a legszigorúbb etikett uralkodott, mindenkinek szorosán meg volt szabva a helye és a nagy semmivetésben is mindenkinek megvolt a maga feladata. És az etikettnek talán maga a király volt leginkább a rabszolgája, mert napjának minden egyes órája, a felkeléstől kezdve egész a lefekvésig szigorúan megszabott teendőkkel volt elfoglalva. Olyan volt Lajos király, mint valami színész, aki folyton ragyogó szerepet játszik és egész nap ott van a színpadon. Hogy micsoda ceremóniákkal ment végbe minden, annak illusztrálására legalkalmasabb, ha vázoljuk, hogyan történtek meg a király híres „felkelései,” amelyek maguk is öt felvonásra osztott színműhöz voltak hasonlatosak.

Lajos mindig maga szabta meg előző napon, hogy mikor akar felkelni és ebben az órában felébresztette a főkomornyikja. Ekkor azután következett az első felvonás, az úgynevezett *entrée familière*. Beléptek a király hálószobájába a gyermekei, a királyi hercegek és hercegnők és a király első udvari orvosai. Erre azután következett a második felvonás, az úgynevezett *grande entrée*, vagyis a nagy bevonulás, amikor a főkamarások, a király ruhatárának a főerei és örei, az Orléans és Penthievre hercegek, kivételesen kegyelt főnemesek, a királynénak és a királyi hercegnőknek az udvarhölgyei vonultak be a királyhoz, továbbá pedig nagy segédletével az udvari borbély. Ekkor a király tenyerébe először is sósborszeszt öntöttek, amelyet az szétdőrsölt, míg el nem párolgott. Azután szenteltvizet nyújtottak neki s a király keresztet

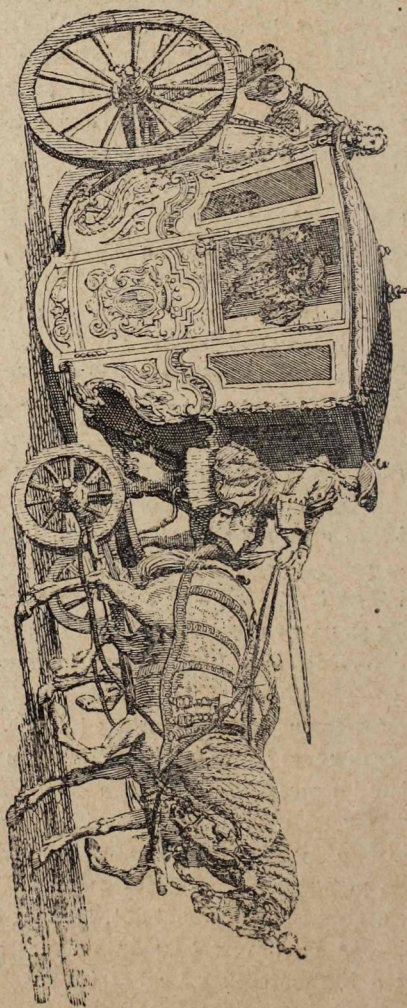
vetett és imádkozott. Azután felkelt az ágyból, a komornyikok segítségével papucsot és hálóköntöst húzott és az öltözködő székre ült a pompás toalett-tükör elé. Ebben a pillanatban kezdődött meg a harmadik felvonás, az úgynevezett *entrée des brevets*: szolgálatot tevő tisztek, orvosok, kirurgusok, intendánsok, felolvasók s több effélék léptek be a király hálószobájába. Ezeknek a fogadása után következett a negyedik felvonás, amikor a király palást és fegyverhordozói, a főhivatalnokok, az udvari káplán és az udvari hitszónok, a testőrség főkapitánya, a fővadászmester, a főszertartásmester, a külföldi uralkodók követei, a miniszterek, a marsallok, a tekintélyesebb nemesemberek és a papság lépett be, hogy hódoljanak a királynak. Ezt nevezték *entrée de la chambre*-nak. Ennek folyamán a király megmosakodott, levette hálóköpenyét és hálóingét és azután átvette valamelyik királyi herceg vagy udvari tisztviselő, avagy végre ezzel a kegyvel külön kitéüntetett boldog halandó kezéből az ingét. Erre következett azután az ötödik felvonás és az egész cselekménynek a tetőpontja. Belép az összes, még hátralévő udvari személyzet, két szolga a király elé tartja a hálóköntöst és ez amögé rejtőzve, felveszi a nappali ingét. Azután hozzálát az öltözködéshez, miközben minden egyes ruhadarabot külön komornyik ad fel rá, majd újból imádkozik és kiadja aznapra való parancsait. Végül azután belép dolgozószobájába, ahol kihallgatásokat tart. Azután pedig az egész udvarral együtt megy misét hallgatni.

Ez volt a király felkelésének a ceremóniája és ez így ment tovább egész nap. Ha pedig az udvar utazott, ami szintén szigorúan megszabott szabályok szerint történt, az valósággal egy hadseregnek az útrakeléséhez hasonlított.

Mindez természetesen óriási személyzetet követelt és rengeteg apparátust. Hogy csak egyes adatokat soroljunk fel, a versaillesi kastély istállóiban 1000 darab nemes fajtájú ló állt, a kocsiszínekben 200 darab, aranytól csakúgy csillogó udvari kocsi. A király szolgálatára állt 40 kamarás, 80 apród és 1200 szolga, mindannyi arannyal hímzett selyem és bársony ruhában pompázva. A testőrség száma 3000 főnyi volt és ez részben franciákból, részben svájciakból állt. De még ezek között is volt kiválasztott csapat, az úgynevezett „száz svájci,” a legjava a svájci legényeknek, akik a tizenhatodik század festői ruházatát viselték.

Az udvari viselet is rendkívül pompás és ragyogó volt. Csupa selyem, bársony, aranyhímzés és drága csipke volt a férfiak ruhája is és ehhez a pompához még hozzájárult a hosszúfürtű, vállon alul érő, bodorított paróka, az úgynevezett *allonge-paróka*, amelyet Lajos hozott

Aranypereles udvari díszhintő XIV. Lajos korában.

A francia királyi udvar utazása Fontainebleau-ba.

E ny hadsereg vonulásához hasonlított az ilyen utazás. Tömerdek údvári ember, testőr és szolga kísérte a királyi család aranyos diszhintóját.

divatba és amely csakhamar nemcsak Franciaországban, hanem egész Európában divatos viseletévé vált az előkelő világnak.

Ennek a nagy fénynek és pompának megfelelő volt a pazarlás és tékozlás is. Amikor az állam bevételei évenként százmillió livret tettek ki, akkor az udvartartás ebből nem kevesebbet, mint harmincyolcmillió livret, tehát többet, mint egy harmadrészt emésztett fel évenként. Csak maga a királyi borospince egymillióba került évenként, pedig még akkor a finom borok is olesók voltak aránylag. Az étkezésre naponként átlag négyezer livret fordítottak. Az udvari hivatalnokok és egyéb személyzet fizetése évi két és félmillió livret emésztett fel és az udvar patikaszámlája évenként száznolcvanezer livrere rügött. De igaz, hogy nem kevesebb, mint tizenkét udvari orvos ügyelt fel a király egészségére. Rettenetes nagyban folyt a kártya s egyéb szerencsejáték is az udvarnál. Így például *Montespan* asszony egyszer egyetlen este négyszázezer Lajos-aranyat veszített el.

Ez az udvari társaság természetesen a legnagyobb megvetéssel és legfelfuvalkodottabb göggel nézett le mindenkit, aki rajta kívül volt. Fölfelé a legszolgáibb megalázkodás és émelyítő hízelkedés, lefelé büszkeség, dölly és megvetés volt mindenkinek a jelszava. Mindenki érezte a rabszolgabüncseket, amelyeket az udvarnál a király akarata kényszerített rá az udvaroncokra s szakadatlan volt e cifra népség között a titkos ellenségeskedés és ármánykodás, gyűlölködés. De azért mindenki mégis csak az udvarhoz vágyakozott. Aki pedig már az udvarnál volt, az kézzel-lábbal, szakadatlan erőfeszítéssel mindig csak azon dolgozott, hogy onnan ki ne intrikálhassák. El sem tudták volna ezek az emberek már képzelni az életet az udvar nélkül. Aki csak tehette, elcserélte egyszerű, de szabad életét ősi birtokán Versailles aranyos bilincseiért.

És ez a nagy fény végtelen erkölcsi rothadtságot takart. A legféltelenebb önzés dühöngött még a házastársak, sőt a szülők és gyermekeik között is. A király kegyéért való versengésben az ellenségeskedés gyilkos mérgű volt. A házastársi hűség pedig egyszerűen a nevetséges fogalmak közé tartozott. És az udvari papság csak olyan volt, mint a világi társaság.

De még egészen közönséges és aljas bűnök is gyakran előfordultak ebben az előkelő világban. Így egy fiatal és nagyon szép asszony, *Brinwilliers* márkiné szeretője segítségével megmérgezte apját és a testvéreit s a férjét is több ízben meg akarta mérgezni. Végre rájöttek pokoli bűnére s kivégezték. Még veszedelmesebb gonosztevő asszonya, sőt mondhatjuk, hogy boszorkánya volt ennek a kornak egy

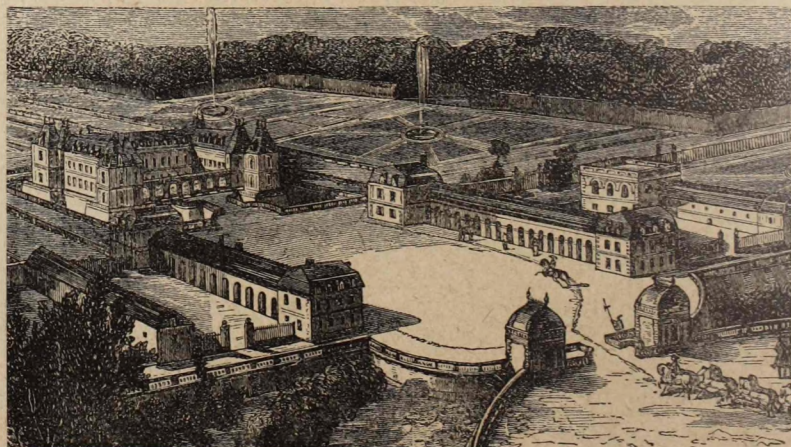
La Voisin, a hírhedt mérgekverő.

XIV. Lajos korának legveszedelmesebb gonosztevője. Jöslással, kártyavetéssel foglalkozott, de emellett egy veszedelmes mérget is árult, az „örökségi port,” amint gúnyosan elnevezték, mert a vevők rendszeren olyanokat mérgeztek meg vele, aki után örökség várt rájuk. A boszorkányt elevenen elégették, de vevői ellen sokáig nem merték eljárást indítani, mert azok a legelőkelőbb körökhöz tartoztak. Lajos király azonban negyvenet elfogatott és bebörtönöztetett közülük.

hirhedt kártyavető és vajákos asszony, akinek *La Voisin* asszony volt a neve. Ez a kártyavetés mestersége mellett egy rendkívül veszedelmes mérget is árult, amelyet ez a romlott kor gúnyos tréfával „örökségi por”-nak nevezett el, mert Voisin asszony vevői rendszeren olyanokat tettek el vele láb alól, akik után örökség várt rájuk. Éveken keresztül gyakorolta gyalázatos mesterségét ez a nő és ámbár csaknem mindenki tudott róla, pörbe fogni mégsem merték eleinte, mert bűntársai a legelőkelőbb társaságból kerültek ki. De végre a királynak is fülébe ment a dolog. Éktelen haragra gyulladt miatta és elrendelte a pert Voisin asszony ellen, ámbár úgy intézkedett, hogy a bűntársak szabaduljanak, nehogy világgraszoló botrány támadjon a dologból. Így hát lefolytatták a gyilkos boszorkány ellen a bűnpert, amelynek azután az lett a vége, hogy Voisin asszonyt Párizsban, a Grève-téren máglyán elégették. Vevői közül pedig többet mint negyvenet küldött Lajos király minden per nélkül a Bastilleba, hogy így a botrány elkerülésével is elvegyék büntetésüket, ha nem is a megérdemelt mértékben. Ez a nagy szám is mutatja, hogy micsoda rettenetes gáztettekét vitt véghez a máglyára került kártyavető asszony.

A király, mint már többször említettük, Versaillesben tartotta az udvarát legszívesebben és csak a leghidegebb téli hónapok alatt tartózkodott fővárosában, Párizsban. Nem szerette Párizst. Sohasem

A versaillesi királyi palota XIV. Lajos király idejében

A gyönyörű, óriási palota helyén régebben egy kis vadászkastély volt mocsaras területen. XIV. Lajos tíz év alatt óriási összegeket költött a pompás parkkal körülvett palota fölcépítésére. Tervezője Mansard volt, a kor legkiválóbb építőművésze.

A versaillesi palota lükörterme.

Ebben a gyönyörű feremben vannak elhelyezve Lebrunnak, XIV. Lajos udvari festőjének képei, amelyeken a király tetteit dicsőítette.

bocsátotta meg a párizsiaknak, hogy mennyi szomorúságot, félelmet és bajt okoztak neki gyermekkorában, a *fronde* idején. De meg azután Párizs nagy kiterjedésével, tömérdek lakójával és nyüzsgő életével nem is volt Lajos kedve szerint való, mert itt nem érezhette magát egészen a világ középpontjának, annak a ragyogó napnak, amely körül minden forog. Azért tehát az évnek háromnegyedrésében Versaillesben időzött és itt fejtette ki mindazt a pompát, amelyet sem előtte, sem utána többé fejedelem utól nem ért.

Versailles maga Lajosnak a trónralépésekor nagyon sivár hely volt még. Az apja, XIII. Lajos, akinek jóformán csak két szenvedélye volt, a vadászat és Richelieué, meg egyáltalán az egész környezetének a bosszantása, kicsiny vadászkastélyt építtetett itt, mert a mocsaras, bozótos vidék nagyon gazdag volt mindenféle vadban. De egyébként azután nem volt Versaillesnek semmije. „Sem kilátása, sem erdeje, sem vize, sem földje” — írja egy akkori író. Mindenki más, egészen bizonyosan magára hagyta volna ezt a sivár vidéket, amely csupa futóhomok és mocsár volt. De Lajos, ahogy az embereket szerette rabigába hajtani, úgy az igájába akarta törni a természetet is és ez rengeteg áldozatok árán sikerült is neki. A régi vadászkastély helyére tíz év alatt

felépíttette a hírneves építőművész, *Mansard* Gyula által azt az irtózatos nagy, de bájával és arányainak gyönyörű voltával mégis eiragadó kőkolosszust, a versaillesi királyi palotát, amely ma is a világ csodáinak egyike és amely szinte kőből összerakott megtestesülése volt Lajos királyi hatalmának. Ez a palota őrzi ma is a legélénkebben az emléket.

A hatalmas, gyönyörű palotát a híres versaillesi park vette körül, amely nyírott fáival, facsoportjaival, virágaival, barlangjaival, mesterséges kis patakjaival és szökőkútjaival szinte a végtelenségbe látszott nyúlni. A szabályosan nyírott bokrok, fák s az egyenes utak mintegy folytatásai voltak a palota kőarkhitektúrájának. A híres kertész-művésznek, *Le Notrenak* a zseniális munkája volt ez, amely minden fejedelmi park számára mintául szolgált. S a parkban szanaszét ezernyi márványszobor volt látható : Jupiter és Mars, Minerva és Vénusz, Apolló és a múzsák, nimfák, szatírok fehér márványteste csillogott a buja növényzet sötétzöldje között. Persze ennek a tündérkertnek az ára is mesébe illő volt, körülbelül százötven millió livrebe került a park létesítése a mocsár és futóhomok helyén. Néha hatezer ló és huszonkétezer ember is dolgozott egyszerre itt s közülük ezreket ragadott el az egészségtelen, mocsaras levegő, míg a mocsarak kiszáritásának a munkája folyt.

XIV. Lajos egyházpolitikája.

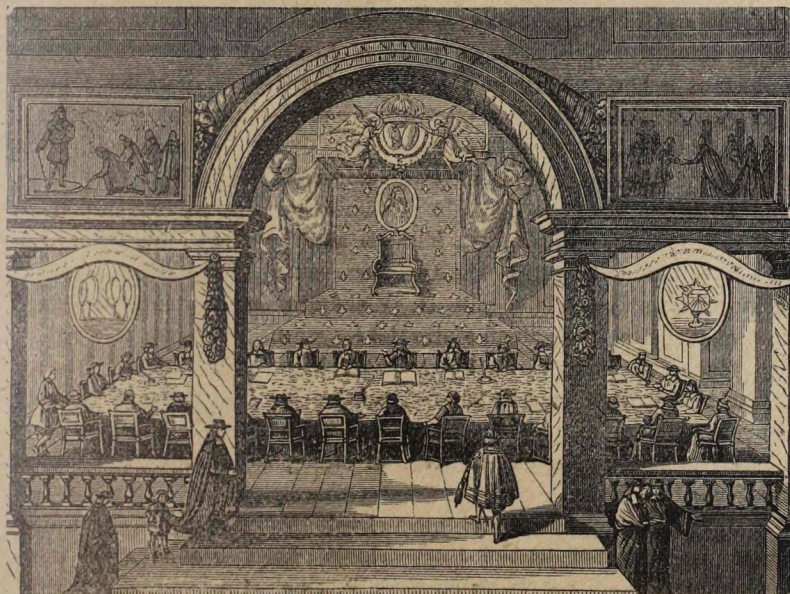
A francia papság az 1516-i konkordátum óta sokkal inkább függött a királytól, mint a pápától és valóságos külön egyházat alkotott, a gallikán egyházat. A királynak a joga volt a püspöki székek betöltése és az egyházi javak adományozása is. Ez alól kivétel csak a négy később megszerzett tartomány volt, vagyis Languedoc, Guyenne, Dauphinée és Provence, amelyekben még mindig a pápa nevezte ki a püspököket.

Természetes, hogy XIV. Lajos hatalmi érzését és teljes uralomvágyát ez nagyon bántotta. És rendes szokása szerint gyors elhatározással itt is teljesen magához ragadta a rendelkezés jogát. Kiadott egy ediktumot, amelyben a püspökök kinevezésének a jogát az említett négy tartományra is elvette a pápától és a saját felségjogai közé iktatta be. Ebben a legfőbb tanácsadója és segítője a szellemes, de erőszakos természetű *Bossuet* Jakab meauxi püspök volt. A francia klérus szinte örvendve nyugodott bele ebbe a királyi rendelkezésbe, amely egészen függetlenítette a gallikán egyházat a pápától. Csak két püspök szegült

ellene Lajos akaratának, akiket XI. Ince pápa természetesen támogatott ellenkezésükben, míg a toulousei érseket és annak vikáriusát, akik szintén helyeselték az ediktumot, egyházi átokkal sújtotta.

Erre azután Lajos azzal felelt, hogy nem törődve a pápa haragjával, nemzeti zsinatot hívott egybe. Ezen a zsinaton azután, Bossuet kezdesére nagyon kemény határozatokat terjesztettek elő elfogadásra a pápaság ellen. Ezek a következők voltak: a pápák isteni hatalma

A francia tudományos akadémia ülése.

A francia tudományos akadémiát XIV. Lajos alapította a tudományok és az irodalom ápolására.

csak a lelkiekre terjed ki, a világi dolgokra nem, e hatalmát is korlátozzák a konziliumok és Franciaországban a gallikán egyház jogai, a pápa kijelentései nem csalhatatlanok, hacsak az egész egyház hozzá nem járul a tekintélyével. Nagyon vakmerő tételek voltak ezek, amelyek már szinte a reformáció szellemére emlékeztettek és Lajos, aki végképpen mégsem akart szakítani a pápával, úgy segített a bajon, hogy elnapolta a zsinatot, még mielőtt ezeket a tételeket határozattá emelhetné volna. A gallikán egyháznak így kiépített teljes egysége kétségteienül hasznos volt Franciaországra nézve, de egyúttal magával hozott

egy veszedelmet is. Azt, hogy a megerősödött francia katolikus egyház teljes erejével a francia protestánsok ellen fordult, az ország tehát vallási villongások közé jutott.

A francia protestánsoknak, vagyis úgynevezett *hugenottáknak* a száma ebben az időben egymillió hatszázezer főnyi volt, tehát csaknem a tizenketted része az egész francia népnek, azonkívül leginkább a vagyonos és művelt osztályhoz tartoztak. Így egész viruló iparágak a kezükben voltak, mint a posztógyártás, a csipke és brokátkészítés, a vasöntés és a harisnyaszövés. A tengeri kikötők nagy kereskedőházaiknak a tulajdonosai is csaknem mind protestánsok voltak. Sok volt a protestáns a hadseregben és a haditengerészetben is, továbbá a pénzügyi igazgatásban s itt azért, mert nagyon megbízhatóknak bizonyultak. Ebben az időben összesen 862 templomuk és 712 lelkészük volt, azonkívül négy kitűnő akadémiajuk és számos népiskolájuk is.

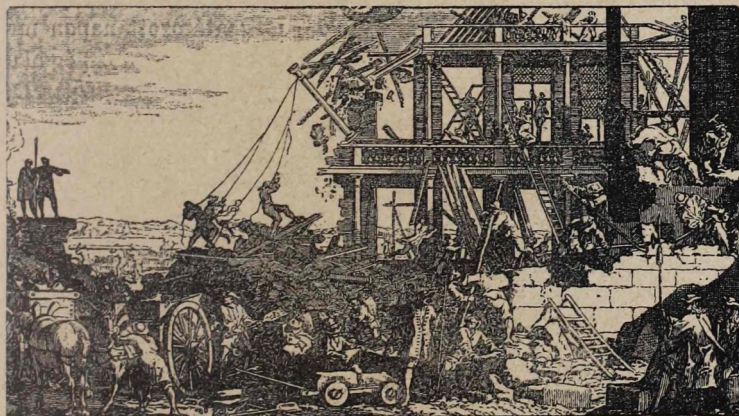
Richelieu azonban nem jó szemmel nézte a protestánsokat és ahol csak tehette, üldözte őket. Mazarin alatt azonban jobb, szabadabb idők következtek be rájuk. De ezek nem sokáig tartottak, mert Lajos határozottan az ellenségük volt. Nagy akaratereje és uralomvágya még azt sem tűrhette, hogy olyan alattvalói legyenek, akik nem az ő vallási meggyőződését osztják. És kétségtelen, hogy Lajos ebben a népe akaratát is képviselte, mert a katolikus franciák előtt folytonos bosszúság tárgyai voltak a protestánsok, nemcsak vallási okokból, hanem azért is, mert a belső háborúskodásokra, az ország züllöttségének a korára emlékeztették őket.

Igy tehát Lajos kezdettől fogva el volt tőkélve arra, hogy a protestánsok jogait minél jobban megnyirbálja. Ezért uralma alatt csakhamar megkezdődött a térítés munkája is, amelyet a jezsuiták végeztek a legnagyobb buzgalommal s különösen a protestáns nemesség körében eredményesen is. Így *Turenne* marsall, aki eredetileg protestáns volt, visszatért a katolikus vallásra. A katolikus papság ösztökélésére csakhamar megkezdődött a protestánsok elnyomása. Lajos 42 templomot elvett tőlük. Iskolákat tartaniok ezentúl csak ott volt szabad, ahol nyilvános istentiszteleteket is tarthattak. A protestantizmusra való áttérést teljesen megtiltotta a király, ellenben megengedte, hogy a protestáns fiú már tizennégy éves, a leány pedig tizenhét éves korában katolikussá lehessen a saját akarata folytán. Ezekhez járult azután csakhamar a polgári jogok megcsonkítása is, továbbá erős cenzúra a protestáns könyvek fölött és erőszakos térítő kísérletek, különösen haldoklók-nál. Mind nyilvánvalóbbá vált, hogy a francia katolikus papság és a

francia nép katolikus része nem akarja többé megtűrni a protestánsokat, mint különálló egyházat.

Ujabb veszedelmeket hozott a protestánsokra az, hogy Maintenon asszony szigorúan ragaszkodott a katolicizmushoz, nagyon vallásos volt és neki, meg a gyóntató atyjának, *La Chaise* páternek a befolyása kezdett mindinkább érvényesülni az udvarban. Így azután az előbb oly könnyelmű udvarban egyszerre csak divatba jött a nagy vallásosság mutogatása, az előkelő körökön pedig valóságos térítési mánia vett erőt.

A charentoni protestáns templom lerombolása.

XIV. Lajos korában ismét kegyetlenül üldözni kezdték a protestánsokat. Iskoláikat bezárták, papjaikat kivégezték vagy gályára cipelték, templomaikat lerombolták. A francia protestantizmus majdnem teljesen megsemmisült ekkor. Sokan kivándoroltak vagy áttértek a katolikus vallásra. Egykorú metszet.

„Mindenki hittérítővé lett: a hivatalnokok éppúgy, mint a magánosok” — írja ebben az időben a szellemes *Sévigné* asszony.

A misszionáriusok seregétől járták be az országot, de csakhamar megkezdődtek az erőszakosságok is, a protestáns templomok bezárása, sőt lerombolása. A protestáns hitre való áttérés után most már megtiltották a vegyes házasságokat is, a gyermekeknek pedig már hétéves korukban megengedték a katolikus hitre való áttérést. Azonkívül súlyos anyagi nyomást is gyakoroltak a protestánsokra. Így az állami bérleteket mind megvonták tőlük, a protestáns államhivatalnokokat pedig elbocsátották. De még nagyobb erőszakoskodás is következett. A protestáns családokhoz tíz, sőt húsz dragonyost is beszállásoltak és ezeket a katonákat a szerencsétlen embereknek kellett eltartaniok.

Ennyi nyomásnak, különösen pedig a „csizmás misszionáriusoknak,” ahogy a dragonyosokat elnevezték, azután csakhamar jelentkezett is az eredménye. Körülbelül negyvenezer protestáns tért át csakhamar a katolikus hitre. Templomaik le voltak rombolva, papjaik vagy világgá mentek, vagy börtönben synlódtek. Az udvarnál pedig nagy volt az öröm mindezen és mindenki csodáról beszélt.

A protestánsok ereje azonban nem tört meg, ellenálló kedvük az üldözés alatt még csak fokozódott és hogy megmutassák hitükhöz való ragaszkodásukat, Toulouseban titkos gyűlésen elhatározták, hogy Franciaország egész déli vidékén egy előre meghatározott napon megkezdik újra az istentiszteleteket, ha máshol nem lehet, a szabad ég alatt, mezőkön, kertekben, tereken. Ez csakugyan még is történt. Egész Dél-Franciaországban ezrével sereglettek össze a protestánsok, a szabad ég alatt hallgatták végig a prédikációt és énekelték zsoltárait. Mindez nyugodtan folyt le, de a király mégis nagy haragra gyűlt miatta és a rendelkezésére Louvois, a hadügyminiszter tüstént parancsot adott ki,

hogy minden ilyen gyűlékezést erőszakkal szét kell verni, a foglyokat törvény elé kell állítani, az ellenszegülő helységeket pedig sarccal és bekvártélyozással kell büntetni. Így azután mindenfelé, különösen pedig a Dauphinéében véres összeütközésekre került a sor, a foglyokat seregtől végezték ki, köztük a hetvenkét esztendő *Hamel* Izsák lelkészét is, akit Tournonban kerékbe-törttek. Már hatszáz protestáns templom volt lerombolva, a protestáns tiszteknek ki kellett lépni a hadseregből, a protestáns felsőbb iskolákat bezárták s egyes keresetágakat eltiltottak a protestánsok

A reimsi érsek karikatúrája, akit vallásuk kegyetlen üldözése miatt gyűlöltek a francia protestánsok.

elől. Így a helyzetük már most is tűrhetetlen volt. De hátra volt még a legnagyobb csapás. *Foucault* Miklós, Béarn tartomány kormányzója azt indítványozta *Le Tellier* kancellárnak, hogy a bekvártélyozásokat terjesszék ki Béarnra is, ami csakhamar meg is történt. Itt azután a protestánsok főtartományában csakhamar olyan rettenetes garázdálkodást vittek véghez a dragonyosok, hogy a protestánsok ezrével hagyták el a hitüket és nemsokára alig 4—5000 protestáns maradt mindössze Franciaország déli részében.

Végül azután bekövetkezett a döntő csapás is. Lajos király megszüntette az úgynevezett *nantési ediktumot*, amely a protestánsoknak szabad vallásgyakorlatot biztosított. Ettől fogva azután még azt sem engedték meg nekik, hogy otthon tartsanak istentiszteletet. A papokat mind száműzték, ellenben a protestáns polgároknak börtönbüntetés és gályára való hurcolás terhe alatt megtitották a kivándorlást. Amikor *Le Tellier* a király rendeletére ráütötte a nagy pecsétet, így kiáltott fel:

„Uram, most már békeességben elbocsáthatod a te szolgádat!”

És csakugyan, két héttel később meghalt, abban a meggyőződésben, hogy Franciaországnak és királyának a legnagyobb szolgálatot tette. Hasonlóképen gondolkozott az egész katolikus Franciaország is, hiszen még emlékérmeket is verettek a nantési ediktum megszüntetésére.

És ekkor megkezdődött a protestánsok kivándorlása. Bújva, menekülve, sokszor minden vagyonukat hátrahagyva szöktek a külföldi protestáns államokba, leginkább Hollandiába, Angliába, Brandenburgba és Svájcba. Akiket közülök el tudtak fogni, azokat irgalmatlanul börtönbe vetették, vagy gályára cipelték. Közel 40.000 protestáns sýnylett már ezeken a helyeken. De egymillió volt azoknak a száma, akik ki tudtak vándorolni. Ezek hatvanmillió livrenél nagyobb vagyont vittek ki magukkal Franciaországból s az ország egyes részei csaknem elnéptelenedtek, így Lyon lakossága 90.000-ról 20.000-re szállt alá.

Európa többi nagyhatalmai a vesztfáliai béke után.

Németország a vesztfáliai békekötés után.

Amikor 1648-ban a vesztfáliai békekötés a harmincéves háborúnak véget vetett, Németország volt Európának az a része, amelyre a legnagyobb, csaknem megoldhatatlan feladatok vártak. Valóságosan elülről kellett kezdeni ebben az elpusztított és elnéptelenedett országban minden kultúrát. Az elpusztult jólét helyreállítása szinte lehetetlen feladatnak tetszett. Az egyes részek állami önállóságát a külfölddel szemben nem megvédelmezni, hanem visszahódítani kellett. S mindehhez a lehető legnyomorultabb alkotmány állt a német birodalomnak a rendelkezésére.

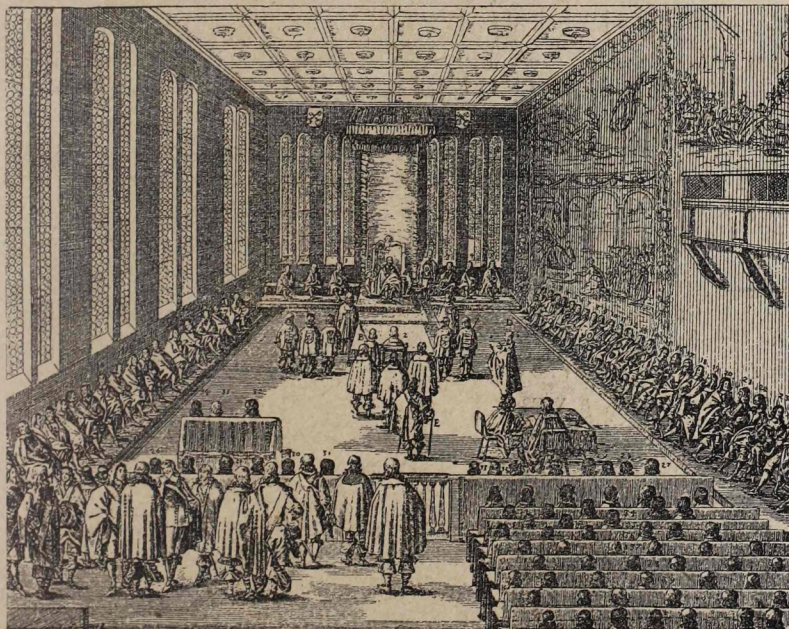
Ezen alkotmány szerint papiroson a *császár* volt a legnagyobb úr s az egész birodalomban minden jognak ő volt egyetlen forrása. A valóságban azonban úgy állt a dolog, hogy az örökös tartományokon kívül a császárnak alig volt hatalma. Igaz, hogy ő hívta össze és vezette a birodalmi gyűlést s ő hagyta helyben ennek határozatait. Neki volt joga nemesi címek és kiváltságok adományozására, egyes főbb tisztviselők kinevezésére, azonkívül pedig szabadon toborozhatott katonákat a birodalmi városokban. Azonban a császár összes jövedelme a birodalomból nem volt több, mint 14.000 forint évenként. Állandó birodalmi hadsereg pedig nem volt még akkor sem, amikor az egyes német államok fejedelmei már rég állandó hadseregeket tartottak maguknak. Birodalmi hadsereget csak háború esetén állítottak fel és e tekintetben még mindig az úgynevezett wormszi matrikula volt érvényben, amelynek 1521-ben kelt határozatai szerint ez a hadsereg mindössze 28.000 főnyi gyalogságból és 12.000 főnyi lovasságból állott.

A birodalmi gyűlést Németországnak hol egyik, hol másik városában tartották meg. A birodalmi gyűlés ügymenete rettenetesen nehézkes volt és lassú. Kétségtelen volt, hogy ez az ősi, középkoriasan dolgozó gépezet éppúgy nem lesz alkalmas Németország felvirágoztatására,

mint nem volt arra alkalmas a császár sem, aki csak birodalma örökös részeiben, vagyis az osztrák tartományokban gyakorolt igazi hatalmat.

Ahhoz, hogy a német nemzet újjászülessen, új erőnek, új államnak kellett a kezébe venni a vezető hatalmat. És ez az állam már előrenyomulóban is volt, fejedelmei már érezték magukban az erőt egy új

A regensburgi birodalmi gyűlés.

A német birodalom közös ügyeit a birodalmi gyűlésen intézték el, amelyen a császár elnökölt. Megjelentek ott a választófejedelmek, az egyházi és világi követek s a kérelmezők is. A hallgatóság a számára fönntartott padokon foglalt helyet.

Németország megalapításához, a régi hagyományok eltörléséhez és a császári hatalom teljes megtörsézéséhez.

Ez az ország *Brandenburg* volt. *Brandenburg*, amely *Poroszországgal* egyesülve először kezdte magát mind jobban és jobban függetleníteni a császári hatalom alól. Kítűnő uralkodói, jeles államférfiai és kiváló hadvezérei voltak s így a jelentéktelen kis választófejedelemségből lassanként felemelkedett először királysággá, majd pedig magává lett a mai német birodalomnak

Brandenburg emelkedése. — Frigyes Vilmos.

György Vilmos választófejedelem idejében Brandenburg még szinte akarat nélkül engedte magát ide-odadobálni a nagyobb hatalmak által. Ennek nem csupán a fejedelemségnek akkor még gyenge volta volt az oka, hanem magának György Vilmosnak az egyénisége is. Ez az alapján véve jólelkű, de gyenge ember rendkívül pompaszerető volt s az állami ügyekkel keveset törődött. Egy szép paripa, vagy egy jó vadászkutya jobban le tudta kötni az érdeklődését, mint a legfontosabb állami érdek. Ezért a kormányzás gondjait teljesen átengedte tanácsosainak, főképen pedig *Schwarzenberg* Ádám grófnak, aki katolikus volt és császárpárti és e szerint is igazgatta ennek az egészen protestáns és a függetlenségre már vágyakozó országnak a dolgait.

Nem volt azonban megelégedve a dolgoknak ilyen rendjével a választófejedelem felesége, *Erzsébet Sarolta*, IV. *Frigyesnek* a leánya, ez a bátor, energikus és világos látású asszony. Erzsébet Sarolta trónörökössel ajándékozta meg a férjét, aki a keresztségben *Frigyes Vilmos* nevet kapta s akinek az ereiben így a brandenburgiak véréen kívül Hallgatag Vilmosnak a vére is folyt.

Frigyes Vilmos ifjú kora meglehetősen szomorú körülmények között telt el. Amikor még gyermek volt, anyja a nagy háború fenyegető veszedelmei elől visszavonult vele a *letzlingeni* vadászkastély csendes erdei magányába. Amikor pedig a háború veszedelme csakugyan utólérte az országot, Erzsébet Sarolta akkor is jobbnak látta távoltartani fiát az udvartól, amelynek a könnyű erkölcesi megmetyelvezhették volna az ifjú lelkét. Ezért tehát tartózkodásra *Küstrin* várába küldte *Leuchtmar* Romiliánnak, ennek a kiváló férfiúnak a védőszárnyai alatt. A fiatal herceg itt nevelkedett. Nem volt úgynevezett gyorsfelfogású gyermek, nehezen tanult, de amit megtanult, azt azután alaposan el is sajátította. Szigorúan protestáns nevelést kapott. Tizenegy éves volt, amikor dicső nagybátyja, *Gusztáv Adolf* svéd király személyesen jött Berlinbe, hogy Vilmost csatlakozásra kényszerítse. A svéd királynak nagyon megtetszett a választófejedelem ifjú örököse és ekkor merült fel lelkében az a gondolat, hogy leányát, *Krisztinát* hozzá fogja adni feleségül és kettőjüket teszi hatalma és terveit örökösévé. De Frigyes Vilmosra is nagy hatással volt a hatalmas király, akinek hőstetteiről annyit hallott már beszélni.

Közbejött azonban, hogy *Gusztáv Adolf* elesett a lützeni csatában és így terveit nem valósíthatta meg, Brandenburgot pedig újból ej-

árasztották *Wallenstein* császári hadai. Ekkor Frigyes Vilmost anyja elküldte Hollandiába. Itt először a *leydeni* egyetemen tanult főképpen történelmet és régiségtudományokat, de megtanult franciául, hollandi nyelven, később pedig lengyelül is. Azután járt Amszterdamban és Hágában szintén, amely város akkor Európának a nagy mulatóhelye volt. Hágából pedig *Frigyes Henrik* táborába utazott Bredába s itt kezdte tanulni a hadimesterséget. Itt a brandenburgi trónörökös olyan környezetbe került, amely elkeseredett ellensége volt Ausztriának és a császári politikának és ez az érzület átszivódott az ifjú lelkébe is.

És ez volt az első oka annak, hogy Frigyes Vilmos ellentétbe jutott az apjával. Mert a választófejedelem éppen ekkor a prágai béke értelmében újból csatlakozott Ausztriához. És ezért, amikor *Kleve* hercegség teljesen hollandi érzületű rendei Frigyes Vilmost kérték a maguk számára helytartónak s hogy még jobban hozzáfűzzék a protestáns ügryhöz, egy pfalzi hercegnőt akartak hozzá feleségül adni, az apja nemcsak megtagadta mindebbe a beleegyezését, hanem megparancsolta a fiának, hogy tüstént térjen haza.

A trónörökös engedelmeskedett a parancsoknak és hazatért *Span-dauba*, ahol akkor az apja tartózkodott. Erős, nagyranőtt legény volt ekkor már és Schwarzenberg grófban látta az esküdt ellenségét. Nem éppen ok nélkül, mert ez is gyűlölte őt. A szívében elfojtott haraggal kísérte el apját *Königsbergbe*, mert az ingataglelkű választófejedelem most ide vonult vissza s minden kormányhatalmat Schwarzenberg kezébe tett le. Hogy milyen érzülettel volt a herceg Schwarzenberg iránt, arról tanuskodik az is, hogy amikor a grófnál elköltött lakoma után ő is, az apja is megbetegedtek, azzal vádolta meg Schwarzenberget, hogy meg akarta őket mérgezni. Hogy mi igaz a vádból, mi nem, az nincs kiderítve, de az eset mindenesetre jellemző a trónörökös és a miniszter közt lévő viszonyra.

Frigyes Vilmos erős, fiatal természete kiállta a betegséget, de az apja belehalt. Így azután a húsz éves ifjú vette át a nehéz viszonyok között lévő választófejedelemség kormányzását. De erős akarata és fejedelmi kötelességtudása legyőzte a nehézségeket. Mert ez volt jellemének az a két fővonása, amely a Hohenzollernek a család későbbi tagjaiban is karakterizálta és lassankint egész Németország élére állította.

Szinte kétségbeejtőeknek látszottak az állapotok Frigyes Vilmos trónralépésekor. Brandenburg a svédek kezében volt, holott maga az ország a császárnak volt a szövetségese. A brandenburgi ezredek mind fel voltak esküdvé a császár iránti hűségre az egyetlen küstrini hely-

ország kivételével, amelynek *Burgsdorf* ezredes volt a parancsnoka. Ez a *Burgsdorf* rendkívül vitéz katona volt s mivel gyűlölte *Schwarzenberg*-et, testestől-lelkestől a hívévé vált *Frigyes Vilmosnak*.

Kétségek merültek fel aziránt is, hogy van-e *Frigyes Vilmosnak* Poroszországban is öröklőjoga. A fiatal választófejedelemnek ugyancsak résen kellett állnia, ha meg akarta menteni apai örökségét. És *Frigyes Vilmos* sietve hozzálátott ehhez a munkához. Arra nem is gondolt, hogy a minden fegyelem nélkül való tábori csapatokat nyerve meg a maga számára, azokat *Burgsdorf* tanácsára egészen átengedte a császárnak, hanem a várak parancsnokait szerezte meg a maga számára, szintén *Burgsdorf* segítségével. Ez volt az a döntő lépés, amely tanuságot tett egyszersmind arról is, hogy nem akarja apja osztrákbarát politikáját folytatni. *Schwarzenberg* már ebben is ráismert a fiatal választófejedelem erős kezére, de csakhamar azt kellett tapasztalnia, hogy ez a kéz

Frigyes Vilmos, a „nagy” választófejedelem.

Húszéves korában nehéz viszonyok között lett Brandenburg fejedelme. Fegyelmzett hadsereget szervezett s megszerezte a lengyel uralom alatt álló Poroszországot is. Kiváló szervező erő volt, amely tehetségéhez hadvezéri és diplomáciai képességek is járultak. Ő vetette meg Poroszország nagyságának alapjait. Budavár visszafoglalásában I. Lipót császárt nyolcezer katonával segítette meg.

öt teljesen félretolja, mert *Frigyes Vilmos* Svédországgal fegyverszünetért kezdett tárgyalni, ami a *Schwarzenberg*-féle politikának teljes bukását jelentette.

Svédországgal a szerződést csakhamar meg is kötötték, *Schwarzenberg* pedig még ennek a megkötése előtt meghalt. Utána teljesen *Burgsdorf* vette át az ügyek vezetését, mint a katonaság főparancsnoka és a titkos tanács elnöke és a fiatal választófejedelemmel szemben is valószínűségi atyai tekintélyt gyakorolt.

Lujza Henriette, Frigyes Vilmos első felesége.

Kiváló tehetségű fejedelemsasszony volt, aki férjét, a „nagy” választófejedelemet minden útjára, még hadjárataira is elkísérte. Alattvalói házas érneiért és nagy jötekonyságáért tisztelték.

Sok terve meghíusulása után Frigyes Vilmos szorosán csatlakozott Hollandiához, amelyhez régi rokonérzése is vonzotta és feleségül vette *Lujza Henriettet*, orániai *Frigyes Henriknek* a leányát, aki, bár szerelem nélkül nyújtotta neki a kezét, csakhamar mégis hű társa lett férjének nemcsak a tervei szövésében, hanem a hadjárataiban is, amelyekre szintén elkísérte.

A fiatal választófejedelem csakhamar belátta, hogy mégis csak szüksége van még egyelőre Ausztria jóakarására. Politikája e hirtelen változásának az áldozata *Burgsdorf* lett, akit eltávolított az ügyek vezetésének az éléről s aki uralkodójának e hálátlanságát annyira a szívére

vette, hogy pár héttel később meghalt. Az utóda *Blumenthal* Joákhim lett, de mellette már jelentékeny szerep jutott az ügyek vezetésében *Waldeck* György grófnak, aki rendkívül széles látókörű, éleselméjű és vállalkozó kedvű államférfiú volt.

Igy tehát a régi jó viszony helyreállt Brandenburg és Ausztria között és tartott még az 1653-i regensburgi országgyűlés kezdetén is, amelyet a régi, ragyogó formások között maga *III. Ferdinánd* császár nyitott meg. Ezt az országgyűlést a Habsburgok politikájának egy fényes sikere előzte meg, mert a császár legidősebb fiát, *Ferdinándot* Augsburgban megválasztották római királlyá és így a császári korona is biztosítottak látszott egy újabb nemzedékre a Habsburgok számára. A regensburgi országgyűlésen tehát a császár arra törekedett, hogy újból megszilárdítsa a császári korona jogait az oly sokáig engedetlen és szinte teljesen önállóvá vált német fejedelmekkel szemben. Mindenekelőtt úgy iparkodott megszorítani a birodalmi gyűlés tagjait az általa kinevezett kilenc új herceggel, hogy a szavazatok többsége mindig biztosítva legyen a számára. Ezt azonban Brandenburg már nem nézhette tétlenül, ellene dolgozott és *Waldecknek* ügyes taktikával sikerült is olyan határozatot hozatnia, amely a kilenc hercegnek csak azzal a feltétellel adja meg a birodalmi gyűlés tagságának a jogát, ha „a rangjukhoz méltó birtokot is szereznek maguknak.” Ezzel a császár nagy bosszúságára el volt odázva a kérdés, de ez még csak kezdete volt Brandenburg sikereinek a regensburgi országgyűlésen. Sikerült *Waldecknek* más olyan határozatokat is kieszközölnie, amelyeknek az éle a császár ellen irányult.

A császár látva az ellene irányuló hangulatot, azzal vette elejét a további vereségeknek, hogy bezárta az országgyűlést. *Waldeck* azonban elért sikereit iparkodott kihasználni. Nagy tervezetet dolgozott ki *Frigyes Vilmos* számára s ebben azt bizonyította, hogy a birodalmi alkotmánnyal szemben a német fejedelmek csak úgy védekezhetnek, ha külön szövetségeket kötnek, amelyek azután igazán a birodalom érdekeit képviselnék a mindig önző császári érdekekkel szemben. Ezért azt ajánlotta urának, hogy mindenekelőtt a protestáns birodalmi városokkal szövetkezzék és azoknak az élén iparkodjék gátat vetni a császári túlkapásoknak. De tovább is ment *Waldeck*, mert tervezetében bebizonyította, hogy ez az egyetlen mód arra, hogy a császári korona kiragadható legyen a Habsburg-család kezéből. *Waldeck* úgy tervezte, hogy ehhez okvetlenül szükséges a Franciaországgal való szövetség, mert *Hollandia* azóta, hogy elkergette az *Orániaiakat*, nem jöhetett mításba.

És Waldeck jókor dolgozta ki a tervezetét, mert ebben az időben egyszerre súlyos, kettős csapás érte a Habsburg-házat. Meghalt Ferdinánd, a római király, akit apja maga után a császári trónra szánt, három évvel később pedig váratlanul meghalt maga *III. Ferdinánd* császár is és így a császári trón nemcsak megürült, hanem egyelőre örökös nélkül is maradt. A Habsburgok pártjának a jelöltje *III. Ferdinánd* második fia lett, az eredetileg papi pályára szánt *Lipót*, aki még nem töltötte be a tizennyolcadik esztendejét sem.

Megmozdultak tehát a Habsburg-ház összes ellenségei, hogy megragadják ezt a rendkívül kedvező alkalmat. Főképpen *Mazarin* látta erre elérkezettnek az időt, de természetesen *Waldeck* is úgy gondolkozott, hogy ez az a pillanat, amikor végleg meg lehet törni a Habsburgok hatalmát. Ugy tervezték, hogy a császári trónra a Wittelsbach-házból való *Ferdinánd* bajor választófejedelmet fogják megválasztatni a választógyűlésen. Itt azonban csalódás érte őket. A bajor fejedelem elutasította magától a császári koronát, ezekkel a szavakkal:

„Inkább maradok gazdag választófejedelem, semhogy szegény császár legyek!”

És bár nagyravágyó felesége biztatta a korona elfogadására, *Ferdinánd* hajthatatlan maradt, sőt kötelezte magát, hogy a császár-választó gyűlésen *Lipótra* fog szavazni.

Mivel tehát így ez a terv dugába dőlt, Franciaország, Svédország és Mainz választófejedelemség a birtok nélkül való *Lipót Vilmos* főhercegre, a német lovagrend nagymesterére gondoltak. De ez is elutasította magától a császári koronát, azzal a valóban helyes megokolással, hogy birtok nélkül a császári méltóság pusztán csak üres cifraság. Erre felmerült az a gondolat is, hogy *XIV. Lajos* francia királyt válasszák meg császárrá, de mivel ettől a gondolattól a német fejedelmek maguk is fáztak, komoly dolog nem lett a francia király jelöltségéből.

Minden fáradozás hiábavaló volt, tehát nem maradt más jelölt, egyedül csak *Lipót*. De a választófejedelmek most legalább azon iparkodtak, hogy a választási feltételekben úgy megkötözzék a fiatal Habsburg kezét, hogy ne legyen okuk tőle félni. Így, Franciaországra és Svédországra támaszkodva, a három egyházi választófejedelem egész sorozatát dolgozta ki a választás feltételeinek, az úgynevezett *kapitulációknak*. Megtiltották a császárnak, hogy másféle szövetséget kössön, mint a vesztfáliai béke értelmében valót. Különösen nem volt szabad szövetkeznie Franciaország ellenségeivel, főképpen pedig a spanyol Habsburgokkal, akiknek egyáltalán semmiben a segítségére nem lehetett.

Más, a birodalom belső kormányzatát illető fontos engedményeket is követeltek még Lipóttól.

Lipót meghatalmazottjai ugyan különösen a belpolitikai reformok ellen kezdetben élénken tiltakoztak, de mivel a választófejedelmek nem engedtek, Lipót kénytelen volt beleegyezni összes feltételeikbe, mire megkoronázták. Így a habsburgellenes német fejedelmek kénytelenek voltak beérni fél győzelemmel, de az új választásnak megvolt legalább egész Európára az az üdvös eredménye, hogy a spanyol és az osztrák Habsburgok közt fennálló szoros kötelékek szerte voltak szaggatva.

Svédország Krisztina uralkodása alatt.

A vesztfáliai béke Európa északi és keleti részén Svédországot a legnagyobb hatalommá tette. De ez a nagyhatalmi állás nem nyugodott erős alapokon, mert maga Svédország kicsiny, népe gyérszámú és szegény volt. Hanem azok a birtokok, amelyeket Svédország Németországban szerzett meg, azok adták meg neki azt az erőt, hogy nagyhatalmi állását megtarthassa. Svédországnak azonban és különösen a svéd népnek nem vált hasznára ez a nagyhatalmi állás, valamint alapjában véve károsak voltak ránézve a harmincéves háborúban aratott diadalai is. Amúgy is gyér lakosságát még megtizedelte a háború, erköleseiben elvadította, főképpen a nemességet, amely meglömvé kastélyait a Németországból elrabolt kincsekkel, egészen hozzászokott az erőszakoskodáshoz.

Annál nagyobb baj volt ez Svédországra nézve, mert *Gusztáv Adolf* halála után koronája leányára szállt, *Krisztínára*, aki pedig teljes lelkével elvágyakozott a rideg északi országból, mert a lelke telve volt a katolikus délvidék áhításával.

Amikor *Gusztáv Adolf* 1630-ban elindult Németországba, sejtette, hogy többé nem fog élve visszatérni hazájába és ezért a rendeket hódolatnyilatkozatra szólította fel akkor még csak négyéves leánya, *Krisztina* iránt. Ez meg is történt. A király régensül az országgyűlést rendelte leánya mellé, akinek a nevelését nem feleségére, a mogorva kedélyű *Brandenburgi Eleonóra*ra bízta, hanem egyik nagynénjére, *Katalinra* és ennek a férjére, *János Kázmérra*. A király halála után azonban az országgyűlés csakhamar magához ragadott minden hatalmat, a büszke svédek féltelték az útból *János Kázmért*, akit mint idegent gyűlölték és az őt legfőbb állami tisztviselő vette át a királynő felett való gyámságot is, meg a régensséget is. Ennek a régensségnek az élén az ország

kancellárja, *Oxenstjerna* Axel állt, aki mellett ott volt még két legközelebbi rokona is mint régens. Az országgyűlés elfogadta a dolgoknak ezt az új rendjét, amely tulajdonképen egész Svédországot az *Oxenstjerna*-család hatalmába juttatta. Leánya neveléséből most is egészen kizárták az anyát, sőt *Oxenstjerna* arra kényszerítette, hogy vonuljon el a fővárosból is *Gripsholm*ba lakni.

Gusztáv Adolf akarata az volt, hogy a leányát minél férfiasabban neveljék s ezért *Krisztina* nevelése valóban inkább hasonlított fiúéhoz, mint leányéhoz. A rendkívül nagyeszű fiatal leány bámulatos gyorsasággal sajátította el minden tudományt. Megtanult latinul, ismerte a történelmet, a földrajzot, a számtant és a csillagászatot, tudott németül és franciául. De már korán egészen férfias jelleműnek mutatkozott. Keveset aludt, egyaránt tűrte az éhséget és a szomjúságot, a hőséget és a hideget, fáradság nélkül tudott sokat gyalogolni és lovagolni, legnagyobb szenvedélye a vadászat volt, kedvtelése a lovak és a kutyák. A férjhezmenésnek még a gondolatát is elutasította magától'. Visszautasította *Frigyes Vilmosnak*, a brandenburgi trónörökösnek a kérését is, pedig ennek a házasságnak a híre valósággal lázas örömbé ejtette a Németországban lévő svéd csapatokat.

Az állami ügyek iránt már korán érdeklődést mutatott és ezért *Oxenstjerna* rendszeren beszámolt neki az állami ügyekről, sőt a királynő az országgyűlés ülésein is résztvett, 1644-ben pedig tényleg is átvette a kormányzást. Az ország, amely megelégette már a pártoskodó és egymás között viszálykodó nemesség uralmát, nagy reményeket fűzött a királynő uralkodásához. És a remények nem is voltak egészen alaptalanok. *Krisztina* gyors felfogása, élénk, de sokszor szinte költőiesen fantasztikus gondolkozása, érdeklődése minden iránt, ami csak az emberi tudás határain belül fekszik, jogossá tették azt a reménységet, hogy nagy uralkodó lesz belőle. Ámde *Krisztina* nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Az államügyek iránt való érdeklődése csupán minden iránt való érdeklődésének egyik megnyilvánulása volt, nem pedig Svédországhoz való szeretet, mert, amint említettük, országát és népét egyáltalán nem szerette *Krisztina*.

Krisztina körül a nemesség tovább is vívta csendes, de annál gyilkosabb párttusáját. Az *Oxenstjerna*knak hatalmas nemzetsége, amelyet *Krisztina* gyűlölt, áldozatul esett ennek a villongásnak. A hatalomról leszorították őket ellenfeleik: *De la Gardie*, *Toistenson*, *Salvius* János, akik *Károly Gusztáv pjalzi gróf* körül sereglettek.

Krisztina nem tudott a pártok felett megmaradni, hanem csak-

hamar egész határozottan csatlakozott Oxenstjerna elleneihez, mert azzal gyanúsította a kancellárt, hogy húzni-vonni akarja a háborút, csakhogy a saját hatalmát tovább fenntarthassa. Hogy megtörje a ha-

Krisztina svéd királynő, Gusztáv Adolf leánya.

Mint a svéd trón örököse férfias nevelésben részesült. Nagyeszű nő volt s kiváló műveltségre tett szert. Sohasem érezte magát jól a ködös Svédországba s mindig a napfényes Olaszországba, a művészetek hazájába vágyott. Végül tanácsosai tiltakozása ellenére lemondott a trónról, áttért a katolikus vallásra, Rómába költözött s ott élt ezentúl haláláig művészetekkel és tudományokkal foglalkozva. Különös nő volt, a férjhezmenésre sohasem gondolt.

talmát, Károly Gusztávot kinevezte a német birtokok főparancsnokává, a háború szerencsés befejezése után pedig trónörökössé, ámbar ebbe az intézkedésébe az országgyűlés csak vonakodva egyezett bele, Oxenstjerna Axel pedig, a gróf legnagyobb ellensége, csak a királynő határozott parancsára.

De csakhamar még több közömbösséget kezdett elárulni Krisztina a saját rangja és az ország iránt. Meglátszott, hogy ez a változatosságra és derüre sóvárgó lélek sehogysem érezte magát otthon a rideg és szegény Svédországban. És hogy valami változatosságot hozzon az életébe, elkezdett a tudományokkal és művészetekkel foglalkozni. Egész sereg tudóssal és művésszel vette körül magát. Udvara erről csakhamar híressé vált, mert annak a kornak a legjelesebb tudósai sereglettek ott össze. Így Németországból odaköltözött *Freinsheim*, a nagy nyelvtudós, Hollandiából *Vossius* Izsák, a kiváló hellenista és *Heinsius* Miklós latin nyelvtudós, Franciaországból *Mézeray* történetíró, sőt annak a kornak kétségtelenül legnagyobb tudósát is megnyerte Krisztina udvara számára, a francia *Descartest*.

Azonkívül drága könyvtárat alapított a királynő, különösen ritka keleti kéziratok összegyűjtésére fektette a súlyt s a könyvtár mellett értékes műgyűjtemény is emelte a stockholmi udvar hírét. Természetes, hogy a tudósok és művészek nagy évdíjakat és az ajándékokat, amelyeket kaptak, azzal hálálták meg, hogy prózában is, versben is égig magasztalták, dicsőítették a királynőt. Ugy beszéltek róla, mint a „Nagy Krisztinán”-ról, a „svéd Pallas”-ról, az „északi Szibillán”-ról és Stockholmot második Athénnek nevezték el, ahol a műzsák összegyűltek Európa többi részéből a fegyverek csattogása elől menekülve. Minél otthonosabban kezdte magát érezni Krisztina ebben a mesterségesen teremtett világban, amely Svédországgal csak külsőleg függött össze, annál inkább elidegenedett néptől és országától s annál égetőbbé lett szívében a vágy a délvidék után, ahol mindent együtt találhatott, aminek a morskáit itt kínosan szedte össze.

E lelkiállapotához hozzájárult az is, hogy vallási kétségek kezdték elfogni. Gusztáv Adolfnak, a reformáció hősenek a leánya szívében tulajdonképpen sohasem volt lutheránus, mert ennek a vallásnak az egyszerű, csaknem rideg formái nem elégítették ki sem a képzeletét, sem a szépségre való vágyakozását. Descartes bölcsészeti rendszere azután még inkább megnövelte a kételyeit. A délvidéki műveltség iránt való nagy érdeklődése pedig a tekintetét természetszerűen a katolicizmusra irányította. És amint megérett lelkében a katolicizmusra való térés

gondolata, belátta, hogy le kell mondania a trónról. Szándékát, hogy a vallását meg fogja változtatni, szigorúan titkolta, ellenben azt az akaratát, hogy lemond a trónról, már 1651-ben hangoztatta az országgyűlésen. Akkor Oxenstjernának sikerült lebeszélni a szándékáról, de később Krisztina egy különös francia kalandornak, valami *Gourdelot* nevű állítólagos orvosnak a befolyása alá került. Kezdtett egészen visszavonulni a komoly államügyektől és Oxenstjerna befolyása is megszűnt rá.

Még inkább elvette az uralkodástól a kedvét a pártok heves civakodása. Amióta Oxenstjerna befolyása megszűnt, az udvarnál teljesen a francia párt kerekedett felül, amelyhez Krisztina kezdtől fogva vonzódott. Bourdelot azonban *Condé* hercegnek a híve volt, s ezért Krisztinánál titokban Spanyolország érdekében dolgozott. Annál könnyebb volt ez a mesterkedése, mert ebben az időben a szüziés királynő szíve is megszólalt. Spanyolország *Pimentel* Antalt, *Benevent* grófját küldte követképpen a svéd udvarba. Pimentel daliás, szép férfiú volt, magas homlokkal és lángoló fekete szemmel. Krisztina előtt ez a délceg spanyol lovag mintegy képviselője volt az egész délvidéknek, ahova a szíve annyira vonzotta. Nem csoda tehát, hogy gyengéd érzelmre gyulladt iránta. Ez volt az első és talán egyetlen eset, hogy a férfiasan nevelt királynő szíve megszólalt. Oxenstjernának ugyan még sikerült annyi, hogy a francia orvost el tudta távolítani a királynő mellől, de Pimentel és mellette egy *Mannerscheid* nevű német jezsuita teljesen a hatalmukba kerítették a királynőt.

Igy azután Krisztina elhatározta, hogy katolikussá lesz és lemond a trónról s már titokban tárgyalásokat is kezdett Rómával. Szándékában még csak megerősítette az, hogy Svédország pénzügyi helyzete kezdett kétségbeesztő lenni s az államkincstár annyira kiürült, hogy az udvari cselédség két éven keresztül nem kapott fizetést. A nyomor miatt a nép is nagyon el volt keseredve, forrongani kezdett, arról beszéltek, hogy minden nemes embert agyon fognak verni, de a gyűlöletük a legélénkebb az udvarnál tartózkodó idegenek ellen irányult.

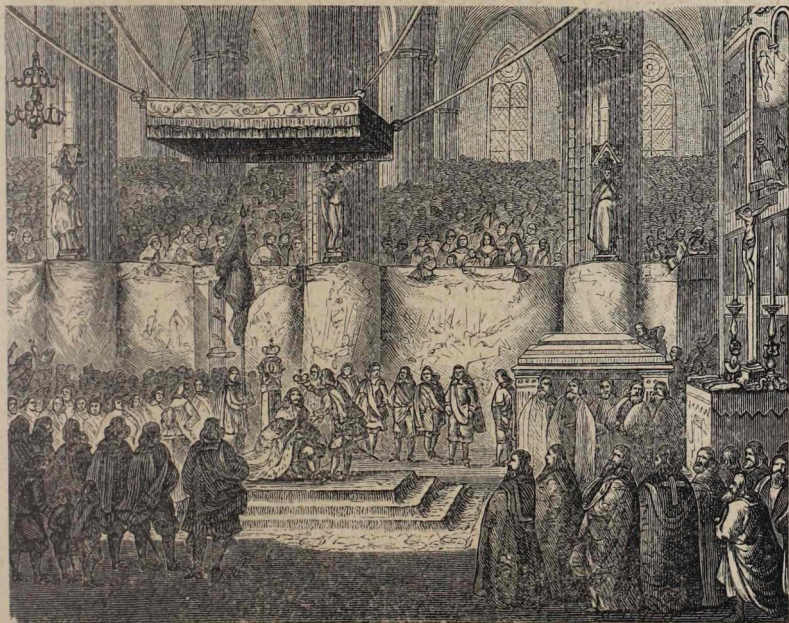
Alapjában véve tehát gyökerét is vesztette Krisztina uralma és így nem maradt más a számára hátra, mint a trónról való lemondás, ami a saját szíve vágya is volt. Végül a királynő végrehajtotta tervét. 1654 június 6-án ünnepiesen letette a koronát és a saját jelenlétében koronáztatta királlyá Károly Gusztávot. Nemsokára a koronázás után meghalt Oxenstjerna Axel, aki nem bírta túlélni, hogy legfőbb ellensége került Svédország trónjára.

Krisztinának a talpa alatt most már égett a svéd föld. Csak-

hamar útrakelt és *Brüssselbe* sietett. Itt azután 1654 karácsony napján kevés tanu jelenlétében áttért a katolikus vallásra. Azután utazott tovább Róma felé és útközben Innsbruckban az udvari templomban ünnepiesen is letette a katolikus hitvallást.

Egy év mulva érkezett meg a volt királynő Rómába, amely ragyogó fáklyafénnyel kivilágítva, újjongó néptömeggel az utcán, lelkesen fogadta. Mert a pápa is, Róma népe is a katolicizmus egyik leg-

X. Károly megkoronázása az upsalai dómban.

Krisztina, az önként lemondott svéd királynő is részt vett a koronázáson annak megerősítéséül, hogy szabad akaratából engedte át a trónt rokonának

nagyobb diadalának tartották, hogy Gusztáv Adolfnak, a protestantizmus hajdani vezérének és főerősségének a leánya elhagyta a hitét s katolikussá lett. A protestáns államokban pedig ettől fogva csak haraggal gondoltak Krisztinára.

Hazájától is csakúgy elszakadt Krisztina, mint vallásától. Svédországot még mindössze kétszer kereste fel, mert az új király, Károly Gusztáv, aki a trónra lépve a X. *Károly* nevet vette fel, hamarosan meghalt s onnan huzott jövedelmei bizonytalanná váltak. Amint vagyoni dolgait rendezte, visszatért Rómába és 1668-tól kezdve szakadat-

lanul ott élt művészek, költők és tudósok társaságában 1689-ben bekövetkezett haláláig.

A Szent Péter templomában, a katolikus világ főtemplomában temették el Gusztáv Adolf leányát, aki sok küzdelem után végre élete utolsó két évtizedében olyan módon élhetett, mint aminőre vágyakozott. Gyűjteményeit, művészi és tudományos kincseit szintén magával vitte Rómába s így Svédországban nem maradt semmi utána.

Utóda pedig a belső zavarok elől nem tudott másképpen menekülni, csak úgy, hogy külső bonyodalmakat keresett, megkezdte a háborút Lengyelország ellen.

Lengyelország hanyatlása.

Míg Európa más részeiben ebben az időszakban a monarchikus középponti kormányzat gondolata vált úrrá az államokban, addig Lengyelországban ez időben lett teljessé a nemesség uralma, amely a látszólagos királyság leple alatt tulajdonképpen arisztokratikus köztársasággá tette ezt a pusztulásra, elbukásra szánt országot. A nemesség kiváltságai árnyékhatalommá tették a király hatalmát s rettenetes teher gyanánt neheztedek az ország lakosságának a többi részére. Végül az országgyűlés elfogadta azt a határozatot, hogy ezentúl csak az emelkedhetik törvényerőre, amit *egyhangulag* fognak megszavazni.

Ez a minden józan észet megcsúfoló határozat azután a leglehetséglebb állapotokra vezetett. Ha a legüdvösebb törvényjavaslatot terjesztették is az országgyűlés elé, abból törvény nem lehetett, amint kedve támadt valamelyik nemes úrnak felállani és azt mondani: *Nye pozwolim!* (Nem akarom!)

A nevetségességnek és az ijesztő fejtelenségnek a terére vitte ez az ostobaság Lengyelországot. Hogy miknek lett az okozójává, arra nézve elégséges itt csupán egyetlen esetet elmondani. Valami olyan javaslatnak a megszavazásáról volt szó, ami az egész országgyűlésnek tetszett, kedvére volt, aminek az egyhangú megszavazását tehát senki kétségbe nem vonta. Ámde tagja volt a gyűlésnek egy vén, iszákos, veszekedő természetű falusi nemes is, aki mindennap már kora reggel felöntött az erős pálinkából és úgy ment el az ülésre. Ez a vén ember, csupa kötekedésből, csupa részeges ellenmondókedvből akkor, amikor reá került a szavazás sora, rekedten elkiáltotta: „Nye pozwolim!”

A többiek mind odarohantak hozzá, igyekeztek megmagyarázni

neki a javaslat áldásos, hasznos voltát. Mind hiába, az öreg az ittas ember makacságával ismételte: „Nye pozvolim!”

Erre azután mit tehettek volna egyebet, kidobták a teremből és így kezdték újra a szavazást a javaslatról. De a vén nemesnek is volt még egy kis esze és künn a folyosón belebújt a gyülesterem nagy cserépkályhájába. És amikor benn a teremben már azt hitték, hogy a javaslatból törvény lesz, akkor egyszerre csak a fejével felszakította a kályha tetejét, az így támadt nyíláson kidugta a fejét és beleüvöltötte a gyülekezetbe a tiltakozást: „Nye pozvolim!”

Irtózatos lett a megdöbbenés, a zavar és a felháborodás a teremben. De ekkor egy ifjú nemes hirtelen feltalálta magát, kirántotta a kardját és egy csapással leütötte a vén rendzavarónak a kályhából kimeredő fejét. Így lehetett csak a javaslatot törvénné emelni.

Természetes, hogy ilyen állapotoknak a végső bomlásra kellett vezetni, amikor köröskörül mindenfelé hatalmas katonai szervezetű, középponti kormányzatú államok alakultak ki. Hiszen egészen nevetséges volt már az, amit a nemesi kiváltságokkal csináltak. Kimondták azt is, hogy mindaz a nemesember, aki valamiféle kereskedést vagy ipart űz, elveszti a nemességét, éppúgy

IV. Ulászló lengyel király.

Erélytelen uralkodó volt. Midőn a török ellen háborút akart indítani, a nemesség ellenkezése miatt nem merte megtenni. Végül mégis elérte célját, de az óhajtott háború kitérése előtt meghalt országát a legnagyobb zavarok között hagyta hátra.

az is, aki hivatalt vállal. Szóval a lengyel nemes is csak uralkodni akart, mint a kasztíliai, de nem volt meg benne emennek az uralkodásra való tehetősége.

Ezek a politikai állapotok azután természetesen a leggonoszabb visszahatással voltak mindenre. Az ipart és kereskedelmet tönkretette a jogszolgáltatás bizonytalansága és a végleg elhanyagolt, szinte járhatatlan országutak s az egyetlen viruló iparága Lengyelországnak a pálinkagyártás lett.

A király, IV. Ulászló gyenge, a nemességgel szemben tehetetlen ember volt. Ha valami szándékát keresztül akarta vinni, kénytelen volt ravaszághoz folyamodni. Így kerülő uton iparkodott elérni a célját akkor is, amikor 1647-ben háborút akart kezdeni a törökök ellen. Az országgyűlés ugyanis megtagadta a beleegyezését ehhez a háborúhoz és nem adott rá pénzt. Ezért Ulászló először a kozákokat akarta rábírní arra, hogy törjenek be török területre. Miután a kozákok lengyel hűbéresek voltak, ez Törökországnak adott volna alkalmat a hadüzenetre, esetleg a Lengyelországba való betörésre, amikor azután elkerülhetetlen lett volna a háború.

Mikor ez a terve nem sikerült, Ulászló még ravaszabb módot eszelt ki. Érintkezésbe lépett egy igen tekintélyes kozák emberrel, *Chmielnicki* Bogdánnal, akinek sok oka volt haragudni a lengyelekre, mert egy lengyel nemes ember először egyszerűen kitérta a birtokából, azután pedig még a feleségét is megszöktette és törvényes igazságszolgáltatást *Chmielnicki* természetesen nem kapott sehol sem. Ulászló titokban a kozákok hetmanjává nevezte ki *Chmielnickit* és rávette arra, hogy a krimi tatárokat, akik Törökország vazallusai voltak, uszítsa fel, hogy törjenek be lengyel területre, ami elkerülhetetlenné teszi a háborút. Csakugyan így is történt, a tatárok megrohanták Lengyelországot. De ekkor a lengyelországi kozákok is csatlakozttak hozzájuk és ez a sereg 1648-ban kétszer is súlyosan megverte a lengyeleket. Maga Ulászló talán még helyre tudta volna valahogyan állítani a békét, amely az ő mesterkedése miatt veszett oda, de ekkor közbeszólt a végzet. Ulászló 1648-ban meghalt s a legnagyobb bajok között hagyta hátra amúgy is züllő, felbomló országát.

A tatárokhöz csatlakozó kozákok számára nem maradt más hátra, mint az életre-halálra való küzdelem, mert a lengyel nemesség, amely természetesen nem tudta, hogy a kozákok tulajdonképpen Ulászló ösztökélésére cselekedtek, nem látott bennük egyebet, mint lázadó parasztok vad hordáját. Azonkívül az új király is gyűlölte a kozákokat. Ez az új

király János Kázmér volt, az elhunyt Ulászlónak a testvéröccse, egy minden önállóság nélkül való ember, aki előbb pap, jezsuita szerzetes volt és a pápa oldotta fel a fogadalmi alól, hogy elfoglalhassa a trónt.

A háború, amelyet Ulászló oly esztelenül idézett fel, tehát folyt tovább, még pedig a kozákok javára, úgyhogy a lengyelek végre megkötötték velük a békét, amely visszaadta a kozákoknak régi politikai és vallási jogait. Chmielnicki Bogdán azonban nem tudott belenyugodni ebbe a szerződésbe s népének túlnyomóan nagy része is elégedetlen volt vele és most már a kozákok teljes szabadságot kívántak. Ezért titkos szövetségre léptek *Elek* moszkvai cárral. Ennek a szövetségnek az első következménye az lett, hogy a cár az Ukrajnában már meg nem férő kozákoknak helyet adott a maga országában, Karkov vidékén, ahol csakhamar sok szabad, virágzó kozákközség támadt. Midőn pedig az egész kozákságot biztosította pártfogásáról, Ukrajna főemberei és városai — tehát lengyel vazallusok — letették kezébe a hűségesküt.

Erre a lengyeleknek nem maradt más hátra, mint megkezdeni a háborút az oroszok ellen is. De ez is szerencsétlenül folyt, csakhamar elveszítették Szmolenszket, azután Vitebszket s ezzel a cár urává lett igen nagy litván területnek és felvette a „Litvánia és Nyugat-Oroszország nagyfejedelme” címet is. Csakhamar bevették az oroszok Vilnát, Kovnót, Grodnót és Lublint is és ellenállhatatlanul nyomultak előre a Keleti-tenger felé.

S ugyanekkor Lengyelország Svédországgal is háborúba keveredett.

A balti háború.

Amikor X. *Károly*, Krisztina lemondása után elfoglalta a svéd trónt, csak két módot választhatott arra, hogy az ország belső zavarain, bajain segítsen. Az egyik az volt, hogy háborúba kezd s ezzel a svéd hadsereget, amelynek az eltartása rettenetes teher volt a nép vállán, kiviszi az országból s a svédek figyelmét is elfordítja a saját nyomorúságtól a háború izgalmával. A másik mód pedig az volt, hogy lemond a nagyhatalmi állás további erőszakolásáról és lassú, de következetes, kitartó munkával, üdvös reformokkal gyógyítja meg a bajokat.

Károly az első módot választotta. Nem is lehet csodálkozni rajta hiszen harcias természetű ember volt. Akkor született, amikor a harmincéves háború már javában dühöngött. Durva, erőszakosságban példátlan kor hatásai alatt nőtt fel és magát a háborút Németországban a leg-

végző, leggonoszabb szakaszában látta, amikor már csak a zsákmányért folyt a küzdelem. Nem csoda tehát, hogy harcias kedvvel volt tele és el is határozta, hogy háborúval fogja Svédországot bajait meggyógyítani.

Ez a gondolata pedig teljesen megnyerte a büszke, harcias svéd nemesség tetszését, amely pedig egyébként mint idegent, kezdetben nem szerette X. Károlyt. Sőt maga az országgyűlés is amellettt volt, hogy

X. Károly Gusztáv svéd király.

Krisztina svéd királynő lemondása folytán jutott trónra. Harcias, hódításokra vágyó uralkodó volt, hadakozott a lengyelek és a dánok ellen, de a hollandok őt verték meg.

Svédországnak háborút kell viselnie és így előállt az a furcsa állapot, hogy király is, országgyűlés is elhatározta, hogy háborút fognak viselni, csak még azt nem tudtk, hogy ki ellen.

De mindegy, X. Károly háborút akart, csupán magáért a háborúért, mint a hajdankorban valami viking-fejedelem, avagy mint ötven esztendővel utána XII. Károly, aki Svédországot tönkretette.

És csakhamar megtalálták az okot is, vagyis helyesebben mondva az ürügyet a háborúra. János Kázmér, az új lengyel király, aki a Wasa-házból származott s így több jogot formált a svéd trónra, mint amennyi X. Károlynak volt, vonakodott

ennek a trónralépését elismerni, ami ugyan édes-keveset ártott Károlynak, sőt éppen ellenkezően, arra volt jó, hogy okot adjon a svédeknek a támadásra a süllyedőben lévő lengyel állam ellen. De volt más oka is a háborúnak. Károlynak az volt a terve, hogy teljesen kiépíti Gusztáv Adolf munkáját, megszerzi mindazokat a tartományokat, amelyek a Balti-tenger körül terülnek el s így egyrészt útját állja a lengyel hűbérben lévő *kurlandi herceg* terjeszkedő kedvének, másrészt pedig elvágja a mind veszedelmesebbé váló oroszokat a tengertől, amely felé törekedtek.

Igy tehát csakhamar megkezdődött a háború. A svéd sereg két hadoszlopban tört be Lengyelországba, az egyiket *Magnus de la Gardie*

vezette, a másikat, a főszereget *Wittenberg* tábornok. Ez az utóbbi sereg *Ujscz* városa mellett erős lengyel seregre bukkant, a pózeni és kalisi tartományok nemesi felkelésére. A svédek már harcot akartak kezdeni, amikor egyszerre váratlan dolog történt. A lengyel csapatok az első lövések után megadták magukat, a vajdák és sztarosztok elismerték királyuknak Károlyt. Posent és Kalist a védőurasága alá helyezték, a csapatok pedig az ő seregéhez szegődtek át.

Csakhamar maga Károly király is megjelent a harc-téren 15.000 főnyi válogatott svéd csapattal s egyesülve *Wittenberg* hadával, *Varsót* minden ellenállás nélkül bevette, míg *Krakót* csak két heti ellenállás után tudta bevenni, miután előbb a *Dunajec* folyónál szétszórt egy lengyel sereget. *János Kázmér*, a lengyel király kénytelen volt országából menekülni, Sziléziába futott, amire azután a még hátralévő rendes lengyel csapatok is megadták magukat Károlynak. *Potocki*, a lengyel fővezér maga hódolt meg neki egész seregével, úgyhogy Lengyelországban most már a svéd volt az úr.

Ez a váratlanul fényes és könnyű győzelem szinte magát Károlyt is zavarba hozta. Először nem tudta, hogy mit csináljon. Nem akart ő lengyel király lenni. Végre azt határozta el, hogy Lengyelországot apró hercegségekre osztja, amelyek hűbéresei lesznek, Svédországhoz csupán Nyugat-Poroszországot akarta csatolni.

A legferdebb helyzetbe ezzel *Frigyes Vilmos*, a brandenburgi választófejedelem került, aki mint Poroszország hercege, a lengyel koronának volt a vazallusa. Arra ugyan nem gondolt, hogy sorsát az

János Kázmér lengyel király.

Testvére, IV. Ulászló halála után lépett a trónra. Előbb jezsuita szerzetes, majd bitoros volt. Uralkodása az oroszokkal és svédekkel vívott háborúban telt el. Végül az uralkodást megunva, lemondott a trónról. Franciaországba költözött, itt ismét szerzetes lett s mint apát halt meg.

elsüllyedő Lengyelországhoz fogja hozzákötöni, de viszont tisztában volt azzal is, hogy micsoda veszedelmet jelentene reá nézve is, ha a svédek a Visztula mentén állandóan be tudnák fészkelni magukat. Így tehát a körülményektől kényszerítve és *Waldeck* tanácsára is hallgatva, vakmerő dologra határozta el magát. Arra, hogy jelentékeny haderővel a két háborús fél közé nyomul, egyiket sem engedi túlsúlyra vergődni és ha csak lehetséges, a zavarosban halászva a porosz hercegséget kiragadj a alkalmatlan, terhes lengyel hűbéri állapotból. Vakmerő terv volt ez. A legnagyobb letterőt, gyorsaságot és a leghiggadtabb körültekintést kívánta meg.

De Frigyes Vilmos nem habozott és miután Hollandia támogatásáról szerződésben biztosította magát, minden ereje megfeszítésével 16 000 főnyi sereget szedett össze, megszállta Dirschau, Graudenz és Marienburg városokat s a főhaderejét Königsberg körül vonta össze. Így megvetve a lábát várta a svédeket, akik Lengyelország könnyű leverése után már nyomultak előre a Visztula mentén, hogy a porosz hercegséget is meghódítsák.

És amikor Frigyes Vilmos látta, hogy Lengyelország szinte ellenállás nélkül adta meg magát, egyszerre árulójává lett eddigi hűbérurának. A *königsbergi szerződésben* megtagadta a hűbéri viszonyt Lengyelország iránt és a porosz hercegséget Svédországtól vette át mint hűbérurasságot, valamivel könnyebb feltételek alatt, mint aminőkkel a lengyelektől bírta. Azonkívül megígérte Károlynak, hogy egy esetleges lengyel támadás ellen ezeröttszáz emberrel lesz a segítségére. Nyugat-Poroszsországot pedig átengedi a svédeknek.

Ez a szerződés bizony nem jelentett sikert a választófejedelem számára, hanem inkább vereséget, mert hiszen hűbéres maradt továbbra is, csupán csak gazdát cserélt és azonkívül tartania kellett a lengyelek bosszújától is. Amire nem volt képes a brandenburi választó, arra természetesen nem volt elég erős a sógora, a kurlandi herceg sem, aki szintén hűbéresküt tett Károlynak, aki így elérte a célját: a Balti-tengert teljesen körülfárta a svéd tartományok gyűrűje.

Csakhamar azonban nagyot fordultak a dolgok. A lengyel nemzeti büszkeség és katolikus hithűség feltámadt az idegen és protestáns uralom ellen. Dél-Lengyelország nemessége *Potocki* Szaniszló vezetésével Tyskiewicben szövetségre lépett az ország megszabadítására, visszahívták a királyt, aki ismét megjelent Lembergben. Azután *Potocki* a papság segítségével fegyverre szólította a lengyel népet, a parasztságot s velük sikeres portyázó háborút kezdett a svédek ellen. Litvániában pedig

szintén kitört a lázadás és a kozákok is csatlakoztak a lengyelekhez. Károly ugyan kezdetben győzött, de ekkor a hozzája pártolt lengyel csapatok ismét visszapártoltak a lengyel ügyhöz, épp oly csúfosan cserben hagyva Károlyt, mint előbb a királyukat, János Kázmért.

Erre azután Károly nem tehetett mást, minthogy elkezdett visszavonulni. A lengyelek pedig, akiknek a serege százezer főnyire növekedett, kényszerítették *Wittenberg* tábornokot Varsó visszaadására, míg Litvánia is ismét János Kázmér mellé állt. Ugyanekkor más oldalról is szorongatni kezdték a svédeket. A moszkvai cár, ámbár még háborúban volt Lengyelországgal is, betört Ingermanlandba. Csakhamar Riga előtt állt és ekkor nyilvánvalóvá lett, hogy a kettős ellenség ellen a svéd hadsereg gyenge volna megvédelmezni a Visztula végeláthatatlan alföldjét.

Ilyen körülmények között tehát nagyon is értékesé vált Károly számára a brandenburgi választófejedelem segítsége, Frigyes Vilmos pedig viszont nagy árát szabhatta ennek a segítségnek. Azért tehát *Marienburgban* újabb szerződésre lépett Károlyval. Ebben a szerződésben egész haderejét rendelkezésére bocsátotta Károlynak s ezzel szemben Károlytól azt az ígéretet kapta, hogy át fogja neki engedni az úgynevezett Nagy Lengyelország (a Posen körül elterülő tartomány) legnagyobb részét, ami igen nagy nyereség lett volna a brandenburgira nézve, bár még az sem létesített volna területi összefüggést Poroszország és Brandenburg között. Amint látható azonban, ebben a marienburgi szerződésben merült fel legelőször Lengyelország felosztásának gondolata.

Eközben azonban *Gonziévszki* Vince és *Csarnecki* István lengyel vezérek vezetése alatt nagy sereg gyülekezett össze Varsónál. Lengyelek, litvánok voltak ezek, kiegészítve tatár lovasokkal, akiknek száma százezer főnél többre rúgott. És ez a sereg elsősorban az áruló brandenburgi fejedelmen, az ellenséghez szegődött hűbéresen akart példás bosszút állni.

De még mielőtt a lengyel sereg támadásba mehetett volna át, megmozdult az ellenfél. Az egyesült svéd és brandenburgi csapatok magának Károlynak és Frigyes Vilmosnak a vezetése alatt a Visztula jobb partján kezdtek előrenyomulni a lengyel sereg ellen, amely Varsónál állt. A svéd sereg mindössze mintegy 9000 főnyi volt, a brandenburgi pedig 8500. Túlnyomó részben lovasságból állt ez a sereg s összesen 53 ágyújuk volt.

A három napig tartó nagy *varsói ütközetben* a szövetségeseké lett a győzelem.

A szövetségesek csapatai megszállták Varsót. János Kázmér király pedig Lublinba menekült.

Ezen három napig tartó nagy ütközetben bebizonyosodott, hogy Brandenburg teljes önállóságra képes. Hadserege Európa északi nagyhatalmasságával, a svédvel teljesen egyenrangú tényező gyanánt küzdött, sőt a brandenburgi lovasság döntötte el a csata sorsát. És most, hogy a csata véget ért, *Frigyes Vilmos* megint rendkívül okosan viselkedett. Míg *Károly* az ellenség üldözésével akarta Lengyelország meghódítását erőszakolni, addig a választófejedelem megelégedett a már megnyert területek megvédelmezésével. S ebben annál is inkább igaza volt, mert a szomszédos hatalmak megdöbbentek Svédország nagy sikerein s fenyegető állást kezdtek felvenni a hódítók ellen. Az osztrák császár serege a Pomerániába való bevonulásra készülődött, egy hatalmas hollandi flotta megjelent Danzig előtt, hogy megvédje azt a svédek-től, Riga előtt pedig már ott táboroztak az oroszok.

Ezért azután *Károly* számára sem maradt más hátra, mint hogy beérje az eddigi eredménnyel és visszavonuljon. Varsót kiürítette, de Krakót még mindig megszállva tartotta, hogy utat nyithasson *II. Rákóczi György* erdélyi fejedelemnek, akivel szövetséget akart kötni. De úgy a svédeknek, mint a brandenburgiaknak a főhadereje visszavonult a Visztula mellé, megerősített hadállásokba, hogy Poroszországot megvédelmezze. De nem sokáig voltak erre képesek. A gyorsan összehúzó lengyel hadsereg csakhamar megjelent itt és magával *János Kázmérral* az élén nyomult előre Danzigig. A svédek csupán néhány nyugatporoszországi városnak a birtokában maradtak meg, de Brandenburg segítsége nélkül itt is bizonytalannak látszott a helyzetük.

S így, mivel a svéd király teljesen rá volt szorulva most már *Frigyes Vilmosra*, akivel a további támogatásért új szerződésre lépett most *Labiauban*. S ebben a szerződésben Svédország kibocsátotta Poroszországot eddigi hűbéres viszonyából és elismerte teljes állami önállóságát, szuverénitását *Frigyes Vilmos* alatt. Ennek ellenében a választófejedelem kötelezte magát, hogy 4000 emberrel védelmezni fogja a lengyelektől elhódított részeket, amire azután *Károly* ismét előrenyomult le egész Krakóig, amelyet közben *II. Rákóczi György* csakugyan bevett. De újabb hadi útjában megállította a svédek királyát az a hír, hogy a dánok betörték *Bréma* hercegségbe, amely akkor Svédországhoz tartozott. Erre *Károlynak* vissza kellett fordulnia s ez lehetetlenné tette a további hadjáratot *Rákóczira* nézve is, aki pedig közben már bevette Varsót. Neki is vissza kellett fordulnia, annál is inkább, mert a len-

gyekek betörték Magyarországot keleti részébe, a török pedig pusztító tatársordákat küldött Erdélybe.

Lengyelország meghódítása tehát lehetetlenné vált Károly számára, nemcsak Dánia miatt, hanem azért is, mert Lengyelország már szövetséget kötött Ausztriával. Közben meghalt a békés hajlandóságú III. Ferdinánd, a bécsi udvar harciasabb politikát kezdett űzni s ezért Károly visszavonult Lengyelországból s teljes erejéből az új ellenségre, a dánokra vetette magát. Frigyes Vilmos ekkor nehéz helyzetbe jutott.

De a tavasz Frigyes Vilmos, akinek a szövetségstárs elárulása már megszokott mesterségévé lett, most is ki tudta magát húzni a csávából. Cserbenhagyta Svédországot s Lengyelországgal kezdett tárgyalni. S mivel nem volt többé jelentéktelen kis választófejedelemske, hanem Varsónál már veszedelmes ellenfélnek bizonyult, *János Kázmér* szívesen tárgyalt vele, ami csakhamar arra vezetett, hogy a *wehlaui* szerződésben elismerte Poroszország függetlenségét és Frigyes Vilmossal „örök baráti szövetséget” kötött. Sőt később védő és dacszövetséget is kötöttek, amelybe belépett Ausztria is azzal a kikötéssel, hogy Frigyes Vilmos a császárválasztáson Lipótra fog szavazni.

Frigyes Vilmos becsületeselelkű minisztere, *Waldeck* ezt a nagyon is „hirtelen” változást ura politikájában nem tudta elnézni. Otthagytá állását és hollandi szolgálatba lépett, míg a brandenburgi fejedelem első miniszterévé *Schwerin* Ottót tette meg.

Közben Károly villámgyorsan a dánok ellen fordult s ebben az útjában minden idők egyik legesodálatosabb haditettét vitte véghez. Nem várta meg a tavaszt, mint a dánok hitték, hanem felhasználta a telet s egész seregével együtt átkelt a Kis-Belt tengerszorosának a jegén és Odenseenél megverte a meglepett dánokat. Azután pedig arra a képtelen vakmerőségre vállalkozott, hogy 3000 lovassal és 1500 gyalogossal nekiindult a Nagy-Belt jegén *Szjaelland* szigete felé, amelyen Dánia fővárosa, *Kopenhága* fekszik.

Ez a vakmerő vállalkozás teljesen sikerült, a meglepett dánok pedig nem tehettek egyebet, mint hogy békéről kezdtek tárgyalni.

De Károly, bár belement a béketárgyalásba, belátta, hogy most nem hagyhatja abba a háborút, mert erős hadseregét sem el nem bocsáthatja, sem pedig Svédország költségén el nem tarthatja. Azért eltökélte, hogy Dániát teljesen le fogja igázni és azután Svédország vezetésével megújítja a régi *kalmari uniót*. Tizenegy svéd hadihajó és nyolcvan szállítóhajó megindult tehát Kielből, ahol Károly seregének

többi része volt és ellenállás nélkül kikötött Szjaelland szigeténél, a svédek partraszálltak és ott álltak a megrémült Kopenhága előtt.

De ez a vakmerő csíny nem sikerült, mert a dánoknál csakhamar elkeseredett harag váltotta fel az ijedelmet a béketárgyalás ily rút félbeszakításán. A rendes katonasággal versengve öltött fegyvert a dán főváros polgársága is, meg a diákok s így az egyetlen rohamnak vélt hadivállalkozásból hosszú ostrom lett.

És ettől fogva a háború végéig a dán főváros körül folyt a harc.

Tengeri ütközet a Hveen-sziget mellett.

X. Károly Gusztáv hajóhadát itt verte meg az egyesült dán és hollandi flotta.

A svédekre rátörték az egyesült osztrák, lengyel és brandenburgi hadak, magának *Frigyes Vilmosnak* a vezetése alatt, aki egyáltalában nem csinált lelkiismereti kérdést abból, hogy volt szövetségese ellen vezessen hadat. És csakhamar meg is verte a svédeket, akiket *Alsen* szigetén részben elvonulásra, részben megadásra kényszerített. Közben pedig Hollandia és Dánia segítségére sietett s erős hajóhadával *Hveen* szigete mellett hatalmas ütközetben megverte a svéd flottát és így a tenger felől felmentette Kopenhágát az ostromzár alól.

A makacs Károly azonban ezzel nem törődött s folytatta Kopenhága ostromát. Erre Hollandia újabb 43 hadihajót küldött s ekkor úgy látszott, hogy Svédország elbukik.

Mivel azonban ez olyan nagy sikere lett volna Ausztriának, Bran-

denburgnak és Hollandiának, ami azután veszedelmes lehetett volna egész Európa békéjére, a két nyugati hatalmasság, Franciaország és Anglia közbeléptek és az úgynevezett *hági koncertben* Hollandiával együtt kötelezték magukat, hogy a békét helyre fogják állítani. Ez azonban sok huzavonával ment és közben a szövetséges Ausztria, Brandenburg és Lengyelország egymás után aratták a diadalokat a svédek fölött. Poroszországból úgy kiszorították őket, hogy már csak Marienburg és Elbing volt az övék. Dániában pedig *Nyborg* mellett arattak rajtuk döntő diadalt, amely annál fájdalmasabb volt Svédországra nézve, mert a legharcedzettebb, legválogatottabb svéd csapatok megsemmisültek itt, vagy pedig megadásra kényszerültek. Most már a Kopenhágát ostromló sereg hátbatámadásától is lehetett tartani, ami a végső csapat mérte volna Svédországra.

Ezt azonban Franciaország már csakugyan nem engedhette meg. Közbelépett és erre megindult a béketárgyalás a Danzig városa mellett lévő *Oliva* nevű cisztercita kolostorban. Maga *Károly* király azonban nem érte már meg a tárgyalások végét, 1660-ban meghalt s személyében ledőlt a béke legnagyobb akadályja. Azután hamarosan létre is jött a béke az *Oliva*-klastromnak abban az egyszerű kis szobájában, amelyet „béke terem”-nek neveztek el. Ennek a békekötésnek a legjelentősebb pontja kétségtelenül az volt, amelyben Kelet-Poroszország függetlenségét az összes hatalmasságok elismerik. A békekötésben Svédország megtartott mindent, amit előbb bírt, de a hosszú háboruszkodás annyira kimerítette az erejét, hogy hosszú békére volt szüksége. Azért tehát elmondható, hogy ebben a békekötésben Brandenburg volt az, amely a legtöbbet nyerte. Nem érte el ugyan azt a célját, hogy a svédeket kiszoríthassa Pomerániából, de Kelet-Poroszország függetlenül és teljesen az övé lett, azonkívül pedig ez a háború megmutatta, hogy Frigyes Vilmos országa olyan hatalom kezd lenni, amelynek katonai erejével komolyan kell számolni.

Oroszországgal csakhamar szintén békét kötött Svédország és ekkor az oroszok teljes erejükkel a lengyelek ellen fordultak. De pórul jártak, mert nagy vereségeket szenvedtek és a teljes leveréstől csak Lengyelország régi átka mentette meg őket: a pártviszály. Ugyanis *János Kázmér* királynak nem volt gyermeke és ezért még életében rendelkezni akart arról, hogy ki legyen az utóda. Ez a terv azonban egyszerre lánggra lobbantotta a lengyel nemességnek minden pártos szenvedélyét. Maga a hadsereg fővezére, *Lubomirski* nyílt lázadásban tört ki a terv hallatára és sikerült is neki azt meghiusítani. Pedig János

Kázmér már akkor előre látta Lengyelország sorsát. Sőt már korábban, az 1661-i országgyűlésen elmondta amaz emlékezetes szavakat, hogy a folytonos békétlenkedés arra fog vezetni, hogy Ausztria, Oroszország és Brandenburg fel fogják osztani maguk között Lengyelországot. Ez meg is történt, de akkor Brandenburg már nem kis választófejedelemség volt, hanem porosz királyság.

A belső villongások annyira elkeserítették János Kázmért, hogy nemsokára azután lemondott a trónról, Franciaországba költözött és ott fejezte be az életét.

Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem.

Az olivai békekötés után Frigyes Vilmos, aki folytonos ravaszkodások és átpártolások árán ki tudta vivni azt, hogy összes birtokain úr lett és nem volt már többé hűbérese senkinek, elsősorban arra törekedett, hogy uralkodói hatalmát megszilárdítsa és egységes országot csináljon birtokaiából. Ez nem volt könnyű dolog, mert ezek a birtokok nem alkottak egységes területet, hanem szétszórva, egymástól elválasztva feküdtek a Niementől a Rajnáig, népeiben pedig nem volt meg sem az összetartozandóság öntudata, sem pedig a közös haza szeretetének a gondolata. Azonkívül az egyes területek intézményei is nagyban különböztek egymástól. Így tehát ami összetartotta őket, az csupán az uralkodó személye volt.

Ezen az állapoton akart segíteni Frigyes Vilmos, a „nagy választófejedelem.” Ha nem is gondolhatott egyelőre a területi egységesítésre, közös intézményekkel, az igazgatás egységesítésével iparkodott valami közös kapcsolatba hozni országait. És e tekintetben XIV. Lajostól tanult. Mindenekelőtt azon iparkodott, hogy a rendi hatalmat megtörje, azután pedig egészen francia mintára ugyan, de még német vaskossággal is súlyosbítva, hivatalnoksereggel, *bürokráciával* kormányozta tartományait. Nagy gondja volt hadseregének a fejlesztésére is, amely a hosszas háboruszkodás alatt oly kitűnően megállta a helyét és teljes harcedzettségre tett szert.

Különösen nehéz volt Frigyes Vilmos számára az első feladat. Mert ahány tartománya volt, annak csaknem mindnek különböző alkotmánya volt s a tartományi gyűlések nem törődtek az egész ország érdekeivel, csak a maguk apró, partikuláris kis érdekeit tartották szem előtt. De a választófejedelemnek lassanként mégis sikerült megtörni

a rendek hatalmát, egységesítette mindenfelé az igazgatást és fegyelmezett hivatalnoksereggel árasztotta el a tartományokat.

Legnehezebben Poroszországban ment a dolog, mert sehol a rendek hatalmasabbak nem voltak, mint itt. Viszont azonban Frigyes Vilmos sem hangoztatta sehol jobban uralkodói jogát, mert hiszen az oliviai békében Poroszországot, mint „szuverén birtokot” kapta s Poroszország nem tartozott hozzá a német birodalomhoz sem, reá tehát nem terjedt ki a császár fennhatósága sem. Az ellentét uralkodó és rendek közt mindjárt kezdetben kitört, amikor az 1661-i *königsbergi országgyűlésen Frigyes Vilmos* azt kívánta, hogy a rendek újra tegyék le neki,

Frigyes Vilmos brandenburgi választófejedelem ezüsttallérja.

Akkor veretett a „nagy” választófejedelem ilyen tallérokat, midőn Poroszország fölbadult a lengyel hűbériség alól.

mint szuverén uruknak, a hűségesküt. Erre a rendek csak a kiváltságaiknak nagy kiterjesztése árán voltak hajlandók, amivel szemben a választófejedelem viszont kijelentette, hogy csak annyit hagyhat meg a kiváltságaikból, amennyi az ő fejedelmi jogait nem csorbítja.

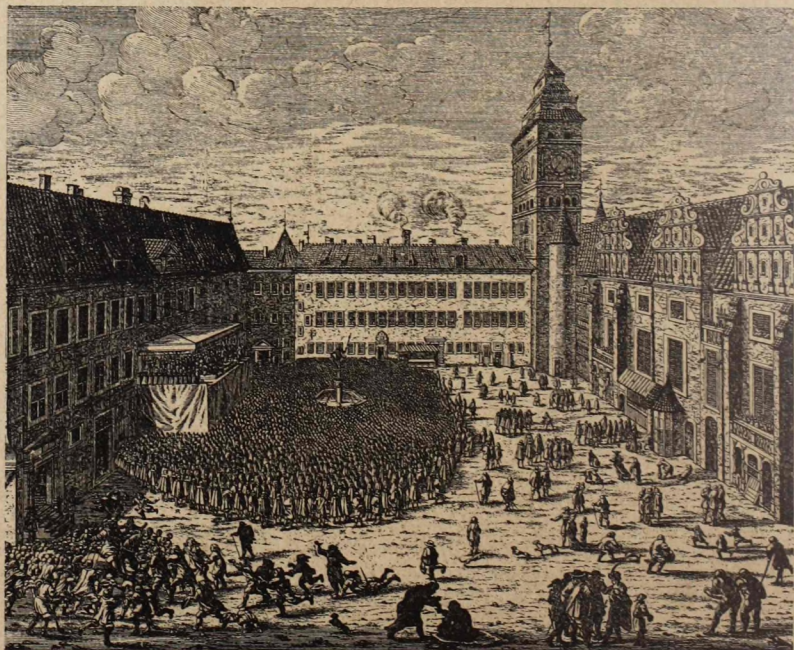
A rendek ennek ellene mondtak és Frigyes Vilmos kezdetben nem is bírt velük, főképpen azért nem, mert a lutheránus porosz papok, félve a kálvinista uralkodótól és a kálvinizmus előnyomulásától, támogatták és ellenállásra ösztönözték a nemességet. A nemesi ellenzék élén *Kalckstein* Albert állt és fia, *Keresztély*, aki kapitánya volt az oleckói kerületnek, de durva erőszakoskodásai miatt ebből az állásából elmozdították. Königsbergben *Roth* Jeromos vezette az ellenállást, ez a makkacs, hajthatatlan jellemű ember, aki a maga ügyének az igazáról teljesen meg volt győződve. Ennek a fia még tovább ment s Varsóból kért segítséget a porosz kiváltságok megvédelmezésére. Erre kapott is ígéretet. A választófejedelmet rendkívül felbőszítette ez a felségárulás

és személyesen jelent meg Königsbergben. A várost, ámbár a polgárság még ágyúkat is huzatott fel ellene a falakra, katonasággal szállta meg és Rothot elfogatta.

Erre azután a polgárság összecsendült és zavarogni kezdett. De a fejedelem kitűzette a kastély ormára a vörös hadilobogót, felvonultatta a tüzérséget és a kastély udvarán 3000 embernyi gyalogságot állíttatott fel. Erre aztán a polgárok meglapultak és abba hagyták a zavarásokat. A fejedelem azután Rothot perbe fogta és felségárulás miatt életfogytig tartó börtönre ítélte. Ámbár a fejedelem tudtára adta, hogy ha kegyelmet kér, ezt meg fogja adni neki, Roth sokkal makacsabb volt és az ügye igazságos voltáról sokkal inkább meg volt győződve, mintsem hogy kegyelemkérésre alázza volna le magát s a börtönben halt meg.

A königsbergieknek az ellenállása tehát csakhamar megtört s a nemesi rendek letették az ünnepies hódolati esküt Frigyes Vilmosnak.

A porosz rendek hódolata Königsbergben Frigyes Vilmos előtt.

Miön Poroszország a balti háborúban fölszabadult a lengyel hűbériség alól, a porosz rendek vonakodtak letenni a hűségeket Frigyes Vilmosnak. Erre a fejedelem serege élén bevonult Königsbergbe, elfogatta a zendülőket s kényszerítette a rendeket az eskütételre.

Igy tehát rend lett volna most már Poroszországban, csak az elkese-redett *Kalckstein* nem tudott belenyugodni a dolgok új állapotába és lengyel segítséggel akarta visszaállítani a régi rendet. Ezt azonban a fejedelem megakadályozta azzal, hogy — minden népjog ellenére — Varsóban, tehát lengyel területen elfogatta *Kalcksteint* lengyelországi követe, *Brandt* által. Poroszországba hurcoltatta s itt kivételes bíróság elé állította, amely felségárulásért halálra ítélte. *Kalcksteint* aztán le is fejezték Memelben.

Pár évvel Poroszország letörése után sikert aratott *Frigyes Vilmos* politikája országának nyugati részében is. Itt *Magdeburg* városával gyült meg a baja. Ennek a városnak a nagyhírű tudós és minden tekintetben rendkívül derék *Guericke* Ottó volt ekkor a polgármestere. Ő találta fel az úgynevezett „magdeburgi féltékeket,” amelyek a belőlük kiszivattyúzott levegő folytán a külső lég nyomására úgy összetapadtak, hogy tizenkét ló sem volt képes szétválasztani őket. *Magdeburg* polgársága *Guericke*-vel az élén szintén megtagadta a hűségeskút *Frigyes Vilmostól*, aki erre azzal lepte meg a jó magdeburgiakat, hogy a város közelében hirtelen 15.000 főnyi sereget vont össze. Ez éppen elég volt, a magdeburgiak, okulva *Königsberg* példáján, megijedtek s hajlandóknak mutatkoztak a hűségeskü letételére, amit a fejedelem csakhamar át is vett tőlük. De brandenburgi csapatokat hagyott hátra *Magdeburgban* és kényszerítette a várost, hogy az eltartásukra havonként ezerkétszáz forintot fizessen. Ezzel a középső Elba legjelentősebb városa is a kezébe került a választófejedelemnek s maga *Guericke* is csatlakozott a fejedelem politikájához és hűséges emberévé lett. Így alakult ki lassanként a régi rendi kiváltságok romjain az egységes ország, amely egységes alkotmánnyal, azonos adórendszerrel és erős hadsereggel volt összefűzve. *Frigyes Vilmos* politikája azonban annyiban különbözött *XIV. Lajosétól*, hogy míg ez a nemességet teljesen kiszorította a hivatalokból, addig a választófejedelem éppen a nemességből válogatta hivatalnokait és hadseregének tisztjeit.

Ezekkel az eszközökkel vetette meg *Frigyes Vilmos* a későbbi Poroszország és ennek révén a mai német birodalom alapjait. Így tehát joggal nevezték el őt a német történetírók a „nagy” választófejedelemnek. *Frigyes Vilmos* tudatában is volt saját jelentőségének és valóban, a reformáció óta csakugyan ő volt az első nagy német államférfi. Erő és akarat lakozott benne. Ami a természetét illeti, ingerlékeny, sőt szenvedélyes volt, de tele fejedelmi önérettel s mindig tudott uralkodni magán, amikor hideg mérlegelésre volt szükség. Rendkívül kötelesség-

tudó volt, vallásos, azonkívül kegyes is tudott lenni azok iránt, akik nem ingerelték a haragját. Különben pedig testestől-lelkestől német ember volt, tehát népének igazi uralkodója, akinek nagy gondja volt az is, hogy a német önértetet minél inkább felébressze alattvalóiban. A ravaszság nem volt idegen lelkétől. De abban a harcias időben, beékelve csupa nagyhatalmasság közé, neki, a kicsiny ország uralkodójának, nem is igen volt más választása, minthogy csellel, ravaszúsággal

Haldokló katonákat ábrázoló díszítmények a berlini arzenálon, amelyet III. Frigyes választófejedelem építtetett.

érje el azt, amit erővel nem birt. De népét felemelte, családjának, a Hohenzollerneknek pedig biztosította a nagy jövőt s megvetette az egységes, új német császárságnak az alapjait.

Míg a nagy választófejedelem politikáját és hadjáratait mindenben szerencse kísérte, pomerániai terveit kivéve, addig a családi élete nem volt szerencsés. Első feleségének halála után újra megházasodott és *Zsófia Dorottya* hercegnőt vette feleségül, akitől még négy fia és három leánya született s aki hűséges ápolója volt élete későbbi éveiben, amikor betegsége, a szívbaj, már jelentkezni kezdett. Hogy második

feleségét a halála utánra is biztosítsa, úgy intézkedett, hogy néhány városnak a jövedelme az övé legyen élete fogytáig, de természetesen mindenféle fejedelmi vagy külön területi jog nélkül, mert hiszen éppen Frigyes Vilmos, az állam egységének a megalkotója nem gondolhatott ennek az egységnek a megbontására. A trónörökös azonban, *Frigyes* (a későbbi III. Frigyes), aki apjának ingerlékeny jellemét szinte beteges mértékben örökölte, ebben az intézkedésben a saját jogainak a kijátzását látta. Különben is el volt keseredve az apja ellen, mert ez teljesen kizárta őt az államügyekből és a mostohája ellen is, mert őt okozta mindenért. Elkeseredett haragjában arra a meggondolatlanságra ragadtatta magát, hogy titokban, az apja háta mögött szerződést kötött Ausztriával bizonyos birtokok visszaadására vonatkozólag. Amikor pedig az öccse, *Lajos*, hirtelen meghalt, ez a gyanakvó természetű, sötétlelkű ember arra gondolt, hogy talán a mostohája mérgeztette meg. Elmenekült hazulról és Karlsbadba utazott. Onnan azután vonakodott hazatérni, inkább elment Hannoverbe, amelynek az uralkodója ekkor Franciaország felé hajlott. Csak amikor a felháborodott választófejedelem azt izente neki, hogy teljes haragjával fogja sújtani, ha haza nem tér, ment vissza és ettől fogva Köpenickben élt, távol az apja udvarától. Később azonban, legalább látszólag, megtörtént a kibékülés az apa és fiú között. És ettől fogva a trónörökös a legfontosabb tanácskozásokban részt is vett. Pedig a választófejedelem ebben az időben nagy dolgokon törte a fejét. Először haditervet dolgozott ki, hogyan vonulhatna be egy 60.000 főből álló egyesült brandenburgi és hollandi sereg Franciaországba, még pedig egyenesen Párizsba. De azután elejtette ezt a tervet s másra gondolt. *II. Jakab* angol királyt akarta megbuktatni, hogy azután egy új uralkodó révén kivonhassa Angliát Franciaország szövetségéből s ezzel megtörje XIV. Lajos nyomasztó hatalmát. Erre nézve angliai összeesküvőkkel lépett összeköttetésbe.

De az már nem adatott meg Frigyes Vilmosnak, hogy ennek a nagy vállalkozásnak a megvalósításához hozzá is foghasson. Élete vége felé járt. Mikor utoljára gyűjtötte össze ülésre a titkos tanácsot, mélyen megindító beszédben búcsúzott el annak tagjaitól, azután pedig a fiától. De hogy gondolatai ekkor is a jövőn jártak, arra vall az az érdekes körülmény, hogy mikor az utolsó államtanács napjának az estéjén a szolgálattévő tiszt belépett hozzá és a testőrség számára a jelszót kérte tőle, a választófejedelem ezt a jelszót adta ki: „London.” Másnap pedig ezt rendelte jelszóul: „Amszterdam.” Ebből az látszik, hogy élete utolsó két napjában is nagy tervei foglalkoztatták lelkét. Mert ez volt Frigyes

Vilmos életének a két utolsó napja. Hosszas kínlódás után 1688-ban halt meg a nagy választófejedelem a potsdami kastélyban. A legnagyobb német uralkodója ennek a kornak s egyike a Hohenzollernek legkiválóbbjainak. Utódjára csaknem a felével megnagyobbodott országot hagyott, amelyen másfél millió ember lakott s 30.000 főnyi harcedzett, győzelemhez szokott sereget, de mindenekfölött olyan állást, amely messzire kimagaslott a többi német birodalmi fejedelemség közül. Az ő alkotása volt a porosz-brandenburgi egységes állam, magja a mai egységes Németországnak.

I. Lipót császár.

Az osztrák Habsburgok birtokai a harmincéves háborúból területi veszteség nélkül kerültek ki. De az ellenreformáció óta a Habsburgok örökös tartományai még jobban el voltak különülve Németország többi, protestáns részétől, mint azelőtt. Azonkívül pedig ez a terület egyáltalán nem volt egységes államnak mondható, mert egyes részeit másféle módon kormányozták. Csehország egészen másféle kormányzat alatt állt, mint Ausztria többi része, Magyarország pedig, amely a habsburgi királyok révén szintén összeköttetésbe jutott Ausztriával, mindig, még vére árán is megőrizte a függetlenségét, szabad királyválasztó jogát és országgyűlését, amelyet a habsburgi királyok rendszeren Pozsonyba hívtak egybe. Egyébként ebben az időben Magyarország legnagyobb része csak névleg volt a habsburgi királyok uralma alatt, a tényleges úr itt nálunk a török volt, nem számítva azokat a területeket, amelyek az *erdélyi fejedelemséghez* tartoztak.

Nagyon szomorúak voltak ekkor a viszonyok a Habsburgoknak mindkét országában. Ausztriában a nemesség és a papság teljesen elnyomta a többi néposztályt, vallás tekintetében pedig a legnagyobb türelmetlenség uralkodott a protestánsok iránt. *Magyarország* területén folytonos volt a háborúskodás, a nép ki volt zsarolva, el volt keseredve. A vallási viszonyok azonban itt szabadabbak voltak, az ellenreformáció nem dolgozott erőszakkal, csupán a rábeszélés erejével. S e tekintetben a legbámulatosabb munkát *Pázmány Péter*, jezsuita atya fejtette ki, aki mint esztergomi hercegprímás nemcsak szóval, hanem írással és tettel is dolgozott a katolicizmus visszaállításán. Csodálatosan szép nyelven írt vallási iratai ma is mintái a magyar stílusnak, amit pedig cselekedett vallása, de egyuttal a magyarság érdekében is, az halhatatlanná teszi a nevét. Pozsonyban főiskolát, Nagyszombatban

egyetemet állítottott és iskolát szervezett nemcsak a szorosán vett Magyarország területén, hanem Horvátországban és Erdélyben is.

I. Lipót császár és király maga, aki 1658-tól 1705-ig, tehát csaknem egy fél évszázadon keresztül uralkodott, III. Ferdinándnak Mária Anna spanyol infánsnővel kötött házasságából született második fia volt. Eredetileg nem államfőnek, hanem papnak nevelték s csak akkor lett a trón várományosává, amikor IV. Ferdinánd váratlanul, még az apja előtt meghalt. A papos nevelés mindig meglátszott ezen a zárkózott emberen.

A szellemi tehetsége nem volt valami kiváló, de gondos nevelésben részesült, szerette a zenét, sőt maga is szerzett zenedarabokat. Államügyekben okosan tudott ítélni, tudatában volt uralkodói méltóságának és sziklaszilárdan hitt a Habsburg-ház jövőjében. Ez és nagy vallásossága rendületlen erőt és kitartást adott neki

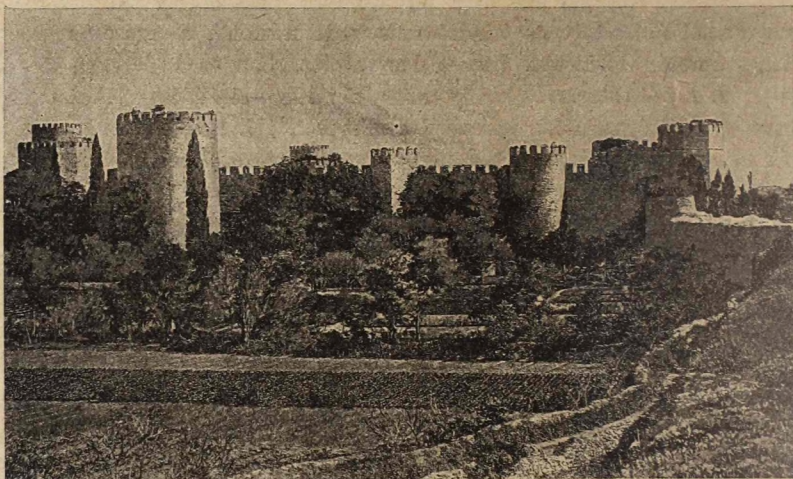
a legnagyobb veszedelem idejében is. Országait az írószobájából kormányozta, anélkül, hogy valaha is elhagyta volna Bécsét. A bátorság nem volt jellemző vonása és ezért került, vagy legalább is kerülni iparkodott minden vakmerő vállalkozást. Az udvartartása nagy volt és ünnepies alkalmakkor nagy pompát tudott kifejteni, ámbar már csak a jövedelme miatt sem közelíthette meg XIV. Lajos ragyogó udvarát.

III. Mohamed török szultán.

Uralkodása alatt tizenöt évig tartott a török hadjárat Magyarország ellen, amely a mezőkeresztesi csatában a törökök javára dőlt el.

A *hétorony* nevű börtön Konstantinápolyban.

A konstantinápolyi várfalak egyik sarka volt. Előbb a janicsárok tanyájául szolgált, majd a legfélelmezből állambörtön lett. Ide zárták az előkelőbb hadifoglyokat. Sok magyar vitéz szenvedett s halt itt meg. Hét trónjától megfosztott szultán is falai között végezte életét.

Lipót, bármennyire szeretett volna is hangadó lenni a nyugat-európai politikában is, kénytelen volt minden erejét az óriási török birodalom ellen fordítani, amely már hanyatlóban volt ugyan, de talán éppen e hanyatlás megakasztásáért, rendkívül harcias politikát követett.

A Kárpátoktól le egész Afrikában a Nilus vizeséseiig, az Atlasz-hegységtől az Ararátig terjedt az óriási török birodalom. De nem a szultán volt többé az igazi úr a birodalomban, hanem rajta is uralkodtak az asszonyok és az eunukh-kegyencek. A *janicsárok* külön nagyhatalmasságot alkottak az országban, az *ulémák* (papok) pedig hol nyílt, hol suttymban elintézett palotaforradalommal tették el láb alól a nekik nem tetsző szultánokat.

Hogy milyenek voltak az állapotok Törökországban, erre ékesen szóló példa az, hogy *III. Mohammed* szultán azzal kezdte uralkodását, hogy megölette mind a tizenkilenc testvérét. Utóda, *I. Ahmed* alatt teljesen a *kizlár aga*, vagyis az eunukhok szerezsen főnöke lett az úr, az ő akarata szerint változtak a vezérek és irányult a politika. Ahmed korai halála után a janicsárok kikiáltották szultánná félkegyelmű testvérét, *Musztafát*, de csakhamar le is tették megint s Ahmed fiát, *II. Ozmánt* emelték helyette a trónra. Ez bátor ember volt s azt a tervet forgatta a fejében, amit két évszázaddal később Mahmud szultán haj-

tott végre, hogy megsemmisíti a janicsárokat. De a janicsárok ennek neszét vették, elfogták Ozmánt és bezárták a Héttorony rettenetes börtönébe, amelyben annyi letaszított szultán és török herceg végezte be mint rab az életét.

Ozmán helyére megint a hülye Musztafát ültették, de mivel teljesen képtelennek bizonyult az uralkodásra, megint elcsapták és most Ahmed második fiát tették szultánná: *IV. Murádot*.

Ez kezdetben jó uralkodónak ígérkezett, de amikor a janicsárok ellene is fellázadtak és legkedvesebb embereit megölték, rajta is valóságos vérszomj tört ki. Elfogatta a janicsár vezéreket és megölette őket, azután pedig lassanként valóságos örültjévé vált a vérnek. Egy török író azt írja, hogy Murád pár esztendő alatt nem kevesebb mint huszonötezer embert öletett meg, vagy ölt meg a saját kezével. A legkedvesebb mulatsága az volt, hogy vadászatai alkalmával, hajtókkal összetereltette a vadakat, de nem fegyverrel ölte meg, hanem a pusztá kezével fojtotta meg őket, úgy gyönyörködött halálos vonaglásukban. Murád rettenetesen iszákos is volt és csaknem állandóan részeg. Halála után legifjabb testvére, *Ibrahim* került a trónra, akinek azonban az évekig tartó halálfélelem tönkretette testét-lelkét.

A janicsárok és a papok csakhamar elhatározták Ibrahim letételét is, mert ez elég vakmerő volt adót vetni a papokra is.

Miután a főmufti felolvasta előtte a *felvált*, amely a trónról való letételét foglalta magában, a janicsár vezérek nekiestek a szerencsétlen Ibrahimnak és megfojtották, utána pedig hét-esztendős fiát, *IV. Moha-*

IV. Mohamed török szultán.

Hétéves korában került trónra, miután apját, Ibrahim szultánt megfojtották. Uralkodása alatt a török birodalom folyton hanyatlott. Bécs sikertelen ostroma és Budavár visszavétele után olyan elégtelenség keletkezett ellene, hogy a héttoronyba zárták, ahol öt év múlva meghalt.

medet kiáltották ki szultánná. Ez végre hosszabb ideig maradt a trónon (1648—1687.) és uralkodása alatt sikerült neki a spáhik és az eunukhok pártjának a segítségével megtörni a janicsárok uralmát, ha nem is véglegesen, de legalább ideig-óráig.

Amikor Mohamed nagykoruvá lett, anyja tanácsára kinevezte nagyvezérévé *Köprili Mohamedet*. Ez a Köprili albán eredetű ember volt. Rettenetesen gyűlölte a keresztényeket, nagyeszű és erőszakos volt és most már harmadszor ült a nagyvezéri székben. Az volt a szándéka, hogy a Kréta szigetéért folyó harcot minél előbb befejezi, azután pedig ismét Európa ellen fordítja a török fegyvereket.

Természetes, hogy ez nem jelentett egyebet, mint a Magyarországgal szemben való újabb támadást. Magyarországnak a töröktől nem birt részeitben ekkor már Lipót volt a király, míg Erdélyben *II. Rákóczi György* uralkodott, aki leggazdagabb főura volt az országnak. Mivel azonban a svéd-lengyel háborúban résztvett, magára zúditotta a szultán haragját, aki letétette és helyébe *Rhédey* Ferencet választatta meg fejedelemmé. Rákóczi azonban vissza akarta szerezni a fejedelmi trónt. Erre a szultán vad tatár hordákkal árasztotta el a szerencsétlen Erdélyt, különösen a Bárcaságot és a szász vidéket. Ezrével cipelték az embereket rabszóra fűzve magukkal, Gyulafehérvárt pedig felgyújtották. A nyomukban közelgett már maga *Köprili Mohamed*, a nagyvezér is kétszáz-ezer főnyi sereg élén s mivel Rhédey közben lemondott, *Baresay* Ákost választatta meg fejedelemmé. Amint azonban elvonult, Rákóczi újra felkelt s Erdély egy része el is ismerte őt. De serege gyenge volt a törökek szemben. *Ahmed* basa, a török alvezér véres ütközetben megverte Kolozsvártól nem messze, *Szamosfalva* mellett és az ütközetben maga a szerencsétlen fejedelem is halálos sebet kapott. Pár hétig szenvedett még s Nagyváradon fejezte be viszontagságos életét.

Közben Baresay is lemondott a fejedelemségről, utódául *Kemény* Jánost választották meg az erdélyi rendek és Kemény segítségül az osztrákokhoz fordult a török ellen. *Lipót* tábornoka, *Montecuccoli* meg is jelent Erdélyben és megszállta Kolozsvárt, de a török túlnyomó erő láttára szépen vissza is fordult és a sorsára hagyta Kemény Jánost. Ez Segesvárnál ütközött meg a törökkel, teljes vereséget szenvedett, sőt a csatában maga is életét veszítette. Erre azután az erdélyiek a szultán akarata szerint *Apaffy* Mihályt választották meg fejedelemmé.

De a császári sereg megjelenését Erdélyben Köprili felhasználta arra, hogy ne csupán Magyarországon viseljen hadat, hanem megtámadja Ausztriát is. Magyarországon ekkor már teljes volt az elégedetlenség

Lipótnak csupán osztrák érdekeket tekintő uralma ellen. Az ellenzék élén *Zrinyi Miklós* állt, a költő, ez a lánglelkű hazafi, aki meg akarta menteni hazáját az osztráktól is, a töröktől is. De amikor a legnagyobb

Köprülü Mohamed török nagyvezér és államférfiú.

Szegény albán szülőktől származott. Hetvenéves korában lett nagyvezér. Ujjászervezte a török hadsereget, leverte a velenceieket, többször betört Erdélybe is, hogy biztosítsa itt a török uralmat.

szükség lett volna rá, váratlanul meghalt. Egy vadászaton egy vadkan felhasította a gyomrát és belehalt sebeibe (1666).

Köprülü tehát biztos volt abban, hogy Lipót a magyarokban nem fog támaszra találni s ezért óriási hadsereggel, amelyet Belgrádig maga a szultán is elkísért, megjelent Magyarországon és csakhamar 120.000 emberrel állt *Érsekújvár* előtt, amely a Habsburgokhoz tartozó Magyar-

ország végvára volt. Tatárhadai pedig elárasztották az északi vármegyéket és Morvaországot is. Érsekujvár csakhamar kénytelen volt megadni magát, mert Montecuccolinak, a késedelmeskedéséről híres hadvezérnek mindössze 12.000 embere volt ott együtt.

Kitört tehát teljes erővel újra a török háború s egész Európa megrettent a fenyegető veszedelemtől. A pápa 700.000 tallért küldött Lipótnak a háború céljaira, a rajnai szövetség pedig 15.000 főnyi segítőcsapatot küldött.

A törökök és Lipót serege apróbb csatározások után végül 1664-ben *Szentgotthárdnál* ütköztek meg. Ez a nagy ütközet kezdetben váltakozó szerencsével folyt, a törökök már-már diadalmaskodtak, de ekkor Montecuccoli összeszedte minden erejét, új rohamot intézett a török sereg ellen s ez a roham olyan súlyos volt, hogy a török nem volt képes ellenállani s megfutamodott. Hátzer török holtteste fedte a csatamezőt s a zsákmány óriási volt. Így tehát a törökök betörését Ausztriába Lipót meg tudta akadályozni, mert a nagyvezér kénytelen volt visszavonulni Székesfehérvár felé.

Ez volt az első nagy csata, amelyet keresztény sereg nyílt síkon nyert

meg a török ellen s e csata után Lipót mégis szégyenletes békét kötött *Vasváron*. A béke szerint mindkét fél kiűritette Erdélyt, Lipót elismerte fejedelemnek Apafy-t, átadta Érsekujvárt és Nagyváradot és kötelezte magát, hogy 200.000 forint „önkéntes ajándékot” küld a szultánnak.

Igy tehát a török uralom ez után a vereség után érte el legnagyobb kiterjedését Magyarországon. Őt basa kormányozta a hódoltsági területeket: a budai, a temesvári, a kanizsai, az egri és a nagyvárad. Ugy látszott, hogy az ozmán uralom megszilárdult.

Magyarországon közben az elégedetlenség egyre nagyobbra nőtt Lipót ellen és végül arra az összeesküvésre vezetett, amelyet

Gazdag-prágai kereskedő feleségének viselete a XVII. század közepén.

Wesselényi nádor vezetésével Zrinyi Péter (az elhalt Miklós öccse), Nádasdy Ferenc, Frangepán, Rákóczi Ferenc és Thököly Imre szöttek. Tattenbach stájer gróf ellen azonban, aki szintén részes volt az összeesküvésben, árulást követett el az inasa. A dolog tudomására jutott Lobkowitznak, Lipót miniszterének és el akarta fogatni az összeesküvőket. Zrinyi és Frangepán azonban Csáktornya várába menekültek, de itt azt határozták el, hogy fel fognak menni Bécsbe és igazolják magukat Lipót előtt, hogy csupán hazájuk és nemzetük érdekében akartak cselekedni. A császár elé nem is jutottak, Lobkowitz, amint Bécsbe értek, elfogatta őket és nemsokára elfogták Nádasdyt is egyik birtokán, valamint Tattenbachot is. Azután pert indítottak

Prágai nemesasszony viselete a XVII. század közepén.

ellenük, aminek a vége nem lehetett kétséges: halálra ítélték és lefejezték őket 1671 április 30-án. Zrinyin és Frangepánon Bécsújhelyen hajtották végre a kegyetlen ítéletet, Nádasdy Ferencen pedig a bécsi városháza udvarában.

De Ausztria dühe nem érte be ennyivel. Megkezdődött a legvadabb reakció. Lipót Magyarországra, minden törvény ellenére helytartót rendelt Ampringen Gáspár személyében, aki Pozsonyban székel. Rettenetes adókat vetettek ki az agyonsanyargatott népre. A protestánsok ellen pedig teljes dühvel indult meg az üldözés. Számtalan papjukat elfogták s közülök 61-et gályaraboknak hurcoltak el Nápolyba, ahonnan azután csak Ruyter hollandi tengernagy szabadította ki őket.

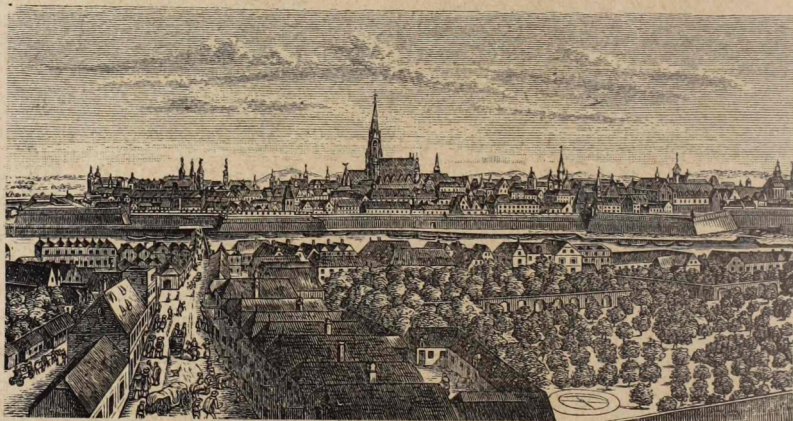
Az elkeseredés általános lett az országban és kitört a kuruc szabadságharc.

Közben Törökországban is nagy változás történt, meghalt Köprili és utána a félelmes, nagyravágyó Kara Musztafa lett a nagyvezér. A törökök most harcba keveredtek Lengyelországgal, amely ellen a kozákok felszabadításáért viseltek háborút. Lengyelországban azonban

a lengyel fővezér, a vitéz *Szobieszky* János megverte őket, amit népe azzal hálált meg, hogy *Mihály* király halála után őt választotta meg Lengyelország királyává *III. János* néven.

Közben Magyarországon a kurucok, akiknek az élén immár *Thököly* Imre állt s akik *XIV. Lajos* francia királytól kaptak támogatást, diadalmasan harcoltak *Lipót* seregei ellen, úgyhogy a császár végre mégis engedni volt kénytelen, a helytartóságot eltörölte, *Eszterházy* Pált kinevezte nádorrá és összehívta az országgyűlést is Sopronba. *Thököly* pártját azonban mindez nem elégítette ki és szövetséget kötött a törökkel *Lipót* ellen. De közben hatalmas ellenzövetség is alakult. Nemesak

Bécs a XVII. század közepén. Egykorú metszet.

német fejedelmek siettek *Lipót* segítségére, hanem *XI. Ince* pápa is a segítségére volt pénzzel és azzal is, hogy *XIV. Lajos*hoz komoly intést küldött, hogy ne támogassa tovább a kurucokat. Csatlakozott végre a szövetséghez *Szobieszky* János, a lengyel király is.

Idéje is volt a szövetségnek, mert *Kara Musztafa* el volt határozva az új hadjáratra, főképpen pedig arra, hogy betör Ausztriába és beveszi Bécsset. Kétszázharmincezer emberrel és 300 ágyúval indult útnak a török és feltartóztathatatlanul nyomult előre Bécs felé. Minden éjjel felgyujtott falvak vészfénye tette vörössé Bécs fölött is az eget s az osztrák fővárosban nagy lett a riadalom. *Starhemberg*, az osztrák hadak fővezére kiürítette a külvárosokat és felgyujtatta őket.

A török csapatok megjelentek Bécs alatt és csakhamar felütöttek itt a nagyvezér messzire látható sátorát is és megkezdődött a város

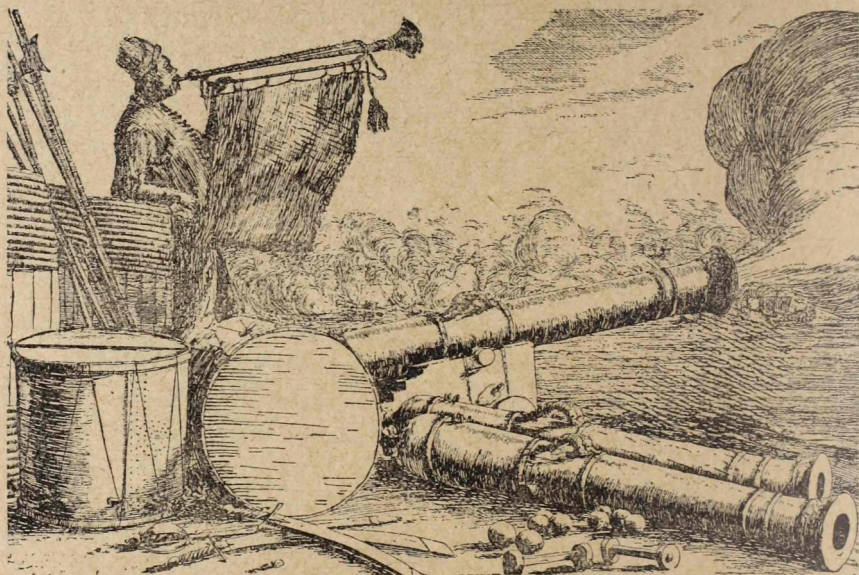
ostroma. De egész nyáron át hiába ostromolta a török Bécsset, még szeptember elején sem tudott erőt venni rajta. Ekkor pedig megérkezett a felmentő sereg, amelyet *Szobieszky* János és *Lotharingiai* Károly vezetett. Váltakozó szerencsével folyt a harc és végre a keresztény sereg javára dőlt el. A török nem bírta diadalmaskodni az egyesült hadakon s megfutamodott. Rettenetes nagy zsákmány, 370 ágyú, 15000 sátor, 5000 teve, 10.000 bivaly, ugyanannyi juh és tizenöt milliónyi készpénz esett a szövetségesek kezébe, akik igazán az utolsó pillanatban érkeztek, mert Bécs már csak öt napig tarthatta volna magát.

A törökök szerencsecsillaga pedig ezután letűnt. Egyik vereség a másik után érte őket, 1686-ban Budát is visszavették tőlük a keresztény hadak, 1697-ben pedig Zentánál aratott rajtuk döntő diadalt *Savoyai* Jenő. Így lett vége a török uralomnak Magyarországon és Lipót urává lehetett az egész országnak, amint *Karlócán* megkötötték a békét.

Lipót császár uralkodásának magyar vonatkozású eseményeit a következő fejezetben részletesebben fogjuk tárgyalni.

Magyarország I. Lipót uralkodása alatt.

Lipót trónralépése. — Az erdélyi viszonyok.

A királyváltások a nemzetet mindannyiszor abban a hitben ringatták, hogy az új uralkodó alatt alkotmányos rendben fognak fejlődni az ország ügyei. I. Ferdinánd halála óta ez a reménység mindig megújult a rendek lelkében, valahányszor új királyválasztásra gyűltek össze. De a folytonos kiábrándulás megértette mindig a hazafiakkal, hogy nincs mit várniok az új uralkodótól sem. Csak az uralkodó személye változott, de a rendszer maradt mindig a régiben. Ez a rendszer pedig a magyarság nemzeti érdekeivel a legnagyobb ellentétben állott. Az uralkodók nem voltak magyarok még annyira sem, hogy a magyar nyelvet legalább némileg beszélték volna, ennélfogva semmiféle mélyebb szál nem fűzte őket a nemzethez. Az országot gazdaságilag Ausztria gyarmatává tették, politikailag pedig a Habsburgok provinciájává, melyet a végkimerülésig igénybe vehettek hadivállalataik folytatására. Nem különbözött tőlük az új uralkodó, Lipót király sem, aki 1657-ben lépett a trónra.

I. Lipót uralkodásához a magyar történelem rendkívüli válságai fűződnek. Elég e nagy válságokra rámutatnunk azzal, hogy a Wesselényi-féle összeesküvés az ő kormánya ellen támadt, továbbá a Karaffa, Kob és Ampringen tábornokok által rendezett rémuralom az ő beleegyezésével és helyeslésével végeztette ki a protestantizmus és a nemzeti eszme legkiválóbb bajnokait. Igaz ugyan, hogy a törökök végleges kiűzetése is az ő uralma alatt történt, de elhomályosítják ezt a mindenestre nagy eredményt rémuralomszerű visszaélései. A nemzet e folytonos és elviselhetetlen inzultusokra mással nem felelhetett már, mint fegyverrel s mikor II. Rákóczi Ferenc személyében a nemzeti mozgalom megtalálta végre a maga méltó képviselőjét, ki is tört a szabadságharc, mely azzal a gondolattal indult, hogy az uralkodót az alkotmányos jogok tiszteletbentartására kényszerítse s mindama sérelmeket, melyek már I. Ferdinánd uralkodása óta felhalmozódtak, végre-valahára véglegesen rendezze.

Nemcsak Magyarországon, hanem Erdélyben is fokról-fokra roszszabodtak az állapotok. II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata tudvalevőleg hatalmas kudarccal végződött s nem elég, hogy Rákóczinak győzelem nélkül kellett otthagynia a lengyelek földjét, hanem ráadásul még az a csapás is érte, hogy serege Kemény János fővezérrel egyetemben fogságba került. A hadjárat végén Rákóczi az eddigiek mellett még két új ellenséget is talált magával szemben: az osztrákot és a törököt. Mind a ketten haraggal voltak eltelve iránta. De a törököt kiengesztelhetette volna még, ha ő maga lemond a trónról s fiát, I. Rákóczi Ferencet választatja meg. Csakhogy Rákóczi azok közé tartozott, kik a sors intéseiből nem hajlandók a maguk számára tanulságot levonni. A hatalom bírása annyira csábította, hogy mindenáron magának szerette volna megtartani az erdélyi trónt, amivel azt érte el, hogy nemcsak őt, hanem még a fiát sem akarta a török erdélyi fejedelemnek elismerni, holott korábban még nem volt kifogása I. Rákóczi Ferenc személye ellen.

A II. Rákóczi György szerencsétlen lengyelországi hadjárata ilyenformán valóságos átka lett Erdélynek. Az ő szerencsésének aláhanyatlásával Erdély romlása is megkezdődik. „Erdély aranykorá”-t, amelyet Báthory István és Bethlen Gábor teremtett meg, most Erdély gyászkorá követi és a romlás szakadatlanul tart az erdélyi fejedelemség bukásáig.

Rákóczi György lengyelországi hadjáratával egyszerre eljátszotta a török jóindulatát. A szultán nagy haraggal ráüzent az erdélyiekre,

hogy válasszanak helyébe új fejedelmet. Az új fejedelem Rhédey Ferenc lett, aki azonban nem sokáig viselte a fejedelmi tisztséget, mert Rákóczi

I. Lipót király.

III. Ferdinánd másodszüllött fia volt. Eredetileg papnak nevelték. Önkényes uralkodása s a protestánsok üldözése Magyarországon nagy elégtelenséget keltett. A csúfos vassvári béke miatt támadt Wesselényi-féle összeesküvés vérbefojtása után úgy bánt Magyarországgal, mint meghódított, lázadó gyarmattal. Thököly felkelése után Lipót visszaállította az alkotmányt. Midőn Magyarország a török ellen vívott sikeres harcok után főlzabadult, a nemzet a Habsburg-ház javára lemondott a szabadkirályválasztás jogáról. A bécsi udvar azonban alkotmányellenes intézkedésekkel halálta ezt meg, aminek aztán a Rákóczi-felkelés lett a következménye.

addig fondorkodott ellene, amíg Rhédey elhatározta lemondását. Alig pár hónapig uralkodott, de ezt a pár hónapot is elviselhetetlenné tették számára Rákóczi fegyveres készülődései.

A rendek engedtek Rákóczi követeléseinek és őt újból megválasz-

Talár kán II. Rákóczi György idejében.

II. Rákóczi György szerencsétlenül végződött lengyelországi hadjárata után török-tatár sereg rontott Erdélyre. A szultán meg akarta büntetni a fejedelmet, amiért a lengyel trónt akarta megszerezni. A vad tatár-sordák kirabolták és felégették a falvakat, városokat s a lakosságot ezrével hurcolták rabszolgaságba.

tolták. Nagyravágyásáért keserves leckét adott most a török Rákóczi-nak. A nagyvezér hatalmas sereget indított ellene s elfoglalta Jenő, Lugos és Karánsebes várakat. Erdély a török sereggel betört tatár csordák száználmas prédájává lett ebben a hadjáratban.

Bethlen Gábor bölcs kormányzása óta Erdély meg volt kímélve az ellenséges hadak pusztításaitól, de most annál véresebb zsákmányává lett a vadállati kegyetlenséggel fosztogató tatárok bosszújának. Ami volt 1241-ben Magyarországra nézve a mongol pusztítás, az lett Erdélyre most a tatár betörés. Városokat, falvakat feldúltak és felégették. Minden rabolható holmit magukhoz szedtek s az el nem vihető értékeket felperzselték. Ekkor esett áldozatul a vad csordák prédájának a fejedelmi székváros, Gyulafehérvár. A tatárok hiéna módjára léptek fel s nem kegyelmeztek még a temetőknek sem. Legelőször a fejedelmi sírboltokat dűlták fel s miután az ott talált ékszereket magukkal vitték, a porladozó fejedelmi csontokat széthányták és a templomot is felgyújtották. Ugyanezt tették a városi temetőben is, majd nekiestek a fejedelmi palotának, a főiskolának és az előkelőbbek házainak. Kő kövön nem maradt garázdálkodásaik nyomán s még a rájuk nézve értéktelen fejedelmi könyvtárat és okiratgyűjteményt sem hagyták meg. Ráadásul az embertelen pusztítások mellé, összefogdostak többezerre menő férfit és nőt s rab-

Barcsay Ákos erdélyi fejedelem.

II. Rákóczi György szerencsétlen lengyel hadjárata után a török nagyvezér tette meg Erdély fejedelmévé. Rákóczi György halála után az erdélyi rendek Kemény Jánost választották fejedelemmé, aki Barcsay seregét megverte. Barcsay lemondott a trónról, de titokban pártot ütött Kemény ellen, aki aztán elfogatta és megölette.

ságba hurcolva őket, iszonyú dúlás közben vonultak ki az országból. Gyulafehérváron kívül Nagyenyed, Torda és más városok jutottak tönkre a tatárdulásban, a nép pedig olyan inségbe került, hogy nemsokára éhinség támadt, mely ismét ezreket ragadott ki az élők sorából.

II. Rákóczi György ezalatt tétlenül szemlélte országa tönkrejutását. Ő maga még idejében elmenekült, de arról nem gondoskodott, hogy Erdély védelmére történjék valami. A tatárok elvonulása után nem lehetett többé arról szó, hogy ő üljön vissza a fejedelmi székre, ezért a rendek a nagyvezér kívánságára úgy

határoztak, hogy Barsay Ákos kövesse őt a trónon. A fejedelmválasztás a közvéleményt kielégítette volna, de mit ért ez, ha Rákóczi nem akart a mellőzésbe belényugodni.

Neki a rettentő tatárpusztítás nem volt elég komoly lecke arra, hogy nagyravágyó terveitől eltántorítsa s újra betört Erdélybe, hogy Barsayt trónjáról elűzze. Célja sikerült is, de csak részben. Barsay ugyanis Temesvárra menekült, Rákóczi betörésének pedig újabb török háború lett az eredménye. Temesvárról némi török segítséggel Nagyszebenbe húzódott Barsay, de alig ért ide, Rákóczi a várat ostrom alá vette. Csakhogy késő volt már minden, mert ugyanekkor a budai basa, Szejdi Ahmed, Barsay megsegítése végett Magyarország felől Erdélynek indult és útközben a Rákóczi tulajdonát alkotó biharmegyei falvakra és városokra tört s mindenütt a legnagyobb kegyetlenséggel pusztított.

Rákóczi értesülve a budai basa közeledéséről, kénytelen volt abba hagyni Szeben ostromát, hogy a fenyegetett magyarországi várai védelmére siessen. Ámde még fele útjáig sem jutott, mikor a török Kolozsvár körül útját állotta és Gyalu és Szászfenes között egy rendkívül heves és véres ütközetre kényszerítette. Rákóczi súlyos vereséget szenvedett s ő maga is sebet kapott. Kénytelen volt nagybetegen Váradra vitetni magát, ahol hosszas kínok után kiszenvedett.

A török azonban nem hagyta abba a harcot, hanem Várad ostromához fogott, melyet pár hét múlva be is vett. Az erdélyi fejedelemségnek Várad volt a legfontosabb végvára, melynek védelmére a korábbi fejedelmek mindig igen nagy gondot fordítottak. Wesselényi nádor közbenjárására Lipót király küldött ugyan némi hadat Várad segítésére, de a segélysereg nagyon közömbösen vette a feladatát s ahelyett, hogy közbe-

Kemény János erdélyi fejedelem.

A török nem ismerte el fejedelemnek s hadat vezetett ellene. Kemény elmenekült, mire a török nagyvezér Apaffy Mihályt tette meg fejedelemmé. Kemény osztrák segítséggel megtámadta Apaffyt, de a nagyszöllősi ütközetben elesett.

lépett volna, pusztán a néző szerepére szorítkozott. Másfél hónapig tartó küzdelem után a polgárság végre megadta magát s ezzel a megadással Várad is a török hódoltság alá került. A török hódoltság immár kiterjedt az erdélyi részekre is s a portának olyan nagy befolyása lett az erdélyi fejedelemség ügyeire, hogy ott kizárólag csak az történhetett, amit ő akart.

Barcsay Ákos, miután a török segítségével a fejedelmi széket újra elfoglalhatta, a belső rend helyreállítására fordította minden gondját. De ismét vetélytársa akadt, aki szintén a fejedelemséget akarta megszerezni. Az új jelölt Rákóczi György legnyelországi hadainak egykori fővezére, Kemény János volt, aki fegyverrel támadt ellene, hogy lemondásra kényszerítse. Barcsay amúgy is csak a kényszernek engedett, mikor nehéz tisztségét elvállalta, ennél fogva készséggel lemondott Kemény javára, kit az erdélyi rendek fejedelmükké választottak. Kemény megválasztása után azonban pár hónapra a válság újra kitört, azon gyanu miatt, hogy Kemény titokban a bécsi udvarral folytat tárgyalásokat. Kemény Barcsaynak tulajdonította ezen vádakot, miért is őt orvul megölette.

Csakhogy erőszakosságával Kemény János mit sem ért el. A török sereg kiüzte őt Erdélyből s Ali basa felhívást küldött a rendekhez, hogy gyűljenek össze s haladéktalanul válasszák meg az új fejedelmet. Az urak azonban nem igen akartak gyülekezni, ami Ali basát arra indította, hogy ő maga avatkozzék bele a kérdés rendezésébe. Miután a rendek a második hívásra is csak gyéren jelentkeztek, az ifjú Apaffy Mihályt táborába hozatta s úgyszólván erőszakkal kényszerítette a fejedelemség elvállalására.

Apaffy ősrégi erdélyi családból származott. Egy ideig tatár fogságban raboskodott. Miután elfoglalta a fejedelmi széket, iparkodott azt meg is tartani. Kemény János kísérletet tett ugyan leverésére s evégből osztrák segítségért is folyamodott, csakhogy törekvésének nem lett semmi eredménye. Megütközött Apaffyval, kinek segítségére a szultán ekkor Kucsuk Mehmed jeníi béget rendelte. Segesvár mellett, Nagyszöllösnél volt az ütközet, melyben Kemény János is elesett. Fia, Simon szintén tett kísérletet a trón visszafoglalására, de siker nélkül, Apaffyt ő sem tudta kibuktatni.

Apaffy most már versenytárs nélkül uralkodhatott, csakhogy Erdély ekkor már nem volt a régi, virágzó fejedelemség többé. Az öt éves hadjárat a lejtőnek olyan fokára zuhantotta, melynél alább már nem juthatott. Nemcsak a török, hanem némely várakban, mint Kolozsvár,

Szamosujvár, Székelyhíd váraiban az osztrák is urrá lett rajta s a fejedelem kénytelen volt a török udvari politika engedelmese eszközévé lenni, hacsak újabb válságokat nem akart hozni az országra. Szó sem lehetett többé róla, hogy Erdély az a védbástya lehessen, mely Magyarországot a bécsi udvar és a török porta irányában egyformán oltalmazta, hiszen maga is darabokra törve a legnagyobb védelemre volt szorulva. A kétszázötvenezet meghaladta azoknak a szerencsétleneknek a száma, kik az öt éves hadjárat alatt el estek vagy a törökök fogságába kerültek s ezen óriási veszteség arányában pusztultak el a falvak és a városok s romlottak le az összes intézmények, melyek addig a béke néhány évtizede alatt böles és előrelátó fejedelmek gondossága folytán támadtak. Most, hogy a német és a török befolyás egyformán urrá lett rajta, arra a szerepre kellett szorítkoznia, hogy ne idézze fel maga ellen egyik fél haragját sem, de különösen ne a törökét. Erdély immár arra az útra jutott, melyen csak egy lépés hiányzott még előre, hogy formális önállóságát is elveszítse. II. Rákóczi György kapzsi, szenvedélyes és örült hatalomvágya ezt eredményezték Erdély sorsának alakulásában.

Apaffy Mihály erdélyi fejedelem.

Ingatag jellemű, iszákos, de csendes, jó ember volt. Akarata ellenére a török tette meg uralkodóvá Felesége, Bornemissa Anna és kancellárja, Teleki Mihály az ujjak körül forgatták. A török hadjáratok idején alkudozott a bécsi udvarral is, majd Thököly pártjára állt. A kuruc fölkelés leverésére a bécsi udvar Caraffát küldte Erdély ellen, aki megverte Apaffy seregét és az osztrák fönnhatóság elismerésére kényszerítette.

Zrinyi Miklós és a török háború.

Az erdélyi események azonban nem maradtak hatás nélkül Magyarországra, illetve a bécsi politika irányára sem. Lipót ifjan, tizenhét éves korában került az ország élére, tanácsosai tehát bátran folytathatták azt a politikát, mely a bécsi udvarnak Magyarországgal szemben állandó

rendszere volt. Az ifjú király mindenbe beleegyezett s ezt annál könnyebben megtehetette, mert a magyarok iránt ő sem érzett különösebb rokonszenvet. Tanácsosai egytől-egyig a leglelkettelebb és legönzöbbs emberek voltak, kiket a magyargyűlölet forrasztott egybe. Már régóta járta az a jelszó, hogy a csehek sorsára kell juttatni Magyarországot, vagyis kiirtani tüzzel-vassal belőle a protestánsokat, a főurakat és a nemességet pedig igába hajtani, hogy az ellenállás legkisebb lehetőségét is megtörjék. II. Rákóczi György halála, továbbá Barcsay, Kemény bukása és Erdély belső züllése mind a legjobb alkalmak gyanánt kínálkoztak e gonosz terv végrehajtására. Az udvár ezen terveizhez hű szövetségesekeket talált a klérusban és a magyarországi katolikus főnemességben. Ezek az erdélyi események láttára nyiltan hirdették a protestánsok előtt :

„Pusztítani kell az eretnekeket, nincs többé érvénye a bécsi és linzi békekötésnek.”

Ha ezek mégis a törvényre hivatkoztak, ellenfeleik durván és a káröröm jóleső érzésével felelték :

„Nincs többé Bocskaytok, sem Bethlen Gábortok. Erdélyre sem támaszkodhattok többé, azt tesszük veletek, amit akarunk.”

Legelől járt a jó példával az esztergomi érsek, a magyarországi katolikus egyház feje, Lippay György, aki már 1658-ban kiadja a biztatóst :

„Tüzzel-vassal pusztítani kell az eretnekeket!”

Egész vármegyék tértek át a régi hitre s az ellenreformáció már olyan előrehaladt állapotban volt, hogy a főuri protestáns családok közül mindössze négy nem tért vissza a régi hitre, a többi mind katolizált. Legnagyobb hatású volt azonban Báthory Zsófiának, II. Rákóczi György feleségének áttérése. Báthory Zsófia már férje életében is vonzalmat mutatott a katolikus valláshoz, miután ezzel az udvarhoz való összeköttetéseinek útját is egyenetlen vélte. Alighogy aztán férje meghalt, nyomban áttért, de nemcsak ő maga, hanem vele együtt tizenhétéves fia, I. Rákóczi Ferenc is. Zsófia aztán csakhamar egyike lett a legtürelmetlenebb térítőknak, aki óriási kiterjedésű birtokain jobbjágitól is megkövetelte a régi hithez való visszatérést s a Rákóczi-család korábbi tagjainak protestáns célokra tett végrendeleti intézkedéseit egyszerűen nem vette figyelembe.

Voltak egyes kiváló és nemesebb érzésű főurak, akik korán belátták, hogy az udvarnak a protestantizmus ellen intézett hajszája voltaképpen a magyarság kiirtását célozza, ámde, ha ezek fel is szólaltak, szavaiknak

ereje elveszett abban az óriási lármában, mellyel a katolikus főpapság minden protestáns kiirtását követelte. Néhány előrelátó politikus és államférfi azonban korán észrevette, hogy a protestánsok üldözésével mi a tulajdonképpeni szándéka a bécsi udvarnak. Belátták, hogy a valósi különbség csak ürügy az udvar előtt a magyarság kiirtására, ennél fogva mindent elkövettek, hogy az udvar titkos tervét meghiusítsák. Ezek közé tartozott az ország nádora, a katolikus vallású Wesselényi Ferenc és felesége Széchy Mária, kik nagy birtokaikon a legliberálisabb módon bántak mindenkor protestáns embereikkel.

Hasonló gondolkozás jellemzi a kor egy másik kiváló férfiát, a szigetvári hős unokáját, gróf Zrinyi Miklóst, akit méltán lehet tartani kora legkiválóbb államférfiúi elméjének. Zrinyi Miklós azzal vált ki kortársai közül, hogy mélyen átérezte hazája romlását s azon volt, hogy nemzetét az általános erkölcsi süllyedésből és nehéz politikai válságokból lassanként kivezesse. Költő és jeles hadvezér is volt Zrinyi. A nemzeti bajok orvoslását] mindenekelőtt a nemzettől magától várta. A nemzetnek, hogy a maga nagy feladatait végrehajthassa, főképpen állandó és nemzeti jellegű hadseregre lett volna szüksége s Zrinyi elméjében felvillant a nemzeti hadsereg eszméje.

Zrinyi magasaróptú gondolatait iparkodott népszerűsíteni és terjeszteni. Ezért írta meg nagy művét, a Zrinyiászt is, mely a szigetvári küzdelem lélekemelő eseményeivel foglalkozik. A nemzet széles rétegei benne találták meg a jövő emberét, azt a politikust, kinek törekvései

Zrinyi Miklós gróf, a költő és hadvezér.

„Szigeti Veszedelem” című hőskölteményével tette halhatatlanná nevét a magyar irodalomban. Prózaí műveket is írt politikai és katonai dolgokról. Mint hadvezér a török elleni harcokban tűnt ki. Politikai főgondolata az volt, hogy a magyar a maga erejével szabadítsa föl magát a török járom alól, különben nagy árat kell fizetnie, függetlenségét kell fölaldoznia az idegen segítségért. A bécsi udvar gyűlölte s azzal gyanúsította, hogy titokban a magyar trónra vágyik. Résztvett a Wesselényi-féle összeesküvésben. Vadászat közben egy vadkan ölte meg 44 éves korában. Olyan hírek is szárnyra keltek, hogy a bécsi udvar gyilkoltatta meg orgyilkosokkal.

az ő törekvéseiket visszhangozták. A nemesség és a polgárság körében Zrinyi tekintélye igen nagyra emelkedett és a protestánsok is védelmezőjüket találták benne.

Ámde, amely mértékben népszerű lett Zrinyi személye a nemzet előtt, annyira gyűlölték az udvar és az udvarral paktáló főnemesség. Lipót híveinek a biztatására még kiméletlenebbül lépett fel a protestánsok ellen, kik már 1659-ben kénytelenek voltak tiltakozva otthagyni az országgyűlést, melynek katolikus többsége az udvar utasítására a protestáns vallás megsemmisítésére tört.

A protestánsok üldözése azonban csak egyik részét alkotta azoknak a támadásoknak, melyekkel a bécsi udvar a nemzet önállóságát tervszerűen megsemmisíteni igyekezett. A másik, mely ennél is súlyosabb volt és kiterjedt valláskülönbség nélkül a lakosság egész egyetemére, a zsoldos katonák pusztításában tetéződött. Évről-évre szakadatlanul felhangzik az országgyűléseken a rendek tiltakozása a német zsoldosok zsarolásai ellen. A német zsoldosok a Habsburgok uralmával országos csapásként nehezdedtek a nemzetre. I. Ferdinánd óta állandó a panasz a zsoldosok ellen. Lipót király uralkodása alatt ezek a zsoldosok kegyetlenség dolgában nem egyszer a tatárokon is túltettek. Lipót azonban hagyta őket garázdálkodni, hiszen ami szerencsétlenséget előidéztek, úgysis a magyarok rovására történt, azt pedig a bécsi udvar sohasem vette túlságosan a szívére. Pedig ebben az időben már forradalmi hangulat terjedt szét az országban s több helyen a nép elkeseredésében annyira ment, hogy mint a kutyákat bunkózta le a garázdálkodó zsoldosokat. Az udvar azonban nem akarta a panaszokat figyelembe venni még akkor sem, mikor Lippay érsek azt jelentette, hogy az elkeseredés már annyira hatalmába ejtette a nemzetet, hogy harmincezer magyar Bécs ellen fog törni, ha meg nem védik azt országot a zsoldosok ellen.

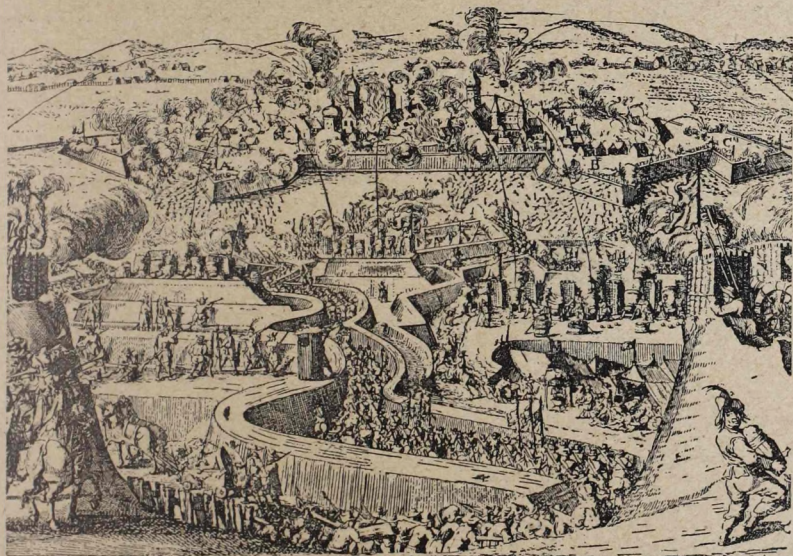
Tudomásul vették a figyelmeztetést, de nem intézkedtek. Szinte azt lehet következtetni, hogy tervszerűen akarták az országot forradalomba kergetni. Erre mutat az is, hogy mikor Wesselényi nádor az udvari politika ingadozó, gyáva és törökbarát iránya miatt tiltakozott, Lipót a nádort egyszerűen lázadónak nevezte. Holott a török ezalatt azt a tervet forgatta, hogy miként mérhetne döntő csapást Lipót országaira. A betörésre az alkalmat megadta aztán egy véletlen, mely csakhamar szülője lett a török háborúnak.

Mikor Zrinyi Miklós értesült arról, hogy a kanizsai basa új várat akar építtetni, hirtelen elhatározással megelőzte őt s a Muraköz vidékének védelmére felépíttette Zrinyiújvárat. A török rendkívül megnehez-

telt a vár építéséért s erélyesen követelte Lipóttól annak lebontását. Lipót beleegyezett volna a török kívánságába, hiszen ő valósággal rettegett a háborútól, de folytonosan húzta-halasztotta a dolgot, úgyhogy végre a török megunt a várakozást és hadjáratot indított újból Magyarország ellen.

A török hadvezetőségben az a változás történt, hogy Köprili Mohamed nagyvezér meghalt s tisztségébe fia, a huszonhatéves Ahmed

Érsekújvár ostroma.

Másfél hónapi védelem után a magyar őrség kénytelen volt föladni az erős várat a töröknek, mert a közelben táborozó Montecuccoli meg sem kísérelte a kimerült védők megsegítését.

lépett, aki egyuttal a háborúspártnak a feje volt. Alighogy elfoglalta atyja helyét, nyomban megkezdte az előkészületeket a hadjáratra.

Mikor átlépte a magyar határt, Párkányig ellenállás nélkül nyomult előre. Itt találkozott csak némi ellentállással, de a királyi csapatok szétverése után ismét szabadon folytathatta útját Érsekújvár alá s hozzáfogott a vár ostromához. Másfél hónapi védekezés után az őrség végre kénytelen volt feladni a várat. A közelben táborozó Montecuccoli és Soucher tábornokok tétlenül nézték az őrség vergődését s nem siettek a szorongatott Érsekújvár fölmentésére.

Érsekújvár eleste nagy elégtelenséget keltett Lipót ellen külföldön. A külföldi diplomácia ugyanis állandóan a legéberebb figyelem-

mel kíséerte a magyarországi eseményeket, hiszen a török terjeszkedés ránézve éppen olyan veszélyes volt, mint Ausztriára s annak megakadályozása a többi keresztény államok számára is a legnagyobb életkérdés volt. Most, hogy a tehetetlen osztrák politika az eddigi kudarcokat még Érsekújvár könnyelmű elvesztésével is tetézte, nagy felháborodás nyilvánult meg ellene Európaszerte. Montecuccolit, Lobkowitzot és a király más tanácsadóit és tábornokait a gúny és a káromlás szavaival emlegették s mozgalmat indítottak, hogy Ausztriát eddigi gyámoltalan magatartása abbahagyására kényszerítsék. A hadjárat elől most már Ausztria sem térhetett ki többé s elfogadva a Rajnai Szövetség által felajánlott katonai segítséget, majd francia segédcsapatokat is kapott, megkezdte a török ellen való felvonulást.

Az ausztriai hadikészülődésekkel párhuzamosan Magyarországon is megindultak a toborzások. Zrinyi Miklós hősiezen megvédte Zrinyiújvárat és a törököket több ízben, kisebb csatákban megverte. A közvélemény tisztában volt vele, hogy a vezéri szerep ellátására ő a legméltóbb az összes főtisztek között, de az udvar bizalmatlan volt irányában. Montecuccoli pedig féltékenykedett reá, úgyhogy nagyobb hadsereg vezetését nem akarták rábízni. Egyet azonban megengedtek neki. A régi hadviselés a téli háborút tudvalevőleg nem ismerte. Zrinyi most arra kért engedélyt az udvartól, hogy a téli időt fordíthassa a török megtámadására. E célra Lipót német segítséget is adott melléje s ezzel, valamint a saját és más főurak által toborzott seregével 1664 január havában, a legnagyobb hidegben, a hódoltságba tört s egymásután elfoglalta Berzence, Babocsa várakat, lerontotta Bares és Turbék erődöket, majd Pécsét vette ostrom alá. Eközben az ostromló sereg egy részének hátrahagyásával katonáinak többi részével Eszék felé nyomult. Megjelenését itt is nagy siker koronázta. A dárdai erőd bevétele után a felégette nyolc és félezer láb hosszú eszéki hidat, úgyhogy ezáltal a törököt, aki téli szállásra Szerbiában húzódott meg, elvágta Magyarországtól. Csakhogy a császári seregek sem Pécsét, sem a többi hódoltság-beli váraknál nem használták ki azt a kedvező alkalmat, hogy a török őrség összeköttetés nélkül maradt az eszéki hid felépítéséig.

A sikeres hadioperációk azonban Európaszerte nagy lelkesedést keltettek. Zrinyi nevét egyszerre megismerte az egész világ és a legnagyobb tisztelettel emlegette. Kitüntették, magasztaló levelekkel keresték föl s hogy a hadjárat tovább folytatódjék, Lipót császárnak segítését ajánlottak föl.

Kétségtelennek tartotta mindenki, hogy az új hadjárat fővezére

Zrinyi lesz, hiszen eddigi sikerei egyenesen predesztinálták erre a szerepre. A külföld is őt akarta. Csakhogy ismét érvényesült a bécsi udvar kicsinyes és önző politikája. Az udvar elismerés helyett gúnyolódással fogadta sikereit s iparkodott Zrinyit a dicsőség koszorújától megfosztani. Ahelyett, hogy őt tette volna a hadsereg fővezérévé, Montecuccolit bízta meg a török elleni támadás végrehajtásával.

A téli hadjárat veszteségeit a nyári hadjárat sikereivel akarta a nagyvezér pótolni s 1664 nyarán betört Magyarországra. Ezuttal Zrinyiújvár lerontatását tartotta első feladatának. Az amúgy sem nagyon erős várat sikerült elpusztítania, mert Zrinyi a maga kis csapatá-

A vasvári békeokmány török eredetijének első sora a szultán kézjegyével, amelyet török szokás szerint az okmány elejére rajzoltak.

val nem bírt a sokszoros túlerőben levő törökkel. Ha Montecuccoli, aki közelben volt seregével és közömbösen szemlélte Zrinyi emberfeletti erőfeszítését, megsegíti, a török innen is kudarccal lett volna kénytelen eltávozni. A török had ezután Dunántúl földjén nyomult előre. Montecuccoli azonban mindenütt nyomában járt s Szentgotthárdnál egy rendkívül véres csatában megverte a törököket.

Egyike volt ez az ütközet a legnagyobbaknak, melyet az osztrák és magyar seregek az utóbbi évek alatt a törökön nyertek. A királyi sereg fényes diadalt aratott ugyan a török seregen, de ebből aztán egyéb nem is következett. Sem Montecuccoli, a hadvezér, sem a bécsi diplomácia nem tudta a kedvező alkalmakat kellő módon kihasználni, úgy-hogy véderedményében ez a diadal felért ránk nézve egy kemény vereséggel, mert olyan békére vezetett, ami csöppet sem elégített ki sem a nemzetet, sem a külföldet. Ha Szentgotthárdnál a török győz s Lipót

könyörgött volna a békéért — mondja egyik történetírónk — ez akkor sem lehetett volna meggyalázóbb reá és ártalmasabb Magyarországra nézve. A csata után megkezdődtek ugyanis a béketárgyalások Vasváron.

A nevezetes vasvári béke főbb pontjai így hangzanak :

Erdélyből a császári és török csapatok kivonulnak. Apaffy Mihály Lipót császár és a szultán egyformán elismerik fejedelemnek azzal a megjegyzéssel, hogy halála után Erdély szabadon választhatja fejedelmét. Szatmár és Szabolcs vármegyék a hajdúvárosokkal együtt Lipót birtokában maradnak. Érsekujvár, Nógrád és Nagyvárad ellenben a török tulajdonát alkotják. Székelyhid lerontatik, Zrinyiújvár pedig azon állapotában marad, melybe lerombolása folytán jutott. Lipótnak jogában áll az elveszített Érsekujvár helyett a Vág-vonal védelmére egy új várat építtetni. Négy hónap leforgása alatt azonban köteles a szultánt kétszázezer tallér ajándékkal megtisztelni, melyet a szultán is illő ajándékkal fog viszonzni. A béke tartama husz év s ez idő alatt a zsitvatoroki béke azon pontjai, melyek változást nem szenvedtek, érvényben maradnak.

A vasvári béke sem itthon, sem külföldön nem okozott meglepedést. A birodalmi rendek lehangolva vették tudomásul a béke megkötését, melyet Lipót az ő tudtuk és beleegyezésük nélkül kötött, holott a hadjáratban ők is résztvettek és elég nagy áldozatokkal járultak hozzá annak viseléséhez. Jóval nagyobb volt azonban az elégedetlenség Magyarországon és Erdélyben. Maguk az állami méltóságok legfőbb viselői bírálták meg legélesebben a király eljárását. Zrinyi Miklós, Zrinyi Péter, Lippay György érsek, Wesselényi Ferenc nádor nyíltan kijelentették, hogy ez a béke nem méltó sem Lipóthoz, sem a Habsburg uralkodóházhoz s az ilyen békénél többet ér még a legrosszabb vereség is. Tiltakoztak azután amiatt is, hogy noha az alkotmány kötelezi rá s világosan elrendeli: „valahányszor Magyarország ügyeiről kellend a királynak határozni, azokban mindig a magyarok tanácsával fog élni,” mégis az erre illetékesek tudta nélkül egyezett meg a békében. Legalább Érsekujvárt kellett volna biztosítania — mondogatták — mert ebben az esetben Buda ostromát alkalomadtán meg lehetett volna kísérelni, holott így a legfontosabb várak a török birtokában lévén, az ország mindenfelől zsákmánya lesz a török őrsegek dulásának.

Hasonló elégedetlenséget idézett elő a vasvári béke híre az erdélyi rendek között is. Elismerték ugyan, hogy a háborút Erdély szerencsésen elkerülte, de helyzetük nemhogy változott, hanem tetemesen megrosszabbodott azzal, hogy a török Nagyvárad birtokába jutott. Így

állandó sarcolásnak lesznek kitéve, amit az is bizonyít, hogy egy portyázó török csapat már egész Kolozsvárig elkalandozott s egész úton dúlta és rabolta a községeket. Teleky Mihály, Apaffy fejedelem kancellárja az erdélyi várakban levő német őrség kivezetésével megbízott Rothal grófnak a vasvári béke alkalmából Erdély helyzetét így festette :

„A békében, mely megfosztott az egész keresztény világ segédletétől, rövid időn belül mindnyájunknak el kell vesznünk.”

Igen nagy volt az elégedetlenség a vasvári béke miatt s mégis azt kell mondanunk, hogy Lipót és tanácsosai nagyon jól csinálták, amit csináltak és nagyon jól tudták, hogy mit akarnak ezzel a békével. Minden más szempontból ostobaság és gyáva meghátrálás ez a béke, egyedül abból a szempontból nem, hogy ezáltal a magyarság ellen intézett osztrák politika hatásosságát fokozta. Nekik mindegy volt, hogy mit kér a török és mit kap a török, csak a magyart tudják leigázni.

A Wesselényi-féle összeesküvés.

A vasvári béke azt a helyzetet teremtette, hogy katolikusok és protestánsok, főurak, nemesek és polgárok egyaránt a jogaik legnagyobb megsértését látták benne. Magától értetődik ennél fogva, hogy az általános sérelem általános elégedetlenségben nyert kifejezést s ezek az elégedetlenségek a befolyásos főurakat arra indították, hogy idegen segítség megnyerésével is iparkodjanak a tűrhetetlen állapotokat megszüntetni. Az a férfiú, kire éppen ebben az időben nagy és vezető szerep várakozott volna, a nemzet legnagyobb fájdalmára már nem volt életben. Köztudomású volt, hogy Zrinyi Miklóst a vasvári béke szintén a legnagyobb elégedetlenséggel töltötte el s véleményének nyíltan és több ízben kifejezést adott, ami az irányában különben is ellenséges indulatú udvart még csak jobban felingerelte ellene. Megbízólevelet mindazonáltal neki is küldtek a bécsi tanácskozáásra és ő elhatározta, hogy menni fog. Pedig figyelmeztették már jóelőre a bécsi udvar ellenséges hangulatáról, de ő igazsága tudatában ezzel nem törődött s jóakaróinak így felelt :

„A tiszta lelkiismeret megveti a hazug híreket.”

Mikor pedig arra figyelmeztették, hogy az udvar cselszövései ellen ő sincs biztosítva, nyugodtan válaszolta :

„Semmit sem vétettem. Ha mégis el fogok veszni, ártatlanul, tisztességesen, az igazságért és nemzetemért veszek el, amiért a törökkel való gyalázatos békét nem helyeslem.”

Zrinyi Miklós gróf halála.

A híres költő és hadvezér a dursaneci erdőben való vadászat alkalmával megsebesített egy hatalmas vadkan, amely nekirohant és megölte. Segítségére siető vadásztársai már nem tudták megmenteni a kiváló férfit.

És megtette az utazáshoz szükséges készülődéseket. Elindulása előtt, 1664 november 18-án azonban a dursaneci erdőben vadászott. Egy hatalmas vadkan került elébe, melyet megsebesített ugyan, de nem tudott végképpen leteríteni. A feldühödt vadállat ekkor Zrinyinek rohant, a földre teperte és agyarával összetépte. Zrinyi pár percnyi emberfeletti küzdelem után halva maradt az erdőben. Ez az általános hagyomány Zrinyi Miklós haláláról. De nemsokára forgalomba került lappangva és titkon egy másik hír is, mely váratlan halálát Bécsből bujtogatott orgyilkos kezeknek, majd méregnek tulajdonította. Persze nem lehetett eldönteni a hír valódiságát s a történetírók ma sem tudnak többet, mint amit e helyen mi is elbeszélünk. Az bizonyos, hogy külföld és Magyarország igen nagy részvételt fogadta Zrinyi halálát. De milyen nagy volt a fájdalom itthon a kiváló hős elhunytán, annál nagyobb volt az öröm Bécsben és a törökök között, kik hatalmas ellenfelük kimúlását örvendezve vették tudomásul.

Zrinyi halála kétségtelenül nagy veszteségét jelentette annak a mozgalomnak, mely már az ő életében Wesselényi Ferenc nádorral az élén megindult azzal a céllal, hogy Magyarországot a bécsi udvar befolyása

I. Rákóczi Ferencel, kit szintén beavattak a mozgalomba s hogy erősebb kötélekkel is magukhoz kapcsolják, Zrinyi Péter ekkor jegyeztette el leányát, a szép Zrinyi Ilonát Rákóczi Ferencel. A tanácskozások alapján Wesselényi és Zrinyi csakhamar tárgyalásokba bocsátkoztak a bécsi francia követtel, Gremonvilllel arra nézve, hogy miképpen lehetne XIV. Lajos francia király szövetségét megnyerni. Zrinyi Péter már a vasvári béke előtt Velencébe küldte feleségét, Frangepán Katalint a viszonyok kipuhatolására s a francia követtel már ekkor is folytak olyan értelmű tárgyalások, hogy támogatás esetén a magyar nemzet hajlandó volna XIV. Lajos király családja valamelyik tagját királyává elismerni. A mozgalomba természetesen be voltak avatva a főbb szereplők feleségei is, akik diplomáciai szolgálatokat is teljesítettek az ügy sikere érdekében. Zrinyi Miklós halála után a második csapás Lippay György esztergomi érsek halálával érte az összeesküvőket. Lippay ugyanis 1666 elején elhunyt s helyébe Szelepcsényi György lépett, kiről mindenki tudta, hogy papi ember létére a legnagyobb korhely s aki jellemtelenség és kegyetlenség dolgában teljesen méltó volt a császári udvar ama tagjaihoz, akik pénzért és kitüntetésekért mindenre kaphatók voltak. Róla mondotta Nádasdy Ferenc országbíró:

„Nincs olyan komisszág, amire Szelepcsényi *penzért* képes ne volna.”

Nem sokkal azután lépett fel Kollonics Lipót is, a későbbi császári miniszter, akit Lipót, noha még fel sem volt szentelve, nyitrai püspökké nevezett ki. Szelepcsényi kapzsisága, kegyetlensége és protestánsgyűlölete, másfelől Kolonics határtalan magyargyűlölete éppen elegendő okot szolgáltatott arra, hogy az összeesküvők a megkezdett mozgalmat erőlyesen tovább folytassák. Rákóczi Ferencnek Zrinyi Ilonával 1666 tavaszán Sárospatakon tartott házassága adta meg az alkalmat a főemberek újabb megállapodásaira. A lakodalmi ünnepség kitünő ürügy volt arra, hogy az érdekeltek feltűnés nélkül találkozhassanak és az ország bajairól tanácskozzanak. A kérdés az volt, hogy mi módon lehetne és kellene a bécsi udvar magyarellenes akcióját megsemmisíteni. A határozat az volt, hogy csakis fegyverrel lehetséges, még pedig a török és a francia támogatásával. Bevonták Apaffyt is a mozgalomba és megkérték, hogy adjon számukra egy teljesen megbízható követet, aki a portánál ügyükben eljárjon. Ugyanekkor Wesselényi nádor a XIV. Lajos francia királynak küldendő emlékiratot szerkesztette meg, melyben a magyar korona felajánlása mellett Lajos király pénzbeli és erkölcsi támogatását kérik s a válaszára nézve egy hónap határidőt álla-

pítanak meg. Itthon ezalatt a szervezkedést fokozatosan készítették s hogy a protestánsok csatlakozását is megnyerjék, Zrínyi Péter tanácsára Rákóczi Ferenc visszaadatta a pataki kollégiumnak és a protestáns lelkészeknek mindama járandóságokat, melyeket anyja, Báthory Zsófia megvont tőlük. A protestáns papokat rendkívül meghatotta Rákóczinak ezen jóindulatú elhatározása s hála és lelkesedés szavaival mondták neki :

„Felséged húszezer fegyveres kart nyert légyen e tette által maga mellé.”

A dolgok tervszerűen folytak tovább és pedig ezúttal abban az irányban, hogy Apaffy közreműködése is biztosítva legyen. Miután Apaffy a vasvári békével szintén nem volt megelégedve, hajlandó volt a Wesselényi-féle mozgalmat támogatni s evégből követeit a tanácskozások intézése céljából Bethlen Miklós és Teleky Mihály személyében Wesselényihez küldötte. Murány várában történt a tanácskozás, melynek kezdete előtt valamennyien esküt tettek rá, hogy a mozgalmat elárulni nem fogják s amennyiben emiatt valamelyiküknek mégis kellemtelenségei támadnának, azt teljes erejükkel támogatni fogják. Ezután megkezdődött a tanácskozás, mely Wesselényi Ferenc előterjesztésével indult meg. Wesselényi a helyzet szomorú voltának ismertetése után részletesen foglalkozott azokkal a módzatokkal, melyek mellett a válságot meg lehetne oldani. Előterjesztése végső eredményeképp aztán megállapította, hogy csak a törökkel való szövetség által lehet Magyarország önállóságának biztosítását remélni. Hozzátette még, hogy a terv kivitele igen nagy veszedelmekkel és felelősséggel van összekötve, hacsak Apaffy fejedelem magára nem vállalja a törökkel való közvetítést s a legnagyobb titokban akként nem vezeti a tárgyalásokat, hogy végre a török barátságát megnyerjék. Beszédét ezekkel a szavakkal fejezte be :

„Ugy segítse őt az Isten, miként haldokló nemzetének segédkezet nyújtand !”

A törökkel való szövetekezés, illetve a török segítség ellenében az értekezlet évi hatvanezer tallér fizetésére kötelezte magát. Apaffy most elküldötte követét a nagyvezérhez. Közben a francia udvartól az összeesküvőkhöz mérséklő hangú levél érkezett, ami azt jelentette, hogy XIV. Lajos nem látja olyan sürgősnek a dolgokat, miként a mozgalom vezetői. Az erdélyi követet, Balló Lászlót, aki eredménytelenül járt Konstantinápolyban, Apaffy újból Konstantinápolyba küldte a szövetség szorgalmazására.

Fölvetődtek azonban kalandosabb tervek is, melyeknek céltalan-

sága már az első pe cben nyilvánvaló volt. Nevezetesen Vitnyédi István tekintélyes prókátor és a protestánsok egyik főembere azt javasolta, hogy Lipót királyt, mikor jegyesének, IV. Fülöp spanyol király Margit nevű leányának fogadására Schottwienig elébe megy, fogják el és mindaddig tartásuk őrizet alatt a trencsénmegyei Kaszavár várában, míg Lipót kellő garanciák ellenében biztosítást nem ad a mozgalom vezetőinek arról, hogy az ország önállóságát helyreállítja és az összes sérelmeket a legrövidebb idő alatt orvosolja. Ebbe a tervbe szintén többen voltak beavatva s éppen kalandossága miatt sokaknak tetszett, de Zrinyi és Wesselényi határozottan ellene voltak. Zrinyi Péter meg is tagadta azt az ötszáz válogatott lovas, kiket a kaland végrehajtására Vitnyédi kért tőle.

Wesselényit azonban a Vitnyédi terve annyira felbosszantotta,

Nádasdy Ferenc országbíró.

A dúsgazdag főúr a szegyenletes vasvári béke után tagja lett a Wesselényi-összeesküvésnek. Az összeesküvés leplezésekor Bécsbe csalták s bár érdekében még a pápa is közbelépett, az osztrák vértörvényszék halálra ítélte és lefejeztette.

hogy rögtön levelet írt Nádasdynak, amelyben arra kérte, hogy Vitnyédit azonnal fogassa el és végeztesse ki, mert az ilyen hóbortos tervekkel az egész mozgalmat tönkreteszik. Vitnyédi megmenekült ugyan a kivégzetéstől, de terve is abbamaradt. Wesselényiek haladtak tovább a megkezdett úton s mikor az ifjú császárné üdvözlésére Wesselényi és a főurak Bécsbe mentek, újból érintkezésbe léptek Gremonville francia követtel s kifejezték előtte abbeli aggályukat, hogy XIV. Lajos támogatása nem

látszik komoly jelle-
gűnek, holott az ő
szövetségére azért
is nagy szükségük
volna, mert az urak
nagy része a török-
kel való kizárólagos
szövetséget sürgeti.
Kérték tehát a kö-
vetet, hogy hozza
XIV. Lajos tudomá-
sára a magyarok ter-
vét s ha ő a terve-
zett háborúba avat-
kozni nem akar, leg-
alább pénzzel segítse
őket, kedvezőtlen
eredmény esetén pe-
dig biztosítsa a moz-
galom főembereit a
Rajna mellett fekvő
és ötvenezer tallért
erő jószágok adomá-
nyozásáról.

Wesselényi ek-
kor, hogy a moz-
galomba nagyobb
tömeget is beavas-

son, Lipót kirá'ytól engedelmet kért egy rendkívüli nádori gyűlés tartá-
sára, melyen az ország sérelmeit megbeszélhessék. A gyűlés igen népes
volt és az előkelőkön kívül a vármegyék nagy része is képviselve volt
benne. Besztercebányán gyűltek össze a rendek és Lipót megbízásából
Rothal gróf volt megbízva a tanácskozások vezetésével. A megyei kül-
döttek azonban éppen amiatt, mert Rothal küldetett ki az értekezlet
elnökéül, annak törvényes voltát elismerni vonakodtak s nem is jelentek
meg a tanácskozáson. Hangosan nyilvánították tiltakozásukat :

„Magyar ügyek csak magyarok által tárgyalhatók, a császári
megbízottnak a magyar ügyekhez nincs semmi köze.”

A hivatalos gyűlés helyett ennél fogva magánjellegű összejöveteleket

Zrinyi Péter gróf, horvát bán.

Zrinyi Miklós öccse volt. A török ellen vívott harcban dere-
kasan vitézkedett. Felesége Frangepán Katalin rábirta arra,
hogy belépjen a Wesselényi-összeesküvés elégedetlenjei közé.
Ez leányuknak, Zrinyi Ilonának I. Rákóczi Ferencsel való el-
jegyzési ünnepélyén meg is történt. Az összeesküvés leleplezése
után Bécsbe csalták azzal a ígérettel, hogy nem lesz bántó-
dása. Mégis elfogták és lefejezték.

tartottak, hol nem korlátozta a rendeket véleménymondásukban és javaslaikban semmiféle tekintet. Általánosságban megállapították, hogy az ország állapotai elviselhetetlenek és a tűrhetetlen helyzetből mindenáron szabadulni kell. Wesselényi ajánlatát, hogy Lipót király kéressék fel a sérelmek legteljesebb orvoslására s az esetben, ha ezt megtagadná, fegyverrel támadtassék meg, elvetették. Hasonlóképpen elvetették Zrinyi Péternek azt a tervét is, hogy Magyarország a német birodalomhoz csatoltassék, mely esetben a birodalmi rendekkel való szövetkezés által mind a török terjeszkedését, mind a király hatalmi túlkapasait meg lehetne akadályozni.

A rendek nagy többsége arra az álláspontra helyezkedett, hogy meg kell ragadni az alkalmat egy olyan szövetség létesítésére, mely a török támogatásával lehetővé teszi a nemzet számára az osztrák iga lerázását. Ebben az esetben Ausztria és az örökös tartományok a törökkel szemben védtelenül állának ugyan, de Magyarország legalább eléri, hogy a török által való kétszázados zaklatása végre megszűnik. Végtére senki sem kívánhatja, hogy a kereszténység érdekeiért egyedül Magyarország szenvedjen, áldozzon és pusztuljon. A hevesebbek az elmúlt idők szomorú eseményeit és tapasztalatait felhánytorgatva még tovább mentek s az ország nyugalmit és létérdekeit tartva szem előtt, ilyen nézeteket hangoztattak :

„Ha a németek nem sajnálták odadobni a török prédájául Magyarországot és a magyarságot, miért ne volna szabad a magyaroknak ugyan azt tennie a némettel. Ausztria védje meg magát ahogy tudja, de ne kívánja, hogy az ő érdekeiért egy egész ország ártatlanul vérezzék.”

Ennek a javaslatnak olyan nagy hatása volt, hogy Wesselényi és társai valamennyien elfogadták, sőt az időközben beavatott Rákóczi Ferenc is helyeselte. A titkos értekezlet e javaslat elfogadása után elhatározta a mozgalom szervezésének megindítását. Vezérré, vagyis az összeesküvés fejevé Wesselényi Ferenc nádort választották. Kancellár Nádasdy Ferenc, titkár Boér Ferenc, hadvezér Horvátországban Zrinyi, Magyarországon pedig Rákóczi lett. Ámde éppen akkor, midőn a mozgalom szervezése megindult, súlyos csapás érte az összeesküvőket. A nádor, Wesselényi Ferenc a titkos értekezlet után nem sokkal elhunyt. Állítólag már betegeskedése alatt megbánta volna tettét s le akarta leplezni az udvar előtt az összeesküvőket, de felesége, Széchy Mária és Zrinyi Péter felesége, Frangepán Anna lebeszérték szándékáról. Halála igen leverőleg hatott az összeesküvőkre, kik most a nemzeti érdekek biztosí-

tására indított ügyet mindinkább a maguk személyes céljaira iparkodtak felhasználni.

A Wesselényi szerepe halála után Nádasdy és Zrinyi Péter között oszlott meg. A vezetőségbe azonkívül egy új tagot, Frangepán Ferencet is bevették. Csakhogy a Zrinyi és Nádasdy között folyó vetélkedésekből már előre lehetett sejteni a mozgalom bukását. Zrinyi ugyanis arra törekedett, hogy a fegyveres felkelés sikere esetén ő Magyarország, Rákóczi pedig Erdély fejedelmévé tétessék. Viszont Nádasdy a Wesselényi halálával megüresedett nádori méltóságot akarta volna s ezért már azt a tervet forgatta elméjében, hogy az összeesküvést-leleplezi s az így szerzett érdemei révén a nádori méltóságot fogja kérni a maga részére.

Konstantinápolyból közben az oda küldött Balló László erdélyi követ visszatért azzal az üzenettel, hogy a török nem hajlandó Ausztria ellen szövetekezni. De ugyanekkor a török tolmács a Konstantinápolyban székelő osztrák

követtel tudatta, hogy a magyarok összeesküvést terveznek Lipót ellen. Az összeesküvők is értesültek elárulásukról, minélfogva még egyszer megkérték Apaffyt, küldjön újból követet Konstantinápolyba a szövetség létrehozására. A követ azonban ismét eredmény nélkül jött vissza, úgyhogy az összeesküvés több tagja azt szerette volna, hogy a felkelés a török segítsége nélkül is megtörténjék, ha legalább a francia

I. Rákóczi Ferenc.

Még apja, II. Rákóczi György idejében erdélyi fejedelmé választották, de sohasem jutott trónra, mert apja a törökkel vívott küzdelemben életével együtt trónját is elvesztette. A dúsgazdag főúr fényes udvart tartott. Zrinyi Honát vette feleségül. Tagja volt a Wesselényi-összeesküvésnek, melynek sikere esetén ő lett volna Erdély fejedelme Apaffy helyett. Az összeesküvés leleplezése után anyja, Báthory Zsófia a jezsuiták közbenjárásával megmentette a bűntétéstől. Az ő fia volt II. Rákóczi Ferenc, a magyar történelem egyik legnemesebb alakja.

királytól támogatást remélhetnek. Ebben az időben pedig XIV. Lajos, aki Németalföld birtokáért a spanyolokkal és osztrákokkal háborút folytatott, hajlandó lett volna a magyarokat támogatni, hogy ezáltal Lipót király haderejét megossza és a győzelmet magának ezzel is biztosítsa.

A bécsi francia követ újból biztatni kezdte tehát Nádasdyt, sőt pénzt is kínált neki. Csakhogy Nádasdy most már nem az ország dolgával, hanem a nádorság megszerzésével törődött s az összeesküvésből is csupán azért nem lépett ki, hogy azt lecsöndesítvén, a maga érdemeit az udvar előtt annál nagyobb mértékűnek tüntethesse föl. Zrinyi Péter azonban szívesen alkudozott a francia követtel, mert ő még most senki le azon tervéről, hogy magát Magyarország, Rákóczi pedig Erdély fejedelmévé választassa. Amíg a háború tartott, a biztatások is tartottak. Lipót pedig úgy mutatta, mintha rendezni akarná a sérelmeket. Leiratában megnyugtatóan iparkodott a rendeket. Ezek azonban még inkább megerősödtek abban a tudatban, hogy csakis fegyveres felkeléssel segíthetnek nehéz helyzetükön. Megkérték tehát újból Apaffyt a törökkel való tárgyalások felvételére s a fejedelem, hogy kívánságuknak eleget tegyen, bárha most már semmi reményt nem fűzött a követküldéshez, Rozsnyai Dávidot küldte Konstantinápolyba.

A kedélyek különben annyira izgatottak voltak ebben az időben, hogy minden órában a lázadás kitörésétől lehetett tartani. Egyes megyékben kalandosabbnál kalandosabb terveket szőttek s maga a nép is annyira át volt hatva az elégedetlenség szellemétől, hogy több helyen rátámadt a német zsoldosokra s iparkodott velük leszámolni.

Zrinyi Péter ebben a válságos állapotban érkezettnek látta az időt arra, hogy a francia segítség megszerzésével, mielőtt az összeesküvés részletei napvilágra jutnának, megindítsa a felkelést. Gyors futárt menesztett Párisba és sürgetően megkérte XIV. Lajost, hogy küldje meg valahára az ígért támogatást. Pénz és katonai segítség helyett Lajos király azonban csak jó tanácsot küldött, mely így hangzott :

„Viseltessenek törvényes fejedelmük iránt engedelmisséggel s várják inkább hódolatuktól és királyuk igazságától szenvedéseik végét, mintsem hogy maguk ellen lázítsák az Eget oly támadás által, melynek csak a kereszténység közös ellensége látná a hasznát.”

A tanács kétségkívül igen kegyes és elég ravasz volt, csakhogy nem erre volt most szükség. Jó tanácsokkal eléggé el volt látva itthon is mindenki. XIV. Lajos kenetteljes tanácsainak különben az a magyarázata, hogy ő ekkor már kibékült Lipóttal, a magyarok támogatására

tehát nem volt szüksége. Amikor még a helyzet úgy állott, hogy Lipót ellen a magyarok fölkelésére szüksége volt, akkor biztatta, hitegette, pénzzel kínálta a felkelőket, akik kapkodtak minden szalmaszál után, csakhogy a bécsi iga alól megszabadulhassanak.

A folytonos kudarcok és a Nádasdy és Zrinyi között való személyes ellentétek végre odáig züllesztették a dolgot, hogy a vezérek cserbenhagyták az ügyet és mindenekfelett a maguk személyét iparkodtak biztosítani. Pedig Zrinyi a mozgalom lehetőségében nemrég még annyira hitt, hogy a stíriai grófot, Tattenbach Erazmuszt is beavatta az összeesküvésbe. Most azonban hirtelen állást változtatott s mivel értesült Nádasdy alattomos intrikáiról, gyorsan végét vetette a meddő próbálkozásoknak azzal, hogy Nádasdyt, mint hűtelent és felségárulót az udvarnál feljelentette. Bécsben azonban nagyon ridegen fogadták Zrinyit s látszólag nem akartak hitelt adni vádjainak. Azt mondták, hogy koholmány az egész, melyet ő talált ki. A megsértett főúr erre ott-hagyta az udvart s nagy haraggal távozott.

„Majd lesz még okuk félni tőlem!” — mondotta, mikor a király előszobájából távozott. Azzal az elhatározással tért vissza Magyarországra, hogy a felkelést rövid idő alatt meg fogja szervezni. Tárgyalásokba bocsátkozott a kanizsai és boszniai basákkal, majd hatvanezer talér fizetésének ígéretével Bukovácsky nevű követét Törökországba küldte a segítség kieszközlésére. Zrinyi a maga személyes céljaira és Rákóczi számára kérte a török támogatását, arra, hogy a felkelés sikere után ő Magyarország, Rákóczi pedig Erdély fejedelmévé választassék. Ebből az ajánlatból a nagyvezér meggyőződött arról, hogy a magyarokkal nincs mit kezdenie, mert ugyanegy dologban egészen más az Apaffy követének és a Zrinyi megbízottjának előterjesztése.

Zrinyi azonban annyira bele volt már bonyolódva az összeesküvésbe, hogy fél úton nem állhatott meg. Különben is Nádasdy sietett felhasználni azt az alkalmat, hogy Zrinyi őt följelentette. Nádasdy is Bécsbe ment és a mozgalom iratainak bemutatásával iparkodott Zrinyit egészen kompromittálni. A maga mentségére azt adta elő, hogy ő csak azért vett részt a mozgalomban, hogy tudomást szerezhessen annak részleteiről és az adatok pontos birtokában az udvarnak mindent őszintén feltárhasson. Az udvar úgy tett, mintha nagyon hálásan venné felvilágosításait. Kitérítésekkel is helyezte kilátásba számára, de gondosan szemmel tartotta. Közönséges haszonlesők és önző lelkek képesek egyedül olyan eljárásra, amit ezek a főösszeesküvők tanusítottak. Látszott tetteikből és eljárásukból, hogy nem a nemzet nagy érdekei lelkesítették őket,

hanem közönséges kapzsiságuk és hatalmi vágyuk, mert különben nem lettek volna olyan könnyen árulói az ügynök.

Az 1670-i esztendő már nagy forrongásban találta az országot.

Tattenbach Erazmusz gróf.

A stájer kormánytanács tagja volt. Felesége, Forgách Jusztina révén tagja lett a Wesselényi-összeesküvésnek s elvállalta a stájer parasztok föllázítását s Grác megszállását. Zrinyi Péterhez írt leveleit hűtlen inasa a bécsi kormány kezébe juttatta. Tattenbachot elfogták és Grácban lefejezték.

Zrinyi és Frangepán Horvátországban a lázadás élére állottak, Tattenbach Erazmusz pedig csapatokat gyűjtött, hogy Grácot elfoglalhassa. Zemplénben a nemesség ezalatt gyűléseket tartott s titokban itt is megkezdődött a csapatok szervezése. Már csak arról volt szó, hogy Apaffy

Mihály csatlakozni fog-e a felkelőkhöz, vagy sem. Lipót király több ízben küldött követei által figyelmeztette őt, hogy tartsa magát távol a mozgalomtól. Ezek a figyelmeztetések azonban nem térítették volna el Apaffyt adott szavától, ha éppen akkor visszaérkező követétől, Roznyai Dávidtól véletlenül nem értesül róla, hogy mialatt ő a felkelők érdekében buzgólkodik, Zrinyi azt az ármányosságot szövi háta mögött ellene, hogy az erdélyi fejedelemségből Rákóczi Ferenc javára kibukassa. Ez a rút cselszövés döntött elhatározásában és a felkelőkkel most már minden összeköttetést megszakított.

Zrinyi Péter még mindig nem látta tisztán a helyzetet. A török segítséget hasztalan várta, de még a végbeli basák támogatását is hiába remélte. Összegyűjtött mintegy nyolcezer főből álló sereget, Frangepán által pedig Tótország rendeit akarta megnyerni. Csakhogy itt nem akartak a rendek hozzá csatlakozni, sőt a zágrábi püspök és Erdődy Miklós, mihelyt a lázadás kitört, rögtön Bécsbe siettek és Zrinyit feljelentették. A vett hírek hatása alatt az udvar tanácskozást tartott s elhatározta a felkelők elfogatását. Egyben Spankau tábornokot megbízták azzal, hogy a lázadást verje le s iparkodjék a vezéreket elfogni és Bécsbe szállíttatni.

Lipót tanácsadói azonban azt ajánlották, hogy legjobb volna a lázadó vezéreket szépszerével Bécsbe csalni. Igérték Zrinyinek és társainak minden szépet és jót : hogy nem lesz bántódásuk, hogy dúsan megfognak jutalmaztatni, csak tegyék le a fegyvert és ígérjék meg, hogy a király ellen semmit sem fognak tenni. Ugyanakkor Lipót már leszámolt azzal, hogy az összeesküvők fejeit kíméletlenül le fogja üttetni. Erről tanuskodik az a nyilatkozata, melyet a spanyol követnek írt levelében tett :

„E merénylet álomnak látszanék — írta — de nagyon is való. Magam sem hinném, ha veszedelmemre nem látnám. De bízom Istenben, hogy megsegít s majd becsültre tanítom őket. *Ujjaikra verem, hogy fejeik is legördüljenek.*”

A zágrábi püspök, mihelyst feljelentette Zrinyit az udvarnál, pár nap múlva visszafordult s megbízatásához képest jelentette Zrinyinek, hogy menjen bátran Bécsbe, nem lesz semmi bántódása, sőt kitüntetésekre is számíthat, ha a királynál kézsókra jelentkezik. De még ennél is ördögibb és útálatosabb volt az a másik kelepce, melyet Forstall Márk augusztinus barátal rendeztek Zrinyi számára. Forstall ugyanis Zrinyi Péter gyóntatója volt s történetesen ez időben éppen Bécsben tartózkodott. Általa azt üzenték Zrinyinek : „Nem fog hűtlennek és

lázádonak nyilváníttatni. Életében, javaiban, becsületében, hivatalában és méltóságában semmi csorbát nem fog szenvedni, feltéve, ha engedelmeskedik, fiát kezesül adja s engedelmessége és bizalma jeléül

Lobkowitz Venzel herceg.

I. Lipót kegyence és minisztere volt. Abszolutisztikusan kormányzott, a katolikus Ausztriát akarta megvalósítani. Meg akarta semmisíteni a magyar alkotmányt is, ő fojtotta vérbe a Wesselényi-összeesküvést. Nagy tisztelője volt XIV. Lajosnak, franciabarát külpolitikát folytatott. Ez okozta bukását, mert árulás gyanúja miatt száműzték.

egy nevével jegyzett üres, fehér lapot küld Bécsbe, melyre a kegyelem feltételei volnának irandók.” Ezenkívül negyvenezer forint ajándékot, a vargyasi vagy károlyvárosi kapitányságot s egyéb kitüntetéseket ígérték számára.

Miután Forstall Márk Csáktornyára érkezett, hosszas rábeszélés

után rávette Zrinyit a fehér lap átadására. Erre a lapra Lobkowitz miniszter a következő kívánságokat jegyezte :

„Zrinyi császári katonaságot fogad várába ; személyesen jelentkezik Bécsben ; bűntársait feladja.”

Miután Tattenbach Erazmuszt Grácban elfogták, Spankau tábornok a Csáktornyára menekült Zrinyi és Frangepán elfogatására, illetőleg a csáktornyai vár bevételére indult. Hiába tiltakozott Zrinyi az ostrom ellen, hiába jelentette ki; hogy ő már elintézte ügyeit a királlyal, Spankau nem hederített rá, hanem rögtön hozzálátott a vár vívásához. Zrinyi és Frangepán előre látták, hogy nem lesznek képesek a várat megtartani, de különben is, nehogy kegyelmi ügyüket az ellenállás által nehezítsék, éjjel titokban elhagyták a várat, melyet aztán Zrinyi Péter felesége feladott Spankaunak.

Zrinyi és Frangepán menekülésük közben egyre azon tanácskoztak, hogy jelentkezzenek-e Bécsben; vagy inkább szökjenek meg. Az előbbire határozták magukat. Lépre mentek az udvar ígéreteinek s önként jelentkeztek Bécsben, itt azonban mindkettőjüket elfogták. Még ekkor is hitegették őket. Az udvarnak oka volt ugyanis tartani a felvidéki lázadástól, mely Rákóczi Ferenc vezetése alatt állott s ettől sokkal jobban félt, mint a horvátországi mozgalomtól, melyet Zrinyi ellenállása esetén könnyűszerrel tudott volna leverni. Lobkowitz miniszternek az volt a kívánsága, mikor Zrinyi kihallgatáson jelentkezett nála, hogy írjon Rákóczinak levelet, hogy szüntesse be a mozgalmat, mert a sérelmek úgyszólván orvosolva lesznek és a király kegyelme ez esetben az ő számára is biztosítva lesz. Lobkowitz a habozó Zrinyit így ösztönözte :

„Kedves atyámfia, ha ezt megteszed, *szentül* ígérem kegyelmednek a teljes bocsánatot, Ófelsége régi kegyelmét, szabadságod, javaid, méltóságod teljes visszanyerését s azonkívül az első megürülendő főkapitányságot. Szóval: még nagy emberré teszem kegyelmedet.”

Zrinyi másodszor is lépre ment és megírta Rákóczinak a levelet. Rákóczi ezeitől a felvidéki felkelés szervezését elég sikerrel folytatta. A felkelők napról-napra nagyobb tömegekben gyülekeztek táborába. Rákóczi ekkor kapta Zrinyi levelét, mely rendkívül megrendítette a felkelőket. Az egész mozgalom kudarcát látták Zrinyi és Frangepán elfogatásában s Tállyán tartott gyűlésükön kénytelenek voltak ők is elhatározni a fegyverek letételét. Rákóczi a jezsuiták közbenjárására kegyelmet kapott ugyan, de váraiba német őrséget kellett bocsátania, azonkívül személye váltságáért négyszázezer tallér fizetésére kötelezték.

A bécsi udvar célt ért. Most már semmi akadályt nem talált maga előtt s megkezdte azon rendszabályok alkalmazását, melyekkel a közbéke helyreállítására, a valóságban azonban a magyarok kiirtására törekedett. A várakba német zsoldos hadakat vezettek, a felvidékre pedig Rothal János gróf elnöklete alatt egy közcsendi bizottmányt, komissziót küldtek, melynek feladata szintén a „közbéke” helyreállítása volt.

Apaffy fejedelem most kötelességének tartotta Lipótnál közbelépni az elfogottak érdekében s hogy a fölkelőkkel szemben enyhe és szelid eszközöket alkalmazzanak. Megígérték neki, de már a következő napon olyan enyhe és szelid eszközöket alkalmaztak, hogy az országutak mentén tízével-húszával lógtak a fákon az akasztott emberek, a börtönökbe pedig még előkelő nőket is hurcoltak. Apaffy ekkor könyörgésre fogta a dolgot a börtönbe hurcolt nők érdekében, de az udvar, most már erősnek érezte magát s nem engedett. Kiadták a parancsot a „gyanusak” összefogdosására. Ahol várak voltak, akár vettek részt a felkelésben, akár nem, kénytelenek voltak német katonaságot fogadni be. Mikor pedig a sziklatetőn álló Murány várának hőslékű úrnője, Széchy Mária nem volt hajlandó a német katonaságot bebocsátani, Lotharingeni Károly herceg, a vár vivására küldött hadosztály parancsnoka, miután fegyveres eszközökkel aligha érhetett volna célt, a kegyelem biztosításával iparkodott Széchy Mária lelkére hatni. Ennek meg is lett az eredménye, mert a vár úrnője a német őrseget nemsokára bebocsátotta. Károly herceg megtartotta adott szavát. Kegyelemre ajánlotta Széchy Máriát s a várban való tartózkodásáig a legudvariasabban bánt vele, de Spork tábornok ennek ellenére elfogatta őt és börtönbe záratta. A megtalált irományok között voltak a Wesselényi-féle összeesküvésre vonatkozó levelezések is, melyeknek alapján az udvar nemsokára Nádasdy Ferencet elfogatta és Thököly István ellen pedig kiadta az elfogatási parancsot. Thököly értesülvén az ellene tervezett merényletről, fiát, Imrét, ki pár év múlva nagy szerepet játszik a nemzeti ellenállás szervezésében, Likava várába küldi, ő maga pedig többi gyermekével Árva várába húzódik, hol három nap múlva meghalt.

A német zsoldoshad szerte csatangolt az országban és véreb módjára szaglászott a „gyanusak” után. Hajmeresztő kegyetlenségek, az akasztások, keréketörések, karóbahúzások folytak napról-napra s elég volt a legjelentéktelenebb gyanú, valamelyik kém rosszakaratú jelentése, hogy a hazafiak vagyonukat veszítsék és börtönbe kerüljenek.

Thököly Imre bácsija halálukló apjától. Az öreg Thököly István is résztvett a Wesselenyi-téle összeesküvésben. Midőn a császári seregek Arva várában ostrom alá fogták, fiát rábírta, hogy meneküljön Lükava várába. A búcsúszókor az apja átadta kardját fiának, hogy viselje becsülettel. Thököly Imre szerencsésen elmenekült, apja néhány nap múlva meghalt.

A bécsi kormány az elrettentés és a terror fegyvereit vette alkalmazásba. És tette mindezt a haza, az Isten, a király és más hazug jelszavak nevében.

Hátra volt még az országszerte nagy izgalommal és érdeklődéssel kísért összeesküvésű pör letárgyalása. Nevezetesen : a Nádasdy, Zrinyi és Frangepán sorsának elintézése. Hoher Pál kancellár elnöklete alatt a tizenkét tagból álló rendkívüli törvényszék intézte a pör tárgyalását. Ebből az intézkedésből már eleve sejthető volt, hogy az összeesküvők nem fognak kegyelmet kapni. Az eljárás megindítását elrendelő udvari leirat kiemeli már, hogy az udvar a három vizsgálati fogoly vallomása alapján „oly iszonyú bűnök tudomására jutott, hogy rájuk minden további törvénylátás nélkül kimondhatta volna a halálos ítéletet,” de mindezek ellenére Lipót császár a peres eljárás megindítását engedélyezte, nehogy a törvények mellőzésével lehessen az udvart vádolni. Persze közönséges ürügyek ezek s üres formalitás volt az is, hogy az elfogottaknak megadták a védekezés jogát. A bírák már előre tisztában voltak vele, hogy az ítélet halálos lesz. Ők az udvar akaratának engedelmes eszközei voltak s hivatásuk nem terjedt tovább, minthogy törvényes formák keretében hajtsák végre az udvar akaratát.

Magyarországon izgalmas hatása volt a pörnek. A rendek kifogásolták, hogy magyar emberek fölött osztrák törvények szerint ítélezenek, de a tiltakozásnak nem lett semmi hatása. Az udvar ment a maga útján s az összeesküvők szigorú büntetésével akarta az elégedetlenkedő nemzetet megrémíteni.

A foglyok közül Nádasdyt az alsóausztriai rendek házába, Zrinyit és Frangepánt pedig a neustadti várba zárták. Nádasdy nem akarta igénybe venni a védelmet, ő kegyelem útján kívánta ügyét elintéztetni. Kijelentette, hogy királyával nem akar pörlekedni, ennél fogva nem is védi magát, hanem teljesen a király atyai jószívére bízva sorsa eldöntését. Ő nem érzi magát vétkesnek a terhére rótt cselekményekben, mert ebben Wesselényi nádorné, Széchy Mária a főbűnös, aki férjével egyetemben kezdeményezője volt a mozgalomnak. Kedve ellenére avatkozott bele az ügybe és csakis azért, hogy leleplezhesse a mozgalmat a királynak.

Zrinyi Péter védelme egészen más természetű volt. Bűnösnek ő sem ismerte el magát. Védőiratát közjogi elvek fejtegetésével kezdi, melyeknek alapján azt bizonyítja, hogy a törvények megszegése és az alkotmány be nem tartása a királyi eskü szentségével ellenkezik s a törvény jogot ad a nemzetnek arra, hogy szabadságát uralkodója ellen

fegyverrel is biztosítsa. Előszörolja aztán a nemzet ellen elkövetett közjogi sérelmeket, de ugyanekkor arra is hivatkozik, hogy ő lázadást nem követett el, sőt egyenesen az ő közbenjárásának volt eredménye, hogy a felvidéki mozgalom lecsöndesült. Védelmének és igazolásának terjedelmes előterjesztése után hivatkozik végül a királyi szó szentségére, mely őt a kegyelem felől biztosította, midőn az üres fehér lapot Bécsbe elküldötte s amidőn ennek értelmében teljesítette mindazon kívánságokat, melyeket a délvidéki mozgalom lecsöndesítése végett tőle kívántak. Ezek alapján kéri a király kegyelmét s emellett azt is, hogy ügyében magyar bírák magyar törvények szerint ítéljenek s amíg ez megtörténik, helyezték őt szabadlábra.

A Zrinyi védőiratának azonban éppen úgy nem volt foganatja, mint a Nádasdy kegyelmi kérésének, vagy Frangepán bűnbánó vallomásának. A bécsi udvar összes miniszterei és befolyásos emberei azon voltak, hogy a három főnemes kivégeztessék, ennél fogva nem használt sem a pápa közbenjárása, sem a magyar rendek és a foglyok hozzátartozóinak folyamodása. Lipót király aláírta a halálos ítéleteket.

„Meg kell halniok!” — ez volt a király utolsó szava s ebből kitetszett, hogy ő is osztozik abban a politikában, mely Magyarország megtörését a rémuralom felújításával vélte megvalósíthatónak.

Az ítélet a foglyok családtagjait is keményen sújtotta, mert nemcsak Zrinyire, Nádasdyra és Frangepánra vonatkozott, hanem hozzátartozóikra is kiterjedt, amennyiben nemességük és összes kiváltságaik elvesztését mondta ki. Az ítélet szerint Zrinyi, Nádasdy és Frangepán lázadásban és felségárulásban találtatván bűnösöknek, vétkességük alapján *kéz, fej, méltóság és jószágelvesztésre* ítéltettek. Ezt az ítéletet később csak annyiban módosították, hogy Lipót a brutális kézcsontkítást elengedte. Az ítélet kihirdetése után mindenekelőtt a nemesi rangtól való megfosztással kezdték a büntetés végrehajtását. Nádasdy egészen kétségbe volt esve, mikor az ítéletnek ezt a részét vele közölték s teljes felháborodással kiáltotta:

„Méltóságomat, jó híremet, életemet vegyétek el, de ártatlan gyermekeimnek kegyelmezzetek!”

— Késő volt pedig már minden. Az utolsó napot, 1671 április 29-ét a foglyok halálra készülve a siralomházban töltötték. Nádasdy Bécsben, Zrinyi és Frangepán pedig Bécsújhelyen. Két nappal előbb Abele Kristóf udvari tanácsos és Molitor János jogtudor császári biztosi minőségben Bécsújhelyre érkeztek s nyomban megtették az intézkedést a város bezárására és a vérpad felállítására. A kapucinus barátoknak, akik Zrinyiéket

Zringi Péter és Frangepán Ferenc a sírdombházban. Madarász Viktor olajfestménye a Szépművészeti Múzeumban.

a börtönben mindennap látogatta, az volt a kötelessége, hogy óvatosan készítse elő őket a halálra. A barát iparkodott a kényes tisztségnek megfelelni, de úgy látszik, nem kellett nagyon erőlködni, mert délután megjelent Abele tanácsos, Molitor és egy titkár a börtönben s ekkor Abele így adta elő a császári végzést Zrinyinek :

„Hallja ! Jól tudhatja kegyed, hogy mily útálatos felség sértőtettet követett el legkegyelmesebb, Isten által rendelt urunk, felkent császári királyi felségünk ellen. Saját vallomásai, írásai támogatták a köztudomású dolgot, minélfogva a felségnek joga lett volna kihallgatás, védelem nélkül azon büntetést kimérni, melyet a császári törvények ily szigorú gonosztettek megfenyítésére rendeltek. Azonban a felség veleszületett kegyelmességénél fogva rendes pört kezdetett és az ítéletet meg erősítvén, minket megbízott, adjuk tudomására önnek, hogy holnapután, április 30-án, reggel 9 órakor itt Bécsújhelyen ki fog végeztetni. Készüljön tehát a halálra, az örökkévalóságra, Isten legyen irgalmas árva lelkének !”

Ekkor átvitték Zrinyit katonai fedezet alatt a siralomházba, a kirendelt tanácsosok pedig átmentek Frangepánhoz, hogy vele is közöljék az ítéletet. Frangepánt az ítélet szigorúsága nagyon lesújtotta. Kegyelemért, majd a kivégzés elhalasztásáért akart folyamodni, de Abele kijelentette, hogy semmit sem tehet.

„Ne zúgolódjék — mondotta — az ítélet ellen, melyet a király érett megfontolás után írt alá. A fejedelmek ítéletei mindig igazságosak.”

Frangepán nem mondott le azonban minden reményről. Levelet írt Lipót császárnak, melyben többek között ezek vannak :

„Nem irtózom a haláltól, parancsára kész voltam mindig utolsó csepp véretem is kiontani : de irtózom és reszketek attól a gondolattól, hogy hóhér keze alatt kell gyalázatosan elvesznem.”

Nem használt semmit a kérelem. Zrinyi és Frangepán még aznap átadattak a polgári hatóságnak s készülniök kellett a halálra. Másnap délután Abele Zrinyit és Frangepánt újból meglátogatta. Frangepán levert volt, de Zrinyi nyugodtnak látszott. Mikor Abele megjelent a siralomházban, Zrinyi kérdőleg fordult hozzá :

„Tehát nincs számomra kegyelem? Pedig még jó szolgálatokat tehetnék a császárnak.”

Abele ridegen válaszolta :

„A szolgálat ideje lejárt és elkövetkezett a halálnak az órája.”

„Isten neki ! — mondta Zrinyi. — Meghálnék én örömet, de nem ilyen módon.”

Abele megint visszavágott :

„Más nagy urak is jártak így, legalább nagy bűnéért itt és nem a másvilágon bűnhődik.”

Végül az iránt kérdezősködött Zrinyi, hogy a kivégzés miként fog történni. Abele, ahelyett, hogy vigasztalta volna az igazság közlésével, még jobban meg akarta félemlíteni.

„A felség különös kegyelméből csak fejét és jobb kezét vágják le, habár gonoszsága válogatott kínzásokat érdemelt volna.”

Pedig ugyanekkor, mikor ezt mondta, már a zsebében volt az ítélet, mely a kézvágás és a kínzás mellőzésével, csupán fejevételről szólt. Végül már Frangepán is csak azt szerette volna elérni, hogy a kézvágást engedjék el. Abelének volt azonban gondja rá, hogy erről az enyhítésről idő előtt ő se értesüljön. Imádkozással, levélírással töltötte az időt, este pedig átvezettette magát sógorához, Zrinyihez. Ez volt a Zrinyi és Frangepán utolsó találkozása. A búcsú rövid ideig tartott. Frangepán és Zrinyi érzékenyen egymás vállára borultak, körülöttük pedig ott állottak a német tanácsosok, Abele, Molitor, Podesta, Ehr kapitány és két kapucinus. A foglyoknak meg volt parancsolva, hogy németül beszéljenek egymással. Ez is az Abele találmánya volt.

Mikor Frangepán Zrinyi cellájába ért és Zrinyivel összeölekezett, meghatott hangon így szólott hozzá :

„Kedves Urambátyám ! Minthogy holnap meghalunk, a tanácsos urak engedelmével még egyszer átjöttem, látni és búcsút mondani. Bocsásson meg, ha megbántottam. Nagyon szeretném, ha életét halálommal megválthatnám. Bátyám, mint hős fog szemébe nézni a halálnak, mely mindkettőnk dicsőségére fog válni. Szenvedjük el tehát bátran, férfiasan. Isten áldja meg kedves urambátyámat, ott fenn, reménylem, az örök üdvösségben találkozunk.”

Zrinyi nagy meghatottsággal hallgatta, majd nyakába borult Frangepánnak és térdre hullva barátságosan megcsókolták egymást. Ezután Zrinyi szólt :

„Köszönöm öcsém, hogy meglátogattál. Megbocsátok mindent, de bocsásson meg te is, mert én vagyok oka szerencsétlenségednek. Én nem félek, derülten halok meg, de tégedet sajnállak.”

Frangepán megnyugtatta :

„Együtt halunk meg, mint férfiak. Isten veled ! Holnap ilyenkor már egy jobb világban, derültebben ölekezünk, mint most.”

Frangepán azonban még mindig reménykedett és egyre várta kegyelmi kérvényére a feleletet. A kiállott izgalmak következtében azonban

egyiküket sem rettentette már a halál borzalmassága. Zrinyi keserű szemrehányásokat tett magának, hogy hitelt adott Lipót ígéreteinek, Frangepán azonban a vallás vigasztalásához folyamodott s az egész napot buzgó imádkozásban töltötte.

Április 30-án kora reggel megkezdődött aztán az ítélet végrehajtása.

Zrinyi Péter és Frangepán Ferenc közös síremléke Bécsűfjhelgen.

A bécsi kormány egy vörös márványlapot tétetett a kivégzett főurak sírja fölé, rajta palloson nyugvó két halálfej látható a következő latinnyelvű fölirással: „E sírban nyugszik gróf Zrinyi Péter horvát bán és Frangepán Ferenc örgróf, családjuk utolsó ivadékai, akik, mivel vak a vakot vezette, mindketten e verembe estek.”

Nádasdyt a bécsi városháza egyik földszinti termébe vezették, hol már készen várta a vérpad és pallosával a bakó. A szertartás vérfagyasztó ridegséggel ment végbe. Felolvasták még egyszer az ítéletet s annak végzetével a bíró felszólította a hóhért kötelessége teljesítésére. Nádasdy egyetlen arcizmának rándulása nélkül hallgatta végig a nagyrészen koholt vádaktól és hazugságoktól hemzsegő ítéletet és egyetlen megjegyzést sem tett reá. Már ő is belátta, hogy a bécsi udvar szavában és ígéreteiben nincs mit biznia. Maga vetette le a kabátját s szilárd lép-

tekkel indult a vérpadra. Abban a pillanatban, hogy fejét lehajtotta, a bakó teljes erejéből a nyakára sújtott s a másik percben magasan feltartotta a vérsugarakat lövellő fejet. Az ítéletnek ezzel elég tétetett

Majdnem abban az időben, mikor a bakó Nádasdy fejét leütötte, a bécsújhelyi fegyvertárban Zrinyi és Frangepán kivégzése történt meg. Itt is előbb felolvasták az ítéletet s ennek megtörténtével vérpad elé állították az elítélteket. Zrinyi komoran, felháborodásának nyilvánítá-

Az utolsó Zrinyi.

A Bécsújhelyen kivégzett Zrinyi Péter egyetlen fiát, Antalt a bécsi kormány nemcsak vagyonától, hanem nevéől is megfosztotta. Gnade Antal néven besorozták katonának, majd alaptalanul ráfogták, hogy a király élete ellen tör s Battenburgban, utóbb Kufsteinben börtönbe vetették. Húsz éven át synylődött ártatlanul a börtönben a szigetvári hős dédunokája. A börtön szenvedései megörjítették. Ötvenéves korában halt meg.

sával ment a vesztőhelyre, Frangepán ellenben buzgón imádkozás között készült a halálra. Frangepán lefejezése előtt a nézőkhöz még beszédet is intézett s a király iránti hűségre buzdította őket. Utolsó szavai után a bakó előlépett s előbb őt, utána Zrinyit sújtotta paflosával.

Zrinyi büntetését Lipót király azzal is súlyosította, hogy végig kellett néznie Frangepán halálvergődését. Ez a büntetés rettenetes volt Zrinyire. Az első csapás után ugyanis Frangepán a földre zuhant. A hóhér ügyetlen vágása folytán a pallos csak a vállát érte, úgyhogy az elalélt embert még egyszer odavonszolták a lefejező tőke elé. A második csapás megint nem talált s csak a harmadikra hullott le a szerencsétlen elitélt feje. Most következett a sor Zrinyire. A kivégzés előtt felháborodva szólt oda a bakónak, Mohr Miklós soproni hóhérnak :

„Lelketlenség így elkínozni egy embert ; végezze jobban a kötelességét !”

A bakót azonban, úgy látszik, zavarta az a tudat, hogy ilyen hatalmas urakat kell kivégeznie, azért a második esetben sem nyerte vissza kezének biztosságát. Felháborító volt az a látvány, ahogyan Zrinyit kivégezte. Neki is előbb a vállára sújtott, majd a fejére s végül a lezuhant testet ott a földön csapkodta pallosával, amíg végre nagy kínok között kiszenvedett.

A Wesselényi-féle összeesküvés egyik német szereplőjén, gróf Tattenbach Erazmuson is végrehajtották nemsokára az ítéletet, őt Grácban végezték ki.

Az összeesküvők feleségei, továbbá az összeesküvésben gyanúsított nők, mint Frangepán Anna, Széchy Mária és mások börtönbe, apácázárdákba zárattak, gyermekeiket pedig az országból elvitték s a jezsuiták kezére adták, kik iparkodtak azután olyan szellemben nevelni őket, hogy családjukat és nemzetüket megútálják.

Zrinyi Péter egyfele fiát még nevével is megfosztották s Gnade Antal néven besorozták katonának. Aztán pedig minden alap nélkül ráfogták, hogy a király élete ellen tör. Aztán börtönbe zárták, ahol húsz évig synylődött és mint örült halt meg. Ő volt az utolsó Zrinyi.

A kuruc-labanc világ kezdete.

Ezen ítéletekkel egyidejűleg folyt Rothal elnöklete alatt a pozsonyi bizottság működése, mely maga elé idéztetett mintegy háromszáz protestáns lelkészt, tanítót és nemest, kiket lázadás és egyéb címeken bebörtönöztetett, néhányat közülök pedig halálra ítélt. Ezek közé tartoztak többek között Bónis Ferenc, Fügedi Nagy Imre, a nyolevanhárom éves Dróbnik Miklós és mások.

Magyar politikai foglyok kivégzése 1670-ben.

A Wesselényi-féle összeesküvés leplezése után a bécsi udvar tömegével fogdosztatta össze az összeesküvés részeseit s a gyanúsakat s szörnyű kegyetlenséggel végeztette ki a szerencsétleneket. Az egykorú metszet az árvaváraljai kivégzéseket ábrázolja.

A véstörvényszékek továbbra is vadállati kegyetlenséggel dolgoztak. Százakat és százakat idéztek maguk elé minden alap nélkül s amennyiben a vádlottak vagyonosak voltak, bűnösöknek nyilvánították őket, javaikat pedig elkobozták. Az elkobzott javak körül aztán képzeltet felülmúló visszaélések történtek. A Zrinyi, Nádasdy és Frangepán-féle milliókra menő lefoglalt javakból például annyit elloptak az osztrák miniszterek, hogy a kisebb hitelezőket ki sem lehetett fizetni. Nádasdy-nak csupán ingóságait négy millióra becsülték s mégis, mikor arról volt

szó, hogy néhány tartozását kifizessék, a lefoglalt ingó javakból nem találtak fedezetet e tartozások kiegyenlítésére. Ezek a példák legjobban mutatják, hogy miért volt olyan szigorú és következetes az udvar a hatalmas vagyonú magyarok üldözésében. Miután vagyonukat másként nem vehette el, koholt vádak alapján feljelentést tétetett ellenük, hogy vagyonukat lefoglalhassa. Ezekből az elkobzott javakból dúslakodott és hizott a bécsi udvar valamennyi tányérnyalója: miniszterek, generálisok, tanácsosok, hivatalnokok és elősdiak. Hozzá kell még venni, hogy ugyanekkor töméntelen zsoldos katonasággal rakták meg az országot s ezek eltartásának a terhe is a nemzetre háramlott.

Ezek az állapotok valóban tűrhetetlen helyzeteket teremtettek. A személy és vagyonbiztonság semmi védelmet nem talált. Zsoldosok fosztogatták a lakosságot. Az emberek állandóan a két legnagyobb rossz között választhattak, hogy vagy a német katona rabolja el mindenüket, vagy a vértörvényszék önkényes ítélete veszi el szabadságukat. A német fennhatóság alatt álló magyar területen ennél fogva az történt, hogy a lakosság nemcsak vagyonát, hanem életét is veszélyeztetve látván, bujdosásra adta magát s vagy Erdélybe, vagy a török uralom alatt levő magyar részekbe menekült. A társadalom minden osztályából vannak ilyen bujdosók. Főnemes, nemes, polgár, tisztviselő, jobbágy egyformán érzi a sanyarú állapotok elviselhetetlen voltát. S miközben szédült otthonát odahagyva az erdélyi fejedelemség irányában menekül, szíve megtelik keserűséggel az „ebbitű” német ellen. Látja, hogy a király szavában b'zni nem lehet s az eskü szentsége alatt nyilvánított királyi szó annyit sem ér, mint a pogány török ígérete. Látja továbbá, hogy a bécsi politika minden törekvése arra irányul, hogy az országot elszegényítse, a népet tönkretégye, a magyarságot kiirtsa és a nemzetet a végéig elkészerítve fegyveres forradalomba kergesse.

A bujdosók nagyrésze Erdélybe menekült és Apaffytól várta a segédelmet, aki szívesen segített volna ugyan rajtuk, de neki magának is kötve volt a keze s alig tehetett valamit érdekükben. Az osztrákok azzal fenyegették, hogy megfosztják trónjától, ha a bujdosókat segíteni merészezi. A török viszont arra kényszerítette, hogy űzze ki őket országból. Apaffy nem engedelmeskedett ugyan a török óhajának, sőt mindent elkövetett a bujdosók segítélyezésére, de katonailag nem támogathatta őket.

A felvidéki megyék rendei erre azt határozták, hogy miután Apaffy-tól segítséget nem nyerhetnek, ennél fogva Felső-Magyarországnak Erdélyhez való kapcsolásáról is le kell mondaniok. De hogy Felső-Magyar-

országot mégis kiragadják az osztrák befolyás alól, abban fáradoztak, hogy a török támogatásán megnyerve, annak oltalma alatt Felső-Magyarországból önálló magyar fejedelemséget alakítsanak.

Apaffy Mihály azonban megakadályozta a tervnek ilyen módon való megvalósítását, mert az önálló felső-magyarországi fejedelemség török protektorátus alatt viszont az ő érdekeibe ütközött, ennélfogva

Teleki Mihály gróf erdélyi kancellár.

A gyöngye Apaffy fejedelem alatt ő volt Erdély ura. Eszes ember volt, de hatalomvágyó és kapzsi. Eleinte Thököly fölkelését támogatta, a török vereségek hírére azonban a bécsi udvarral tárgyalt, majd az Erdély meghódítására küldött Caraffa előtt fölesküdtött Lipót császár hűségére. Midőn a török Thökölyt Erdély visszafoglalására küldte, Teleki, mint az erdélyi sereg fővezére elesett a zernyesti ütközetben.

úgy segített a dolgon, hogy maga adott vezért a bujdosóknak Teleki Mihály személyében, kinek a bujdosók győzelem esetére a felső-magyarországi fejedelemség nádori méltóságát ígérték. Teleki mellett egy csomó főúr szervezte a felsőmagyarországi hadjáratot, mely azonban Bánffy Dénes árulása következtében Spankau tábornok tudomására jutott s nemsokára Teleki seregének súlyos vereségével végződött. A felkelők seregének másik része Szuhay és Szepessy kapitányok vezetése alatt azonban csakhamar megverte Spankau hadát s olyan sikerrel tört előre, hogy a felvidék egyrésze tömegesen csatlakozott zászlóik alá, amelyek ezt a feliratot viselték: „Istenért és szabadságért.”

Ámde a mozgalom tovább nem fejlődhetett, mert az udvar

Cob Farkas tábornokot tekintélyes haddal a bujdosók ellen küldötte. Ezek egyideig próbáltak Cobnak is ellenállani, de a túlerővel nem bírtak s csakhamar kénytelenek voltak minden ponton visszavonulni. Cob most mindenekelőtt a rend helyreállításához fogott. Aki az eddigiek alapján tudja, hogy az osztrákok mit szoktak érteni a rend helyreállítása alatt, elképzelheti azokat a hallatlan brutalitásokat, melyekkel Cob az eddigi rémuralmat betetőzte. Amerre megfordult hadával, mindenütt tömege-

sen akasztatta, nyársalta és kerékbe törette a bujdosókat s ugyanígy tett hozzátartozóikkal vagy a gyanúsaknak jelentett emberekkel is. Vértürdő jelezte mindenfelé Cob embertelen munkáját. Csakhogy az elkeseredés ekkor már olyan nagy volt a bujdosók között, hogy szembe néztek az erőszákkal s szembeszállottak a Cob hadaival is. A bujdosó szegénylegényeknek az a fajtája, mely *kuruc* néven kezd már ekkor ismeretessé válni, a maga vakmerő és dühös lelkét szabadon nyilvánította a gyűlölt német iránt. S mikor Cob akasztófákkal és kerékbe-törésekkel akarta elrettenteni a népet jogos önvédelmétől, a kuruc bujdosók odakiáltották neki:

„Ha te, Cob Farkas, azt hiszed, hogy a rablót akasztófa, a zsványt pedig nyárs illeti, akkor legelőször magadat akasztasd fel és magadat húzasd nyársra, mert te vagy minden rablók és zsványok között a legnagyobb rabló és zsvány.”

A lázadás leverésével az állapotok semmit sem változtak, sőt még csak jobban elmérgesedtek. Lipót újabb katonaságot vezetett az országra s a zsoldosok el-tartását a nemesség, polgárság és parasztság kötelességévé tette. Nemsokára a fogyasztási adókat is életbe léptette, melynek értelmében az élelmicikkekért és az italokért meghatározott adók fizetése vált kötelezővé. Ezen intézkedések országos elkeseredést szültek s a kalocsai érsek, Széchenyi György, valamint az esztergomi érsek primás, Szelepcsényi György egyformán felirtak ellene. Ámde a tiltakozó katolikus főpapok elégedetlenségét elhárították azzal, hogy figyelmüket a protestantizmusra irányították és szabad kezet engedtek nekik a protestánsok ellen.

Lobkowitz miniszter és társai ezzel azt érték el, hogy a katolikus papság tényleg megtámadta a protestánsokat és a császári katonaság

Cob Farkas gróf, császári tábornok.

Mint szatmári, majd kassai várkapitány szájával végeztette ki a bécsi kormány elnyomása ellen lázongókat. Állásától utóbb fölmentették, de szolgálataiért kitüntetésekkel és adományokkal halmozták el.

segítségével templomaikat elfoglalta, lelkészeiket pedig elűzte. Báthory Zsófia azzal akart kedveskedni a jezsuitáknak, hogy jószágairól a protestáns lelkészeket, a sárospataki kollégiumból pedig a tanárokat és diákokat kiűzte. Akadt egy püspök, a nagyváradai Bársony György, aki azt hirdette, hogy a királyt az eskü szentsége nem kötelezi a protestánsoknak adott jogok betartásában. Egyéb sem kellett. Az ilyen biztatásoknak gyorsan támadt megfogadójuk. Nemsokára a Szepesség majdnem valamennyi városában elvették a protestánsoktól a templomokat és iskolákat, őket pedig arra kényszerítették, hogy a lázadásban való részvételüket írásban beismerve, kiszolgáltassák magukat ellenségeiknek. Az így összefogott és elítélt papok, tanítók, egyháziak aztán börtönbe, sáncmunkára jutottak, egyrészüket pedig külföldi gályarabságra hurcolták.

Természetesen ezek a visszaélések nem maradtak hatás nélkül. A protestáns hívő úgy tekintett a katolikusra, mint legkegyetlenebb ellenségére s csak az alkalmat várta, hogy a kölcsönt visszafizethesse. Ebben az időben különben kezd kialakulni a felkelők és a császári párton levők között az az ellentét, mely névleg is megkülönbözteti őket egymástól.

A felkelők nagyrésze, sőt mondhatni többsége protestánsokból állott, mert az uralkodó rendszer velük érezte legkeményebben és legállandóbban méltánytalanságait. A felkelő bujdosók ennél fogva *kurucoknak* nevezték magukat, míg a császáriaknak és az ezekkel tartó katolikusoknak *labanc* volt a neve. A kuruc szó eredetileg a keresztes hadjáratok idejében keletkezett, abban az időben, midőn Magyarországon keresztesháborúkat vezettek a török ellen. A latin *crux* (kereszt) szóból származik s évtizedeken át fenntartotta magát, míg végre Lipót uralma alatt országosan elterjedt és a felkelők megjelölésére alkalmazták. A labanc szó eredetét többféleképpen fejtegetik, egyesek szerint a német laufen (szaladni) igéből származott.

A bécsi udvar Magyarországot immár úgy kezelte, mint az örökös tartományokat s hogy az alkotmányos erők befolyását még jobban csökkentse, a nádori állást és a királyi helytartói tisztséget megszüntette s a magyarországi területekből kormányzóságot alakított, melynek vezetésével a német lovagrend nagymesterét, Ampringen János Gáspárt bizta meg, aki a király megbízásából igazgatta az országot. A protestánsok üldözése, a nép sanyargatása, a törvénytelen adók kivetése azonban ezzel egyáltalán nem szünt meg. S mivel a király nem hívott össze országgyűlést, ahol a sérelmeket felpanaszolni lehetett volna, az új kor-

mányzóhatalom teljes szabadsággal garázdálkodhatott a nemzeti jogok eltírásában.

Ampringen csöppet sem különbözött a magyarok iránt érzett gyűlöletére nézve a bécsi udvar többi befolyásos egyéniségeitől. Kapzsi, önző, lelkiismeretlen katona volt, aki tekintélyes állásában nem arra törekedett, hogy legalább némileg orvosolja a helyzetet. Ugyanazt tette ő is, amit társai, a Cobok, Spankauk, Lobkowitzok tettek. Ahelyett, hogy békességet teremtett volna, a vallási ellentétek végső kiélesítésével valósággal egymásra szabadította a lakosságot. És a bécsi udvar fölöttébb örvendett, mikor látta, hogy az áldatlan vallási harcban katolikus a protestánt, a protestáns pedig a katolikust miként pusztítja, vagyis hogy a kurucok és labancok minő elkeseredett dühvel rontanak egymás ellen.

A vallási fanatizmust Ampringen kormánya mesterségesen is szította a két felekezet között, hogy alkalma lehessen a közbelépésre, az eretnekek elfogására és elítélésére és büszke önérzettel mutathassa fel Bécsben azokat a szolgálatokat, melyeket az udvar érdekében végzett. Az igazság kedvéért meg kell azonban jegyeznünk, hogy Ampringen és társai működésénél, akik végtére is idegenek voltak, jóval megvetésre méltóbb azoknak a gyászmagyaroknak a szereplése, kik jobbára a főúri rendből, a főpapságból kerültek ki és holni hitvány kitudntetésért és jószágadományozásért közönséges árulói voltak nemzetük ügyének.

Az általános romlás növekedését elősegítették még az udvar vámpolitikájának káros hatásai is, melyek egyenesen lehetetlenné tették, hogy a lakosság a maga nyerstermékeivel megfelelő kereskedést űzhessen. A gazdasági és kereskedelmi élet középpontjává az udvar Bécsét tette. Innen jutott el az országba minden iparcikk és ide jutott Magyarország összes nyersterménye. Ezáltal Magyarország teljesen ki volt szolgáltatva Bécsnek, mert amíg az iparúrukát Bécsből kellett beszereznie azon az áron, ahogy azt megkaphatta, a maga terményeit olcsón kellett Bécsnek átengednie, miután máshova nem vihetette. A birodalomnak ez a vámpolitikája egészen a kizsákmányolás elvén állott s nem is célzott egyébire, minthogy Magyarországot Bécs gyarmatává tegye.

Ez a tervszerű kizsákmányolás társulva a belső harcok, a török dúlások, a jószágelkobzások és a német zsoldosok által okozott megmérhetetlen nyavalyákkal, valóban a tönk szélére juttatták az országot. A föld népe és a nemesember egyaránt tapasztalta, hogy mindenéből ki van fosztva s bármerre veti tekintetét, sehonnán se mutatkozik szá-

mára reménysugár. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a kétségbeesett és elkeseredett tömeg a fegyverben látta bajai megszűnésének minden reményét s nemcsak várta, hanem mohón kereste az alkalmat, hogy fegyverrel kezében szálljon szembe gyűlölt ellenségével, akik miatt földönfutó lett saját hazájában.

A kuruc-labane háború. — Thököly Imre.

A történelmi köztudat kuruc mozgalom névvel rendszeren azt az időszakot jelöli meg, mely II. Rákóczi Ferenc fellépésével veszi kezdetét és a szatmári békekötésig, vagyis 1711-ig tart. A valóságban a kuruc mozgalmak sokkal korábbi eredetűek és felnyúlnak Lipót király uralkodása elejéig, mikor az elégedetlen elemek itt is, ott is változó szerencsével fegyvert fogtak, melyet aztán letenni kényszerültek. Ezek a mozgalmak nyiltan, majd lappangva Lipót egész uralkodása alatt szüntelenül folytak, hiszen ha egyéb nem is, de a német katonaság garázdálkodása minduntalan védekezésre kényszerítette a föld népét. A protestánsok üldözésével aztán fokozatosan növekedett az elégedetlenek száma, úgyhogy mikor Zrinyi és Frangepán a délvidéken a felkelést megkezdték, Felső-Magyarország nagyrésze szintén talpon állott, hogy vallási és alkotmányos jogait fegyverrel ismertesse el. Innen kezdve a kuruc mozgalmak a tizennyolcadik század első éveig szakadatlanul tartottak, míg végre II. Rákóczi Ferenc nyolc évig tartó szabadságharcában fejeződtek be.

Az eddigi kuruc felkelések abban a szervi hibában szenvedtek, hogy sem elég pénz, sem elég ember nem állott a vezérek rendelkezésére. A császári hatalom mindig elég erős volt arra, hogy egy kívülről nem támogatott felkeléssel leszámoljon, bárha esetleg hónapokig is elnyúlt a küzdelem. S a felkelések vége mindig az lett, hogy a zarnokság még jobban ránehezedett a nemzetre s ha csak saját megsemmisülésébe közömbösen belerohanni nem akart, kénytelen volt a győzelem reményében újra és újra felvenni az eldobott fegyvert.

Az 1673. évben, midőn Ausztria Franciaországgal ismét háborúba keveredett, végre reményt adtak a külpolitikai viszonyok arra, hogy a fölkelés eredménnyel fog járni. A bujdosók Apaffy követe útján a török nagyvezérhez folyamodtak segítségért, aki meg is ígérte, hogy a basákat titokban utasítani fogja a felkelők megsegítésére. Csakhogy ez évben a lengyelektől vereséget szenvedett s többé nem volt hajlandó a mozgalom támogatásába belemenni.

A felkelők ismét segély nélkül maradtak, de az előbbinél is nagyobb veszedelmek közepette. A kormányzóság egyes közegei, mint az óriási sikkasztásairól nevezetes Volkra Ferdinánd gróf, vagy a kutyapécérből kincstári ügyvizsgátozóvá felszökött Draheim Vilmos s más tekintélyes bécsi uraságok Cob Farkassal, a felvidék bős hiénájával egyetemben irgalom nélkül estek nekik s száz és százszámra fogdosták őket össze, hogy felséges uruknak örömet szerezzenek. De méltó volt hozzájuk a fajmagyar Szelepcsényi érsek is, aki bős gyűlölködésében helytartói törvényszéke elé idézte az összes protestáns papokat és tanítókat s mindenféle alaptalan vádak folytán halálra, száműzésre és rabságra ítélte őket, hacsak át nem tértek a katolikus vallásra.

De a kurucok is iparkodtak minden egyes igazságtalanságot keményen megtorolni. Valahány katolikus papot vagy német katonát elfogtak, irgalmatlanul agyonverték őket, ami ismét Cob Farkasnak adott alkalmat arra, hogy rémuralmát folytassa. Az állapotok ilyenformán hónapról-hónapra súlyosabbakká váltak, habár időközben a politikában olyan események is történtek, mint a reakció főkolompósának, Lobkowitz miniszternek a bukása, kit a Lipót császár ellenségeivel való cimborálásai miatt rövidesen, három nap alatt eltávolítottak az udvartól. Csakhogy Lobkowitz távozásában nem volt semmi köszönet. Menesztése csak személyi változást jelentett, az általa képviselt reakciós rendszer azonban fennmaradt, úgyhogy a felkelés most még kikerülhetlenebbnek látszott, mint valaha. Segítette a kurucok ebbeli törekvését a külpolitikai helyzet amaz alakulása, mely Lipót királyt XIV. Lajos francia királlyal háborúba keverte.

Lipót most, hogy tartania kellett a kurucok támadásaitól, némi enyhébb rendszabályokat léptetett életbe, hogy a magyarokat lecsillapítsa. Mindenekelőtt Cob Farkast, a felvidék rémét állásától felmentette és a végbeli császári kapitányoknak is olyan értelmű parancsokat küldött, hogy bánjanak emberségesebben a foglyokkal. Ezek az intézkedések, még ha szó szerint teljesítették volna is, ami természetesen nem történt, akkor is vajmi keveset lendítettek volna az elmérgesedett állapotokon. Miután a törökkel való szövetség, illetőleg segélynyerés nem sikerült, most Lengyelország felé vetették a bujdosó kurucok tekintetüket, hol 1674-ben az elhunyt király helyébe Szobieszky Jánost választották meg. A kurucok képviseletében Absolon Dániel jelent meg a lengyel királynál és támogatva az ott levő francia követ, gróf Bethune által, arra törekedett, hogy a lengyel királytól némi támogatást eszközöljön ki. Szobieszky érdembeli ígéretet nem tett, de annál jobban érdeklődött

a magyarok törekvései iránt a francia követ. Gróf Bethune Absolon Dáviddal Erdélybe küldte Beámond Miklóst a viszonyok tanulmányozására, majd maga lépett közbe a török nagyvezérnél Erdély megsegítésére. De többet ő sem ért el annál, mint amit Köprili Ahmed nagyvezér előzőleg már Apaffy követeinek megígért.

Lipót, mivel félhetett a felkelők bosszújától, tanácskozásokat tartott a sérelmek tárgyalására. Ezekre a tanácskozásokra Apaffyt is meghívta, aki Csáky László által képviseltette magát. De az összejövetelnek semmi eredménye nem lett, mert Lipótot nem lehetett a sérelmek orvoslásának szüksége felől meggyőzni. Tett ugyan némi engedményeket a vallásgyakorlat dolgában, de a felkelők tudták nagyon jól, hogy ezek az engedmények csak ideiglenesek. Arra valók, hogy a felkeléstől az elégedetleneket elvonják, hogy majd a veszély elmúltával az udvar ismét hatályon kívül helyezhesse őket. A harc tehát Wesselényi Pál, majd Teleky Mihály vezérlete alatt megindult s elég szerencsével folyt. Nagyobb vereséget a kurucok csupán Debrecennél szenvedtek. A hadjárat tovább húzódott, mert egyik fél sem tudta a másikat tökéletesen megsemmisíteni. Spankau kassai kapitány elhalálozása folytán Strassaldót nevezték ki a felvidék főkapitányává. Strassaldo, miután a kurucokat Debrecennél legyőzte, békés úton iparkodott őket követei útján hűségre bírni. De a kurucok nem hallgattak többé sem rá, sem a császár nevében jövő ígéretekre. Annyiszor becsapták már őket, hogy elveszett bizalmuk a királyi szó szentségében.

A háború tehát 1676-ban újra folytatódott, habár ezúttal sem tudott egyik fél sem a másik felett teljes diadalt aratni. Lipót császár hadainak nagyrésze a francia hadjáratban lévén elfoglalva, itthon éppen csak annyi katonaság maradt, mennyi a várak őrizetére szükséges volt. A kuruc felkelők pedig mindössze nem voltak többen nyolcezernél. De azért a háború mégis inkább az ő fegyvereiknek kedvezett, mert a németeket több ízben megverték.

A kuruc diplomaták és a francia követ között továbbra is folytak a tárgyalások, melyek végre abban az egyezségben végződtek, hogy Apaffy a saját fővezérlete alatt tizenötezer főből álló sereget állít fel s ennek támogatására a francia király egy dandárt ad, valamint képzett haditiszteket bocsát a magyarok rendelkezésére. XIV. Lajos ezenkívül húszezer és ha a háború tovább tart, évenként százezer tallért ad segítségül. A szerződés feltételül a török beleegyezése és esetleges támogatása volt kikötve, de a török a Lipóttal való nyílt háború ellen döntött. Emiatt a hadjárat majdnem megakadt volna, ha a szövetség-

gesek túl nem teszik magukat a török döntésén s nem folytatják tovább az előnyomulást.

Ezuttal Boham örgróf parancsnoksága alatt ezer lengyel érkezett az országba, miközben Wesselényi Pál hadai már több ízben kicsapásokat intéztek a német területekre. Strassaldo helyébe ismét Cobot nevezi ki az udvar kassai kapitánnyá, aki iparkodott felújítani mindazokat az iszonyúságokat, melyek az ő korábbi rémuralmához fűződtek. Most sem volt emberesebb. Egy napon Kassa piacán hatvankét elfogott kurucot állított fel s mind a hatvankettőt halálra ítélte. A szerencsétleneknek aztán azzal súlyosbította borzalmait, hogy amíg társaikat karóba húzták, felnégyelték vagy felakasztották, a többinek szemlélennie kellett a borzalmas látványt, amíg rájuk kerül a sor. Az ilyen eljárásra csakis hasonló eljárás lehetett a felelet. S mikor Boham örgróf csapatai Nyalábnál és Szatmárban a császári hadat leverték, a kurucok az ezerötyszáz fogolyból közel hatszázat ugyanolyan módon küldtek a másvilágra, mint ahogyan Cob tette az ő fegyvertársakkal.

Lipót király látva a háború makacs folyását, békéltető tanácsot hívott össze Pozsonyban, hogy a magyar kérdés békés megoldásának lehetőségéről tanácskozzanak. Az emberirtásra és bebörtönöztetésekre bujtogató nagyváradi püspök tanácsa helyett most Gubasóczy János váci püspök ajánlatát fogadta el, aki a méltányos bánásmódra hívta fel figyelmét. Az előterjesztett javaslatnak mindenekelőtt azzal tett Lipót eleget, hogy a hóhérlékű Cob tábornokot felmentette a kassai főkapitányság alól. Cob embertelensége már annyira elfajult, hogy saját tisztjei is megundorodtak tőle s nem akartak szolgálni alatta, mert tudták, hogy Cob viselkedése a kurucokat velük szemben szintén a legvadabb kegyetlenségekre kényszeríti, ennek pedig ők adják meg az árát, nem pedig a bős generális, aki az irháját eddig minden csatából óvatosan megmentette. Lipót a főrendeket is összehívta a belső béke módozatainak megvitatására. A gyűlést Pozsonyban tartották Hocher kancellár elnöklete alatt. A főrendek a következőkben összegezték a nemzet kívánságait :

1. A német zsoldosok vezettessenek ki az országból.
2. A törvénytelen adók töröltessenek el.
3. A protestánsoktól elvett templomok adassanak vissza.
4. Országgyűlés tartása.
5. Nádor választása.
6. Az alkotmányos kormányzat helyreállítása.

Hocher ezen indítványok hallatára dühösen felemelkedett székéből, keményen kikelt a magyarok ellen s a végén pártütőknek és lázadóknak nevezte őket. Szó nélkül nem lehetett hagyni ezt a vádat. Pálffy Tamás nyitrai püspök szólásra jelentkezett s mindenekelőtt a vádakat visszautasította.

„Ha valamennyien pártütők vagyunk — kiáltotta Hocher felé — akkor nevezzen meg mindenkit személy szerint, de ilyen váddal csak általánosságban ne dobálózzék!”

Majd így folytatta :

„Avagy talán nem szabad szólniok a hazai jogról a magyaroknak, kik alattvalói és nem rabszolgái a királynak? Bűn-e az, ha szabadságaikat, melyeket őseik, midőn az uralkodóházat az ország trónjára meghívták, maguk és utódaik számára fenntartották, most is meg akarják védelmezni? Hocher és a hozzá hasonlók ezt a jogot ugyan durván megsértették, de azért annak a helyreállításáért szabad, sőt kell is küzdeni!”

Hocher nem állotta meg újabb gyanusítás nélkül s közbevágott a püspök szavaiba :

„Boldog volna a király, ha a magyarok közül bárcsak minden tizediket hűnek tudná maga iránt.”

Erre újból kitört a vihar. A főrendek izgatottan felállottak a helyükről, tiltakoztak Hocher gyanusítása ellen s Pálffy gróf a legnagyobb zajt is túlharsogva kiáltotta Hocher felé :

„Azt hiszem, hogy amiért Hocher kancellár akaratával valaki ellenkezik, az még nem felségsértés. S az sem felségsértés, ha mi Hocher önkényes és önző rendeleteit megvetjük. Mi magyarok az összes németek közül egyedül Lipótot ismerjük el királyunknak. Mi nem keresünk Németországban elsőséget a németek fölött, de azt sem tűrjük, hogy Magyarországon a németek a magyarok elébe tétessenek.”

Végül, hogy hatásos és félreérthetetlen csattanót adjon beszédének, a sápadtságtól és a dühtől remegő Hochert közönséges gazembernek nevezte. A gyűlést most már nem lehetett többé folytatni. Batthyány Kristóf főpohárnokmester a terem közepére sietett és harsányan kiáltotta a főrendek felé :

„Itt nem lehet többé tanácskozni távozzunk, urak!”

A következő percben a főrendek testületileg kivonultak a teremből és Hochert magára hagyták. A pozsonyi értekezletnek ilyenformán nem lett semmi eredménye s a főrendek csak igazolták azt az elégedet-

lenséget, mely a felkelőket teljesen áthatotta és fegyveres ellentállásra kényszerítette.

Békés megoldásról természetesen nem lehetett szó többé.

A fölkelők Boham vezetése alatt érkező segílyhadakkal Erdélyben már gyülekeztek a hadjárat továbbfolytatására, melyet azonban egy ideig Bélydy Pálnak Teleki Mihály kancellár megbuktatására szervezett összeesküvése késleltetett. Teleki azonban értesült az ellene készülő merényletről s ellenségeit kiűzte az országból. Teleki most egyedül, versenytárs nélkül maradt és ura lett a helyzetnek. Teleki jellemének és politikájának a kapzsiság és a hatalomvágy volt a mozgatója. Cselszövésekkel, erőszakkal, ellenségei félrevezetésével sikerült rövid idő alatt óriási vagyont összeharácsolnia és magát előkelő pozíciójában megerősítenie. Vágyott azonkívül a nádorságra és titokban izgatta az a vágy, hogy ő lehessen Apaffy után Erdély fejedelme. Tipikus erdélyi államférfi volt, aki Martinuzzi után az erdélyi diplomaták között a legkiválóbbak közé tartozott s még előrehaladott korában is nagyobb ereje volt és több furfanggal dolgozott, mint bármelyik fiatal diplomata.

A Boham-féle hadakkal egyesítve a felkelőket, a sereg vezérletét most Teleki Mihály vette át és körleveleiben hívta fel a megyéket zászlói alá való csatlakozásra. Felhívásának azonban csekély eredménye lett, mert Teleki iránt a megyék bizalmatlanok voltak. De nemcsak a megyék, hanem a felkelők sem viseltettek bizalommal iránta s nemsokára a franciák is összetűztek vele, úgyhogy Telekinek ott kellett hagynia a fővezérséget.

Ekkor tűnik fel Thököly Imre alakja a kuruc mozgalmakban. Thököly Imre gazdag és hatalmas család sarja volt. Igen alapos és kitűnő nevelésben részesült. Nemcsak a tudományokban, hanem a hadimesterségben is kiváló emberek irányítása mellett fejlődött. Huszonegy éves volt még csak, mikor a felkelés élére került, de politikai és haditapasztalatai az önállóságra már teljesen megérlelték. A század egész élete tele van harcokkal, politikai agyarkodásokkal s nem volt nehéz dolog beleélnie magát neki sem a viszonyokba, hiszen már családja körében is ezeknek az izgalmaiban nőtt fel. Külsejére nézve daliás megjelenésű, egészségtől duzzadó, ideálisan szép ifjú volt ekkor, aki meglehetősen önállósággal tudta megítélni a politikai állapotokat s kiváló tulajdonságai egyenesen arra képesítették, hogy a nemzet érdekeinek képviselője legyen.

Életének nyilvános szereplése kezdetéig nincsenek jelentősebb eseményei. Atyja, Thököly István, mikor Eszterházy Pál a király paran-

Thököly Imre.

Huszonnyolc éves korában vezére lett a magyar fölkelő hadaknak s rövid idő alatt elfoglalta Felső-Magyarországot. Zrínyi Ilonát vette feleségül. Szövetséget kötött a szultánnal, aki támogatta és elismerte fejedelemnek. A török uralom megdőlése után őt is nagy vereségek érték. Mikor segítséget kért a töröktől, ezek Nagyváradon áruság gyanúja miatt elfogták és vasraverve Belgrádba vitték. Később szabadon bocsátották, sőt a szultán Apaffy halála után sereggel küldte Erdély elfoglalására. Itt megverte Teleki seregét s a rendek Erdély fejedelmévé választották. Ezután résztvett a török háborúban. A zentai csata után Törökországba menekült s ott is halt meg.

csából az ő várát is ostrom alá vette, tudvalevőleg Likava várába küldötte fiát, aki ott sem érezvén magát biztonságban nemsokára Erdélybe menekült s ott találta őt a felkelők meghívása. Thököly már eddig is részt vett a hadjáratokban, de most, hogy a felkelők vezérékül választották, újra szervezte hadait s körleveleiben felhívta a megyéket zászlói alá való csatlakozásra. Rövid idő alatt mintegy húszezer emberre szaporodott serege s ezzel az elszánt, meghalni bármikor kész csapattal kezdte meg felszabadító munkáját.

Miután Szendrőt, Tornát, Putnokot s más helyeket bevett s Kassa külvárosát is felégettette, Lesslie és Wrbna császári tábornokok alatt egyesült zsoldos sereget verte meg. Újabb sikerei Murány vára és Árva-megye megvétele után arra ösztönözték, hogy a bányavárosok ellen vezesse hadait. Besztercebánya, Zólyom, Selmec, Körmöc egymás után jutottak hirtokába. Léva bevétele után az udvar békeajánlatokkal küldte hozzá Szelepcsényi érseket. Ez a békeajánlat az udvar részéről csak ürügy volt arra, hogy a hadakozásokat késleltesse, míg a vége felé levő francia hadjáratból hadai visszaérkeznek. Thököly pedig a helyzet megítéléséből arra a következtetésre jutott, hogy a francia hadjárat megszűnése után XIV. Lajos hathatós támogatására nem számíthat, ennél fogva elfogadta a békeajánlatot, melynek pár havi fegyverszünet lett az eredménye.

Hogy ne maradjon teljesen magára az osztrák zsarnokság ellen folytatott harcában, arra határozta magát, hogy a törökkel keres szövetséget. Vagyis folytatta azt a politikát, melyet Boeskey és Bethlen, sőt előttük János király megindítottak, mert csak így remélte, hogy a nemzeti álláspontot a bécsi udvarral szemben sikerrel meg tudja védelmezni.

A felkelők vezetői ezután főképp arra törekedtek, hogy a viszálykodó erdélyi főurakat, illetőleg Teleki Mihályt és Wesselényi Pált Thökölyvel kibékítsék. A közvetítők fáradozása mindössze annyi sikerrel járt, hogy amolyan szinleges kibékülés történt köztük, aminek öröme Somlyón áldomásra is összejöttek. De milyen áldomásra! Halotti torhoz inkább hasonlított ez a vendégség, mint igazi, őszinte magyar áldomáshoz. A vendégek a legnagyobb bizalmatlansággal voltak egymás iránt s Thököly attól tartva, hogy a kibékülés nagy öröme még talán meg is mérgezhetik, alig nyúlt az ételekhez. Gróf Bethlen Miklós önéletrajzában érdekesen írja le ennek a gyászos lakomának lefolyását és a Thököly bizalmatlanságát.

„Thököly — úgymond Bethlen — a maga borát és főtt vizét itta.

Az elébe tett cipóból jó, ha tizenkét falatot evett, azt is a héjából. Ételeket is csak messziről, alulról kért. Olyan is lón a békesség következése, amicsodás az áldomása.”

Lipót király végre az országgyűlés összehívására határozta el magát 1681-ben. Az országgyűlés Sopronban gyűlt össze, mivel Pozsonyban a még egyre pusztító pestis miatt nem lehetett a rendeknek megjelenniök. Az országgyűlés összehívásának igazi okát tulajdonképpen Eleonora császárné megkoronázása alkotta, de emellett a török háborús mozgalmak és a magyar felkelés is befolytak annak megtartására. A Lipót és a török szultán között megkötött kaposvári béke ugyanis lejáráóban volt s a bécsi udvar már most megtett, vagyis meg akart tenni mindent arra nézve, hogy a béke továbbra is meghosszabbíttassék.

Az udvar ezen szándékának a pápa ugyan ellene volt, mert már korábban észrevette a török kormányzatban és hadviselésben azt az ernyedési folyamatot, mely az egykor hatalmas ozmán birodalmat lassanként kikezdte. A pápának az volt a törekvése, hogy Lipótot a török ellen döntő háborúra bírja. Emiatt a külállamok segítségét is biztosította részére és a pápaság teljes támogatását, de Lipót és tanácsosai, mihelyst azt hallották, hogy a pápa a vivandó háború érdekében még a Thökölyvel való megbékülést is szorgalmazza, jobbnak látták háború helyett a béke meghosszabbításán fáradozni.

Lipót király három császári ezred fedezete alatt megjelent Eleonóra császárnéval Sopronban. A sérelmek közül egyetmást orvosolt ez az országgyűlés, nevezetesen a nádori méltóságot Eszterházy Pállal töltötték be, de a vallási szabadság rendezését nem akarták a protestánsok kívánsága értelmében tárgyalni. Thököly meg sem jelent az országgyűlésen, habár a nádor biztosította őt személyének sérthetlenségéről, hanem, miután a török támogatását megnyerte, tudatta a kassai főkapitánnyal, hogy a fegyverszünet letelte után a háborút meg fogja indítani. A nádorral és az országgyűléssel pedig közölte, hogy miután az országgyűlés a vallási kérdést és a nemzeti sérelmeket önkényesen kezeli, tiltakozását jelenti ki s hozzátette: „Mindezen okoknál fogva Isten és világ előtt nyilvánvaló, hogy az egyezés akadályait nem mi, hanem azok okozzák, kik e nehézségek és tétovázások szerzői voltak.”

Amíg a protestánsok feliratokban panaszolták el évtizedes sérelmeiket Lipótnak, Apaffy fejedelem a moldvai és havasalföldi vajdák csapataival Debrecen felé tartott, hol a nagyváradi s a temesvári basák és Thököly seregével egyesült. Ez a fegyverkezés olyan hatással volt Lipótra, hogy a vallásügyek rendezését még ezen az országgyűlésen

akarta elintéztetni s ilyen értelemben adott választ a protestánsok panaszos feliratára.

A fegyverszünet ideje letelvén a harcok újra megkezdődtek, mivel Lipót király nem akarta megtenni azokat az engedményeket, melyek Thököly követelései voltak. Tehát heves hadakozások színterévé vált ismét az ország. Döntő diadalt egyik fél sem nyert a másik felett, de a dúlások, melyeknek végül a nép adta meg az árát, annál kiméletlenebbek voltak. Hozzájárult a nagy pusztuláshoz még a pestis is, mely százával szedte áldozatait. Közben Ampringen lemondott a kormányzóságról. Távozása előtt azonban — tapasztalván a személye és rendszere ellen megnyilatkozó általános gyűlöletet — azt a javaslatot tette Lipótnak, hogy igyekezzék a sérelmeket orvosolni és az alkotmányos rendet békés eszközökkel helyreállítani.

Lipót evégből fontolóra vette a helyzetet és úgy látszott, mintha kezdett volna megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy kiengesztelje a nemzetet.

Alkalmat adott az alkudozásokra Thökölynek a házassági terve, amely az udvar beleegyezésétől függött. Thököly ezideig Apaffy Miklós fiatal özvegyének, Teleky Mihály leányának jegyese volt, de a jegygyűrűt visszaküldötte, mert szíve Zrinyi Ilona iránt fogott lángot. Zrinyi Ilona a Wesselényi-féle összeesküvés idején felesége lett Rákóczi Ferencnek, de az udvar neheztelését ő is magára vonta férjének a mozgalomban való részessége miatt. Thököly tizennégy évvel volt fiatalabb nála, de a szépsége teljes pompájában levő gyönyörű asszony iránt hatalmas szerelemre gyuladt. Némelyek úgy vélik azonban, hogy a Thököly szerelmébe némi anyagias számítások is vegyültek, mert Zrinyi Ilonának nemcsak kezét, hanem annak óriási birtokait is szerette volna megnyerni.

Zrinyi Ilonát sem hagyta hidegen Thököly szerelme. Thököly daliás alakja, lobogó szenvedélyessége és férfiúi kiválósága benne is felébresztették a szerelem tüzét, de mivel Thököly, mint a felkelők vezére, Lipót király ellen harcolt, ő maga pedig ebben a mozgalomban nem vett részt, nem akarta a király haragját még jobban magára vonni. Azonkívül anyósa, Báthory Zsófia is ellenezte a házasságot Thököly protestáns és lázadó volta miatt. Ennélfogva Zrinyi Ilona azt a feltételt kötötte ki, hogy iparkodjék Thököly előbb Lipót királynak a házassághoz való hozzájárulását megnyerni. Thököly viszont tudta, hogy Lipót hozzájárulását mindaddig nem nyerheti meg, míg fegyverrel áll szemben vele, ennélfogva maga is hajlott a békére.

Thököly a béke alapjául a maga személyes ügyén kívül mindenekelőtt a vallási kérdés teljes rendezését és az alkotmány helyreállítását tűzte ki, melyet a király miniszterei, de a magyar tanácsosok legtöbbször is, kik vágytak Thököly birtokaira, mindenféle fondorlatos eszközökkel megnehezítették. Csakhogy Thököly nem feledkezett meg jövőendő tervei biztosításáról sem s evégből mindent elkövetett a török támogatásának megnyerésére. A béketárgyalások meghiusultával aztán újra hozzáfogott Thököly a küzdelemhez. A kuruc zászlókat már újra lengette a szél a táborokban és a tároगतók keserűen sirták ismét a nemzet panaszait.

Két kuruc dandárt megvert ugyan az ellenség, de ezt a jelentékeny vereséget ellensúlyozta Thököly győzelme Késmárk és Lőcs városok megvételeivel. Thököly előtt ekkor megjelent az erdélyi püspök, Sebestyén Endre, Szelepcsényi érsek megbízásából, hogy a király békeajánlatát szóba hozza. Thököly nem idegenkedett most sem a békétől, de ezúttal is alkotmányos és vallási garanciákat kívánt. Állítólag még azt is kijelentette volna az erdélyi püspöknek, hogy hajlandó Lipót hűségére lépni és a katolikus vallásra áttérni, ha a békegaranciák vállalása mellett a király segíti őt Zrinyi Ilona kezének elnyerésében.

Thököly és szövetségesei azonban nem állottak meg Debrecennél, hanem nyomultak előre. Lipót nem személhette többé közömbösen a mindinkább fenyegető veszedelmet, azért ennek hatása alatt egy terjedelmes leiratot küldött a rendekhez és ebben a leiratban azokát az engedményeket foglalta össze, melyeket a vallási kérdés rendezésére hajlandó megtenni. A protestánsokat azonban ez a leirat sem elégítette ki, különösen, hogy a Thököly és Apaffy hadainak kisebb diadalairól értesülést nyertek. Az udvar ekkor a sárospataki kapitányt, Saponara Fülöpöt küldte Thökölyhez az alkudozások megkísérlésére. A bécsi udvar tudta, hogy mivel lehet Thökölyre legjobban hatni, azért megbízta a pataki kapitányt, hogy Thökölynek Zrinyi Ilonával leendő házasságát hozza mindenekelőtt szóba. Saponara megjelenvén Thököly előtt, küldetésének ismertetése után így szólt :

„Őfelsége nem ellenzi a házasságot, az országot pedig általában minden kívánatában s különösen a protestánsokat is kész kielégíteni, remélvén, hogy felséged nemcsak leteszi a fegyvert s hűségre tér pártfeleivel együtt, hanem közre fog munkálni a töröknél is a béke érdekében.”

Thököly a császári ajánlat alapos megfontolása után hajlandónak mutatkozott a békére, de ezúttal is garanciákat kívánt a vallási és a nemzeti sérelmek orvoslására. A protestánsok pedig folytatták tovább

a kérelmezést, csakhogy a király több engedményt tenni hajlandó nem volt. Törvénybe foglaltatott ugyan, hogy a protestánsok néhány templomot visszakapnak, néhány helyen új templomot építhetnek, az elűzött papok és tanítók visszatérhetnek. A multakhoz képest ezek az engedmények is nagy eredmények voltak, de mit ért, ha csak eddig tartot-

Kuruc lovas Thököly seregében.

ták meg, amíg éppen a kényszer ereje tartott, éppen úgy, mint az országgyűlési határozat ama másik pontját, hogy a kormányzást a király csak magyar tanácsosok útján gyakorolhatja. Papiroson ez is biztosítva volt, de a valóságban tovább is a német tanácsosok befolyása érvényesült s Kollonics olyan mindenhatólag intézkedett az ország dolgaiban, mintha ő maga viselte volna a nádori tisztséget.

Thököly csak várta a válaszára adandó feleletet. De a pataki kapitányt az udvar olyan későre bizta meg az alkudozás folytatásával,

hogy addig már ő is határozott. Az udvar ígéretei nem keltettek bizalmat benne. Mikor Saponara és az erdélyi püspök Lipót király nevében felkeresték, úgy tett, mintha ő is hajlana a békére, hogy a Zrinyi Ilonával való házasságát ne nehezítse. De mihelyst a követek eltávoztak, ő rögtön Budára ment, hogy a vezérbasával, Ibrahimmal megtárgyalja a szövetség részleteit. Ezek szerint Thököly Felső-Magyarország fejedelmévé lesz, halála után a magyarok saját vérükből való protestáns hitű királyt választanak, akit a török negyvenezer arany évi adó ellenében elismer.

Budai útját elintézve Thököly egyenesen Munkácsnak tartott. Házasságának akadályai el voltak immár háritva, a két szerető szív egyesülését semmi sem gátolhatta. Utközben találkozott leendő mostoha fiával, a kis Rákóczi Ferencsel, aki nagybátyja, Zrinyi Boldizsár kíséretében egészen Leleszig elébe ment. Munkácson 1682 június 15-én megtörtént aztán rendkívüli fény, pompa és örvendezés mellett Thököly és Zrinyi Ilona házassága. A lakodalmon jelen volt Saponara kassai kapitány is, ami némelyekben azt a hitet keltette, hogy az egyezés Thököly és Lipót király között nemsokára létrejön.

De ez csak látszat volt, mert már a menyegző után Thököly hívei a munkácsi várban tanácskozást tartottak és megbeszélték a felkelés folytatásának további módozatait. A bécsi udvar ugyanis belenyugodott Thököly házasságába, de azt a feltételét, hogy Felső-Magyarország fejedelme címet viselhesse ezen terület megtartásával, nem akarta teljesíteni. Házassága után tehát ismét megkezdte Thököly a hadjáratot s miután Kassát elfoglalta, udvarát itt rendezte be. Kassa lett innen kezdve a politikai és hadiműveletek középpontja, valamint a fejedelmi udvar székhelye. Nemsokára Fülek vára is Thököly birtokába került s megtörtént a szultánnal való szövetségének ünnepélyes elismerése, midőn a szultán Ibrahim basa által elküldötte Thökölynek a szövetségi levelet, melyben őt magyar királynak nevezte ki. Thököly kijelentette, hogy megelégszik Felső-Magyarország fejedelme címével s csupán ezen részek urának fogja magát tekinteni.

A bécsi udvarra nagy hatással voltak ezek az események. Thököly és a török szultán szövetsége olyan aggodalommal töltötte el, hogy hajlandónak mutatkozott ismét a békére, még pedig olyan békére, minőről azelőtt hallani sem akart. Először is fegyverszünetet kötött Thökölyvel, de már a fegyverszünet tartamára elismerte Thökölyt a felső-magyarországi részek urának. Ezen megállapodás értelmében Kassa szék helyével megalakult az új magyar fejedelemség, melynek Thököly Imre

volt a bécsi udvar és a török porta által egyformán elismert ura. Természetesen az egyezség következtében megszűntek a hadakozások is s az évekig tartó dúló harcok után a kuruc katonák végre nyugalomra térhettek. A felső-magyarországi fejedelemség amolyan ideális állam volt, hol szabad alkotmány, szabad vallás mellett élhetett a nemzet és törvényes jogait is szabadon gyakorolhatta. A fejedelemségbe húsz vármegye tartozott kilenc nagyobb várossal, melyek országgyűléseiket Kassán tartották. Elkövetkezett az a várva-várt idő, mikor a magyar saját törvényei és saját fejedelme alatt készülhetett új munkára, jövendő tervei megvalósítására. Csak az a sajnós, hogy ez a szép idő olyan rövid ideig tartott.

Budavár visszavétele. — A törökök vereségei.

A bécsi udvart és magát Lipót császárt is a török portával szemben szinte a végsőig menő engedékenység és óvatosság jellemezték. Bécsben immár jelszóvá lett, hogy a törökkel mindenáron kerülni kell az összeütközést, úgyhogy az olyan buzdítások, amilyeneket XI. Ince pápa a török uralom lerázására tett, nemesak hatástalanok maradtak, hanem éppen az ellenkező eredményt érték el. Pedig a pápa és diplomáciája nagyon jól látták, hogy a török katonai erő hanyatlóban van s határozott fellépéssel, jól szervezett hadsereggel könnyen meg lehetne semmisíteni magyarországi uralmát.

Az udvar azonban nem akart tovább látni a szemei elé eső legközelebbi jelenségeknél s mikor arról volt szó, hogy tisztességes békét kössön Thökölyvel, hogy legalább őt ne tegye ellenségévé, inkább a török barátságát kereste. Ilyenformán eljárásával sem Thököly, sem a külföldi hatalmak, sem a pápa nem voltak megelégedve, a török pedig látva Lipót tehetetlenségét meg akarta ragadni az alkalmat arra, hogy a még birtokában levő magyar vármegyéket is elhódítsa tőle. Thököly vívmányainak, melyekhez a Lipóttal kötött fegyverszünet alapján jutott, Konstantinápolyban az a hatása lett, hogy a háborúspárt nyíltan követelte a Lipót ellen való hadjárat megindítását. Annak a tehetetlen diplomáciának, mely Bécsben működött, más következménye nem is lehetett, minthogy ugyanakkor, midőn a törökkel legelőbb óhajtotta a békét, békebarát politikájával egyenesen a háborút provokálta.

Úgy kell ezt érteni, hogy a bécsi diplomácia a törökkel való béke

létrehozásában csak a szándéknál maradt, de nem sietett a békét a kellő időben olyan módon és olyan eszközökkel biztosítani, melyek rendelkezésére állottak. A hosszas gondolkodás azonban egyszerre nyílt helyzetet teremtett. A török hadsereg 1683 nyarán Kara Musztafa vezérlete alatt megindult Magyarország, illetőleg Bécs ellen.

Talán még soha nem volt nagyobb szerencséje uralkodónak válságos viszonyok között, mint ekkor Lipót császárnak. Tehetségre, uralkodói képességekre nézve mindenképpen a középszerűek közé tartozott. Környezete az önző és szédelő kalandoroknak valóságos mintagyűjteménye volt. Lelkiismeretlenebb és kapzsibb emberek Európa egyetlen államában sem voltak olyan tömeges számban, mint a bécsi udvarnál. A miniszterektől kezdve az inasokig, néhány ritka kivételtől eltekintve, mindenki egyedül a maga érdekére gondolt. Ezeknek a lelketlen embereknek minden mindegy volt.

Ha kiütött a háború, akkor a háborúból gazdagodtak meg, ha

A törökök rohama Bécs ellen 1683-ban.

Starhemberg gróf várparancsnok tizennyolcszor verte vissza Bécs falairól az ostromló törököket s a hétheti ostrom alatt huszonnégyszer tört ki rájuk. Egykorú metszet.

pedig béke volt, akkor a békés viszonyok előnyeit használták ki lelkiismeretlen zsarolások folytatására. A magyarországi válságok rendkívüli almérgesedését nagyrészt nekik lehet tulajdonítani, mert mindig azt nézték, hogy miként lehetne a magyarországi gazdagok bebörtönöztesével és jószágaik elkoboztatásával jövedelmeiket gyarapítani.

A török hadjárat a pápát jobban megrémítette, mint a bécsi kormányt. XI. Ince pápa, aki a török betörést az európai kereszténység közös ügyének fogta fel, rendkívüli buzgósággal sorakoztatta a hatalmakat Lipót császár támogatására. Ince pápa még azt is kieszközölte, hogy XIV. Lajos francia király, kivel Lipót állandóan hadakozott s akit kiválóságáért gyűlölt, nem fog Lipótnak a háború tartama alatt kellemetlenségeket csinálni. De kivitte a pápa azt is, hogy Szobieszky János lengyel király Lipóttal szövetségre lépett, a német és olasz fejedelmek pedig támogatást ígértek a császárnak.

A pápa agitációja nélkül előreláthatólag a legnagyobb csapással sujtotta volna Lipótot a török hadjárat, de így, miután hirtelenében minden segítséget melléje állítottak, olyan eredménnyel végződött a háború, milyenre Lipót és a bécsi udvar még legvakmerőbb álmukban sem számítottak.

Szerencsére az osztrák hadseregnek volt ekkor egy kiváló hadvezére, Károly lotharingiai főherceg, aki amellet, hogy korának egyik legjelesebb hadvezére volt, kiváló lélekkel, fenkölt szellemmel és tudományos képzettséggel is rendelkezett s legméltóbb volt arra, hogy a hadvezéri tisztséget betöltsé.

Mikor az udvar értesült a török hadsereg közeledéséről, az első haditerv értelmében Károly főherceget Érsekújvár bevételére küldte, de nemsokára kivonatta magyar területről a zsoldos hadakat és az örökös tartományok védelmére rendelte. Magyarország ennél fogva teljesen védtelenül maradt s azok a várak és vármegyék, melyek a török felvonulás útjába estek, csak úgy menekedtek meg a török dúlásaitól, hogy tetemes váltságokat fizettek. A török hadsereg haditerve arra volt irányozva, hogy Bécsset birtokba vegye.

A török főserég a Duna jobb partján haladt előre s miután Győr alatt egyesült az odavonuló erdélyi hadakkal, a várost ostrom alá vette. De már másnap tovább folytatta útját gyors menetben Bécs felé s július 14-én itt is megkezdte az ostromot. Bécsben a törökök jövetele leírhatatlan rémületet keltett. Az első, aki a fővárosból menekült, Lipót volt. Követték őt miniszterei, tanácsosai és a polgárság nagy tömege, mely biztosra vette a kudarcot. Bécs város védelmét nyolc-

tizezernyi had élén gróf Starhemberg Rüdiger vezette. Közel két hónapig a védősereg a legelszántabban állott ellen a törökök ostromának. Ez idő alatt tetemes veszteséget is szenvedett, de azért vitézül tartotta magát, úgyhogy e két hónap alatt Lipót császár jelentékeny felmentő sereget küldhetett a körülzárolt főváros felmentésére. Starhemberg

Starhemberg Rüdiger gróf.

Midőn Bécsét hősiesen megvédte az ostromló törökök ellen, jutalmul tábornagyi rangot kapott s címerében a bécsi Szent István-templom tornya került. Harcolt Buda ostrománál is s itt súlyosan megsebesült. Később a bécsi haditanács elnöke lett.

tizenneolcszor üzte el a falakról az ostromló csapatokat és huszonnégyszer intézett kitörést rájuk, miközben a bajor, szász, olasz és más segélyhadak, majd a Szobieszki János huszónhatezer főből álló serege megérkeztek és a Károly főherceg hadával egyesültek.

Hatalmas, nyolevanezer főnyi felmentősereg állott ekkor szemben a törökkel Bécs alatt s két olyan kiváló hadvezér vezette a hadművele-

teket, kik katonai szakavatottságuknál fogva az európai hadviselés terén elsorangú tényezők voltak. A szeptember 12.-i összecsapás óriási erőfeszítéssel ment végbe mindkét félen. A keresztény sereg hatalmas erővel támadt a törökre. Olyan heves, vad és riasztó volt ez a támadás a török seregére, hogy órák alatt úgyszólván megsemmisült bele.

Este hét órára a csata el volt döntve. Emberek, lovak, fegyverek, ágyúk, szekerek, zászlók heverték szerteszét a harmezőn.

A győzők gazdag zsákmányt szereztek, miután a hét heti ostrom alatt mintegy hatvanezer törököt levágtak. Ehhez fogható győzelmet keresztény sereg még sohasem aratott a törökön. Csak az volt a baj, hogy a győzelmet, miként a szentgotthardi ütközetnél történt, a keresztény sereg ezúttal sem használta ki s ha a nagyvezér nem utasítja vissza a Lipót által felajánlott békét, Bécs felmentésén kívül a hadjárat egyéb eredménnyel sem végződik. De a nagyvezér abban a reményben, hogy a császári sereg nem képes folytatni a háborút, nem akart a békébe beleegyezni, minek folytán Károly főherceg és Szobieszki János Magyarországra is betörték s Párkány és Esztergom bevétele után a hadjáratot befejezték.

A nagyvezért a nagy vereség teljesen leverte. Tehetetlen dühében Thökölyt és a budai basát, Ibrahimot vádolta a szerencsétlenségért s bosszújában Ibrahimot meg is ölette. Majd, mikor Esztergom bevételéről értesült, az esztergomi basát is megölette. De bármennyire is akarta volna erélyességével feledtetni a szörnyű vereséget, nem sikerült neki. Mire Belgrádba ért, már őt is várta a szultán halálos ítélete.

Ibrahim basá, Budavár parancsnoka.

Kara Musztafa nagyvezér Bécs sikertelen ostroma s a rákövetkező török vereségek miatt való dühében megölette a basát.

Thökölynek ebben a hadjáratban szintén nem volt szerencséje. Érdekes, hogy mostohafia, Rákóczi Ferenc is résztvett a hadjáratban és egyizben, a tábor megriadása következtében majdnem életét veszttette. Egyideig Thököly diadalmasan nyomult előre, de mikor Károly főherceg a Vág folyásáig visszanyomta, csekély hadával semmit sem kezdtetett. A hadjárat végeztével Szobieszki János lengyel király közvetítését vette igénybe, hogy Lipóttal kibéküljön, de Lipót hallani sem akart erről. Neki tulajdonította a háborút s ahelyett, hogy kegyelmet biztosított volna számára, kiáltványában őt nyilvánította minden bajok okozójául. Szobieszky közbenjárásának nem lévén eredménye, János György szász választófejedelemhez folyamodott Thököly a béke kijárása érdekében.

Majd, mikor tapasztalta, hogy a királyi bűnbocsánat következtében sokan elhagyják zászlaját, tüzelt-vassal fenyegette mindazokat, akik a nemzeti ügyet elárulni merészelnék. De hiábavaló volt minden iparkodása. Thököly szerencsecsillaga kezdett aláhanyatlani. Pedig a lengyel királyon és a szász választófejedelmen kívül a pápa, majd Apaffy Mihály is felszólaltak mellette, de az udvar rideg és hajthatatlan maradt.

Lipót király kijelentette, hogy mint egyenrangú ellenféllel nem hajlandó tárgyalni vele, fejedelemnek sem hajlandó elismerni, ellenben, ha kegyelmet akar, feltétlen hódolat nyilvánítása ellenében megkaphatja. Thökölynek is tapasztalnia kellett a szerencse változékonyságát. Egy év előtt még elismerte Lipót őt a felső-magyarországi részek urának s most tudni sem akar róla. Visszatért párhivei közé, de ezek között is jóformán csak azokat a régi kurucokat találta, akik már évek óta harcoltak Bécs ellen s már várták azt a pillanatot, mikor végre-valahára sok évi küzdelmüknek és harcaiknak meg lesz az az eredménye, hogy békésen vonulhassanak otthonukba.

A pápa állandó buzdítására 1684-ben létrejött a szent liga szövetsége, melynek az volt a feladata, hogy a török hatalmát végleg megtörje Magyarországon. Az 1684-iki év tavaszán a hadműveletek tehát újra megkezdődtek és a császári hadseregre nézve elég nagy sikerrel folytak. A Dráva vonalát Lesslie tábornok szállotta meg, Schultz és Barkóczy tábornokok a felvidéken Thököly seregét foglalkoztatták, Károly főherceg pedig az egyesült hadsereggel Budavára bevételére vezette hadait. Buda ugyanis a legfontosabb erőssége volt a töröknek s amíg innen kiűzve nem volt, nem lehetett számítani hatalma megtörésére.

Buda körül a bevezető harcok a császári fegyvereknek szinte mindenütt győzelmet hoztak, sőt még Buda vívása is nagy eredményekkel kecsegtetett kezdetben. De az órség vitéz ellenállása, majd a császári seregben kiütött ragály és a vezérek közötti egyenetlenségek Károly főherceget az ostrom abbahagyására indították. Elvezette tehát Buda alól seregét, mely az ostrom alatt húszezer katonával megfogyatkozott. A drávamenti és felvidéki harcokban a császári sereg azonban sokkal

Török zászló, melyet Szobieszki János lengyel király a Bécsét ostromló törököktől zsákmányolt.

A zászló közepén kétszer van ez a felirat: „Egy az isten és Mohamed az ő prófétája.” A zászló szélén levő fölírások is a Koránból, a törökök szent könyvéből vett idézetek.

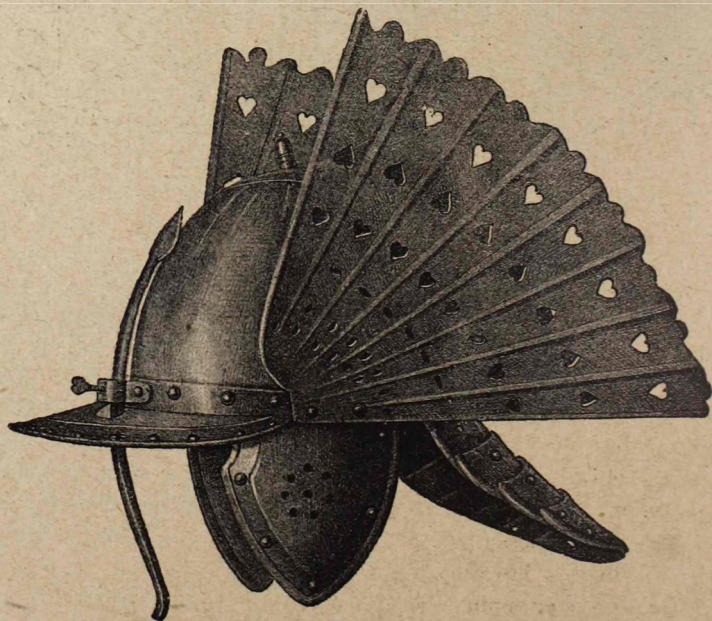
nagyobb eredményekkel működött. Különösen Thököly szenvedett sok kudarcot s miután táborát szétugrasztották, Bártfa, Sztropkó, Makovica és más várak elvesztése után Eperjesre húzódott s itt próbálta a felkelést tovább szervezni. Felhívásai azonban hatástalanul hangzottak el, a felkelők nem siettek zászlói alá s a török seregek újabb és újabb vereégei miatt egyre kilátástalanabban állottak Thököly kurucjai.

Az 1685-i esztendő szintén nem maradt háború nélkül. Ennek az évnek legnagyobb eseménye Érsekújvár felmentése és visszafoglalása volt, ámde a császári sereg az ország többi pontjain is sikerrel küzdött

a török ellen. Thökölyre ez az év újabb csapásokat hozott. Folytonosan tért vesztvén már annyira elcsüggedt, hogy egyedül a békében látta a kibontakozás lehetőségét, minélfogva követét, Szirmay Istvánt a béke kieszközlése végett a bécsi udvarhoz küldötte. Ugyanekkor ő maga Nagyváradra ment, hogy az ottani basától segítséget kérjen hadai megerősítésére. Thökölyt itt érte utól végzete, mely katonai és politikai karrierjét, valamint magasztos nemzeti misszióját egyszerre megsemmisítette.

A nagyváradi basa ahelyett hogy segítette volna, letartóztatta és vasra verve az Ibrahim vezér táborába küldötte. Thököly letartóztatását többféleképpen próbálták magyarázni. Állítólag a török vezérnek tudomására esett, hogy ő Bécsben a béke érdekében tárgyalásokat folytat s emiatt tartóztatta le. Mások véleménye szerint Ibrahim Thököly letartóztatásával akart volna a bécsi udvarnak kedveskedni, hogy a békét a szultán számára megnyerje. Bármi is vezette a törököt Thököly letartóztatására, a kuruc mozgalmat ez a hadicsiny úgyszólván egyszerre letörte. A kurucok nem bíztak többé a török hűségében, rendre

Szobieszki János lengyel király szárnyas vasszakja, melyet a Bécs alatt vívott ütközetben viselt.

Frigyes Vilmos, a brandenburgi „nagy” választófejedelem udvara élén fogadja I. Lipót követségét, amely segítséget kért tőle a török ellen.

Frigyes Vilmos nyolcezer főnyi sereggel vett részt Buda visszavívásában s a török ellen vívott egyéb sikeres harcokban, amelyek Magyarország felszabadítására vezettek.

elhagyták Thököly zászlóit Lipót hűségére térvén s most ők is a török ellen fordultak. A török rövid idő alatt belátta elhamarkodott eljárását s hibáját azzal iparkodott kijavítani, hogy Thökölyt szabadlábba helyezte. Csakhogy ez már későn történt

Thököly nem volt többé ura a helyzetnek s a felkelők tömegesen elpártoltak tőle. A felvidéki városok egymás után hódoltak meg a császáriaknak. Kassa is megadta magát, úgyhogy Munkács várán kívül, melyet Zrinyi Ilona védett, hatalmát mindenütt elveszítette. A bécsi udvar most már nemcsak Thököly, hanem a török béketerveit is visszautasította. Hogy a következő évi hadjáratra mindenképpen biztosítsa magát, Apaffy fejedelemmel is szövetséget kötött. E szerződés értelmében Apaffy és Lipót császár szövetségre lépnek, minek elismerésül a fejedelem sereget küld Erdély segítésére, ha a viszonyok ezt szükség-

gessé tennék, Apaffy viszont iparkodni fog a hadjárat folyamán a császári sereget titokban támogatni és a török elleni politikáját mindenben, a szükséges óvatosság szem előtt tartásával előmozdítani. A töröktől elfoglalt területeket Apaffy megtarthatja, a közösen elfoglalt részekből azonban Erdélyt azok a helyek fogják megilletni, melyek régebben is hozzátartoztak. Lipót biztosítja a négy vallásfelekezet szabad gyakorlatát és Apaffy halála után fiának élethossziglan való uralkodását, valamint az erdélyi rendek fejedelmválasztási jogát.

Röviden ezek a megállapodások alkották a Lipót és Apaffy között kötött szövetséget, ezután az udvar még nagyobb biztonsággal készülhetett a hadjáratra, mely Budavára felszabadítását tűzte ki céljául. Az erdélyi országgyűlés azonban nem fogadta el a szerződést, melynek megkötésénél Teleky miniszter főképpen a maga érdekei szerint járt el, de a tavasz folyamán a német hadak mégis bevonultak Erdélybe, mely ilyenformán elszakadt a töröktől.

A Buda ellen induló támadás mozgatta mindenütt az európai kereszténységet. Az 1686-i év világpolitikai eseményeinek középpontjában Magyarország és Budavára áll. Minden állam és minden nemzet izgalmas remegéssel figyelte az itt végbemenő eseményeket s tetemes segítséget küldtek a felmentő sereg támogatására. Többek közt Frigyes Vilmos, a „nagy” brandenburgi választófejedelem is 8000 főből álló harcedzett sereggel támogatta Lipótot, akivel rövidebb idővel szövetséget kötött. A hadműveletek ilyenformán európai közérdeklődés mellett indultak meg. A kegyetlenségéről híres Caraffa tábornok Szatmár és Debrecen körül táborozott seregével s vadállati kíméletlenséggel vetette rá magát a magyarokra. Majd az udvar megbízásából Munkács vára alá vonult, melyet körülrzárt.

A hadjárat megindítása előtt már nagyszabású kémkedés folyt a török csapatok tönkretételére, illetőleg a budai vár bevételére. Különösen a Budára bevándorolt örményeket látjuk lelkesedni a magyar ügy mellett s ők azok, akik a legtevékenyebb szerepet viszik ennek a fontos nemzeti ügynek a szolgálatában. Négy érdekes szereplője van ennek a kémkedésnek. Mindannyian örmények, kik közül kettő Budán, kettő pedig Bécsben tartózkodik s innen értesítik egymást és Badeni Hermann örgrófot, a haditanács elnökét a török tábor fontosabb dolgairól. Sáhín Lukács tekintélyes bécsi orvos kivételével valamennyien kereskedők ezek a kémek.

Az első, névszerint Gábor mester, a kereskedésen kívül szabó mesterséget is folytatott. Ő a konspiráció mozgatója, ki leveleit Gregor

nevű kipróbált hűségű szolgálójával juttatja Bécsbe Diodato János ötvös-mesterhez és Sáhin Lukács orvoshoz, honnan a bécsi haditanács vezetősége informáltatni szokta magát. Gábor mester sok nyelvet beszélt, üzlete Budán volt, tehát könnyen érintkezhetett a törökkel és nagy összeköttetésénél fogva alkalma volt a török tábor belső életének fontosabb mozzanatairól is tudomást szerezni. Már 1685 tavaszán jelenti, hogy a törökök nagyon ki vannak merülve és mindenáron békét óhajtanak. Levelének egyik passzusa így szól:

„Bezeg meglapultak a törökök Érsekújvár eleste óta. Ugy beszél velem a pasa (Abdurrahman budai pasa) *mintha testvére volnék* s kér, hogy írjak Sáhin doktornak Bécsbe, a békét kéz alatt előmozdítandó. Nagyon sokat remélnék e levelek írásától Abdurrahmanék, pedig tán nem fog semmit használni. Ne is használjon, mert a török oly gyöngé most, amilyen még soha nem volt *s ezer esztendőben egyszer ha jön ily kedvező alkalom az ozmán hatalom legyőzésére.*”

Kevéssel az ostrom előtt a várbeli török őrség létszámáról, a beérkezett segítségről, a parancsnoklásban felmerült személyi változásokról küld pontos tudósításokat Gábor mester, sőt még tanácsokat is ad az ostrom sikeres keresztülvitelére. Hat ilyen levél maradt fenn, mind a hat örmény nyelven írva, melyeket Gábor mester Badeni Hermann örgrófhhoz intézett.

Miközben ezen kémkedések folytak, a felmentő csapatok is megérkeztek s hozzáláttak a vár ostromához. A török őrség s maga a török szultán is bármennyire szeretne volna a háborút elodázní, kénytelen volt készülni a mérkőzésre, mert a csapatok már útban voltak, sőt az előőrsi csatározások javában folytak Budavár alatt.

A főserg ezalatt Károly főherceg és Miksa bajor herceg vezetése alatt megindult Buda ellen. Károly főherceg a Svábhegytől a Császárfürdőig terjedő vonalat szállotta meg, Miksa herceg pedig a Gellérthegyen helyezte el hadait. A Dunán eközben kisebb-nagyobb naszádok, bárkák és csónakok iramlottak tova, megfigyelve a török szándékát és várva a parancsot a keresztény csapatok szállítására. Az ostrom tulajdonképpen napja 1686 június 24-ike volt. Károly főherceg ekkor intézte az első rohamot az alsó város ellen, mely heves harc után a császári sereg birtokába jutott. Pár nap mulva, az újabb hadiségély megérkezése után a várost köröskörül blokád alá vették, úgyhogy az ostrom az összes pontok ellen megkezdődhetett. A következő nagyobb roham július 13-án ment végbe a bécsi kapunál, de sikertelenül. Ámde Miksa herceg hadai pár nap mulva a Gellérthegyen olyan előnyös helyzetbe jutottak, hogy a falak törését teljes erővel megkezdhatték.

Károly lotharingiai herceg.

I. Lipót király sógora volt. Midőn a franciák elűzték Lotharingiából, osztrák szolgálatba lépett. Mint hadvezér, nagy érdemeket szerzett hazánknek a török uralom alól való felszabadításában. Ő volt Buda visszavételekor az ostromló sereg egyik fővezére. A török ellen vívott több győzelmes harca után Erdélyt is meghódította s Apaffyt arra kényszerítette, hogy Lipót javára mondjon le a trónról.

A vár bombázása innen kezdve szakadatlanul folyt. Mázsás súlyú ágyugolyók csapkodták a sziklakeményiségű várfalakat, tüzés röppentyűk, robbanó golyók röpködtek a levegőben s a pesti nép halálos izgalommal bámulta a rettentő küzdelmet, mely a vár birtokáért mindkét részen emberföltötti erővel folyt. Julius 27-én ismét nagy rohamot intéztek a keresztény csapatok a vár ellen. Órákon át bömblöttek az ágyúk, melyeknek erejét koronként túlszárnyalta egy-egy löporos aknának óriási robaj között való felrobbanása. Erre a rohamra a vár külső falai két helyen a keresztények birtokába jutottak és egy győri magyar hajdu volt az első vitéz, aki a körülötte röpködő ágyugolyóktól meg

nem rettenve, bátran felkúszott a magas kőfalra és a császári zászlót az ostromlók falat rengető éljenzése között kitűzte.

Az ostrom nagyobbszabású munkálatai augusztus 22-én folytatódtak. Károly főherceg már előzőleg követet küldött Abdurrahman budai basához a vár átadása végett, de a basa, bízva a felmentésére már útban levő török sereg segítségével, nem volt hajlandó kapitulálni.

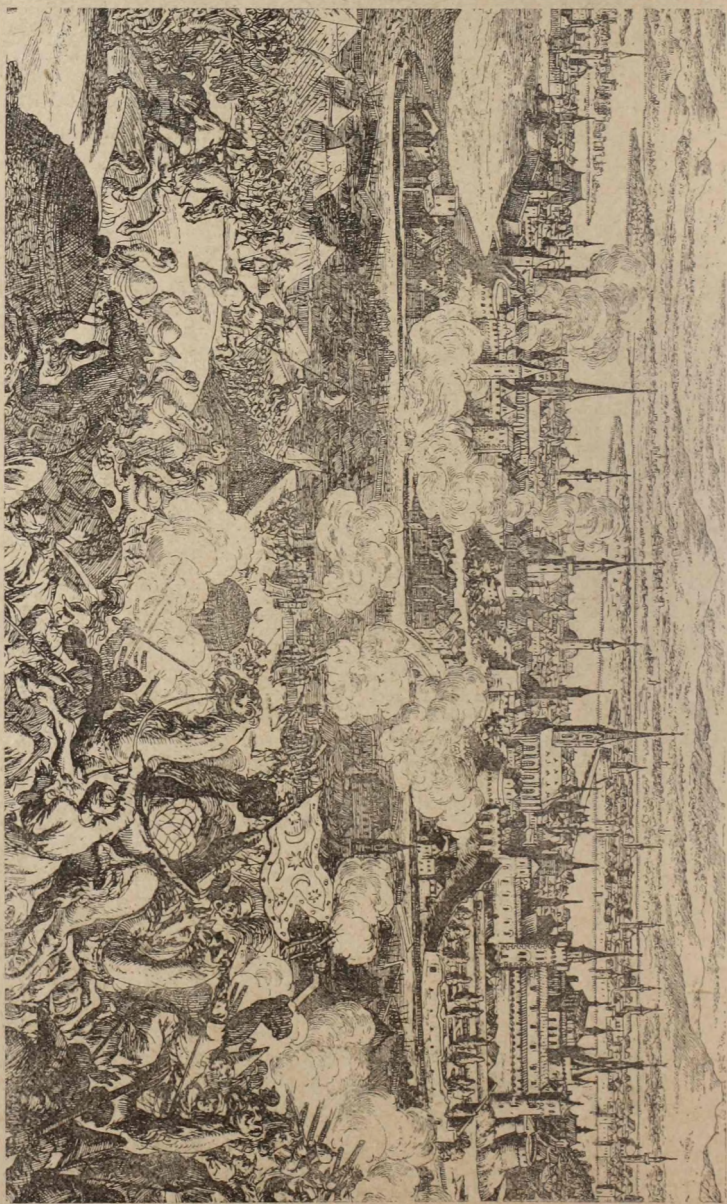
„Kívánjanak bármely más várat — mondotta — kívánságuk megadatik, ha a vár alól elvonulnak, de Budát, a birodalom kulcsát, a próféta előházát nem adhatom fel.” Közben Szulejman fővezér Buda alá érkezett s rajta volt, hogy a szorongatott őrségnek segítséget küldjön. Csakhogy Károly főherceg olyan erős gyűrűt húzott a vár körül, hogy a fővezér legeszántabb becsapása mellett sem tudta segélyhadait a várba bejuttatni. Augusztus 22-én különben már a belső vár terüle-

Abdurrahman, az utolsó budai basa.

A két hónapnál hosszabb ostrom alatt hőiesen védelmezte Budavárát, pedig már biztos volt, hogy a vár, „a próféta pitvara,” „a török birodalom kulcsa” tartatlalan. Ott esett el az ostrom utolsó napján az őrség nagy részével a vár hősi védelmében.

Batányi visszatért a töröktől. Az egész Európából összegyűlt keresztény felmentő sereg, melyben jelentékeny számban voltak magyar csapatok is, több mint kéthetesi ostrom után visszalogatta az országot legfőbb várat a töröktől. A törökök hősiesen védtek a várat, amely 1456-én át volt a hatalmukban. Egykori metszet.

tére is bejutottak a bajor hadak, augusztus 30-án pedig az immár tetelesen megrongált falak és belső erőd ellen az utolsó ostrom is elrendeltetett. Az összevont hadak a Gellérthegy, a várkastély s a mai halászbástya és a Krisztinaváros irányából rohanták meg a védőket.

Órákig tartó öldöklő harc után, melyet a lőporos aknák felrobbanása és az ágyúk szakadatlan tüzelése tett iszonyúvá, Petneházy Dávid,

Budavár visszafoglalását dícsőítő francia rajz.

Az egész keresztény világban újjongó öröm támadt Budavár visszafoglalásának hírére. Kőítemények, szindarabok, rajzok dícsőítették a nagy keresztény diadalt. A rajzok, képek természetesen nem nagy hitelességre számíthattak. Ez a francia rajz is Károly lotharingiai herege és Abdurrahman, a két ellenséges fővezér meg nem történt párbaját ábrázolja.

Thökölynek még egy évvel azelőtt híres generálisa, a mai állami nyomda és Ferdinánd-laktanya irányából nyolcszáz kurucával betört a várba és rettentő csapások osztogatásával hatolt végig az Uri uccán. A többi csapatok a magyarok példáján felbátorodva, a kurucok nyomában törtettek a várba s a védőőrséget nemsokára teljesen kiűzték. Óriási megszárlás követte a császári csapatok bevonulását s az őrség java ott veszett el a „prófeta előházának” hősieis védelmében. Maga a főbasa, Abdurrahman is halva maradt a küzdőtéren. Megható volt ennek a híres basának a sorsa. Akkor került a legjelentékenyebb török-magyar

vár élére, mikor a török katonai hatalom már teljesen aláhanyatlott s mikor az európai kereszténység körében a legnagyobb gyűlölet újult fel ismét a törökök ellen. Abdurrahmannak nem volt más választása, mint a dicsőséges halál, mert a győzelmet az adott viszonyok között nem remélhette. Igazi hős katonához illően viselkedett s ha megnyérni nem is tudta a csatát, de a várat, amíg élt, nem adta fel.

Budavárának felszabadítása hatalmas örömjongással töltötte el az európai kereszténységet. Az újjongó öröm kifejezéséül száz és száz dicsőítő irat, kép, költemény, szindarab árasztotta el az európai államokat s valamennyi visszhangozója volt annak a nagy megkönnyebbülésnek, mely a török hatalom megtörése után a lelkekben támadt. Károly főherceg az ostrom sikeres befejezésének emlékére hálaistentiszteletet tartatott s a következő napokban Magyarország és az ausztriai birodalom összes templomainak harangzúgása hirdette a felszabadító háború szerencsés eseményét. Szulejmán fővezér hadai próbáltak ugyan itt-ott némi ellenállást, de mindenütt megverettek, úgyhogy az 1686-iki hadjárat a török sereg teljes kudarcát jelentette. Budán kívül Szegedet, Simontornyát, Pécsét, Siklóst, Kaposvárt is elveszítette a török s a nagyobb várak közül már csak Szigetvár, Kanizsa, Nagyvárad, Eger és Székesfehérvár maradt birtokában. Szulejmán fővezér hajlandó lett volna ekkor a békére s egy követséget is küldött Bécsbe a béke kieszközlése céljából, de célt nem tudott elérni. A török követséget Bécsben kitüntető szíveséggel fogadták, a nép meg is bámulta a turbános és hosszú kaftános vitézeket, a haditanács elnöke, Badeni Hermann örgróf azonban kijelentette, hogy a császár nincs abban a helyzetben, hogy kérelmüket teljesíthesse. Ez a válasz pedig azt jelentette, hogy az udvar most már véglegesen le akar számolni a törökkel s az utolsó mérkőzésre is készen áll.

Az eperjesi vértörvényszék. — A pozsonyi országgyűlés elismeri a Habsburg-ház trónöröklési jogát — A török háború befejezése.

Magyarország a felszabadító háború eddigi küzdelmeiben tetemes vért és pénzt áldozott s hatalmas részt vett magának a nagyszerű győzelem kiküzdésében. A hadjárat alkalmával a hazafiakat mégis nagy aggodalom szállotta meg, mert igazolva látták azt a sejtelmüket, hogy a hatalma teljességében levő uralkodóháztól most még kevesebb jót várhatnak, mint korábban. Az elért sikerek Lipót királyt és a bécsi udvart fennhéjázóvá tették. Ami eddig ott élt mindig lelkük mélyén,

Magyarország leigázásának gondolata, most minden titkolózás és leplezés nélkül kitört belőlük. Az elnyomatás végrehajtásának eszközeül a vesztegetést és az erőszakot alkalmazták.

Buda visszafoglalása után „újszerzeményi kiküldöttség” címen csakhamar megalakul az a bizottság, melynek feladata a török elvonulása folytán szabaddá lett birtokok és területek illetékességének megállapítása volt. Adományokban az udvarhoz közel álló politikai személyiségeken és generálisokon kívül főként azok részesültek, kik az udvar törekvéseinek készséges szolgálivá szegődtek. Ha eddig anarkhia folyt az országban, most, hogy a törvényes rend helyreállításának jelszavát hirdették, valóban semmi örvendetesebbet nem lehetett várni az új rendszertől, mint az anarkhia fokozott kiterjesztését. A protestánsok üldözése ismét napirendre került s ennek a magyar nemzetiségű, de katolikus hiten levő klérus és főnemesség igen örvendett. A nemzeti egység jelentőségének tudata és hatalmas morális értéke hiányzott a tizenhetedik század vezető osztályaiból.

A császári hatalom éreztetni akarta a maga hatalmi fölényét s az országot újból német katonasággal töltötte meg. Caraffa Antal tábornokra és a Caraffa-féle bestiális kalandorokra ilyen időben nagy szerepek várakoznak. Caraffa ezúttal, mint az északi megyék egy részében elszállásolt császári hadak parancsnoka Eperjesen foglalta el székhelyét. A császári tábornokok között ő volt a legvadabbak és legjellemtelenebbek egyike, aki szinte valamennyin túltett elvakult magyargyűlöletében. Neki tulajdonítják azt a szégyenletes és pökhendi nyilatkozatot, melyet a magyarokra tett:

„Ha tudnám, hogy van ereim között csak egy is, melyben hajlam vagy kímélet volna a magyarok iránt, kész volnék kimetszeni és tűzre vetni azt.”

Senki úgy nem gyilkolta a magyart, mint ő és kiváló fegyvertársa, Cob. És senki annyi erkölcstelen dolgot nem követett el kapzsi szenvedélyének kielégítéséért, mint ő és hozzá hasonló társai. Olasz családból született s Lipót udvarába jutva kamarási tisztséget nyert. Katonai pályára lépven az ezredesi rangig, majd a tábornokságig küzdötte fel magát, de nem katonai tehetségei folytán, hanem kegyetlensége, a protestánsok és magyarok elleni gyűlölete és spicli természete miatt. Most, hogy Eperjesre tette át székhelyét, természetesen első dolga volt olyan dolgokban kitüntetnie magát, melyek az udvar kegyét még jobban biztosítsák számára.

Ilyen érdemek szerzésére most kitünő alkalom kínálkozott. Ott

volt a földig letepert, elnyomott és kizsárolt magyar. Caraffa összeesküvés után szimatolt s miután összeesküvés nem volt, csinált ő erőszakkal, koholmányok, hazug mende-mondák alapján és sietett Bécsbe Lipóthoz ujságolni, hogy micsoda átkos merényletet forralnak a magyarok Lipót élete ellen. A kislelkű király megilletődve hallgatta Ca-

Caraffa Antal gróf, „az eperjesi hóhér.”

A tábornok, mint a felső-magyarországi császári hadak parancsnoka leverte Thököly hadait s réme lett a Felvidéknek. Összeesküvés gyanuja miatt tömegesen végeztette ki a felvidéki magyarokat. A nádor közbelépésére visszahívták, de a királytól az aranygyapjas rendet kapta vérengzései jutalmául. A hagyomány szerint áldozatainak rémképei üldöztek halálba.

raffa leleplezéseit, majd felhatalmazást adott neki arra, hogy az összeesküvőket „tapintatosan” kinyomozza. Caraffának nem volt nehéz dolog aztán összeesküvőket találnia. Miután Zrinyi Ilona Buda visszafoglalása után sem akarta feladni Munkácsot, a vagyonosabb felvidéki urakat azzal gyanúsította, hogy Thökölyvel és Zrinyi Ilonával összeköttetésben vannak.

Koholt feljelentések alapján megkezdte aztán a „gyanusak” elfogatását. Természetesen minél gazdagabb vagy minél magyarabb volt valaki, annál inkább gyanusnak találta. Caraffa Eperjes piacán, lakásával szemben állit-

tatta fel a hatalmas vérpadot, mely jelezte, hogy micsoda embertelenség készül a szerencsétlen magyarok ellen. A vérpadkörül állandóan harminc zöld jelmezbe öltöztetett hóhér és hóhérinas forgolódott, kiknek az volt a feladata, hogy mikor a „munkaidő” kezdődik, elbánjanak a rebellesekkel. Az első kivégzés 1687 március 6-án történt: négy előkelő és vagyonos eperjesi polgárt fejeztek le. Ezek voltak: Keczer Endre, Zimmerman Zsigmond, Raucher Gáspár és Barányai Ferenc.

Kivégeztetésüket Caraffa azzal okolta meg, hogy titkos levelezésben állottak Zrinyi Ilonával és Thököly Imrénének az újabb felkelés előkészítésében segédkeztek.

A kivégzés valósággal felháborította az eperjesieket. A bakók mind a négy polgárnak előbb levágták a jobb kezét s ennek megtörténte után a fájdalomtól elalélt testeket odavonszolták a vágótőkéhez és lefejezték. Nemsokára a bakók hat előkelő városi tisztviselőn és polgáron hajtották végre a halálos ítéletet. Majd újból két köztisztelőben álló városi tisztviselőre és polgárra csapott le a hóhér pallosa és így ment ez hónapról-hónapra. Akiktől csak kincseket remélhetett, mindazokra rátette a kezét és zsarolta őket jobban a legelvetemültebb uzsorásnál. Végre megelégette a király is hű szolgálójának embertelenségeit s mikor a nádor és a felvidék követei jelentkeztek nála, hogy Caraffa gyilkosságait szová tegyék, a közvélemény általános felzúdulásának hatása alatt elrendelte az eperjesi vérbíróság feloszlását és Caraffa eljárásának megvizsgálására bizottságot nevezett ki.

Lipótnak ezen intézkedései azonban színlegesek voltak s csupán azért történtek, hogy a közvéleményt lecsillapítsa, mert Caraffának a legkisebb bántódása sem esett. Büntetés helyett gazdag jutalmakban részesült s Lipót nemesak hogy kegyeibe fogadta, hanem tábornagságra emelte és titkos tanácsosává is kinevezte. Az ilyen elvetemült és minden aljasságra képes lelkek valóban gyönyörű titkos tanácsokkal szolgálhattak a korlátolt Lipótnak. A következők szépen mutatták ezen tanácsosok tanácsainak eredményét. Lipót azzal hálálta meg a magyarok önfeláldozását, amiért Buda visszafoglalásánál huszonöt-ezer főnyi hadsereggel állottak melléje, hogy lábbal tiporta az alkotmányt, durván megsértette a vallásszabadságot és a nemzeti élet teljes elfojtására törekedett. A jezsuiták olyan nagy mértékben lepték el az országot, hogy a pápai nuncius is a csodálkozás hangján jelentette a pápának :

„Magyarországon már több a jezsuitakollégium, mint a vármegye és több a kispap, mint a katona.”

A bécsi udvarnak könnyű volt elbánnia az állandó visszavonásban élő nemzettel. A budavári győzelmet arra használta fel, hogy a Habsburgok trónját örök időre megszilárdítsa Magyarországon. A szabad királyválasztás helyébe az örökösödési úton való utódlást akarta életbe léptetni s e végből már az országgyűlés megnyitása előtt meg kellett puhítani az engedetlenebb elemeket. A puhítás módja pedig a megfélemlítésben vagy a megvesztegetésben állott. Aki engedetlennek

mutatta magát, annak emlékébe idézték Caraffa eperjesi kegyetlenségeit s nyomban szelidebb lett. Ám ha pénzzel és adományokkal célt lehetett érni, akkor egyenesen ezzel kezdtek.

Lipót 1687 október 17-ére hívta össze Pozsonyba az országgyűlést. A rendek elég nagy számmal gyűltek össze, de feltűnt, hogy a protestáns főrendűek közül csupán a fiatalok jelentek meg. Széchenyi György primás e jelenség okát kedélyesen így magyarázta meg:

„Ha az idősebb embereknek a fejét vették, természetesen csak a fiatalok jelenhettek meg.”

Lipót két fiát, József és Károly főhercegeket is magával hozta s hogy jó benyomást keltsenek, magyar ruhát adatott rájuk. Az országgyűlés megnyitójában Lipót előadta, hogy az alkotmány mellőzésével is kormányozhatna, mert Magyarország hódított terület, de mégsem teszi, ha a magyarok is teljesíteni fogják az ő kívánságait. A király pedig kívánságait a következő három pontban foglalta össze:

1. A koronázó hitlevél I. Ferdinánd hitlevelével azonos legyen.
2. A Habsburgok fiága örökös uralkodási jogának elismerése.
3. Az aranybullában foglalt 31-ik cikknek (a nemességnek a királlyal szemben való ellenállási joga) eltörlése.

Az országgyűlés teljesítette a király óhajait s november hó 7-én már kimondotta, hogy a Habsburgok fiága örökösödési jogát a Habsburgok spanyol ágára is kiterjeszti. Ezzel a határozattal megtörtént aztán az örökös Habsburg-királyság megalapítása és december hó 9-én József főherceg már ezen az alapon koronázott királlyá.

Az országgyűlés tartama alatt a hadjárat tovább folyt a török ellen. Károly főherceg és Miksa bajor herceg ismét nagy diadalt arattak a törökön, a mohácsi (harsági) ütközetben — melyben kivált Szavojai Jenő tűnt ki — 43.000 török maradt a csatatéren és egész Szlavónia felszabadult, Erdély pedig egészen Lipót királyhoz csatlakozott.

A török katonai párt azt hitte, hogy a folytonos kudarcoknak a szultán az oka, ennél fogva mozgalmat indított ellene. Való ugyan, hogy IV. Mohamed nem volt valami kiváló tehetségű férfiú, de az is való, hogy mikor ő az uralkodást átvette, a török hadsereg régi tekintélye és ereje nagyon alá volt ásva. Ezt pedig a korrupció mértéktelen elharapózása okozta, ami valósággal megfertőzte az egykor hatalmas és rettenthetetlen török katonai államot.

Mohamed szultán nem volt sem jobb, sem rosszabb, mint az átlaguralkodók, csak az volt a fátuma, hogy a hadiszereñse elpártolt tőle. Egyébként mindenben hasonlatos volt a tipikus török uralkodókhoz.

Szerette a kényelmet, a jólélet s miként az írások beszélnek, mindennél jobban a szép hölgyeket. Ebben is hasonlított elődeihez. Mikor pedig egy török szultánról azt mondják, hogy nagy kedvelője a hölgyeknek, ez azt jelenti, hogy minden gondolata a háremhez tapad.

Ellenségei éppen ezért ellene fordultak és letették a trónról. Hejlyébe Szulejmánt választották, aki nem sokkal volt szerencsésebb elődénél, de Mohameden ez már nem segített. Börtönbe vetették, még pedig abba a történelmi hírességű börtönbe, mely a „Héttorony” nevet viselte s ahova évszázadokon át annyi jó és derék magyart is hurcoltak fogszágra. Itt töltötte a hátralevő éveit örömtelen egyhangúságban IV. Mohamed és itt is fejezte be életét. Az események azonban beigazolták, hogy a kudarcokért nem őt terheli a felelősség, hanem az egész török államt, melynek a züllését már nem lehetett feltartóztatni. A vereségek ezután sem szüntek meg, sőt egy-két kivételtől eltekintve, egyéb sem történt ezután sem, mint a vereségek folytonos ismétlődése, melyek a török sereg harci készségét még jobban megbénították.

Az 1688-ik év ismét szerencsét hozott a császári fegyverekre. Az év elején Zrinyi Ilona feladta Munkács várát, melynek átadása után gyermekeivel Bécsbe sietett. A nagybeteg Károly főherceg helyett a hadműveleteket Miksa bajor herceg és Lajos bádeni örgróf vezették. Egész Belgrádig bevették a török erősségeket, ami rendkívül felkeltette XIV. Lajos francia király féltékenységét s arra indította, hogy Lipótot Németországban megtámadja. Lipót iparkodott volna békét kötni a szultánnal, de olyan nagy árat követelt a béke árú, hogy a szultán azt nem fogadhatta el. Miután a törököt XIV. Lajos is tüzelte Lipót ellen, az 1689-iki esztendő is háborúk között telt el.

A török ellen a császári seregek ekkor is olyan sikerrel harcoltak, hogy Szerbiáig és Boszniáig mindenütt győzedelmet arattak felette s nagy területekkel gyarapították a birodalmat. Lipót most egyszerre ura lehetett volna az egész Balkánnak, de ahelyett, hogy itt iparkodott volna pozícióját megerősíteni, XIV. Lajos ellen sorakoztatta hadait, ami haderejének kettéosztására, vagyis tetemes meggyöngítésére vezetett.

Az 1690-iki esztendő valamivel több fordulatot hozott az események folyásába. Apaffy Mihály fejedelem meghalt s fiát a bécsi udvar nem akarta elismerni fejedelemnek. Lipót diplomatái véget akartak vetni az erdélyi fejedelemségnek s egészen császári, illetőleg királyi fennhatóság alá akarták helyezni. Csakhogy a török porta, mely ekkor tetemes áldozatokkal újjászervezte haderejét, nem törődött a bécsi udvar haragjával s hogy hű szövetségest biztosítson magának, Thököly Imrét

Lipót császárt dicsőítő egykorú kép, amely a törökök ellen vívott szerencsés hadjáratok emlékére készült.

nevezte ki Erdély fejedelmévé. Thököly 1690-ben keményen megverte az erdélyi német-magyar hadsereget Zernyestnél, hol Teleky Mihály is elesett és több osztrák tábornok és tiszt Thököly fogságába jutott. Ámde nem sokkal e diadal után Lajos bádeni örgróf Erdély felmentésére sietett és Thökölyt kiüzte, mialatt a török visszafoglalta Belgrádot és a szerbiai várakat s készülődést tett az előnyomulás folytatására. Csakhogy Lajos bádeni örgróf ekkor már visszatért Erdélyből s Zalánkamennél olyan keményen megverte a törököt, hogy a török hadsereg színe-java elpusztult.

A következő években a török-magyar hadjáratnak egészen 1697-ig nincsenek nagyobb eseményei. A hadakozások évről-évre folynak ugyan, de döntő eredmény nélkül, amíg Szavojai Jenő főherceg nem veszi kezébe a császári hadak fölött való fővezérletet. Szavojai Jenő korának egyik legzseniálisabb hadvezéri tehetsége volt, kinek egyéniségén az ütött csorbát, hogy a magyarok iránt ő is, miként általában a Habsburgok és a velük rokon főhercegek, nagy gyűlölettel viseltetett. Mindazonáltal a felszabadító hadjárat befejezése és annak dicsősége az ő nevéhez fűződik. Jenő külsőleg teljesen ellentéte volt azoknak a kiválóságoknak, melyek lelkében lakoztak. Termetre alacsony és sovány, arca rút, de jellemre, akarakterőre és tehetségre nézve hatalmas egyéniség volt.

A szultán az utóbbi évek sikereitől elkapatva, 1697-ben újból hadjáratot vezetett Magyarország ellen. Eleinte az volt a terve, hogy Szegednél támadja meg a császári sereget, de később változtatott a haditerven s Zentánál a Tiszán hidat veretett és Magyarországra vagy Erdélybe akart betörni. Seregének létszáma jóval fölülmulta a százezer embert. Szavojai Jenő megvárta, míg a török nagyvezér egészen átvezeti seregét a túlsó partra s csak mikor ez megtörtént, támadta meg. Orkán-szerűleg lepte meg a török hadat 1697 szeptember 11-én délután s pár órai harcban mondhatni egészen tönkretette. A következő évben folytak ugyan még kisebb csatározások, de a zentai vereséget a török már nem tudta kiheverni. Anglia közvetítésével megkezdte a békealkudozásokat, melyeknek eredményes elintézése Lengyelország, Oroszország és Velence hozzájárulásától is függött.

Karlovic község közelében, a nyílt mezőn vert sátrakban folytak a tanácskozások, melyek hetvenöt napot vettek igénybe. Ez a hosszú idő mutatja legjobban, hogy mennyi nehézséget kellett eloszlatni, míg végre 1699 január 26-án létrejöhetett a béke, mely a karlovici béke nevét viseli. A török szultán ebben a békeszerződésben külön egyezsége lépett Lengyelországgal és Oroszországgal, Velencével és Lipót császár-

ral. A Lipót és a szultán között megkötött szerződés értelmében a béke érvénye huszonöt évre volt megállapítva. A magyar terület nagyrésze, mely addig a török hódoltság alá tartozott, közel másfélszázados idegen uralom után visszajutott a magyar király jogara alá. A karlovici szerződés, habár a békés állapotokat biztosította, mégis lehangoló hatást tett a magyarokra. A béketárgyalásoknál, bár Magyarország legfontosabb érdekeiről volt szó, a király egyetlen magyar tanácsost sem alkalmazott s a szerződésben Magyarországról és Erdélyről mindvégig mint császári birtokokról és tartományokról volt szó. Csakhogy a király és az udvar ekkor már nem sokat törődött a magyarok nehezteléseivel.

A karlovici békének van egy pontja, mely Thököly Imre tragédiájának utolsó felvonását foglalja magában. Lipót császár azzal fejezte ki Thököly iránt való bosszúját, hogy a békeokmányban névleg meg sem említette őt. Pedig az a pont, mely a bujdosókról szól, egyenesen Thökölyre és társaira vonatkozik. Ez a pont azt rendeli, hogy „a bujdosók török alattvalók gyanánt tekintendők és a határtól távol telepítendők le.” Thökölyt és feleségét, Zrinyi Ilonát a karlovici béke hontalanná tette. A török porta Iszmidben rendelt menedéket számukra s pár év múlva mindketten, előbb Zrinyi Ilona, utána Thököly, idegenben, hazájuktól távol haltak meg. Ami azonban törekvéseikben nemes volt, nem költözött el velök a sírba, hanem tovább öröklődött II. Rákóczi Ferenc lelkében, aki éppen úgy, miként ők, látta az idegen uralom borzasztó visszaéléseit, átérezte azoknak fájdalmát s mikor aztán betelt a keserű pohár, odaállott a nemzet élére, hogy a zsarnokság ellen megvédelmezze hazáját.

A korlátlan monarchiák kora

II. Károly angol király.

(1660—1685.)

Sem a multak tanulságai, sem a nyilvánvaló feszült helyzet nem voltak képesek meggyőzni a Stuartokat arról, hogy leghelyesebben cselekednek, ha önkénypolitikájukkal szakítanak. *II. Károly* még atyjának tragikus példáján sem tudott okulni, szembehelyezkedett nemcsak a parlamenttel, hanem az általános közfelfogással is. Végtelen fejedelmi göggel viselkedett egész királykodása alatt. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy ebben az időben az anglikán egyház már annyira elterjedt és annyira mély gyökereket vert, hogy vele szemben ellentéteket keresni nem volt okos dolog, noha igen természetes, hogy maguk az anglikánusok is a türelmetlenségnek olyan kiáltó példáit adták, amelyek alaposan rácaffoltak az angol szabadelvűsögre.

II. Károlynak személyi képességei nem voltak kiválóak, ellenben a királyi hatalom kiterjesztésére nemcsak a hajlam, de az akarat is megvolt benne. Kétségtelen, hogy II. Károly az elnyomott katolikusoknak és disszidenteknek (az állam-egyházhoz nem tartozó protestánsoknak) türelmesebb helyzetet akart teremteni, de amennyiben ezt erőszakolta, a nép és a parlament zömével jutott ellentétbe. Ehhez járult az is, hogy a közvélemény II. Károlyt régóta azzal gyanúsította, hogy cselekedeteiben francia befolyásnak enged s ez a gyanú csakhamar alaposnak is bizonyult. Hyde Edward, másképp Clarendon herceg, aki az államügyeket mint miniszter intézte, annyiban támogatta a királyt, hogy a királyi hatalmat segítette függetleníteni, másrészt azonban erősen anglikán érzelmei miatt ellenkezésbe került az uralkodóval, noha a külpolitika terén megegyezett vele.

Clarendon herceg Anglia és Franciaország között benső politikai barátságot teremtett, melynek folytán a franciák Spanyolország ellen támogatták Portugáliát. II. Károly angol király pedig nőül vette Katalin

portugál hercegnőt, aki Tangert és Bombayt kapta hozományul. Ebből az időből keltezhető a szorosabb kölcsönhatás Anglia és Portugália között. Kellemetlenül érintette azonban az angol közvéleményt, hogy a kormány Dünkirchent eladta a franciáknak és a tetemes vételár a király szerelmi kedvteléseire fordított. Az angol közvélemény emiatt érthető alakban nyilvánította az elégedetlenkedését.

A Németalfölddel vívott harc is dicstelenül fejeződött be (1664—67.). Időközben nagy dögvész pusztított Londonban és a környéken, 1665. szeptember 2-án pedig oly rettenetes tűzvész dühöngött négy napon keresztül az angol fővárosban, hogy tizenháromezer ház, nyolcvankilenc templom és számos középület esett a tűz áldozatául. Jellemző volt

a közhangulat feszültségére, hogy elég alaptalanul a katolikusokat gyanúsították meg a gyujtogatással.

II. Károly angol király.

Gógös, pazarló, erkölestelen életű uralkodó volt. Önkényes uralkodása semmi jót nem hozott Angliára.

Sem a parlament, sem a nemzet zöme nem szívelte II. Károlyt, akinek újabb és újabb költségmegszavazás iránti előterjesztéseit a parlament rendre elvetette. A király felosztatással felelt és elbocsátotta Clarendont is, akivel amúgy sem volt megelégedve. Új kormányt nevezett ki. Ennek tagjai voltak Clifford, Arlington, Buckingham, Ashley, Lauderdale, akiket — neveik kezdőbetűi után — a közvélemény cabalminisztériumnak (ármányminisztériumnak) gúnyolt. Annyi bizonyos,

hogy az új minisztérium tagjairól valami dicséretes dolgokat feljegyezni nem sikerült. Buckingham például végtelen korhelykedő természetű volt, mindenkivel civakodott, szerette a szerelmi kalandokat, vadászatot, amikor pedig az államtanácsba szólították, akkor hangulata, jó vagy rossz kedve szerint foglalt állást a legfontosabb kérdésekben. Ashley gróf gógös, nyugtalan természetű államférfiú volt, aki utóbb összeesküvésben is résztvett. Ő maga a wighek pártjához tartozott.

A király és a parlament között most már élesebb kezdett lenni az ellentét, különösen amióta hire ment, hogy a király francia támogatás mellett újból harcba akar bocsátkozni Németalfölddel, a hadseregnél a főtiszti állásokat katolikusokkal töltik be, II. Károly áttér a katolikus vallásra és mindezek fejében egymillió font sterlinget kap Franciaországtól. Ezekhez járult az is, hogy a francia udvar, az udvari erkölcsökhöz híven, egy remek szép breton nőt, az orléansi hercegnő udvar-

hölgyét, Keroualle Lujzát is felajánlotta II. Károlynak, aki a könnyűvérű nőt csakhamar — hercegnői rangra emelte. Hogy eközben angol miniszterek és parlamenti tagok is kaptak titokban francia pénzt, azon csodálkozni nem is lehetett.

A parlament pénzt és új adóforrásokat szavazott ugyan meg a királynak, de ugyanakkor feltételként kikötötte, hogy a katolikusok és disszterek szabadsága korlátozandó. II. Károly ezzel a feltétellel nem törődött, hanem elnapolta a parlamentet, egyidejűleg pedig kiadta

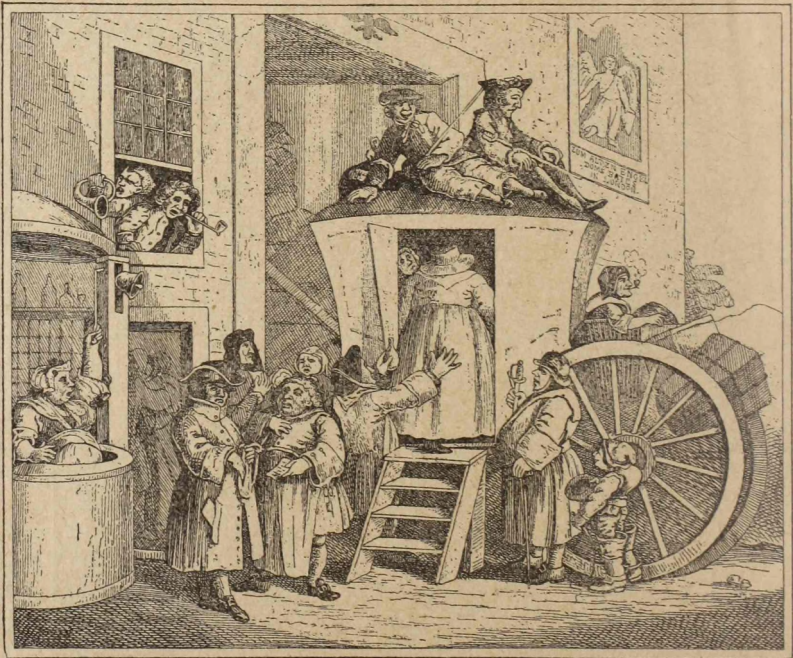
Asley Cooper, Shaftesburg grófja.

II. Károly minisztere, az úgynevezett „ármányminisztérium“ tagja. A wighek pártjához tartozó, nyugtalan vérmérsékletű államférfiu résztvett abban a sikertelen összeesküvésben, amely a katolikus II. Jakab helyett I. Károly törvénytelen fiát, Monmouth herceget akarta trónra juttatni.

türelmi rendeletét a katolikusok és disszidentek javára és mozgósította a hajóhadat a protestáns németalföldiek ellen. Képzelték, hogy mily váratlanul érték ezek a rendelkezések a parlamentet. Mégis, amikor a király, pénzszüke által indítatva, újból összehívta a parlamentet, ez az egyik miniszter lelkesítő beszédére megszavazta a kért hadügy-költségeket, mire a király türelmi rendeletét visszavonta.

Hogy különben II. Károly mennyire immorális tudott lenni pusztla

Angol póstakocsi.

II. Károly alapította a póstakocsi intézményét, hogy a főváros és a közelében lévő kisebb városok között összeköttetést létesítsen. A kezdetleges „röpülő kocsi” nehézségét gúnyolja ki ez a korabeli metszet, amely a híres Hogarth műve.

anyagi érdekből, jellemzi, hogy a költségek megszavazása fejében elfogadta a parlament által kezdeményezett teszt-aktot (eskü-javaslatot), amelynek értelmében a katolikusok a jövőben semmiféle állami hivatal, méltóságot nem viselhetnek, a parlament tagjai sem lehetnek, ha csak a katolikus áldozásról szóló tant nyíltan meg nem tagadják. Ezzel tehát úgy a király, mint a kormány politikája balul ütött ki. A kor-

mány megbukott, a parlament pedig a további költségek megtagadása révén kieroszakolta a békét Németalfölddel.

A közügyek vezetésével a király által megbízott Danby lord sem volt alkalmas az előkelő államminiszteri állásra s utóbb II. Károly kezdett a francia szövetségtől elfordulni. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a parlament is indokolatlan túlzásokra ragadtatta magát a katolikusokkal szemben. Mindenféle ostoba gyanúsításoknak, mintha a katolikusok az ország ellen összeesküdtek volna, hitelt adott, a kato-

Angol főnemesek viselete II. Károly idejében.

likusokat a közhivatalokból elűzette, majd hazaárulási perbe fogatta őket és sokat kivégeztetett, vagy börtönbe záratott közülük. Erre már II. Károly türelme is kifogyott és feloszlatta a parlamentet.

Az új választások azonban megerősítették a parlamenti ellenzéket, amelynek jeles vezére lett Russel William lord, aki Danbyt megbukattatta. Danbyt Temple Williams követte, aki egy erősen nemzeti, de egyúttal anglikán kormányt hozott össze. Ezzel egyidejűleg a parlament merész lépésre szánta el magát, amikor az úgynevezett „kirekesztési javaslat”-tal II. Károly utódául anglikán férfiút akart kijelölni, tekintve hogy a királynak törvényes gyermekei nem voltak, a trón pedig

fivérét, a katolikus Jakab yorki herceget illette meg. Egyidejűleg a parlament az úgynevezett „Habeas corpus” javaslatot is letárgyalta, amely az angol alattvalók személyes szabadságát védelmezi meg és kimondja, hogy indokolt írásbeli bírói parancs nélkül senkit letartóztatni nem lehet. A király ezt a javaslatot szentesítette azért, hogy a közhangulatot megnyerje, a szentesítéssel egyidejűleg azonban nemsokára elnapolta, illetőleg feloszlatta a parlamentet.

Nevezetes szerepet játszottak ebben az időben az angol bírák, akiknek egy része, mint úgynevezett „vándorbíró” utazta be kerületét, hogy a perlekedő népnek a király nevében igazságot szolgáltatson. A bírók szigorúan megszabott hivatalos viseletben jártak. Ugyancsak kiváló szerephez jutottak a püspökök is, értvén ezalatt jórészt az anglikán püspököket. Politikai befolyásuk nagy volt ebben a korban, mert ők állták útját leginkább a Stuartok katholizáló törekvéseinek. A püspökök hosszú reverendát, bőszájú, kihatott ujjú kabátot és kihajtott palástot viseltek fodrozott nyakörvvel és lapos angol doktori kalappal.

Az új parlamentbe az ellenzék még jobban megerősödve tért vissza.

Angol bíró hivatalos öltözete II. Károly korában.

A király sehogysen tudott a parlamenttel boldogulni, amely főképpen arra törekedett, hogy az anglikánizmus megmentése érdekében herceg Monmouth Jakab, II. Károly természetes fia javára, aki anglikán volt, biztosítsa a trónutódlást. Ezalatt a francia befolyás ismét megnövekedett a király környezetében, a „kirekesztési javaslat” körül pedig szenvedélyes harcok, viták indultak meg. Ekkor kezdődött a wigh és a torypárt tulajdonképpeni veteke-dése. A wighek a népfelség elvét hangoztatták és kijelentették, hogy a király uralma szerződésen alapul, ha tehát a király szerződés-szegést követ el, akkor a hűség kötelekei a népet sem kötelezik. Ellenben a toryk a királyságot isteni alapításra vezetik vissza,

miért is az ellene való küzdelmet megengedhetlennek tekintették, egyebekben pedig az anglikánizmus kizárólagos uralmát követelték.

A szüntelen ellenzékieskedés arra indította II. Károlyt, hogy a parlamentet negyedszer is feloszlassa s ezzel bizonyos önkényeskedésbe fogott bele, amennyiben a királyellenes városok autonóm jogát egyszerűen elkobozta, fivérét, Jakab herceget visszahívta és mindent elkövetett, hogy részére a trónutódlást biztosítsa. Tekintettel arra, hogy a tory-párt volt uralmon, a wighek Russel, Sidney, Shaftesbury vezérlete alatt titokban összeesküdtek az anglikánizmus ellen és Monmouth Jakab herceg javára, de lényeges eredmény nélkül. Utóbb egy másik, de nem azonos összeesküvésnek

Angol püspök viselete II. Károly idejében.

jött a kormány a nyomára. Az összeesküvést Cromwellnek egyik volt katonája, Rumbold szervezte, hogy a királyt elfogja. A tervet azonban elárulták és nemcsak a résztvevőket, hanem gyanú alapján Russel lordot is letartóztatták, akit bizonyítékok hiánya dacára Sidney lorddal együtt kivégeztek. II. Károly most már nyugodtan uralkodhatott egészen haláláig, mert egyrészt a parlament, másrészt a nép is belefáradt és beleunt a politikai harcokba, végül pedig yorki Jakab herceg trónutódlása is biztosítottnak látszott.

II. Jakab.

(1685—1689.)

II. Károly halála után fivére, Jakab foglalta el a trónt. Jóval makacsabb és következetesebb volt, mint előde, de nélkülözte annak politikai éleslátását. Azt lehet II. Jakabról feljegyezni, hogy makacs és következetes tudott lenni a kegyetlenségig, a szívtelenségig. Így például a foglyok kínzását megindultság nélkül nézte végig. Marlborough lord jellemzésül azt mondta róla :

„Oly makacs és kemény, mint a márvány.”

II. Jakab nem csinált titkot abból, hogy a katolikusok helyzetén javítani akar. Mikor egy alkalommal szóvá tették előtte, hogy ebből bajok származhatnak, a király így szólt:

„Nem illik egy királyhoz, hogy hitét eltagadja vagy nyíltan ne vallja.”

Annyi bizonyos, hogy a vallási kérdéstől eltekintve, a II. Jakab által 1685-ben egybehívott parlament királyhűségéhez alig férhetett szó, a skót parlament pedig ugyancsak buzgó támogatója lett a királyságnak. Halifax lord lett a titkos tanács elnöke, Hyde Lőrinc (Rochester gróf) pedig az államkancellár.

II. Jakab angol király

Makacs, kegyetlen uralkodó volt. Katolikus hitsorszáinak pártolása miatt az angol protestánsok fellázádtak ellene. Vejét III. Vilmos orániai herceget hívták be ellene az országba, aki megbuktatta az utolsó Stuartot. II. Jakab francia földre menekül s ott halt meg.

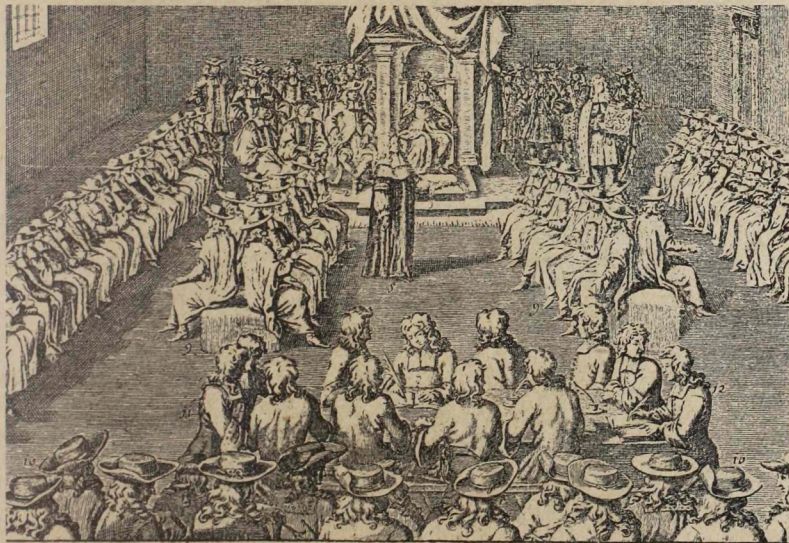
Mind a két parlament készséggel megszavazta a kívánt pénzbeli szükségleteket. Ugy látszott, hogy a parlament és a király a legjobb egyetértésben maradnak, amit az Argyle és Monmouth herceg által szított felkelés meghiúsulása is megerősíteni látszott. Campbell Archibald, Argyle gróf skót nemes ugyanis, aki többedmagával mint menekült élt Németalföldön, felkelést szított II. Jakab ellen és e célra megnyerte Monmouth Jakab hercegnek, II. Károly természetes fiának támogatását is. Monmouth herceg abban az időben mint száműzött, szintén németalföldi területen tartózkodott.

Argyle gróf tehát háromszáz hívével áthajózott Skóciába és kiűzte a forradalom zászlóját. De a skót parlament erős rendszabályokhoz fordult s angol csapatok érkeztek sietve Skótországba, mire Argyle menekülni akart volna, de fogságba jutott és életét, miként atyja, verpadon fejezte be.

Sokkal tragikusabb volt Monmouth herceg sorsa, akinek megérkezését néhány skót város nagy lelkesedéssel fogadta. Lym Regis, Dorsetshire, Taunton nyíltan melléje állottak, ami annyira elragadta Monmouth herceget, hogy Taunton piacon királynak kiáltotta ki magát és a „yorki herceg” (II. Jakab) fejére vérdíjat tűzött ki. Azt hitte, hogy a wigheket az egész országban lázadásra bírhatja. Az angol és skót parlament azonban egyáltalán nem rokonszenvezett Monmouth herceggel, akit felségsértőnek, lázadónak nyilvánított. Csakhamar el-

indultak a király csapatai Feversham lord vezérlete alatt. A lord minden várost, amelyik a herceget támogatni merésznél, megfenyegetett, hogy rommá löveti. Eközben értesült Monmouth herceg, hogy Argylet elfogták, Taunton város félelemből elpártolt tőle és hogy hajóit a király csapatai elfoglalták. Monmouth erre döntő ütközetre szánta el magát. Bridgewater mellett folyt le a rövid, de véres csata, amely Monmouth herceg kicsiny seregének végleges pusztulásával végződött (1685.). A herceg erre sietve menekült, de a fejére kitűzött vérdíj nagysága a lakos-

Az angol parlament ülése II. Jakab uralkodása alatt.

Középen ült trónján a király, mögötte az udvari kíséret foglalt helyet. A parlamenti tagok kalapban és parókában ültek padjaikon. A szónok a trón előtt lévő térségen beszélt. Egykorú metszet.

ság érdeklődését iránta annyira felkeltette, hogy nemsokára felismerték és fogolyként Londonba vitték.

Monmouth herceg ekkor már régen megbánta elhamarkodott cselekedetét és mert nagyon ragaszkodott fiatal életéhez, audienciáért könyörgött. II. Jakab a kért audienciát megadta és a herceg reménykedve borult a király lábai elé:

„Felség, megbántam könnyelműségemet, kegyelemért esedezem !”

„Ezt gondoltam” — felelt a király.

„Fiatal vagyok, kegyelmezzen fiatal életemnek.”

„Lázadónak nem kegyelmezek. Egyikünk fölösleges.”

„Hát akkor bátran halok meg!”

Monmouth hereget Towerhillben végezték ki. A kivégzés rettenetes, borzalmas volt. Ötször sujtott a bakó a hereg nyakára, míg el tudta választani a fejet a törzstől.

Hogy a lázadás leverése kegyetlen megtorlást vont maga után, érthető. Jeffrey György főbíró intézkedésére háromszázhusz lázadót

A hét anglikán püspököt lelkesen üdvözlí a nép börtönbe vlvő útjukon.

A püspökök tiltakoztak II. Jakab rendelete ellen, amelyben a katolikus uralkodó visszaállította a katolikusok vallásszabadságát. Ezért a király elfogatta őket. De népszerűségük oly nagy volt, hogy öreik térdre estek előttük s áldásukat kérték, esküdtbírság pedig fölmentette őket.

lefejeztek, másokat pedig százával hurcoltak a gyarmatokba. II. Jakab ezek után nem csinált titkot abból, hogy a katolikusokat védelmébe veszi. Katolikus tiszteket nevezett ki, az ismeretes katolikusokat gyalázó állami eskü letételének kötelezettsége alól királyi hatalmánál fogva felmentéseket adott és noha az üldözött francia protestánsok letelepedését a parlament kívánatára nem ellenezte, II. Jakab akként szervezte át a legfőbb bíróságot, hogy annak tagjai minden aggály nélkül megállapították a királynak azt az abszolút jogát, hogy adott esetekben a törvény kötelező ereje alól felmentéseket adhat. Mindenesetre

furcsa felfogás lehetett ez egy alkotmányosnak mondott országban, de tényvé vált. Az ekképpen megállapított abszolút királyi jognál fogva II. Jakab az anglikánok megfélemezésére újból életbeléptette a „legfelsőbb egyházi tanács”-ot, amely az egyházi ügyek felett gyakorolta a felügyeletet. További teendője az volt a királynak, hogy Irország élére katolikus helytartót nevezett ki s a katolikusok jogait visszaállította.

Nevezetes cselekménye volt a királynak az is, hogy Skóciában és Angliában rendeletileg megállapította a lelkiismereti szabadságot. Mint-hogy azonban a parlament támogatását a továbbiakhoz már alig remélhette, felszlatta azt és királyi hatalmánál fogva a fontosabb közhivatalokat katolikusokkal és disszenterekkel töltötte meg, a lordok házába pedig hatholikus lordokat nevezett ki.

Az anglikán papság azonban ellene volt a király intézkedéseinek és amikor II. Jakab azt követelte, hogy a türelmi rendeletét a szószékről hirdessék ki, Sancroft canterburyi érsek vezetése alatt hét püspök audienciára ment a királyhoz, hogy rendeletének visszavonására bírja rá. A király azonban nem engedett, ellenben a hét püspököt hazaárulás és felségsértés címén elfogatta és a Towerbe vitette. A nép fegyveres katonák által a Towerbe szállított hét püspök mellett azonban lelkesen tüntetett. Az esküdtbíróság gyorsan belefogott a per tárgyalásába, de tekintettel arra, hogy a püspökök elítélése egyértelmű lett volna a forradalom felidézésével, a bíróság nem mondta ki a bűnösséget. A nép, amely óriási tömegekbe csoportosulva várta az eredményt, a felmentő ítélet kihirdetése után határtalan örömeinek harangzúgás, körmenetek és a főváros kivilágítása által adott kifejezést.

Ez az ítélet tehát II. Jakab személyes politikájának részleges vereségét jelentette. Hátra volt még a nép ama reményének teljesülése, hogy II. Jakab utód nélkül marad és a korona a király lányára, III. Vilmos orániai herceg protestáns feleségére száll. Ez a remény azonban füstbe ment, mert a királynak fia született.

Az utolsó Stuart bukása. — III. Vilmos angol király. — A francia beavatkozás.

XIV. Lajos francia király autokrata, minden egyéb beavatkozást kizáró politikája megtermette a maga gyümölcsét, azt, hogy egész Európában óriási politikai feszültség állott be, amely okvetlenül háborús bonyodalmakhoz vezetett. A francia király folyton újabb és újabb német területekre vágódott és főleg a pfalzi választófejedelemséget akarta

megszerezni, hogy így Orléansi Fülöp, XIV. Lajos fivére, kinek Erzsébet Sarolta pfalzi hercegnő volt a felesége, bejuthasson a német választófejedelmek társaságába. Ez ellen akartak védekezni a többi országok és nemcsak Brandenburg, Svédország és Németalföld, hanem Ausztria, Spanyolország, Bajorország és a pfalzi fejedelemség is védszövetségre léptek Augsburgban. A kölni érseki szék betöltésének kérdése még jobban elmérgesítette a hangulatot XIV. Lajos ellen. Az egyetlen II. Jakab angol király volt csak a francia király pártján. Egy ember akadhathott csak, aki Angliát a helytelen politikai függőségéből kiszabadíthatta, ez pedig III. Vilmos orániai herceg, II. Jakab veje volt.

Hogy Anglia presztizsének helyreállítására csak III. Vilmos lehet hivatva, azt maga III. Vilmos orániai herceg pusztán Burnet Guilbert protestáns tudós felvilágosításai után értette át. Orániai Vilmosnak is részben a Stuartok vére folyó ereiben, de másrészt protestáns volt, felesége Stuart-leány s a németalföldiek szabadságmozgalmát a protestáns angolok ismételt esetekben támogatták, szóval: a kölesönhatások és a rokoni kötelekek révén III. Vilmos lehetett csakugyan az a férfi, aki Angliát elszakítja Franciaországtól. Másrészt III. Vilmos felesége is már eleve biztosította férjének a trónt, amennyiben kijelentette, hogy ha atyja, II. Jakab meghal, ő minden tekintetben aláveti magát a feleségre vonatkozó bibliai mondásnak:

„Minden dolgokban vessétek alá magatokat férjeiteknek.”

Ezalatt természetesen azt értette, hogyha királynői jogai érvénybe lépnek, férjét királynak koronáztatja s átengedi neki az uralmat.

A döntő lépést az a körülmény idézte elő, amikor köztudomásra jutott, hogy megszületett II. Jakab angol király utóda. Ekkor történt, hogy számos elégedetlenkedő angol nemes titkos értesítést küldött III. Vilmos orániai hercegnek, akivel közölték, hogy érkezett az alkalmas pillanat a cselekvésre. Az alkalom csakugyan kedvezett, mert XIV. Lajos nem akadályozhatta meg III. Vilmos katonai szervezkedését, sem II. Jakab nem állhatta útját annak, hogy a németalföldi flotta útra készüljön. Kezdetben a németalföldi tartományok nem lelkesedtek a herceg vállalkozásáért, mert félték a francia megtorlástól. De amikor Brandenburg, Hessen-Kassel és a Pfalz formális szövetségre léptek III. Vilmosmal és neki csapatokat bocsátottak rendelkezésére, viszont XIV. Lajos is előbbrevalónak tekintette, hogy nyolcvanezer emberből álló hatalmas sereget küldjön a Rajna mellékre, semhogy Németalfölddel törődjék, akkor a németalföldiek közhangulata magáévá tette a herceg merész vállalkozását.

Érdekes elemekből verődött össze III. Vilmos serege, amely Nimegen körül gyülekezett. A tizennégyezeret meghaladó fegyveresek között voltak angol és skót önkéntes ezredek, két brandenburgi ezred, egy svéd ezred, francia protestánsok, továbbá ott volt Schomberg Hermann marsall, Portugália ünnevelt felszabadítója, aki brandenburgi szolgálatból esatlakozott III. Vilmos csapataihoz. Tisztán németalföldiekből csakis a hadiflotta állott, valamint a Vilmos személyes testőrsége.

Ezalatt természetesen II. Jakab angol király is megmozdult, noha

III. Vilmos hollandi gárdistái. Egykorú metszet.

már későn. Amikor ugyanis biztosan értesült III. Vilmos komoly terveiről, kiáltvánnyal fordult a néphez, a katolikusok javára tett intézkedéseinek nagyrészt sieíve visszavonta, a különféle ellenőrző bizottságokat feloszlatta. A közvélemény azonban még sem hangolódott a király mellé, mert ez semmikép sem akarta a parlamentet egybehívni. Mit tehetett II. Jakab király? Francia segítséget keresett, de számbavehető eredmény nélkül. Jellemző volt, hogy amikor az angol követ Hágában Fagel németalföldi főtanácsostól azt kérdezte, hogy mit jelentsen III. Vilmos magatartása, Fagel ezt felelte:

„Angliában a szabadság és vallás dolgában igen nagy a rendetlenség, ezen tehát segíteni kell!”

Ebből nyilvánvalóvá lett, hogy az orániai ház tényleg beavatkozik Anglia belső ügyeibe.

III. Vilmos végül a remek németalföldi flotta élén elindult s a flottát óriási számú szállítóhajó kísérte. A herceg fregattjának főárbocán lengett az óriási lobogó, rajta az egyesített angol és orániai cimer. Óriási betükből ez állott a lobogón :

„A protestáns vallásért és a szabad parlamentért !”

Alatta pedig az orániai ház régi jelmondata :

„Szilárdan kitartok !”

Gyönyörű jelenet volt az, amikor a hatalmas flotta kedvező szélben elindult és amint feltűntek az angol partok, megperdültek a dobok és felhangzott a kürtjel, trombitaszó minden hajón. Épp száz év előtt ugyancsak egy hatalmas idegen flotta, a spanyol armada jelent meg az angol partok közelében, de ez az ellenséges flotta tudvalevőleg elpusztult. És megjelent újból száz év múlva egy szintén hatalmas idegen flotta, ezúttal azonban segítő, szabadító szándékkal.

Midőn III. Vilmos és serege megkezdte a partraszállást, a herceg gondoskodott arról, hogy az angol nép proklamációból ismerje meg a szándékait. Exeterben, ahol főhadiszállását ütötte fel, nemsokára megjelent Seymour Edvard lord több angol főnemes kíséretében és ezek megnyugtatták a herceget, hogy a nép tömegesen fog csatlakozni hozzá. A grófságok lakossága csakugyan megmozdult és mindenképp jelét adta annak, hogy a herceg beavatkozását rokonszenvvel fogadja.

II. Jakab király a parlament egybehívásával talán még elérhetett volna valamit, ő azonban háborús megoldást keresett és Salisburybe a királyi csapatok közé ment. Nem csekély meglepetésére azonban azt kellett tapasztalnia, hogy a csapatok nem fogadják valami nagy lelkesedéssel. Midőn néhány ezred átpártolt III. Vilmoshoz, Jakab okosabbnak vélte, ha visszatér Londonba. Alig ért Londonba, ugyanazon éjjel Churchill John, akiben pedig Jakab nagyon megbízott, Grafton herceg és egy csapat tiszt átlvagolt az orániai herceg táborába, sőt még Jakab leánya, Anna hercegnő is északra menekült, férje, György herceg pedig ismeretlen helyre tűnt el. Ezek a hírek nagyon leverték a királyt.

„Ugy ? Tehát már a gyermekeim is elhagynak ? Akkor csak Isten segíthet !” — így kiáltott fel a király.

Minden nap, minden órában lesújtó híreket kapott. A grófságok a főnemesekkel és az anglikán lakossággal együtt rendre áttértek a herceghez, a királyt pedig elhagyták meghitt emberei. Vilmos orániai herceg népszerűsége ekkor már oly nagy volt, hogy bátran bevonul-

hatott Salisburybe, majd tovább és mindenütt kíséretében volt az angol nemesség színe-java.

II. Jakab rendkívül szorult helyzetében elhatározta, hogy általános amnesztiát ad, majd összehívja a parlamentet, Halifax lordot pedig Oriániai Vilmoshoz küldte békés tárgyalások végett. A lord azonban épp a király érdekei ellen végezte a misszióját s Jakab és családja részére nem maradt más hátra, mint a szégyenteljes menekülés. Egy téli éjjel a királyné a trónörökossal együtt elhagyta Angliát. A következő éjjel követte őket II. Jakab is, aki menekülése közben a parlamenti meghívókat szétépte s az állami nagy pecsétet a Themse folyóba dobta. Taversham mellett azonban a királyt a halászhok elfogták és hogy elfogásának komolyabb következményei nem lettek, az csak egy véletlenül arra járó testőrszakasz segítségének volt köszönhető.

Jakab király visszament tehát Londonba, de a város polgármestere kijelentette, hogy személyi biztonságáért kezességet nem vállalhat. Volt is oka ezt megjegyezni, mert az elszabadult durva népszemvedély irtózatos rombolásban tört ki. Minden katolikus templomot, a katolikusok lakásait megrohanták és halálra keresték a katolikusokat. A királynak menekülnie kellett. A német-alföldiek Vilmos herceggel az élükön és a csatlakozott angol nemesekkel bevonultak Londonba, II. Jakab pedig Rochesterbe sietett.

III. Vilmos ura lett Angliának. Amikor pedig értesült Jakab király meneküléséről, felszólította az angol sereget, hogy helyezze magát az ő fővezérlete alá, ami be is következett. Ekként a herceg a fegyveres erőnek a birtokában, szabadon cselekedhetett volna, ő azonban nem akart politikai csínyt elkövetni, hanem magához kérte a lordokat, hogy ezek határozzanak afelett: mikép lehetséges Anglia szabadságának és a protestantizmusnak biztosítása. Ezalatt II. Jakab elhagyta Anglia földjét és Franciaországba menekült, ahol XIV. Lajos szívesen fogadta.

Azzal, hogy II. Jakab elmenekült, a helyzet nagyon is megkönnyebbedett. Az alsó és felsőház tagjai alakuló nemzeti gyűlésre jöttek össze s addig is, amíg a helyzet teljesen kialakul, a kormányzatra fel-

Két pencés rézpénz.

Ez a négyzetletes alakban vert pénz volt első külön pénze az amerikai angol gyarmatoknak II. Jakab idejében.

kérték orániai Vilmos herceget. Az 1689-iki tanácskozáson szemben állottak ugyan a wighek és a toryk, míg végre is a wighek győztek s akkor olyan értelmű határozatot hoztak, hogy II. Jakab, mivel elvállalt állami kötelezettségét megszegte, trónvesztetté lett. Egyidejűleg kimondták azt is, hogy Angliának ezentúl katolikus uralkodója nem lehet.

Most következett a trón betöltésének a kérdése. A toryk pártja II. Jakab valamelyik leányának akarta a koronát juttatni. A megindult vita során megkérdezték Orániai Vilmost, hogy mit javasolna.

Részlet III. Vilmos koronázási menetéből.

Elöl a kinstár első lordja viszi a koronát, utána a királyi pár halad a baldachin alatt az udvari néptől kísérve.

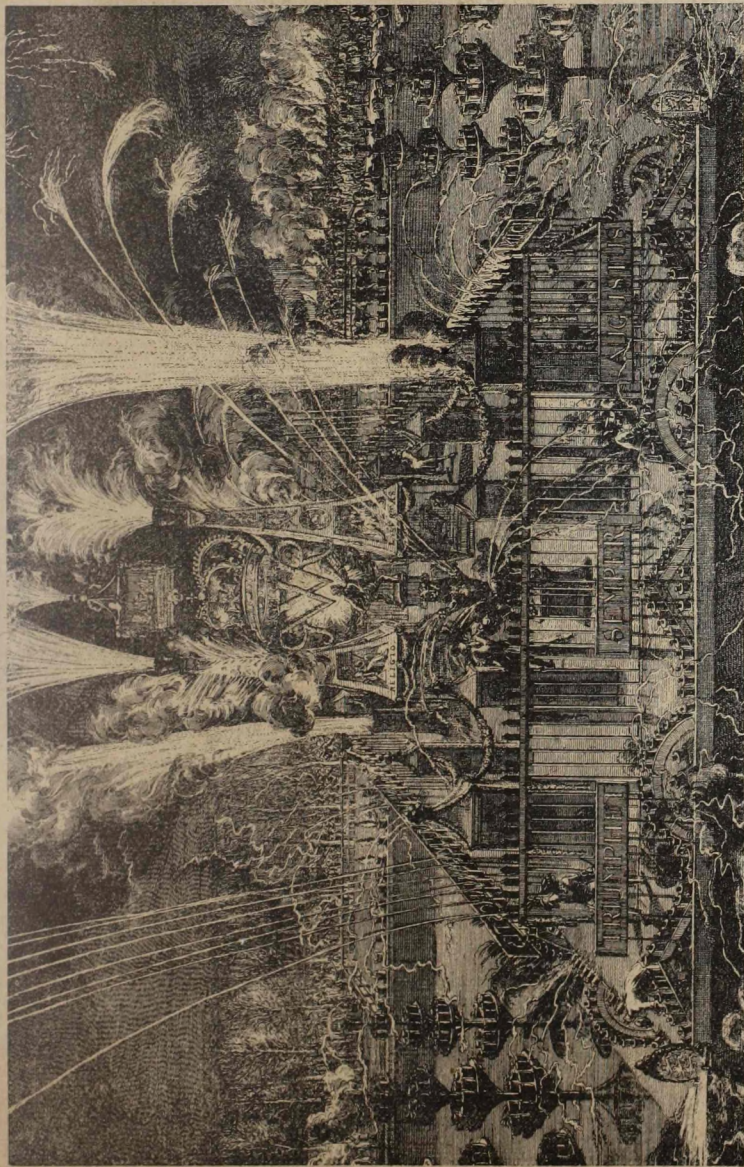
„Semmi észrevételem sincs ellene, de én visszatérek Németalföldre.”

Ebben a kijelentésben kétségtelenül nagy számítás rejlett, mert ha az orániai herceg elhagyja Angliát, senki sem lesz, ki a tekintélyt, az erőt jelenti.

Végre megállapodott a lordok és az alsóháznak küldöttsége, hogy a koronát Vilmos hercegnek és feleségének, Máriának közösen juttatja, de olyképp, hogy a kormányzati jogokat Vilmos fogja gyakorolni. Ebben az értelemben Vilmos 1689 február 13-án elfogadta a koronát, a nép pedig örömeinek mindenféle ünnepélyekben adott kifejezést.

Ezek után hátra volt, hogy a parlament és a korona jogköre szabatosan megvonassék, hogy jövőre a viszály és félreértés kikerülhető legyen. Ezt a kérdést meg is oldották a „jogmegállapítás”-sal,

Tűzűjűek Londonban III. Vilmos király trónralépése alkalmából. Az argol főváros örönmórbán úszott s nagyszerű népünnepejlyt tartott, midőn a Stuart-haz trónvesztése után III. Vilmos megkoronáztatta magát s helyreállította a parlament s a protestánsok uralmát.

amely szerint a király felmentési jogát csak a parlament hozzájárulása mellett gyakorolhatja, az adómegszavazás, seregfelállítás, hadiállapot

II. Mária angol királynő, III. Vilmos felesége.

II. Jakab angol király lánya volt. Vilmos németalföldi helytartóhoz ment feleségül. Az angolok fölszólítására Vilmos elűzte zsarnok apósát s feleségével együtt elfoglalta az angol trónt. A szép királynő szeretetreméltóságával igyekezett ellensúlyozni férje mogorvaságát, hogy így az előkelőket az udvarhoz szoktassa. Korai halála férjére nagy csapást jelentett.

kihirdetésének joga csakis a parlamentet illeti meg. Az egybehívott parlamenti ülésen Nottingham indítványára elfogadták a disszenterek javára szóló türelmi rendeletet, a katolikusokkal szemben azonban az anglikán többség továbbra is a legerőszakosabb maradt és így tartott ez 1832-ig.

A Węstminster apátsági templomban koronázták meg fényes ünnepek között Vilmost és Máriát. Hátra volt még azonban Skócia, amely akkor még külön határozott. Ott is a wighek felfogása győzött, mire a skót parlament Vilmos és Mária trónfoglalását elfogadta és meg is koronáztatta őket. Mária királynő lett, de abban az értelemben, hogy noha az ő révén jutott a férje koronához, a hatalmat, az uralkodást teljesen átengedte neki.

Orániai Vilmos tehát Angolország királya lett, de ugyanakkor megmaradt Németalföld főhelytartójának és főkapitányának. Dacára annak, hogy Anglia megmentése a Stuartok uralma alól Vilmos kétségtelen érdeme volt, tévedés volna azt hinni, hogy valami mélyreható népszerűsége tett volna szert. Bámulták nagy akaraterejét, szívósságát, de zárkózottsága, magábavonultsága bántotta az angolokat. Vilmos nem vett részt nyilvános mulatságon, nem kereste fel azokat a helyeket, ahol az angol társaság zöme találkozik. Vilmos mogorvaságát ellensúlyozta azonban a felesége, aki módot és alkalmat keresett, hogy az angol társaságot az udvarhoz szoktassa.

Ami a kormányzást illeti, Vilmos vegyesen vett maga mellé wigh és tory-párti férfiakat, a külügyek intézését azonban fenntartotta magának. Fontos intézkedése volt a parlamentnek, hogy a király teljesen indokolt javaslatára beleegyezett a hadsereg reformjába. Az angol hadsereg ugyanis a sokféle belvillongás alatt minden fegyelemtől elszokott, már pedig Vilmos király Anglia érdekében szükségesnek tartotta, hogy megbízható hadereje legyen az országnak. Ezért törvényt hoztak a hadsereg fegyelmzéséről és felkérték a királyt, hogy szervezze újjá a haderőt.

Igy végződött az angolok által „dicsőséges”-nek nevezett forradalom.

Hátra volt azonban még Nagybritannia egyesítése. A közhangulatban még voltak árnyalatok, töredékek, amelyek a tényekbe nem akartak belenyugodni s 1689-től 1697-ig jórészt belső villongások és az „egyesítés munkája” között telt az idő, tarkítva néhány jelentősebb eseménnyel. Skóciában, a Stuartok hazájában még mindig sokan voltak, akik egy idegennek uralmába semmiképp sem tudtak beletörődni. Az

elégedetlen skótok fellázkodtak, noha lázadásuk távolról sem közelítette meg a Montrose-féle mozgalmat. A skótok féltékenyek voltak régi hagyományaikra és jogaikra. Szívós makacssággal ragaszkodtak függetlenségükhöz és ennek külső jeleit még azzal is megadták, hogy saját érdekes nemzeti viseletükben jártak-keltek és a világért sem hajoltak volna meg az angol izlés előtt.

Dundee márki állott az elégedetlenek élére s oly merészséget tanúsított, hogy képes volt ötven lovas élén megkezdeni a mozgalmat. Körül-

Skót nemzeti viselet a XVII. század végén.

hordatta a véres keresztet a lázadás jelül és nemsokára összesereglettek a felföldi skótok, akiknek élén Dundee harcot kezdett a királyiak ellen. A királyi csapatot Machay Hugh vezette, de Blair Athal vára előtt kénytelen volt a skótok vad támadása elől megekölni. Dundee azonban halálos sebet kapott és így a skót forradalom hullámai nemsokára egészen elültek.

Következett Irország meghódítása.

Hogy az angolok minő páratlan kegyetlenséggel bántak el az írekkel, ezt már korábban megfelelő helyen ismertettük. A katolikus írekben megvolt a leghatártalanabb gyűlölet a protestáns angolok ellen.

Vilmos király tehát nem számíthatott az írek rokonszenvére, vagy önkéntes hűségére.

II. Jakab ír kormányzója, a katolikus Talbot Rikhárd nemcsak a polgári, hanem a katonai hatalmat is a katolikus írek kezére játszotta. Az írek tehát — hatalom és erő birtokában — Vilmos ellenében fegyverbe szállottak, az angol megtelepülteket elűzték. Csak Londonderry és Enniskillen angol településekben tarthatták magukat az angolok.

Az ír mozgalom hallatára II. Jakab XIV. Lajos támogatása mellett Irországban partra szállott, hogy onnan az írek segítségével visszahódítsa Angliát. A katolikus írek II. Jakab királyt, mint hitsorsost, kitörő örömmel fogadták. Az ír parlament Anglia részéről az írek terhére tett minden intézkedés megsemmisítését mondta ki és kijelentette, hogy aki záros határidő alatt II. Jakabot királynak el nem ismeri, felháborító, lázadónak fog tekintetni. Természetes, hogy az írek ezek után nem bántak valami kiméletesen a protestáns angolokkal, amihez a megtorlás szellemében volt is joguk. Nem sikerült azonban Londonderry és Enniskillen bevétele, mert az előbbi egy angol flotta felmentette az ostrom alól, a másik város közelében pedig az írek vereséget szenvedtek.

Ugyancsak ekkor érkezett meg a rettenhetlen Schomberg marsall is hatezer protestáns fegyveres élén, de tekintettel arra, hogy II. Jakab harmincezer írrel közeledett, Schomberg elkerülte a nyílt csatát. Erre annál is inkább volt oka, mert Lauzun gróf vezérlete alatt hatezer francia katona szállott partra, Tourville admirális pedig egy francia flottával cirkált az angol partok mentén.

Irországban tehát Vilmos király számára nem volt kecsegtető a helyzet. Ha tehát Vilmos nem akarta a tekintélyét elveszíteni, kénytelen volt személyesen beavatkozni az ügyekbe.

Vilmos nem tépelődött sokáig. Harminchatezer emberből álló pompás, fegyelmezett sereg felett rendelkezett s ennek élére állva Irországba ment, hogy Schomberggel egyesüljön.

„A lovaink lábai alatt nem fog fű nőni!” — mondta Vilmos katonáinak és azonnal előnyomulást parancsolt. A Boyne-folyó mellett állottak az írek és a franciák huszonháromezeren. Az ütközetben Schomberg elesett s Vilmos is megsebesült, de az írek a franciákkal egyetemben meghátráltak. Csak az ír lovasság verekedett nagy bátorsággal, de nem tudta megszerezni a győzelmet. Vilmos az enniskilleni dragoñosok élén maga vette át a vezérletet.

„Ti fogtok ma megvédelmezni!” — kiáltotta és előre vágatott, utána a dragonyosok, akik aztán az írek jórészét lekaszabolták. Vilmos tehát bevonulhatott Dublinba, mert II. Jakab gyáván

A boszorkányságról írt könyv címlapja.

A könyv Lipcsében jelent meg a XVII. század közepén s címlapja egy boszorkányéjszaka mulatozásait ábrázolja. Ebben a korban még rendületlenül hittek a boszorkányokban s 1682-ben Angliában 1705 embert égettek el máglyán boszorkányság miatt.

elmenekült számos katolikus főnemes kíséretében Franciaországba. Vilmos nemsokára kénytelen volt visszatérni Angliába és az írek leverését tábornokára bízta. Az írek még védték magukat a Shannon-folyó mentén, de Cork, Kimalé, Galváy eleste és az Anghrim melletti

súlyos vereség után Limerick védőserege is kapitulált. A kapituláció feltételei aránylag előnyösek voltak az írekre, mert vallásszabadságuk és előjogaik sérelmet nem szenvedtek. Legalább egyelőre nem. Hogy nemsokára elkövetkezett az angolok kegyetlen megtorlása, ezt nem szükséges külön részleteznünk.

A szárazföldön elért angol sikerek még nem jelentették a mérkőzések végét. Most már a franciákon volt a sor, hogy kiköszörüljék a vereségeket. Tourville francia admirális Beachy Head mellett Torrington lord hajóhadosztálya felett győzelmet aratott s ez biztatás volt arra, hogy a francia flotta közvetlenül támadja meg az angol partokat.

Nagy francia tengeri haderő gyülekezett La Hogue fala előtt, ahol tetemes gyalogos katonaság is várta elszállítását. Az időjárás azonban nem kedvezett és ezért a flotta egyrésze visszamaradt. Tourville abban a hitben, hogy az angol-németalföldi flotta nem lesz túlerős, negyvennégy hajóval indult el Anglia ellen.

II. Jakab titokban bízott abban, hogy Russel lord angol admirális, aki egykor neki híve volt, nem fog Vilmos király mellett kitartani. Levelet írt tehát neki, de válaszul ezt felelte Russel :

„Én angol vagyok és biztosíthatom Stuart Jakabot, hogy ha valamelyik francia hajón megpillantom, azonnal lövetni fogok rá !”

A francia flotta a közeli győzelem tudatában vonult ki a sik tengerre. Nem volt az ellenséges flotta erejéről egyáltalán tájékozódva, aminek csakhamar meg is adta az árát, mert váratlanul 99 ellenséges hajóval találta magát szemben. Tourville tengernagyi hajója a „Soleil royal” (Királyi nap), Russelé a „Britannia” volt. Alig tűnt fel a francia admirális hajó, amikor az angol-németalföldi flotta gyorsan kibontakozott, Russel pedig a saját hajójáról bocsátott ágyutűzet Tourville hajójára. A harc mintegy másfél óráig tartott, mialatt a francia flotta javarésze tönkrement. A sérült és még jó állapotban maradt hajók La Hogue felé menekültek, de ott zátonyra jutottak. Erre az angol flotta, annak ellenére, hogy parti ágyúk ontották a tüzet, csónakokon tengerészeket küldött a zátonyra jutott hajók ellen és néhány óra múlva a zátonyra került francia hajók lobogó lángok között pusztultak el.

Mialatt a francia part mentén a francia hajók égtek, velük szemben az angol flotta fedélzetén felhangzott az angol himnusz: „God save the king”. (Isten véd meg a királyt).

Ezzel aztán vége lett annak, hogy a Stuartok francia támogatás mellett az angol trónra továbbra is aspiráljanak.

Az angol parlament most már az adóügyek és a pénzügyek rendezését vette sorra s törvénybe iktattatta, hogy a parlamentet a király minden évben köteles összehívni.

Nevezetes eseményt kell még ideiktatnunk. Ugyanis Anglia jórészt magánhitelezők pénzére volt a hitel szempontjából utalva. A magánhitelezők ezzel aztán visszaéltek, mert 20—25 százalékos kamatra adták a pénzt. Ezt elkerülendő, a skót Paterson William számos wigh-párti tőkepénzessel és protestáns franciával szövetkezve, nagy kölcsöntökét hozott össze abból a célból, hogy a franciák ellen esetleg folytatózó háború költségeit átvállalják. Az erre vonatkozó ajánlatot, illetőleg javaslatot az angol bank megalapítására a parlament 1694-ben elfogadta és ezzel meg volt alapítva a hatalmas és leggazdagabb angol bank, a Bank of England.

III. Vilmos királyt ebben az időben súlyos veszteség érte, meghalt a felesége, Mária királynő, akit nagyon szeretett. A parlament, amely jórészt a wigh-pártból került ki, elismerte Vilmos kizárólagos jogát a koronához.

Európa Franciaország ellen.

XIV. Lajos francia király szertelen hatalma s egyrészt elkapotottsága, másrészt a többi európai országok irigykedése kemény összeütközésre vezetett. A feltékenykedésnek a kitört véres harcban nagy része volt. III. Vilmos ösztönzésére Anglia, Ausztria, Spanyolország, Németország és Piemont szövetségre léptek a francia király ellen. XIV. Lajos azonban még ekkora ellenséges szövetkezéstől sem ijedt meg, hanem azonnal mozgósította óriási hadseregét kitűnő tábornokainak vezérlete alatt és hogy az ellenséget kellemetlen helyzetbe hozza, parancsot adott a megszállott Rajnamentének és a Pfalz vidékének elpusztítására, felégetésére. Rövid, de velős volt a parancs, amelyet Louvois tábornok kapott :

„Égesse fel Pfalzt !”

Egyik-másik francia tábornok irtózáttal fogadta a parancsot, de akadtak olyanok, mint Milac tábornok, aki a parancsot szó szerint végre is hajtotta. Heidelberget, Mannheimet, Speiert, Wormsot, Pforshéimot, Badent, Rastadtot, összesen mintegy ezerkétszáz helységet égettek porrá a francia tábornokok és ezzel kezdetét vette a háború.

A hadiszerecse nemcsak a harc kezdetén, hanem hosszabb ideig is a francia fegyvereknek kedvezett, noha a szövetségesek tetemes had-

erőt mozgósítottak a francia seregek ellen. A szövetségesek minden oldalról veszélyeztetni igyekeztek a francia király seregeinek szabad elhelyezkedését, de Fleurus mellett Luxembourg herceg, francia marsall érzékeny vereséget mért rájuk, amikor Waldeck Frigyes seregének csaknem egyharmadát elpusztította. Délen is győzelmet arattak a francia fegyverek. Catinat marsall ugyanis Staffarde mellett Viktor Amadeusz seregét verte szét és elzárta ezzel a szövetségesek útját dél felől.

Nemsokára maga XIV. Lajos és a trónörökös is a harctérre mentek. Az ő szeméik látára vette be Vauban tábornok Németalföldön a jól megerősített Mons várát, a spanyol-francia határon Urgelt foglalták el a franciák s flottájuk Barcelonát bombázta. Belgium kulcsa, a bámulatosan megerősített Namur is elesett. Ennyi francia győzelem után megmozdult Vilmos angol király is és megtámadta Luxembourg marsall erősebb seregét Steenkerken mellett. Vilmos egyszerre támadott minden oldalról, de a francia katonák nagy elszántsággal védekeztek, majd ők is támadásba mentek át, mire a szövetségesek serege súlyos vereség árán meghátrált. Némi balsiker csak a következő évben érte a francia sereget, de ezek sem voltak akkorák, hogy miattuk Lajos király feladta volna az ellenségeskedést.

Mikor a francia sereg XIV. Lajos személyes vezérlete alatt Namur alól elvonult, Vilmos angol király hatvanezer emberrel útját állotta a franciáknak. Lajos király erre hazament Versaillesbe, Louxembourg marsall pedig Neerwinden és Landen mellett harcba bocsátkozott a szövetségesekkel. Ezek a táborukat egy éjjelen óriási erőfeszítések között rettentően megerősített sánctáborrá alakították át. Védekezésük és

Francia karikatura az allonge-paróka kigúnyolására.
XIV. Lajos korában az udvari emberek hosszú, göndörfürtű parókáan jártak, hogy megjelenésük méltóságosabb legyen. A karikatura azt akarja kifejezni, hogy olyanok voltak, mint a kétlábon járó pudli-kutyák.

támadásuk bátor volt és a francia támadó sereg három ízben kezdte leőlről a véres rohamot, végül mégis a franciáké lett a győzelem. Tizen- négyezer szövetséges, a szövetségesek összes tüzérsége és nyolcezer francia holtteste borította a harcmezőt. Heidelberget is bevették másodszor a franciák és újból félégették az egész várost. Az erkölcsök elvadásulását jellemezte, hogy Heidelberg pusztulásának hírére XIV. Lajos hálaadó istentiszteletet tartatott, érmet veretett.

Habár nehezen, de azért erősen tartotta még magát a francia sereg. A trónörökös Németország belső területére akarta vezetni a sereget, de Badeni Lajos örgróf közeledtének hírére sietve visszavonult. Felső-Olaszországban Marsaglio mellett a piemontiakon arattak győzelmet a franciák, de ennek dacára nem nyomultak előbbre.

Annak, hogy a francia sereg erélyességében visszaesés kezdett mutatkozni, jórészt anyagi okai voltak. Amíg ugyanis Anglia az épp akkor alakult angol bank révén hadiköltségeit könnyen viselte, Franciaország anyagi eszközei kimerülőfélben voltak. XIV. Lajos kénytelen volt kijelenteni, hogy az állami hivatalokat és méltóságokat jó pénzért — áruba bocsátja. Rettentő uzsorakamatra szerzett pénzt a háború folytatására, végül még a főpapságot is rávette, hogy néhány milliót adakozzék a hadicélok érdekében. Óriási erőfeszítések árán bár, mindazonáltal a francia sereg nem vonult el a kiterjedt harcterről, noha egy ideig jelentősebb csatába egyik fél sem bocsátkozott.

Noailles tábornok a spanyol határon az immár komolyan számba sem vehető züllött spanyol csapatokat űzte vissza, néhány várat elfoglalt, viszont azonban Roussel angol tengernagy ezalatt a francia északnyugati partvidéket szorongatta, bár nevezetesebb eredmény nélkül.

Eközben Luxembourg herceg, a francia hadak jeles fővezére elhalt, helyét pedig Villeroi és Boufflers töltötték be. Vilmos angol király, aki újjászervezte a szövetséges sereget, erővel döntő mérkőzésbe szeretett volna bocsátkozni. Villeroi Ypern mellett állott, míg Boufflers Namurban vonta meg magát. Namur bámulatosan meg volt erősítve, épp ezért Vilmos ezt az erősséget, illetve várat kívánta okvetlenül hatalmába keríteni. Vilmos megbízásából Cochan tábornok indította meg az ostromot.

Ezalatt Villeroi, Vilmos király háta mögött Brüsszelt támadta meg, amelyet harminchat órán keresztül bombáztatott és annyira tönkretett, hogy a város évtizedig sem tudta a csapást kiheverni. Erre a hírre Vilmos király és Cochan a namuri erődítésbe visszavonult francia sereg ellen támadt, 120 ágyúval és negyven gyújtómozsárral lövették

az erősséget. Végre is Boufflers nem tudta magát tovább tartani és szabad elvonulás ellenében megadta magát.

Most már nyilvánvaló lett, hogy a háború folytatása francia részről céltalan, de másrészt az ellenfelek részéről is feleslegessé vált, mert XIV. Lajos egy ügyes diplomáciai fogással szövetségre lépett — Piemonttal. Ez pedig az ellenfelek közös működése szempontjából nagy akadályt képezett.

A francia és a piemonti sereg egyesült, Ausztria és Spanyolország

A ryswyki béke okiratának aláírása.

Ez a béke véget vetett annak a nyolc évig tartó véres háborúnak, amelyet a szövetséges Anglia, Ausztria, Németország és Piemont vívott XIV. Lajos ellen.

tehát Olaszországra vonatkozólag fegyverszünetet volt kénytelen kötni. Ugyanekkor Catinat francia tábornok egy jól megerősített és felszerelt sereg élén megjelent Németalföldön, de harcra nem került a sor, mert a svédek közvetítésére Ryswikben az ellenfelek megbízottai béketárgyalásokra jöttek össze. Kölcsönös engedékenységgel 1697-ben tényleg meg is kötötték a békét, XIV. Lajos azonban a birtokában volt német városok tetemes részét megtartotta, Németország tehát voltaképp rosszul járt, csak Németalföldnek volt előnye a békéből.

A spanyol örökösödési háború előzményei.

Mindig úgy volt és valameddig a régi hagyományokra támaszkodó fejedelemségek fennállanak, úgy is fog maradni, hogy amikor valahol megüresedik egy trón, akkor innen is, onnan is jelentkeznek az igénylők és sietve iparkodnak azon, hogy a trónt egy országgal és annak többmillió lakosával akként vegyék birtokba, mint ahogy valaki zsebre tesz egy almát. Ha békésen nem megy a dolog, ám folyjon patakokban a vér, mert úgy kívánja ezt a magánérdek, amely egy ország trónját is magánbirtoknak tekinti.

Az egykor hatalmas, világgraszoló spanyol birodalom IV. Fülöp halálával egyszerre összeroppant. Régi hatalmának árnyéka sem maradt meg és az európai országok társaságában már alig vették komolyan számba. Anyagilag, erkölcsileg el volt züllve az ország. A sok háború, az esztelen vérontások, a nép kiszarolása, a rengeteg lopások, amiket főméltóságok követtek el, végül a tartományi kormányzók lelketlen harácsolása teljesen a tönk szélére juttatták az országot. Húszezer rongyos, éhező és nyiltan kolduló katonából állott a hadserege. Még az udvari testőrök sem kaptak fizetést s loptak, ahonnan lehetett.

Az udvar és annak népe, az udvaroncok tömege vígan élt, szertartásoskodott és dűskált az élet örömeiben. A nép el volt hanyagolva, el volt butulva és lemerült csaknem az állati sorba. Nem volt mit remélnie, alig vehettek már tőle valamit el, így tehát a koldulás és útonállás mesterségét űzte.

Ennek a rothadó, züllött országnak ebben az időben II. Károly volt az uralkodója. Alig volt négy éves, amikor atyja, IV. Fülöp elhalt. A kormányzást a gyermekkirály helyett anyja, az osztrák Mária Anna királyné vette át. Annyi bizonyos, hogy az anyakirályné azon volt, hogy az esztelen pazarlást takarékoság váltsa fel az udvarnál, de az sem szenved kétséget, hogy mint osztrák főhercegnő Ausztriához húzott s osztrákokkal akarta magát körülvenni. Főtanácsadója Neidhard Eberhard jezsuita páter volt, akit főinkvizitornak tett meg. A kapzsi és féltékeny spanyol grandok azonban csakhamar elégedetlenkedni kezdtek és elérték azt, hogy az anyakirályné Neidhardot elbocsátotta, de a helyét ennek jó barátja, Valenzuala Fernando foglalta el.

A helyzet azonban egy cseppet sem változott ezáltal s amikor az anyakirályné Valenzualát a spanyol grandí méltóságra emelte, a spanyol grandok szövetségre léptek és felszólították Don Juant, IV.

Fülöp természetes fiát, hogy jöjjön fegyveres erő élén Madridba. Ez történt 1676-ban. Mária Anna kezdetben azt hitte, hogy diadalmaskodni

II. Károly spanyol király.

Négyéves korában jutott trónra. Nagykorúságáig anyja uralkodott helyette. Később pedig kegyencei kormányozták a beteges és tehetségtelen király helyett. Alatta Spanyolország erkölcsileg és anyagilag mélyre süllyedt, de az udvar a pazarlásban nem ismert határt. Végrendeletében XIV. Lajos unokáját tette meg örökösévé, ami aztán a spanyol örökösödési háború oka lett. Benne kihalt a Habsburg-ház spanyol férfiága.

fog a bajokon, de amikor a nép nyíltan Don Juan mellé állott, sőt maga II. Károly király is rábeszélte magát, hogy Don Juant bevonulása alkalmával ünnepélyesen fogadja, Mária Anna szerepe egyszerre véget ért.

Valenzualát számüzetésbe küldték, Don Juan pedig államminiszter és főtanácsadó lett, ami által a spanyol grandok kezükbe kaparították a hatalmat.

Mit mondjunk II. Károlyról? Szerencsétlen, szánalomraméltó uralkodó volt. A hatalmat voltaképp Don Juan gyakorolta, aki a Franciaországhoz való közeledést pártolta; ez kifejezésre is jutott abban, hogy II. Károly orléansi Mária Lujzát nőül vette. Don Juan gyors halála után Medina Celi, majd Oropesa gróf lett államminiszter, aki az Ausztriával való szövetség útjait kezdte egyengetni s ezért állását csakhamar elveszítette. Így állott a helyzet, amikor 1690-ben II. Károly felesége gyermektelenül elhalt. Ezzel aztán napirendre került a spanyol trónöröklés kérdésének rendezése.

Három oldalról támasztottak igényt a spanyol trónra.

XIV. Lajos francia király, IV. Fülöp legidősebb leányának férje, az unokája, Anjou (V.) Fülöp javára akarta a trónutódlást biztosítani. Ellenben I. Lipót császár, akinek IV. Fülöp fiatalabb leánya, Margit Teréz volt a felesége, szintén igényt támasztott a trónra a leszármazói javára. Erre azonban XIV. Lajos kijelentette, hogy ennek a jogigénynek nem tulajdonít semmi súlyt. Margit Teréz trónigénye leányára, Mária Antóniára is átszármazott, aki Miksa Emánuel bajor választófejedelemnek volt a felesége, tőle pedig fiára, József Ferdinándra. De hát a bonyodalom még nem volt teljes. Mária Antónia a férjhezmenetele alkalmával a spanyol trónöröklési jogát I. Lipót, valamint Károly és József nevű fivéreinek engedte át.

Népeknek, országoknak sorsáról tehát akként csereberéltek a feleséges személyek, mint a vásári alkuszok. Eltekintve a jogosságtól, a kérdés eldöntésénél más tekintetek is figyelembe jöttek, de mindenekelőtt a hatalmi, politikai és gazdasági érdekek. Ha ugyanis francia herceg kerül a spanyol trónra, akkor a francia és spanyol birodalom egyesül, az angol, németalföldi és német, valamint osztrák kereskedelmet teljesen megbénítja s nemcsak politikailag, de kereskedelmileg is túlsúlyra fog vergődni. Ez pedig az országok existenciáját érintette.

Különösen Angliát és Németalföldet érintette legközelebről a kérdés. Megindult tehát a vita, az aknamunka s a kulisszák mögött a cselszövés. A kérdést akképp kezdték kezelni, amely emlékeztet az „aki bírja, marja” elvre. Mindenekelőtt rábeszéléssel, pénzzel, ígérekkel igyekeztek az országok fejedelmei és diplomatái a spanyol udvart, főleg természetesen II. Károlyt megkörményezni. Majd pedig fenyegetőzésekre tértek át. Az anyakirályné József Ferdinánd bajor herceget

pártolta, a királyné Károly osztrák főherceget, míg a spanyol grandok határozottan Anjou Fülöpöt pártolták.

XIV. Lajos a megszokott erélyével nem hagyta abba a megkezdett politikai munkát, hanem követének, d'Harcourt márkinak határozott utasításokat adott, hajlandó lévén esetleg a trónöröklés jogát területi megosztózkodásra — felváltani. Lajos király tényleg két ilyen megosztási szerződéstervezetet készített. Az első szerint József Ferdinánd megkapja Spanyolországot gyarmataival és Belgiummal, Nápoly és Szicília francia uralom alá kerül, Milano pedig Ausztriáé lesz.

Ezalatt a szerencsétlen és már régóta betegeskedő II. Károly spanyol királyt rávette a francia követ, hogy csinálja meg a — végrendeletét. Ez meg is történt, még pedig a bajor herceg javára. A végzet azonban beavatkozott és a fiatal bajor herceg, József Ferdinánd váratlanul himlőben meghalt.

Vége lett tehát minden eddigi kombinációnak, elülről kezdhették a marakodást és a cselvetéseket. XIV. Lajos király hosszú tárgyalások után Németalfölddel és Angolországgal egy újabb osztozkodási szerződésben állapodott meg, amely szerint Spanyolország, a spanyol gyarmatok és Németalföld valamelyik osztrák főhercegnek, Nápoly, Szicília, Milano pedig Franciaországnak jusson. Ezt a megállapodást azonban megdöntötte II. Károly, aki elkészítette a második végrendeletét. Mint-hogy pedig most már vagy egy Habsburg, vagy egy Bourbon-utód között választhatott, célszerűségi okokból Anjou Fülöp, tehát a Bourbonház javára végrendelezett, mert csak Franciaországot tartotta képesnek arra, hogy a spanyol birodalom egységét megmentse és megvédje.

II. Károlyt a betegség és a politikai szorongatások teljesen kimerítették és alig csinálta meg az említett második végrendeletét, amikor 1700 november 1-én meghalt.

Megkezdődött ezek után a vita s a vizály csakhamar elmérgesedett.

A végzetes végrendelet kellemetlen helyzetbe sodorta XIV. Lajos francia királyt. Ha ugyanis elfogadja a végrendeletet, akkor a nemrégén megkötött osztozkodási szerződést megszegi és okot szolgáltat a háborús bonyodalmakra. Végre mégis győzött benne a hatalomvágy és II. Károly második végrendeletét fogadta el, noha miniszterei ellene voltak az ilyen megoldásnak.

XIV. Lajos tehát kijelentette a spanyol követnek, hogy II. Károly végrendeletét elfogadja és az udvarnál bemutatta unokáját, Anjou Fülöpöt.

XIV. Lajos francia király hatvanhároméves korában.

Senkisé is adta vissza festőbb módon XIV. Lajos korának barokk pompáját, mint Rigaud, a kor legünnepeltebb festőművésze. Fejedelmeket és főrangú személyeket ábrázoló festmények közül leghíresebb XIV. Lajos életnagyságú arcképe, amelyet éppen a spanyol örökösödési háború megindulása idején festett. A Napkirály unokája, V. Fülöp spanyol király számára festette Rigaud ezt a képet, de a királynak annyira megtetszett, hogy a trónteremben akasztatta föl, unokájának pedig egy másolatot küldött róla. A kép most a párizsi Louvre múzeumban van.

„Uraim — szolt XIV. Lajos — bemutatom önöknek V. Fülöp spanyol király öfelségét!”

Az udvar emberei első meglepetésükben nagy örömré gerjedtek, többen térdet hajtottak Lajos király unokája előtt, de csakhamar akadtak többen, akik aggódva kérdezték:

„Nem fog-e a trónfoglalás háborúhoz vezetni?”

V. Fülöp 1701 január 22-én fényes kísérettel Fuentarabia mellett ágyúk dörgése között átment Spanyolország területére, hogy birtokába vegye a spanyol trónt.

Egyelőre Franciaországnak még nem kellett háborútól tartania. Ausztria ugyanis keveset számított, Angolország és Németalföld pedig nem voltak elkészülve a tiltakozásra, a beavatkozásra. Angliáról különösen ki kellett emelnünk, hogy miután a parlamentben a toryk kerültek uralomra, ezek a háborúnak, általában a szárazföldi hadakozásnak ellene voltak. Vilmos angol király ugyan mindenáron akarta a háborút, de előbb kénytelen volt a parlamentet a háború szükségességéről meggyőzni.

Németalföld egyelőre szóvá tette a francia udvarnál a szerződés megsértését, de még nem tért át az ellenségeskedés terére. A helyzetet különben a fegyveres mérkőzésre megérlette maga XIV. Lajos, aki szövetségre lépett Bajorországgal és Kölnnel s Milanót és Mantuát csapattal szállotta meg, sőt Belgiumba is tetemes katonaságot küldött és az ottani erődökből a németalföldi őrségeket kiszorította.

Ezt már Vilmos király nem tűrhette szó nélkül. A németalföldi kormánynak Franciaország eljárásáról szóló emlékiratát beterjesztette a parlamentnek s trónbeszédben utalt a helyzet komoly voltára. A németalföldi követekkel d'Avarux gróf francia követ sokat tárgyalt abban az értelemben, hogy Németalföld csatlakozzék Franciaországhoz. Stanhope angol követ ezeken a tárgyalásokon szintén részt akart venni, de a francia követ nem engedte meg, mire egész Anglia felzúdult a francia tapintatlanság miatt.

Most már az angol parlament — noha csak bizonyos korlátozó-sokkal — beleegyezett Németalföld fegyveres támogatásába. Ennek a hírére pedig XIV. Lajos a hágai béketanácskozásokat beszüntette s kijelentette, hogyha bármely ország tárgyalni óhajt, azt csak Párizsban teheti. Együttal azt is kijelentette, hogy semmiféle Habsburg-igényt el nem ismer. Hatalmi kérdés, féltékenység, irigység megérlették a helyzetet Európában arra, hogy kitörjön az újabb véres harc. Kissé nehezen történt az elhatározás a „nagy szövetség” részéről, de végre mégis bekövetkezett.

Ausztriában előre is nagyon irtóztak a háborútól. A bécsi udvar áhítozott ugyan Milanóra és Jenő szavojai herceget harmincezer ember élén le is küldte, de már a spanyol trónért I. Lipót császár nem akart hadakozni. Emellett voltak Mansfeld, Harrach gróf, Salaburg s mások. Ellenben Lipót fia, I. József, a római király, aki rendkívül gőgös és nagyravágyó volt, továbbá Kaunitz, Salm gróf, Jenő herceg, Wratiszlav gróf londoni követ a háborút sürgették. Hosszas tárgyalások, alkudozások után Vilmos angol király 1701-ben megteremtette a „nagy szövetség”-et Franciaország ellen. Ezalatt Angliában is felülkerekedett a háborúspárt, mert francia kereskedelmi társaságok alakultak, amelyek a spanyol gyarmati termékeket teljesen a hatalmukba akarták keríteni, XIV. Lajos király pedig az angol kézműárú és ipari cikkek behozatalát francia területre megtiltotta. Óriási hatalom összpontosult ekkor Lajos király kezébe.

A francia király a beviteli tilalmat még újabb sérelemmel is tetézte. Mikor II. Jakab, a volt angol király halálán volt, ellentétben a ryswiki megállapodással, Lajos király II. Jakab fiát, III. Jakabot Anglia királyának ismerte el, holott ugyanakkor történt, hogy Vilmos angol király és a parlament glocesteri Vilmos trónörökös, Anna hercegnő legidősebb fiának halála után megegyeztek abban, hogy pfalzi Zsófia hercegnőt, I. Jakab unokáját hívják meg Anglia trónjára s III. (Stuart) Jakabot tehát kizárják. Ilyen körülmények között XIV. Lajos magatartása még jobban szította a harci kedvet Angliában és most már a toryk is feltétlenül a háborús beavatkozást pártolták.

III. Vilmos angol király a parlament újabb megnyitásán szóvá tette a helyzetet és erősen hangsúlyozta Anglia feladatait.

„Anglia a saját belső ügyeiben is meg van sértve — szolt Vilmos király — a szabadsága és a vallása forog kockán! Meg kell tehát mentenünk Anglia becsületét!”

A parlament mindkét háza helyeslőleg fogadta a király előterjesztéseit. Ezzel el volt döntve a háború, a hadüzenet jogát pedig a parlament a királynak engedte át. Ámde Vilmos király maga nem vezethetett már háborút. Csak az jutott neki, hogy mindent előkészítsen, megteremtse a szövetséget. Szervezetét már régen betegség emésztette és pusztán nagy akaratereje tartotta benne az életet. Ehhez járult, hogy leesett a lováról és súlyos láza teljesen felörölte testi erejét. Bátoran nézett szembe a halállal. Régi barátja, Bentinck (Portland grófja) volt mellette halálos ágyánál.

„Keserűség, bánat nélkül fogok meghalni” — szolt Vilmos király.

Még értesült arról, hogy Belgiumban megkezdődött a háború, másnap reggel III. Vilmos halott volt.

Vilmos halála kétségtelenül óriási veszteséget jelentett a szövetségelt országok közös ügyének és csak az volt a szerencse, hogy nem hiányzott a harci kedv.

Főntos volt még az is, hogy Németország, illetőleg a német fejedelmek milyen magatartást tanúsítanak. Mert hisz minden német fejedelemnek megvolt a saját házi politikája. Brandenburg-Poroszország a porosz királyság elismerése fejében kötelezte magát arra, hogy Ausztriát Milano megszerzésében segíti, azonkívül a porosz király önállóan csatlakozott a „nagy szövetség”-hez. Pfalz, Trier, Mainz, a svéd, frank és felsőrajnai kerületek is csatlakoztak. Ellenben Miksa Emánuel bajor választófejedelem és a kölni fejedelem XIV. Lajos mellé állottak, Belgium teljesen francia uralom alá jutott. Milano, Nápoly, Szicília, Toszkána ugyancsak francia és spanyol őrsegekkel voltak megrakva, II. Viktor Amadé szavojai herceg XIV. Lajoshoz csatlakozott, leányát, Mária Lujzát V. Fülöp spanyol királyhoz adta nőül és átvette a felsőolaszországi francia, spanyol, olasz haderő vezérletét. Velence, a pápa és Portugália nem csatlakoztak egyelőre sehova.

XIV. Lajos hadereje egyébként a következő volt: 205 ezer emberről állott a saját hadereje, ehhez jött 25 ezer belga, 8 ezer spanyol, 15 ezer piemonti, 25 ezer bajor. Tehát közel 280 ezer fegyverese volt Lajos királynak.

A spanyol örökösödési háború.

Mielőtt a háborús események közlésére térnénk át, meg kell emlékeznünk az angolországi eseményekről. Hogy Vilmos király váratlan halála nagy csapás volt nemcsak Angliára, hanem a „nagy szövetség”-re is, ahhoz szó alig férhet. Vilmos utóda sógornője, Anna (1702—14.) lett, aki azonban távolról sem léphetett előde nyomdokaiba. Anna királynő (II. Jakab leánya) szigorúan anglikán hitben nőtt fel, egyebekben pedig nevelése a környezetének valami különös gondot nem adott. Szerették, kedvelték ugyan, mert nem mutatkozott cselszövőnek, viszont azonban elhatározásaiban ingatag volt és nagy tettekre nem bizonyult alkalmasnak. Feltétlenül rá volt utalva az idegen tanácsadásra, miután nem tudta a politikai helyzetek jelentőségét megítélni. Férje, György dán herceg igen jelentéktelen ember volt és nem jöhetett számításba komoly államügyeknél.

Nagy szerepet játszott Anna királynő mellett a szép Jennings Sára, Marlborough herceg felesége, aki nemcsak szépség tekintetében veteke-
dett a királynővel, hanem ritka szellemes, erélyes, határozott és önálló
gondolkodású nő volt. A királynő a hercegnét régóta barátságával tűn-
tette ki, hisz Jennings Sára volt az, aki II. Jakab bukása idejében
Anna hercegnőt, a későbbi angol királynőt megszöktette, amikor II.
Jakab oly keserűen panaszkodott, hogy immár gyermekei is elhagyják őt.

De ha már Jennings Sáráról szözlöttünk, nem feledkezhetünk meg
férjéről, Marlborough hercegről sem. Ki kell emelnünk, hogy a hírneves
Wellington előtt még nem igen akadt angol államférfiú és hadvezér,
aki a Marlboroughéhoz hasonló tekintélyre tett volna szert. II. Károly
idejében már az udvarnál volt, ahol férfias szépsége, megnyerő modora
rája irányították a figyelmet. II. Jakab a lordok házába nevezte ki s őt
bízta meg a Monmouth-féle lázadás leverésével. Szorosan véve Marl-
boroughnak politikai pártállása nem volt, inkább előrelátó, számító
férfiúnak ismerték, aki soha senkit meg nem sértett, mindenkivel jó
lábban, barátságban akart élni s ekkép II. Jakab után nemcsak III. Vilmos
királynak, hanem Anna királynőnek is híve volt. Éleslátása és politikai
finom érzéke tehát feltétlenül predestinálni látszottak őt arra a neve-
zetes szerepre, hogy úgy a politikai, valamint a véres harcot is ő vezesse
a francia király ellen.

Ami ezek után Németalföld magatartását illeti, meg kell jegyez-
nünk, hogy itt az egyetértés nem volt oly nagy, mint aminőnek látszott
és nagyon is sokan voltak Németalföldön, akik nem szívesen csatla-
koztak Anglia mellé. Végre is megállapodtak abban, hogy a német-
alföldiek politikai ügyeit Heinsius Antal, III. Vilmosnak volt főtanácsosa
intézze. Marlborough és Jenő szavoyai herceg mellett mint szerény,
de nagy áttekintésű harmadik szerepelt a társaságban Heinsius tanácsos.

Tévedett azonban a „nagy szövetség,” ha azt hitte, hogy XIV.
Lajos hatalmát oly hamarosan le fogja győzni. Mert haderő tekintetében
messze a francia mögött állottak és csak az volt az előnyük, hogy Jenő
szavoyai herceg és Marlborough herceg voltak a vezérei.

A seregek összeütközése nem késett soká. Felső-Olaszországban
Jenő herceg operált a seregével és Catinat francia marsallal szemben
Carpi mellett kierőszakolta magának a milanói hercegség területére
való benyomulást. Villeroi francia marsall útját akarta állani Jenő
hercegnek, de Montechiarónál kénytelen volt előle meghátrálni. Jenő
herceg ezután gyors tempóban bevette Mirandolát, ostrom alá vette
Mantuát és Cremonában elfogta Villeroi marsalt.

A francia sereg sorsánál változás csak akkor állott be, amikor Jenő herceg sógora, Vendome herceg vette át a vezérletet. Luzzaranál győzött az osztrákokon és sietve Mirandola és Mantua ellen vonult, mialatt Jenő herceg felbosszankodva seregének botránnyosan rossz felszerelése és hiányos élelmezése miatt, Bécsbe ment panaszra s a hadjárat folytatását Starhemberg Guidóra bízta.

Eltelkintve már most a felső-olaszországi harcétértől, megemlítjük, hogy azalatt a németalföldiek megszállották Köln, a poroszok Kaiserswerthet fogták ostrom alá, belga területen pedig szemben állottak egymással a franciák Boufflers és Bedmar vezérlete alatt az angolokkal és a németalföldiekkel. Komoly csatára azonban még nem került a sor, mert a németalföldiek régi tábornokai nagyon sokáig tépelődtek azon, vajjon merjenek-e támadni, vagy se.

Vége is a franciák törték meg a csendet, amennyiben 1702 nyarán Boufflers hirtelen Nimwegenig hatolt előre s annak szomszédságában gyors győzelmet vívott ki, a szövetségeseket pedig átkergette a Rajnán. Erre Marlborough átvette a fővezérletet, ellentámadásba ment át, Boufflers seregét visszaszoritotta és elfoglalta Venloot és Lüttichet. Időközben a szövetségesek tetemesen megszorították a haderejüket, annyira, hogy az hamarosan harmincezerrel meghaladta a francia seregek létszámát. Ennek dacára Marlborough nem ért el lényeges eredményt, mert a németalföldieknek súlyos veresége rossz vezérletük miatt Eckern mellett, továbbá a németalföldiek huzavonája annyira elvették Marlborough kedvét, hogy visszament Angliába.

Dél-Németországban a francia fegyverek már határozott előnyöket tudtak kivívni. A szövetséges, illetőleg német seregek fővezére Badeni Lajos volt, akivel Catinat francia marsall állott szemben gyengébb haderővel. A németek I. József római király vezérlete alatt bevették Landaut, de ekkor Miksa Emanuel bajor választófejedelem, a franciák szövetséges hirtelen megjelent a harcétérén. Gyorsan elfoglalta Ulmot és Villars marsallal egyesülve Badeni Lajost a Rajnánál visszaszoritotta.

A következő évben még nagyobb eréllyel folyt az operáció a szövetségesek ellen. Villars marsall a felső Rajnánál hátrahagyta Tallard tábornokot, ő maga pedig lement a Duna mellett és Riedlingennél megállapodott a bajor fejedelemmel abban, hogy egyszerre fognak támadni Felső-Olaszországban és Dél-Németországban. Vendomenak jutott a feladat, hogy benyomuljon Tirolba, de helyette a bajor fejedelem oldotta meg a kérdést, amennyiben kilencezer bajorral és kétezeröttszáz franciával bevette Kufsteint és bevonult Innsbruckba. A tiroli parasztek azonban

váratlanul felláztak és makacs harcok között arra kényszerítették az ellenséget, hogy hagyja el az országot. Csak Kufstein maradt az ellenség kezén. Vendome marsall ellenben megjelent Arco előtt, bevette, de már Triesztel sehogysem tudott boldogulni. Vendome erre óriási pusztítások között a bajor fejedelem után szintén elvonult. A bosszúszomjas tiroliak és a császári seregek pedig sietve mentek a bajor fejedelem után, hogy tönkretegyék. Ő azonban Hochstädt mellett legyőzte Styrum tábornokot. Badeni Lajost visszaszorította és ostrommal bevette Passaut, miáltal Ausztriát kezdte veszedelmesen szorongatni. Hozzászámítva ezekhez a sikerekhez azt, hogy Vauban elfoglalta Ó-Breisachot, Tallard pedig

XIV. Lajos francia király érme, melyet a hollandi hadjárat emlékére vetelett. Az egyik oldalán a király arcképe van, a másik pedig a legyőzött ellenség hódolát ábrázolja.

Landaut vette be, a francia és bajor seregek előnyeit félreismerni már nem lehetett.

Sikereket értek el a franciák Felső-Olaszországban is. Érdekes volt itt II. Viktor Amadé fejedelem kétszínű szereplése. Ő ugyanis Franciaország pártján volt külsőleg, titokban azonban Jenő herceggel arról tárgyalt, hogy miképp szégje meg a szövetséget. Vendome francia marsall azonban mindenről pontosan volt értesülve, több piemonti ezredet lefegyvereztetett és a piemonti területet mint ellenségest tekintette ezentúl. Auersperg gróf, a bécsi udvar alkusza meg is állapodott a fejedelemmel az új szövetségre vonatkozólag. A szövetségi szerződés elfogadását azonban Bécsben késleltették, mert a hadiszerencse nem igen mosolygott a „dicsőséges” császári csapatokra. Starhemberg a Po mellől

nem tudott mozdulni, mert Vendome túlnyomó haderővel lekötötte. Végre a szerződést Anglia garantálta s erre II. Viktor Amadé nyíltan az angol politika mellé szegődött.

Futólag megemlítjük, hogy V. Fülöp spanyol király távolról sem tudta a hozzája fűzött várakozásokat kielégíteni. Semmi egyéni kiválóság nem volt benne, meglátszott rajta, hogy rá van utalva vezetésre, tanácsadásra, mert mint valamennyi spanyol Habsburg, nem született önállóságra. Tanácsadója részint Portocarrera bíboros volt, majd Frémonille Anna Mária, Orsini hercegné, Mária Lujza királyné udvarmesternője, akinek erélye, éleslátása ugyancsak szükséges volt az udvarnál.

Az a bécsi terv, hogy a spanyolokat Károly osztrák főherceg érdekében nyílt lázadásra bírják, nem sikerült. De sikerült az, hogy Rooke György angol tengernagy Vigónál elfogta a spanyol-francia ezüstflottát és a hajók nagyrészét elpusztította. A vázolt eseményekből látható, hogy a „nagy szövetség” aránylag nemcsak hogy nem volt képes XIV. Lajossal szemben előnyöket kivívni, sőt vele szemben győnének bizonyult. Csak Anglia tudta azt elérni, hogy Portugáliát kereskedelmi kedvezésekkel magához láncolta s azóta Portugália állandó pénzügyi, sőt politikai függésben is maradt vele.

Ebben az időben XIV. Lajosnak még egy belső, veszedelmes lázadást is le kellett vernie, ami sikerült is neki. A Cevenne-hegyvidékbeli hugenották ugyanis a húszéves Cavalier János péklegény vezetése alatt felkeltek. A vidék hugenottái, a camisardok (az ingesek, így nevezték az ingviséletük után) nagy tömegekben csatlakoztak a felkelő vezér körül és rettentő kegyetlenségeket követtek el a katolikus lakók és papok ellen.

Erre Montreval marsall hatvanezer ember élén vonult ellenük és viszonzásul közel ötszáz falujukat felégette, húszezer hugenottát átkergetett az ország határain, százakat kivégeztetett, de még sem tudta a felkelést teljesen elfojtani. Lajos király ekkor Montreval helyett Villars marsallt bízta meg a pacifikációval. Villars az egész hegyvidéket apró csapatokkal szállotta meg és az önként meghódolóknak kegyelmet ígért. Ekkép a veszedelmes lázadás véget ért. De nem ért véget az inkvizíció, amely folytatta borzalmas munkáját s akasztotta, kerékbetörte, kinozta az embereket.

A „nagy szövetség” ügye, mint említettük, nem állott a legjobban. A bajor választófejedelem állandóan fenyegette Dél-Németországot és Ausztriát, Felső-Olaszországban II. Viktor Amadé mozdulni sem tudott, Angliában Marlborough herceget meg akarták buktatni, ami ha sikerül,

Anglia visszalép a szövetségtől, ez pedig annak végét jelentette volna. Okvetlen szüksége volt tehát a szövetségnek valamely döntő győzelemre, hogy abból további lelkesedést merítsen. A császár helyzete országa határain, különösen nyugat és dél felé kétségbeejtő volt, miért is kénytelen volt a saját országának, Ausztriának megmentésére Londonból

Az inkvizíció kínzókamrája.

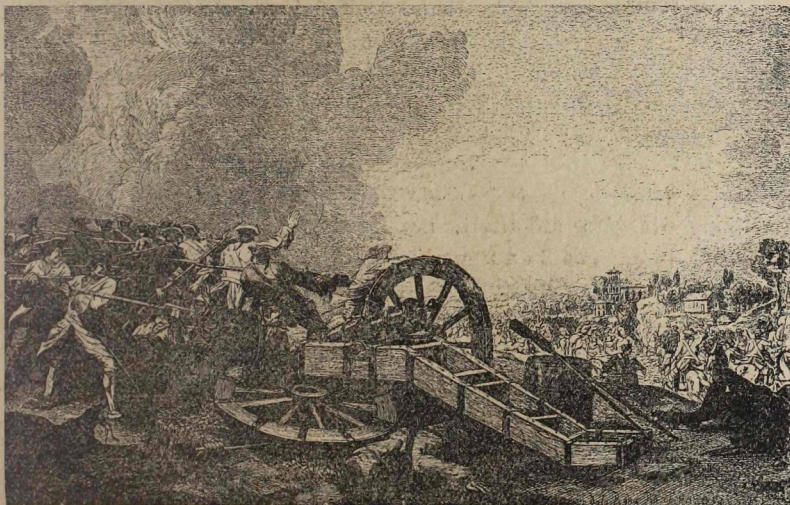
Ebben az időben már csak Spanyolországban és Olaszországban működött ez a rémes középkori intézmény. Villars marsal azonban a fölkélt francia hugenották ellen is alkalmazta.

sürgős fegyveres segílyt könyörögni. Ezt meg is kapta és erre Marlborough herceg huszonötezer ember élén a Felső-Rajnához sietett, ahol Badeni Lajos harminchatezer emberrel állott.

A szövetségesek három nagy vezére, Marlborough, Badeni Lajos és Jenő herceg tanácskozássra jöttek össze, hogy közösen állapítsák meg a nyári hadjárat tervét. A szövetséges seregek nemsokára különböző irányokból elárasztották Bajorországot, ami a francia és bajor sereget komolyabb akcióra készítette.

Tallard tetemes számú sereg élén vonult lefelé a Rajna mentén és találkozott a bajor sereggel, de nem támadta meg a szövetségeseiket, akik egyesültek és közel 54 ezren állottak szemben 56 ezer franciával. Az ellenfelek a Duna széles völgyében Hochstädt környékén helyezkedtek el. Jenő és Marlborough elindították seregüket, hogy támadásba menjenek át, ami csakhamar be is következett. Jenő herceg serege a jól megerősített bajor hadállásokat támadta meg. Marlborough pedig a franciák ellen lépett akcióba. A véres csata azzal végződött, hogy

A staffardei csata, amelyben Latinat francia marsal megverte az ellenfélhez pártolt II. Viktor Amadé szavojai herceg seregét.

a franciák, akiknek vezére, Tallard foglyul esett, nem tudták összeszedni magukat, a poroszok is kiverték hadállásukból a bajorokat, mire a francia sereg megadta magát.

A „nagy szövetség”-nek ez volt az első jelentékeny győzelme, amelyet jórészt Marlboroughnak köszönhetett. Az ellenséges sereg fele elesett vagy fogságba került, de maguk a szövetségesek is tizenkétezer embert veszítettek. Dél-Németország tehát megszabadult az ellenségtől. Marlborough ezek után Németalföldre sietett, ahol a francia csapatokat hátraszorította. A szövetségesek azonban nem operálhattak nyugodtan és a francia határ ellen nem intézhettek komoly támadást, mert ekkor veszedelmes lázadás tört ki Bajorországban. A császár

ugyanis a bajor területet mint meghódítottat kezelte, óriási hadisarcokat vetett ki a lakosságra és a beszállásolt idegen katonákkal nyomorgatta. Amikor pedig a bajorokat a szövetséges seregbe akarta besorozni, kitört a lázadás. A parasztok tömegesen keltek fel, elfoglalták a városokat és már München ellen vonultak. Az Isar-kapu mellett levő „vörös torony” már hatalmukba esett, de a várost nem tudták bevenni, a császári csapatok pedig körülfogták a bajor parasztokat, akik erre megadták magukat. Hogy aztán császári szokás szerint a meghódítottakat lemészárolták, az már hozzátartozott a hagyományokhoz. A császár csapatai egész Bajorországban leverték a lázadást, a császár pedig a bajor választófejedelemre kimondta a birodalmi átkot s úgy látszott, hogy a bajorok önállóságának örökre vége van.

A Habsburgok helyzete most már rohamosan kezdett javulni. Nevezetes eredmény volt a spanyol-németalföldi területen elért döntő eredmény. Németalföldön a francia sereg nagyszerűen elsáncolt helyeken vonta meg magát, ámde Marlborough herceg épp a franciák gondtalan elbizakodottságára számított, amikor Ramillies mellett ötvenhatezer ember élén megtámadta a franciákat. Villeroi francia marsallnak hatvan-ezer embere volt, de a sereg szárnyvédelméről nem gondoskodott, ekképp történhetett, hogy mialatt Marlborough látszólag a jobbszárnyat nyugtalanította, ugyanakkor kerülő mozdulattal a balszárnyra vetette magát és érzékeny vereséget okozott a franciáknak. A Ramillies mellett kivívott győzelem nagy hatással volt, mert ezt követőleg Brüsszel, Mecheln, Gent, Brügge, Antwerpen, Oudenarde várai rendre meghódítottak és Károly osztrák főherceget elismerték uruknak.

Ugyancsak döntő sikerek mutatkoztak Felső-Olaszországban is, ahol a franciák Cassanónál győztek utoljára II. Viktor Amadé felett, de már 1706-ban a francia sereg elvesztette az egész vidéket. Fővezérnek ugyanis az orléansi herceget, egy tapasztalatlan fiatal embert tettek meg, aki mellett tanácsadóként szerepelt a tehetetlen Marsin tábornok. Vele szemben állott a hadászatban tapasztalt Jenő herceg, aki II. Viktor Amadé seregével egyesülve megtámadta a francia hadállásokat. Jenő hercegnek nagy segítségére volt Daun gróf császári tábornok, aki idejekorán lépett közbe, mire a franciák fejvesztve hátrálni kezdtek. Marsin elesett, az orléansi herceg megsebesült, a francia tábor zsákmányul esett. Ezzel II. Viktor Amadé visszanyerte országát. A francia sereg maradványa szomorúan hazament Franciaországba. Daun császári tábornok kardcsapás nélkül meghódította Nápolyt és ezzel az úgynevezett spanyol-olasz terület Habsburg-uralom alá jutott.

A nagy szövetség fölbomlása. — Az utrehti béke.

Ugyanerre az időre esett a császárváltozás. I. Lipót császár halála után a trónt fia, I. József (1705—11.) foglalta el, aki határozottan a franciaellenes párthoz tartozott. Jenő hercegben, mint hadvezérben, teljesen megbízott, egyebekben pedig Salm herceg államminiszter volt a főtanácsadója. I. József csakhamar ellenséges viszonyba keveredett XI. Kelemen pápával is. Ennek oka az volt, hogy Jenő herceg hadiadót vetett ki az elfoglalt spanyol-olasz területre s a lelkészekről is követelte az adót. Ez ellen tiltakozott a pápa, mire válaszul a császári csapatok Daun vezérlete alatt ellepték a pápai államot és Róma ellen vonultak. Minthogy azonban a pápa schonnan segélyre nem számíthatott, békét kötött a császárral, Károly osztrák főherceget elismerte spanyol királynak és megengedte, hogy a császári csapatok átvonulhassanak pápai területen spanyol földre.

Ezek a sikerek felbátorították Károly osztrák főherceget, hogy a spanyol trón megszerzését valamiképp megkísérelje. Angol-németalföldi flotta segélyével Portugáliába ment és bevonult Lisszabonba, de sehol nem találkozott rokonszenvvel. Ezalatt Berwick marsall vezérlete alatt egy spanyol sereg vonult be portugál területre. Az angoloknak lényeges sikereik sehohsem voltak, csak egy esemény volt rájuk nézve jelentőség-teljes. Rooke tengernagy a hessen-darmstadti fejedelem segítségével elfoglalta Gibraltár erődöt és ezt meg is tartotta, de nem III. Károly, mint spanyol király nevében, hanem kizárólag Anglia számára.

A spanyol nép között elsősorban a katalóniaiak lázadtak fel V. Fülöp tehetetlen uralma ellen, főleg azért, mert a király még mindig késett azzal, hogy külön kiváltságait megerősítse. A katalóniaiak elégedetlenkedését igyekezett Peterborough lord, angol parancsnok kihasználni, amikor Károly főherceg kíséretében a spanyol part felé vitorlázott. Amint partra szállott, Károly főherceget azonnal spanyol királynak kiáltatta ki és egyidejűleg egy merész támadással bevette a Barcelona felett levő Montjuy erődöt. Katalonia, Arragonia és Valencia lakossága tömegesen az új király pártjára állott, ezzel aztán az európai háborúból spanyol polgárháború keletkezett a katalóniaiak és a kasztíliaiak között. Maga a spanyol nép vitézül küzdött a függetlenségért, de a spanyol tisztek, akik rendkívül sokat foglalkoztak a saját címázásukkal és mód felett gyávák voltak, sok bajt okoztak.

Ámde nemsokára tapasztalhatták az elkapott szövetségesek,

hogy Spanyolországgal nem fognak oly könnyedén boldogulni és a Habsburgok trónéhsége még kemény próbákat kénytelen kiállani. V. Fülöp kormánya erélyes eszközökhöz folyamodott, hogy a katalonok

Spanyol tiszti a XVII. század végén.

lázasát ellensúlyozza. Tessé marsall vezérlete alatt egy francia-kasztiliai sereg körülfárta Barcelonát, egy francia flotta pedig a part mentét zárta el. Súlyos válság fenyegette a szövetségesek ügyét, amikor épp

idejekorán érkezett meg egy angol flotta, mire Tessé marsall az ostromzárat feladta. A szövetségesek seregei most már bevonultak Kasztíliaba, mert Berwick marsallnak nem volt elegendő hadereje, hogy útjukat állja. V. Fülöp és udvara elmenekült Burgosba, a szövetségesek pedig bevonultak Madridba.

A szövetségesek azonban félreismerték a kasztíliaiakat, akik lobogó gyűlölettől áthatva, tömegesen tódultak Berwick marsal táborába. A madridiak is feltámadtak a jövevények ellen és már alig másfél hónap múlva a szövetséges csapatok fejvesztve menekültek Madridból és Kasztiliából, V. Fülöp pedig diadalmenetben tért vissza Madridba. Almanze mellett a habsburgi csapatok súlyos vereséget szenvedtek Berwicktől.

A szövetségesek vállalkozása tehát jórészt kudarcra végződött, amikor pedig egy angol flotta osztrák-piemonti sereg támogatása mellett Toulon előtt jelent meg, szégyenkezve volt kénytelen Tessé marsall nyomatékos ellentámadása elől meghátrálni.

Végeredményében tehát az óriási pénz és véráldozatok dacára egyik ellenfél sem tudta elérni a célját, mindazonáltal XIV. Lajos békealkudozásokra hajlandónak mutatkozott, de a béke hajótörést szenvedett Anglia és Ausztria követelőző magatartásán. Marlborough herceg pedig a leghatározottabban a háború folytatását kívánta. Ekkor tűnt ki voltaképpen, hogy Angliának megvannak a saját külön céljai. Ennek különben az volt a magyarázata, hogy hosszas kísérletezés, puhítás és rábeszélések után Skótország parlamentje 1707 január 27-én kimondta az Angliával való teljes uniót, ami azt eredményezte, hogy Angliának nem kellett a skótok változó hangulatától tartani, hanem mint egységes birodalom foglalhatta el helyét a világpolitikában.

Annak megemlítése mellett, hogy III. Jakab egy kisebb francia flotta élén eredménytelenül kísérlette meg a skót földre való lépést, folytathatjuk a harcér eseményeinek vázolását.

A dél-német harc téren Villars francia marsal sikerről számolhatott be, mert Badeni Lajos halála után a híres, tizenkét óra hosszú vonalon épített stollhofeni védősáncokat Villars marsal egy éjjeli vakmerő támadással hatalmába kerítette és Rostokot elfoglalván, csapataival pusztítva kalandozta be a közeli és távoli vidéket. Belga területen a franciák tetemesen megerősített csapatokat tudtak elhelyezni és Vendome marsall több erődített várost vett be, Marlborough herceg pedig már a legrosszabbtól tartott, amikor 1708 nyarán sietve megérkezett Jenő herceg. A szövetségeseknek újból szerencsájük volt. Mert ha a francia

hadvezérletben több az erély és az egyetértés, akkor Jenő herceg és Marlborough herceg is hasztalan vágyakoztak volna egy csöppnyi győzelem után. A nagytapasztalatú és ügyes Vendome marsall mellé XIV. Lajos odaállította a burgundi herceget, unokáját, aki természetesen nem követte a marsall rendelkezéseit, viszont a marsall sem mert neki utasításokat adni. Oudenarde mellett váratlanul egymásra bukkant a két ellenséges sereg. A francia sereg gyors cselekvéssel könnyedén megszerezte volna a győzelmet, de a burgundi herceg nem követte a marsall rendelkezéseit, a szövetségesek jól előkészülhettek a támadásra. A harc késő estig tartott és noha döntésig nem jutott, a szövetségesek mégis nyugodtan bevehették Lillet, utána Gent és Brügge is elesett.

Ez a harcéri helyzetalakulás ismét előtérbe tolt a békét és noha XIV. Lajos most még inkább szeretett volna békét kötni, a hágai tanácskozáson elébe terjesztett szügyenletes feltételeket nem volt hajlandó elfogadni.

A harc tehát folytatódott és 1709 szeptember 11-én vívták meg az eddigi harcok legvéresebbjét Malplaquet mellett. Itt 80 ezer francia és 80 ágyú állott szemben 100 ezer szövetséggel és 120 ágyúval.

A támadást a jól elsáncolt franciák bevárták. A császári csapatok támadása a francia balszárnyon nagy kudarccal végződött, de miután a franciák nem tudtak elég gyorsan ellentámadásra kifejlődni, a folytonos támadásokat nagyon megsínyelték és délután megkezdték a visszavonulást. A szövetséges sereg győzelme azonban nagyon keserves volt. Harmincnégyezer katona holtteste borította a csatateret, ebből kétharmadrészt a szövetségesek vesztek. Elképzelhetjük tehát, hogy micsoda energiával védekeztek a megtámadott franciák.

Most újból célszerű lett volna a békéről gondolkozni, amire Lajos királyban meg is volt a hajlandóság, de az alkudozás az angolok és osztrákok gögös követelésein megakadt. A békekötésnek szüksége már annál is inkább indokolt volt, mert 1709—10. telén a sok háborúskodás által iparában s kereskedelmében megrendült francia nép körében, különösen Párizsban valóságos éhínség tört ki s a nép a kenyérért véres verekedést folytatott.

Nem szabad megfeledkeznünk róla és újból hangsúlyoznunk kell, hogy Anglia csak látszólag volt már szövetséges, lényegileg saját külön hatalmi érdekeit követte. Stanhope lord és Starhemberg Guido spanyol földön Almenara mellett ugyan győzelmet arattak a Bourbon-seregen, két hét múlva Saragossánál is érzékeny vereséget mértek az ellenségre, de a bosszúszomjas kasztíliaiak csakhamar táborba szállottak és Ven-

dome marsall vezérlete alatt kiverték a szövetségeseket Kasztiliából, Brilmegánál pedig magát Stanhopet is elfogták, Starhemberg Guido pedig csak hagyományos nagy szerencsésének köszönhette megmenekülését.

A „nagy szövetség”-nek mielőbb elemeire kellett szétbomlania. Erkölcsi tartalma nem volt, közös érdeke csak múló volt, mert valamennyi szövetséges ország hátsó gondolatokkal, ravasz tervekkel csatlakozott a társa mellé. Szétesett pedig a szövetség már azért is, mert annak igazi lelke, támasza, Anglia ráunt a hosszú szárazföldi háborúra. Angliában voltaképp a wighek és Marlborough herceg erőltették a háborút, amely a höchstädti győzelem után népszerű lett, de nemsokára ellenkező hangulat kerekedett felül. Anna királynő semmiképp sem pártolta a háborút, de a többségben levő wighek, a Godolphin-minisztérium és Marlborough herceg biztosították a véres hadakozást.

Amint a közhangulatban a súlyos hadiadózások miatt a toryk elvei kezdtek hódítani és nemsokára az is kiderült, hogy a wighek nem kezelték önérdek nélkül a közhatalmat, sőt még Marlborough herceget is meggyanúsították azzal, hogy a közvagyonból sápolt, a háborúellenes párt kezdett felülkerekedni. Marlborough hercegné sejtette, látta a készülődő veszedelmet és ezért folyton a királynő közelében volt, nehogy ez valamiképp meginogjon. A hercegnőnek azonban vetélytársnője akadt Hill Abigail asszonyban, aki Harley Róberttel és St. John lorddal állott összeköttetésben. Mindkettő tagja volt a wigh-kabinetnek, de kiléptek onnan és a torykhoz csatlakoztak. A két férfiú közül az utóbbi „szellemes, ügyes, de egyúttal korának leglelküismeretlenebb férfija volt.”

Nemsokára a két ellenséges udvari nő, Marlborough hercegné és Hill Abigail egy kinevezés felett élesen összekülönböztek, mire ez utóbbi bevádolta a Marlborough hercegi párt. A királynő egyelőre a hercegnét bocsátotta el a környezetéből, ezt követte a minisztérium elejtése. Harley kincstári lord, St. John államkancellár lett, a feloszlatott és újból összehívott parlamentban pedig a toryk jutottak többséghez.

Ezalatt VI. Károly jutott a német császári trónra. Az angol vezetőpolitikusok pedig úgy gondolkodtak, hogy mégsem volna tanácsos, ha Ausztriát nagy hatalomhoz segítenék. Ez okból Anglia titokban megkezdte az előzetes békealkudozásokat Franciaországgal, amelynek értelmében V. Fülöp megtartja Spanyolországot, de lemond a francia trónigényről. Ekkor Marlborough közbelépett, hogy megakadályozza a békét, de Anna királynő elutasította magától és másnap, a sápolás gyanuja következtében egy rövid kéziratral felmentette méltósága alól.

VI. Károly császár nevében Jenő herceg és Németalföld eleget mesterkedtek a háború folytatása mellett, de minden siker nélkül. Most tehát minden oldalról elkezdődtek a béketárgyalások Utrechtben a fenti alapon, hozzátéve még azt, hogy Belgium, Milano, Nápoly és Szardínia VI. Károlynak jut; Szicília és a többi olasz terület II. Viktor Amadénak, Angliának Gibraltár és Port Mahon, észak-amerikai vidékek, kereskedelmi előjogok, Poroszországnak a királyság elismerése és Geldern, Bajorország és Köln a birodalmi átok alól felszabadulnak.

Mialatt a béketárgyalások folyamatban voltak, Villars marsal megvívta Németalföldön az utolsó harcot, még pedig győzelemmel, a denaini sáncok ellen, ahol a németalföldieket és a császári csapatok egy részét verte meg. Végül 1713 április 11-én érvénybe lépett az utrechti béke, amely megszüntette a harcot VI. Károly és XIV. Lajos között.

A békealkudozások alkalmával a francia külügyminiszter, Torcy arra törekedett, hogy az Angliának adott kedvezményekkel szétszakítsa a nagy szövetséget s a császárt és a hollandusokat pedig kedvezőtlen békére kényszerítse. Miután Franciaország és Anglia, a két legerősebb állam már előzetesen megegyeztek, az utrechti tárgyalások gyorsan befejeződtek.

A békeszerződés főbb pontjai a következők voltak. Spanyolország és Franciaország sohasem egyesülhet egy uralkodó alatt. Anglia és Hollandia ugyanis rettegett attól, hogy ez a két ország egyesüljön, mert attól féltek, ha a spanyol gazdagság és a francia vállalkozószellem egyesül, vége van Anglia és Hollandia gazdasági túlsúlyának és a tengeren kivívott fölényes helyzetüknek. És ez a félelem volt egyik legfőbb oka a spanyol örökösödési háborúnak az osztrák Habsburgok azok törekvése mellett, hogy azok az óriási birtokok, amelyeket öröklés és hadiszerencse juttatott a spanyol Habsburgok birtokába, a spanyol ág kihalása után is megmaradjanak a család birtokában. Anglia V. Fülöpöt elismerte Spanyolország királyául, de kikötötte, hogy a franciák nem élvezhetnek a spanyol birodalomban nagyobb kereskedelmi kiváltságokat, mint az előbbi spanyol király, II. Károly idejében.

XIV. Lajos pedig annak fejében, hogy Anglia a Bourbon-házból való V. Fülöpöt elismerte spanyol királyul, kötelezte magát arra, hogy az angol trónkövetelőt nem fogja többé támogatni, Dünkirchen várát lerombolja s átengedi Angliának Észak-Amerikában Uj-Skóciát és Uj-Fundlandot. Spanyolország pedig átengedi Angliának Gibraltár várát és Minorca-szigetét. Anglia tehát rendkívül előnyös békét kötött, biztosította protestáns uralkodócsaládjának elismerését, megszerzett hadi-

szempontból fontos helyeket s kereskedelmének új fejlődési lehetőségeket nyitott úgy Európában, mint Amerikában.

Az angol diplomácia elérte azt is, hogy Hollandia, amely legveszedelmesebb versenytársa volt az angol tengeri kereskedelemnek, úgyszólván semmi előnyt nem kapott a békében. Mindössze annyit, hogy a császárnak jutott Belgium néhány várában őrséget tarthatott.

Szavoja azonban előnyösen került ki a háborúból, mert az angol diplomácia támogatta az ügyes szavojai herceg igényeit. Így aztán II. Viktor Amadé elérte legfőbb vágyának beteljesülését, a királyi címet, megkapta Sziciliát s ő nyert kilátást a spanyol trónra is, ha V. Fülöp gyermektelenül halna meg. Szavoja igényeit azért támogatta Anglia és Franciaország is, hogy olasz földön a Habsburgok hatalmának ellensúlyozója legyen.

Portugáliának az Amazon-folyó mellett engedett át egy nagyobb területet Spanyolország, Poroszországot pedig elismerték királyságnak amellet, hogy Geidrennel területe is gyarapodott.

A Habsburgoknak Spanyolország európai melléktartományait szánták Szicília kivételével. VI. Károly császár azonban nem nyugodott bele ebbe, hanem tovább harcolt. A császár ugyanis Sziciliára és Lombardiára is igényt tartott, a katalóniaiak régi kiváltságainak fenntartásához is ragaszkodott s nem akarta visszahelyezni birtokaikba a bajor és kölni választófejedelmeket, akik ellene harcoltak s akik birodalmi átok alá voltak helyezve.

Minthogy azonban egyik fél sem akarta már tovább viselni az új hadjárattal járó kockázatokat, azért aztán Jenő herceg és Villars marsal Rastadtban megkezdték a béketárgyalásokat. Végre 1714 március 7-én létrejött a rastadti béke is. A császár ebben megkapta Belgiumot, Nápolyt, Milanót, Mantuát, Szárdiniát s néhány őrhelyet Toscana tengerpartján. Viszont föloldotta a birodalmi átok alól a bajor és kölni választófejedelmeket s visszaheiyezte őket birtokaikba és Landau várát átengedte Franciaországnak. Ha nem is érték el a Habsburgok azt a célt, amit a spanyol örökösödési háborúban maguk elé tűztek, annyit : z nban mégis elértek, hogy Olaszországban megszerezték a hegemoniát, a főhatalmat és így Spanyolország örökébe léptek azon a földön, ahol több mint kétszáz éven át folyt már az elkeseredett háborúskodás a spanyolok, franciák és németek között.

Legutoljára a német birodalom kötötte meg a békét néhány hónappal később az egyik svájci fürdőhelyen, Badenben. Ez a béke megerősítette a rastadti béke azon pontjait, amelyek a német birodalomra vonatkoztak.

Spanyol földről a császári és angol csapatok elvonultak, a magukra hagyott szerencsétlen katalonok még védték magukat egy ideig, de utóbb Berwick marsal teljesen leverte a mozgalmukat.

Az angolok hiába fáradoztak azon, hogy a spanyol udvart rávegyék arra, hogy adjon kegyelmet a fölkelőknek. A győztesek nemcsak meghódolást, hanem bosszút akartak. Berwick marsal 30 ezer főnyi sereggel megtámadta Barcellónát és két hónapig tartó ostrom után bevette a várost és vérbefojtotta mindenütt a vitéz katalonok ellenállását. Most megvalósult végre az, amire a spanyol királyok mindig vágytak, egy spanyol tartomány sem volt, amelynek külön jogai lettek volna, V. Fülöp most már éppoly korlátlanul uralkodhatott Spanyolországban, mint XIV. Lajos Franciaországban.

Az egész örökösödési háborúból ezek szerint Anglia vitte el az oroszlánrészt, mert valódi világhatalom lett belőle, vezető szerepet küzdött ki magának az európai államok között.

A spanyol örökösödési háború vége jelentékeny változást hozott a Habsburgok politikájába. Figyelmük eddig főleg nyugatra irányult s Franciaország hatalmát igyekeztek itt ellensúlyozni. Spanyolország elvesztésével azonban le kellett mondaniok nyugatról, középkori álmaik, világhatalmi ábrándjaik szétfoszlottak. Be kellett látniok, hogy dinasztikus érdekeik számára nyugaton nincsenek már olyan kedvező kilátások, mint a spanyol örökösödési háború előtt. Azért keleten igyekeznek most már kárpótlást szerezni. A török uralom alól nemrég fölszabadult Magyarországon igyekeznek tehát minél szilárdabban megvetni a lábukat, azzal a végcélal, hogy Magyarországot megfosszák ősi alkotmányától és beolvasszák örökös tartományaik közé.

Következő kötetünk a fölvilágosult abszolutizmus korát tárgyalni.

TARTALOM

	Oldal
<i>Magyarország története a harmincéves háború idejében</i>	5
II. Ferdinánd. — Bethlen Gábor	5
III. Ferdinánd uralkodása. — I. Rákóczi György	22
Erdély II. Rákóczi György uralkodása alatt	26
<i>Európa többi államai a harmincéves háború idejében</i>	31
Spanyolország III. Fülöp uralkodása alatt	31
XIII. Lajos francia király	32
Richelieu bíboros	37
Spanyolország és Németalföld harca	41
Franciaország és Németalföld harca Spanyolország ellen	44
Összeesküvés Richelieu ellen	45
A franciák és németalföldiek további sikerei a spanyolok ellen	48
A spanyol világbirodalom hanyatlása	49
Richelieu és XIII. Lajos halála	50
Mazarin. — A frondörök. — A királyi hatalom küzdelmei	53
<i>A nagy angol forradalom</i>	60
I. Jakab király uralkodása	60
I. Károly. — A parlament és a királyi hatalom küzdelmei	62
A „hosszú parlament”	66
Cromwell és az independentek	73
A „csonka parlament,” — I. Károly elítélése és kivégzése	79
Az angol köztársaság	82
<i>XIV. Lajos kora</i>	90
XIV. Lajos. — A francia államhatalom mindenhatósága	90
A minisztérium. — Colbert gazdasági politikája	94
A rablóhadjáratok	104
A reüniók	121
A Napkirály udvara	123
XIV. Lajos egyházpolitikája	138
<i>Európa többi nagyhatalmai a vesztfáliai béke után</i>	144
Németország a vesztfáliai békekötés után	144
Brandenburg emelkedése. — Frigyes Vilmos	146
Svédország Krisztina uralkodása alatt	152
Lengyelország hanyatlása	158
A balti háború	161
Frigyes Vilmos, a nagy választófejedelem	170
I. Lipót császár	176

	Oldal
<i>Magyarország I. Lipót uralkodása alatt</i>	186
Lipót trónralépése. — Az erdélyi viszonyok	186
Zrínyi Miklós és a török háború	193
A Wesselényi-féle összeesküvés	201
A kuruc-labanc világ kezdete	226
A kuruc-labanc háború. — Thököly Imre	232
Budavár visszavétele. — A törökök veresége	245
Az eperjesi vértörvényszék. — A pozsonyi országgyűlés elismeri a Habsburg-ház trónöröklési jogát. — A török háború befejezése	260
<i>A korlátlan monarchiák kora</i>	269
II. Károly angol király	269
II. Jakab	275
Az utolsó Stuart bukása. — III. Vilmos angol király. — A francia beavatkozás	279
Európa Franciaország ellen	292
A spanyol örökösödési háború előzményei	296
A spanyol örökösödési háború	303
A nagy szövetség fölbomlása. — Az utrechti béke	311

